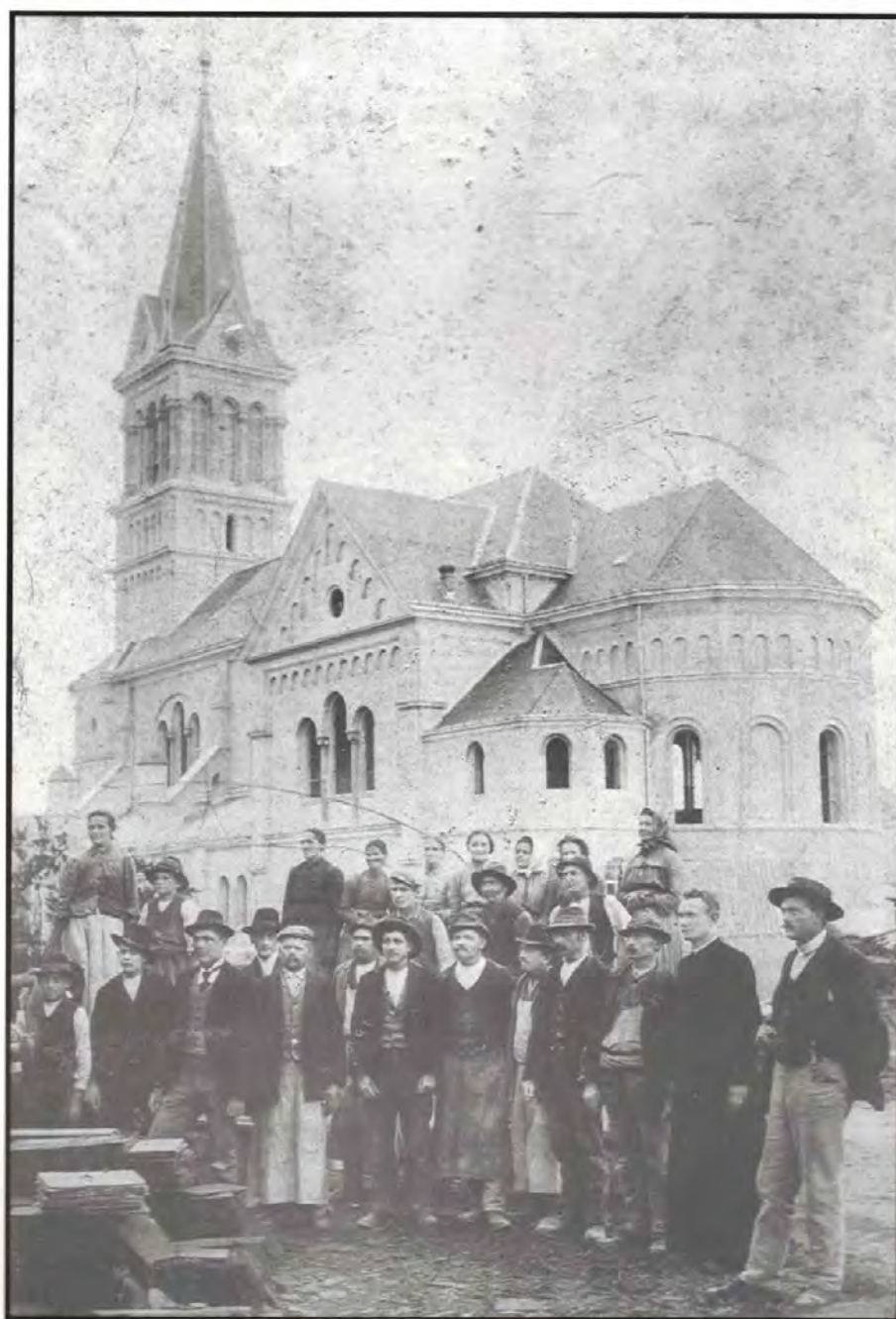

VII.

SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

2007

VII.
SVATOVÁCLAVSKÉ
ČESKO - POLSKO - NĚMECKÉ
SETKÁNÍ V JESENÍKU 2007

HISTORICKÝ SEMINÁŘ NA TÉMA
CÍRKEVNÍ ŽIVOT V DĚJINÁCH JESENICKA

S B O R N Í K R E F E R Á T Ů

JESENÍK 2007

VLASTIVĚDNÉ MUZEUM
JESENICKA
PŘÍSPĚVKOVÁ ORGANIZACE
ZÁMECKÉ NÁMĚSTÍ 1, 790 01 JESENÍK ①
IČO: 640 95 410

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka

02994

Na obálce: Dělníci po dostavbě kostela v Mikulovicích, 1904 (SOkA Jeseník)

ISBN 978-80-86388-56-4 (ZA v Opavě)

ISBN 978-80-903867-1-6 (VMJ)

OBSAH

K. Growka: Úvodem	5
-------------------------	---

I. SBORNÍK REFERÁTŮ

K. Pawlik: Księstwo nysko-grodzowskie biskupów wrocławskich	9
J. G. Stanzel: Kirchliche Organisation, insbes. Pfarreiorganisation im Freiwaldauer Gebiet vom 18. Jahrhundert bis Gegenwart	18
H. Hauke: Die Kirche der Region Jeseník im Zeitalter des Josefinismus	27
P. Tesař: Opavské františkánky v Jeseníku - krátká epizoda v dějinách kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka	31
H. Reinelt: Religiöse Orden in Altvatergebirge	35
P. Szymkowicz: Problem ujednolicenia granicy administracji państwowej i kościelnej na pograniczu nysko-jesenickim, w XX wieku	37
T. Vitek: Obnova fasád zámku Jánský Vrch v Javorníku	43
E. Pulkertová: Kostel sv. Františka ve Vidnavě	52
L. Mlčák: Zvony na Jeseníku	55
D. Polách: Křesťanské tradice v Travné	60
L. Králová: Postavení a práce kněží v regionální historii na Jeseníku	63
B. Tinzová: Perzekuce kněží na Jeseníku za 2. světové války	66
Z. Kravar: Prameny církevní provenience pro oblast Jesenicka v Zemském archivu v Opavě	83
J. Hradilová: Stav zpracování církevních fondů ve Státním okresním archivu Jeseník	89

II. MISCELLANEA

† R. Zuber: Z dějin jesenické farnosti	117
K. Growka: Kříž jesenického probošta?	131
M. Filipová: K nejstarší fázi výstavby hřbitovního kostela v Javorníku-Vsí	134
V. Bakončík: Poznámka k inspiračním zdrojům obrazu Panna Marie Pomocná Zlatohorská	137
J. Knoz: Farář Anton Johann Schweindler z Dolního Domašova	141
J. G. Stanzel: Filosoficko-teologická vysoká škola a kněžský seminář ve Vidnavě v letech 1899-1945	143
J. Indra: Mincování niského knížete a vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche v roce 1748 v Cukmantlu	149

ÚVODEM

Když jsme uvažovali nad tématem VII. ročníku našeho historického semináře, napadlo nás více tzv. bílých míst v dějinách Jesenicka, která by byla vhodná k zaplnění. A zároveň jsme před nimi stáli v jakémsi ostychu – jak říkají staří latiníci *Quae facta sunt, non possunt mutari* čili *co se stalo, nelze změnit*. To nás ovšem nezabavuje mravní povinnosti, plynoucí z role intelektuála ve společnosti, nevyhýbat se palčivým tématům.

Proto letošní téma *Církevní život v dějinách Jesenicka* chápeme v několikerém smyslu:

Nejprve jako rehabilitaci svobodného bádání o dějinách církve. Informace o církvi, kostelech a farách našeho okresu totiž najdeme v okleštěné podobě jen v knize Rudolfa Zuberu *Jesenicko* v období feudalismu do roku 1848, jež vyšla v roce 1966. Mezi ní a diplomovou prací Michaely Neubauerové-Brachtlové *Římskokatolická církev na Jesenicku v letech 1945-1956* z roku 2002 se nalézá skutečné "temno", vyplněné jen tzv. vědeckým ateizmem. Chceme, aby se referáty z tohoto setkání staly pomyslnou startovní čarou pro nové badatele, zejména pro studenty vysokých škol humanitního zaměření, jimž se zde otevírá skutečně "pole neorané".

Sborník z našeho jednání má ještě druhou část – shrnující již publikované časopisecké příspěvky, jež jsou veřejnosti málo dostupné, a dále drobnější příspěvky, které byly napsány výslovně pro tento sborník. Tím se zároveň pokoušíme případným badatelům nastínit další obzory jejich práce. Pokud jsme se věnovali zejména na Jesenicku historicky většinové římskokatolické církvi, lze jednoznačně vytušit, že do mozaiky církevního života na Jesenicku patří též církev evangelická, pravoslavná, československá husitská, židovská či problematika sekt.

Druhý smysl semináře na téma *Církevní život v dějinách Jesenicka* lze spatřovat v rehabilitaci duchovního života vůbec. Jestliže se badatelsky zaměřujeme na proměny farní organizace, životní osudy kněží a stavební dějiny kostelů, nabízí se jako téma ke zpracování studium mentalit, čili projevy zbožnosti lidí na Jesenicku. Jak žalostně málo toho dnes víme o průběhu církevního roku, o poutích, o činnosti náboženských bratrstev a spolků. Jednoduše řečeno, z církevního života na Jesenicku by se nám nemělo vytratit to nejpodstatnější, sami věřící.

Květoslav Growka

WSTĘP

Zastanawiając się nad tematem naszego VII Seminarium Historycznego przyszło nam na myśl dużo tzw. białych plam w dziejach Jesenicka, które powinny być wypełnione. Jednocześnie podchodziliśmy do tej kwestii z pewną nieśmiałością – jak mówi łacińska sentencja: *Quae facta sunt, non possunt mutari* czyli *to co się stało, nie można zmienić*. To nas jednak nie zwalnia z moralnej powinności płynącej z roli intelektualisty w społeczeństwie – nie unikać trudnych tematów.

Z tych powodów tegoroczny temat: *Życie religijne w dziejach Jesenicka* rozumiemy na kilku płaszczyznach: po pierwsze jako możliwość swobodnego badania dziejów Kościoła. Informacje na temat świątyń i parafii naszego regionu znajdziemy w ograniczonym zakresie tylko w książce Rudolfa Zuberu *Jesenicko* w okresie feudalismu do roku 1848, która ukazała się w 1966 r. Okres późniejszy aż do ukazania się w 2002 r. pracy Michaeli Neubauerowej-Brachtlovej *Římskokatolická církev na Jesenicku v letech 1945-1956* można określić jako "ciemny", wypełniony tzw. badawczym ateizmem. Pragniemy, aby referaty z tego spotkania stały się punktem wyjścia dla nowych badaczy, zwłaszcza studentów z kierunków humanistycznych, przed którymi otwierają się "badawcze ugory".

Publikacja z naszego posiedzenia ma jeszcze drugą część gromadzącą trudno dostępne przyczynki publikowane wcześniej w czasopiśmie i drobne prace napisane specjalnie dla tego zbioru referatów. W ten sposób staramy się ewentualnym badaczom zasugerować dalsze obszary badań. Uwagę naszą skierowaliśmy na Kościół rzymskokatolicki, który był na Jesenicku wyznaniem większościowym, ale do problematyki dziejów religii na tym terenie należy także kościół ewangelicki, prawosławny, Czechosłowacki Kościół Husycki, wyznanie mojżeszowe oraz sekty.

Po drugie wybierając temat seminarium pragnęliśmy zrehabilitować tematykę życia duchowego. Jeśli skierujemy aktywność badawczą na zmiany sieci parafialnej, losy duchownych i budowę kościołów to otwierają się także inne obszary: studium mentalności czy pobożność ludowa. Niezwykle mało wiemy o roku kościel-

nym, pielgrzymkach, działalności bractw i organizacji religijnych. Mówiąc krótko z życia religijnego na Jesenicku nie mogą nam umknąć najważniejsze osoby, sami wierzący.

Květoslav Growka

EINFÜHRUNG

Als wir über ein Thema für der VII. Jahresveranstaltung unseres historischen Seminars nachdachten, fielen uns mehrere der so genannten weißen Flecken in der Geschichte der Region Jeseník ein, die geeignet wären ausgefüllt zu werden. Gleichzeitig hatten wir eine gewisse Scheu – wie die alten Lateiner sagen: *Quae facta sunt, non possunt mutari* oder *was geschehen ist, kann man nicht mehr ändern*. Das befreit uns keineswegs von der moralischen Pflicht, die sich der Rolle des Intellektuellen in der Gesellschaft ergibt, auch heiklen Themen nicht auszuweichen.

Deshalb begreifen wir das diesjährige Thema – das Kirchenleben in der Geschichte der Region Jeseník – im mehrfachen Sinn: Zuerst als eine Rehabilitierung einer freien Forschung über die Kirchengeschichte. Eine Information über die Kirche, die Kirchen und Pfarren unseres Kreises finden wir nämlich nur in eingeschränkter Form im Buche von Rudolf Zuber – *Jesenicko v období feudalismu do roku 1948* (Jeseník in Zeit des Feudalismus bis zum Jahre 1848), das im Jahre 1966 erschien. Zwischen diesem Buch und der Diplomarbeit von Michaela Neubauerová-Brachtlová *Římskokatolická církev na Jesenícku v letech 1945–1956* (Die römisch-katholische Kirche in der Region Jeseník in den Jahren 1945–1956) aus dem Jahre 2002 befindet sich in der Tat ein „dunkles Loch“, das nur vom so genannten wissenschaftlichen Atheismus angefüllt ist. Wir möchten, dass die Referate auf diesem Treffen zu einem gedachten Startstrich für neue Forscher, insbesondere für Studenten der Hochschulen humanitärer Ausrichtung werden, für die sich hier in der Tat ein „unbeackertes Feld“ auftut.

Der Sammelband unserer Verhandlungen hat noch einen zweiten Teil, der bereits publizierte Zeitschriftenbeiträge zusammenfasst, die der Öffentlichkeit kaum zugänglich sind, sowie weitere kleinere Beiträge, die direkt für diesen Sammelband geschrieben wurden. Damit versuchen wir, möglichen Forschern weitere Horizonte ihrer Arbeit zu umreißen. Wenn wir uns auch in der Jeseníker Region besonders der historisch mehrheitlichen römisch-katholischen Kirche widmen, so kann man doch eindeutig erfüllen, dass zum Mosaik des Kirchenlebens in der Region Jeseník auch die evangelische und die orthodoxe Kirche, die tschechoslowakische Hussitenkirche, die jüdische Kirche oder die Sektenproblematik gehören.

Einen anderen Sinn eines Seminars zum Thema des Kirchenlebens in der Region Jeseník kann man in der Rehabilitierung des geistlichen Lebens überhaupt erblicken. Wenn wir uns forschend mit den Veränderungen der Pfarrorganisation beschäftigen, mit den Lebensschicksalen der Geistlichen und der Baugeschichte der Kirchen, dann bietet sich das Studium der Mentalität oder der Erscheinungen der Religiosität der Menschen in der Region Jeseník zur Bearbeitung an. Wie beklagenswert wenig wissen wir heute über den Ablauf des Kirchenjahres, über Wallfahrten, über die Tätigkeit religiöser Bruderschaften oder Vereine. Einfach gesagt, aus dem Kirchenleben in der Region Jeseník sollte nicht das Grundlegendste verloren gehen, die Gläubigen selbst.

Květoslav Growka

I. SBORNÍK REFERÁTŮ

KSIĘSTWO NYSKO-GRODKOWSKIE BISKUPÓW WROCŁAWSKICH

Mgr Krzysztof Pawlik, Muzeum w Nysie

Wstęp

Księstwo to należało do nielicznych na ziemiach polskich księstw biskupich. Z trzech tego rodzaju organizmów politycznych było w Polsce najstarsze i największe. Powstało już u schyłku XIII w., podczas gdy biskupi krakowscy dzięki zakupowi w 1443 r. księstwa siewierskiego (śląskiego!) przez biskupa Zbigniewa Oleśnickiego od Władysława cieszyńskiego nabyli prawa książęce, a ordynariusze warmińscy uzyskali tytuł książąt dopiero w połowie XVII w.

Jak wiadomo, geneza rozbicia dzielnicowego Polski sięga uchwalonej na wiecu na kilka lat przed śmiercią władcy Polski Bolesława Krzywoustego tzw. ustawy sukcesyjnej, zwanej testamentem Krzywoustego. Weszła ona w życie w roku śmierci władcy (1138 r.) i oznaczała podział państwa między synów Bolesława. Śląsk - jako jedna z dzielnic senioralnych - po kolejnych podziałach dokonanych przez książąt senioralnych uległ rozdrobnieniu na szereg księstw. Po 1241 r. były to tylko trzy księstwa: wrocławskie, głogowskie i opolsko-raciborskie. U schyłku średniowiecza po kolejnych podziałach liczba ich wzrosła do kilkunastu. Miały one następujące nazwy: wrocławskie, legnickie, głogowskie, opolsko-raciborskie, nyskie, świdnicko-jaworskie, ziebickie, brzeskie, żagańskie, oleśnickie, opawskie, karniowskie (a nawet tak małe jak przez pewien czas krośnieńskie). Prócz nich pojawiły się na mapie Śląska wolne państwa stanowe, mające status taki sam jak księstwa, tylko że ich władcy nie posiadali tytułu książęcego, choć byli lennikami króla. W 1526 r. istniały cztery państwa: sycowskie, milickie, pszczyńskie i żmigrodzkie. Z czasem podział terytorialny Śląska uległ zmianom wskutek wojen, układów handlowych i małżeńskich.

Geneza i rozwój księstwa biskupiego

Początki władztwa świeckiego biskupów wrocławskich sięgają XII wieku i mają związek z rozdrobnieniem dzielnicowym Polski. Dążność do posiadania własnego terytorium przez biskupów wynikała z chęci uniezależnienia się od władzy księcia zwierzchniego. Tym samym następowała realizacja reform gregoriańskich zainicjowanych przez papieża Grzegorza VII, które miały na celu przede wszystkim oswobodzenie Kościoła od sfeudalizowanej władzy świeckiej. Realizacji reform na szczeblu lokalnym sprzyjały zatargi dynastyczne o seniorat. Jak wynika z bulli protekcyjnej papieża Hadriana IV dla biskupstwa wrocławskiego z 1155 r. do posiadłości biskupa należała już jako większy obszar kasztelania otmuchowska. Na początku XIII w. książę opolski Jarosław, w latach 1198-1201 także biskup wrocławski, zapisał przed śmiercią swoim następcom na tronie biskupim enklawę nyską z 16 wsiami. Biskupi Wawrzyniec, Tomasz I i Tomasz II zawłaszczyli i zasiedlili przyлегłe od południa graniczne obszary leśne (przesieka śląska) należące do księcia wrocławskiego. Ciągnęły się one od okolicy Złotego Stoku wzdłuż Gór Złotych (Rychlebskich) do Biskupiej Kopy, następnie na północ do Nysy Kłodzkiej i Odry. Efektem akcji kolonizacyjnej tego terytorium było powstanie od początku XII w. do 1270 r. około 65 wsi i 2 miast - Nysy (lokowanej między 1207 i 1223 r.) i Glucholaz lokowanych w 1222 r., a także poszerzenie granic ziemi otmuchowsko-nyskiej na zachódzie do szczytów Gór Rychlebskich i Jeseníków wraz z najwyższych ich szczytem Pradziadem (1491 m npm).

Fakt ten doprowadził do sporów politycznych z książętami wrocławskimi. Około 1227 r. zatarg biskupa Wawrzyńca z Henrykiem Brodatym dotyczył praw książęcych do sądownictwa wyższego w sprawach karnych w dobrach biskupich. Umowa z 1230 r. między oboma władcami potwierdziła formalne zwierzchnictwo księcia nad terenami biskupimi. Rok 1235 przyniósł początek nowego zatargu między biskupem Tomaszem I a Henrykiem o naruszanie przez księcia immunitetu dóbr kościelnych, zmuszanie ich mieszkańców do posług prawa książęcego (m.in. budowy i naprawy grodów, udziału w wyprawach wojennych) oraz o sądenie poddanych biskupa przez sąd książęcy. Ostatni spór rozpoczął się od żądania księcia Henryka respektowania przez biskupa Tomasza II praw monarszych na terytorium przesieki. Biskup tymczasem domagał się na tym terenie pełnej samodzielności ekonomiczno-sądowej. Kiedy zawiodły zabiegi dyplomatyczne (1276 r.) książę zajął niektóre wsie biskupie i zagarnął dziesięciny. W 1280 r. powołał ludność dóbr biskupich na wojnę. W latach następnych konflikt się zaostrzył. W 1284 r. książę, pragnąc upokorzyć biskupa, urządził w Nysie wielki turniej

rycerski na wzór praskich, a konie spasał zbożem ze spichrzów biskupich. W odpowiedzi Tomasz II rzucił na Henryka IV Prawego kłutwę i obłożył jego dzielnicę interdyktem. Na skutek presji wywartej przez księcia, który cieszył się poparciem części duchowieństwa zakonnego, biskup musiał opuścić Wrocław i schronił się na zamku otmuchowskim. W 1287 r. doszło do regularnej wojny między władcami. Książę uderzył na Otmuchów i zmusił biskupa do opuszczenia zamku. 1 kwietnia 1287 r. zawarto w Opolu ugodę. Biskup Tomasz II złożył z księcia wszystkie kary kościelne oraz uznał jego prawo własności do spornych wsi w posiadłościach biskupich. Wsie te z kolei darował Henryk wspaniałomyślnie biskupowi. Już w czerwcu tego roku konflikt wybuchł na nowo. Biskup przebywając w Raciborzu, gdzie korzystał z gościny książąt raciborskich, obłożył księcia ekskomuniką, wobec czego Henryk ruszył na Racibórz. W styczniu 1288 r. podczas oblężenia grodu doszło do zawarcia pokoju. Zatarg został zamknięty definitywnie w 1290 r., kiedy to na łożu śmierci Henryk Prawy sporządził testament będący wielkim przywilejem dla biskupstwa wrocławskiego. Przywilej ten obejmował uznanie władztwa nad wsiami powstałymi na obszarze przesieki, wolność od wszelkich ciężarów prawa polskiego i niemieckiego, władzę sądowniczą i prawo bicia monety. Tym samym biskup otrzymał pełny immunitet ekonomiczny oraz prawo książęce (*ius ducale*). Jako pierwszy rozpoczął bicie własnej monety biskup Jan III Romka. Jego następcą biskup Henryk z Wierzbnej (1302-1319), który jako pierwszy posłużył się tytułem książęcym, rozrzeszył swoje uprawnienia, zagarniając władzę wojskową. On też, niczym udzielny władca, zawarł sojusz obronny z księciem wrocławskim Henrykiem VI.

Ostatecznie pełnia władztwa terytorialnego w ziemi nysko-otmuchowskiej została potwierdzona w 1333 r. przez księcia Bolka ziębickiego. W tym też czasie biskupi wrocławscy stali się pełnoprawnymi książętami. Ich pozycję umocnił zakup w 1344 r. przez biskupa Przecława z Pogorzeli od księcia brzeskiego Bolesława III Rozrznego Grodkowa z okolicą, dzięki czemu stali się lennikami króla czeskiego oraz zyskali tytuł książąt grodkowskich. Kolejny rozrost terytorialny przyniosły zakupy w latach 1345, 1348 i 1358 kolejno zamku Kaltenstein, Jawornika i zamku Friedeberg (późniejsze miasto Żulowa) wraz z przyległościami od braci Heinczka i Wacława von Haugwitzów, w 1350 r. Wiązowa i otaczającego miasto klucza majątków (tj. enklawy w księstwie ziębickim) oraz w 1416 r. przez biskupa Wacława z Legnicy od książąt ziębickich Jana i Henryka 9 wsi koło Paczkowa po lewej stronie Nysy Kłodzkiej. Bywały okresy, w których granice kasztelanii otmuchowskiej (księstwa nyskiego) się kurczyły. Przed 1222 r. margrabia morawski zawładnął Cukmantlem (Złatymi Horami) wraz z całą południowo-wschodnią częścią kasztelanii. Teren ten stał się na nowo własnością biskupstwa w 1477 r. jako zakup od księcia ziębickiego Henryka z Podiebradów. Nadany w poł. XIII w. biskupom przez kasztelana opolskiego Zbrosława obszar wokół Scinawy został po większej części utracony przy końcu tego samego wieku.

Władzę zwierzchnią nad księstwem nyskim i całym Śląskiem od XIV w. sprawowali królowie czescy po zrzeczeniu się przez Kazimierza Wielkiego w 1345 r. praw do tej dzielnicy. Władali nią zresztą w latach 1471-1526 powołani na tron czeski Jagiellonowie Władysław II i Ludwik Węgierski. W 1526 r. panowanie nad Królestwem Czech (i Śląskiem) objęli Habsburgowie austriaccy. W granicach monarchii habsburskiej pozostawało także księstwo nyskie do I wojny śląskiej, a w części, która pozostała po podziale Śląska w 1742 r. przy cesarstwie austriackim - do 1918 r.

Rządcy diecezji wrocławskiej wśród innych książąt śląskich, mimo że w odróżnieniu od książąt przyrodzonych („starych”, głównie Piastów) byli książętami „nowymi” (tj. z nadania) - zajmowali pozycję uprzywilejowaną. O ich wyjątkowej pozycji świadczył fakt sprawowania funkcji starosty generalnego Śląska, tj. reprezentanta interesów książąt i stanów śląskich wobec króla z jednej strony, a z drugiej - działania w imieniu króla. Urząd starosty generalnego pełnili biskupi w latach 1536-1609 (inni książęta śląscy byli już luteranami) oraz od 1664 do 1719 r. - ogółem 11 książąt-biskupów. Szczególnie silnej pozycji księstwa biskupiego sprzyjał fakt, że w odróżnieniu od pozostałych śląskich księstw lennych było to terytorium niepodzielne i nieczywalne (jako dobra martwej ręki), co pozwoliło zachować przez wieki zwartość wewnętrzną oraz ciągłość administracji.

Nazwa księstwa biskupów wrocławskich pojawiała się w różnych postaciach. Określano je najpierw jako księstwo nysko-otmuchowskie, następnie wyłącznie jako nyskie z uwagi na charakter stołeczny Nysy oraz rezydencję książęco-biskupią, bądź jako księstwo grodkowskie przez wzgląd na prawa książęce związane z nabyciem Grodkowa wraz z okolicą. Trzecia nazwa łączyła obydwie poprzednie i przybierała formę księstwo nysko-grodkowskie lub grodkowsko-nyskie.

Obszar księstwa nyskiego w XVI w. obejmował ok. 2650 km², co odpowiadało powierzchni Wielkiego Księstwa Luksemburga. Należało do niego 245 wsi (biskup był właścicielem 108 wsi) i 15 miast oraz zamków Nysa, Otmuchów, Paczków, Grodków, Głuchołazy, Złaté Hory, Jeseník, Jaworník z zamkiem na Jánským Vrchu, Žulová, Vidnava, Edelstein koło Zlatých Hor, Kaltenstein koło Žulovej i Reichenstein koło Jaworníka, a także Wiązów i Ujazd jako należące do *Oberkreis*. Pod względem liczby ludności i gęstości zaludnienia plasowało się na bardzo wysokim miejscu już od średniowiecza. Około 1300 r. na terenie kasztelanii nysko-otmuchowskiej na 1 km² przypadało przeciętnie 26,1 mieszkańca ludności wiejskiej, nie licząc miast. Liczba ta była zatem wyższa od średniej obliczonej dla czasów o pół wieku później w odniesieniu do całego Śląska. W połowie XIV

w. księstwo nyskie zamieszkiwało 28 500 osób (prawie 17 na km²), pod koniec XVI w. prawie 48 800 (27 na km²), a w 1787 r. w części należącej do Prus 81 000 (74 na km²).

Wraz z innymi ziemiami śląskimi uczestniczyło księstwo w wydarzeniach politycznych, które odcisnęły piętno na jego losach i przyniosły wielkie straty tak ludnościowe, jak i materialne. Wymienimy tu głównie najazd Mongołów (Tatarów) w 1241 r., najazd husytów w 1428 r., wojnę trzydziestoletnią (1618-1648), trzy wojny śląskie 1740-1742, 1745, 1756-1763 r. oraz wojny napoleońskie (1807 r.).

Rezydencje biskupie na terenie księstwa

Wielu biskupów wrocławskich rezydowało nie w stolicy biskupstwa, lecz na terenie księstwa biskupiego. W XIV-XV w. na zamku w Otmuchowie zmarli biskupi Przeclaw z Pogorzeli (+1376), Waclaw książę legnicki po złożeniu w 1417 r. urzędu biskupiego (+1419, pochowany w ówczesnej kolegiacie otmuchowskiej), Konrad oleśnicki (+1447), Piotr Nowak (+1456) - obaj ostatni spoczywający w katedrze wrocławskiej. Częściej funkcję rezydencji biskupiej pełniła Nysa. Już w XV w. książęta biskupi zamieszkiwali w stolicy swojego księstwa. W następnym stuleciu, kiedy reformacja ogarnęła cały niemal Śląsk, rezydowali oni więcej w Nysie aniżeli w owładniętym przez protestantów Wrocławiu. Nysa jest też miejscem zgonu i pochówku (względnie tylko zgonu lub tylko pochówku) wielu biskupów. To w Nysie zmarł w 1341 r. obrońca niezależności Śląska od Czech bp Nanker. Spośród rządców diecezji XV-XVII w. wymienimy jeszcze zmarłych w Nysie, ale pochowanych we Wrocławiu Jodoka z Rožemberka (+1467), Jana IV Rota (+1506), jego następcę Jana V Turzę (+1520) i Andrzeja Jerina (1596). Zaś w kościele nyskim św. Jakuba (nazywanym niesłusznie katedrą) pochowano następujących biskupów: Jakuba von Salza (+1539), Balthazara von Promnitz (+1562), Kaspra von Logau (+1574), Marcina Gerstmannna (+1585), Pawła Alberta, który objął diecezję w 1599 r., ale zmarł w 1600 r. przed otrzymaniem sakry biskupiej, Jana VI von Sitsch (+1608) oraz sufraganów Jana Baltazara Liescha von Hornau (+1661) i Karola F. Neandra von Petersheide (+1693). Wszyscy oni, z wyjątkiem Kaspra von Logau, który zmarł we Wrocławiu, zakończyli życie w Nysie. W kościele św. Jakuba ich nagrobki oraz inne pomniki duchowieństwa i możnych osób świeckich stanowią jeden z najbogatszych zespołów rzeźby sepulkralnej na Śląsku. Trzecie miejsce rezydencji biskupów na terenie księstwa to zamek na Jáńským Vrchu koło Javorníka, zbudowany przez bpa Jana Turzę i będący siedzibą letnią biskupów aż do 1945 r. W tym zamku, leżącym od 1742 r. poza granicą Prus, ale nadal na terenie księstwa nyskiego, rezydował od 1766 r. do swojej śmierci w 1795 r. skazany na banicję przez króla pruskiego Fryderyka II biskup Filip Gotard Schaffgotsch. Także na Jáńským Vrchu zmarli w XIX w. następujący ordynariusze wrocławscy: Józef Christian Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein (+1817, pochowany na cmentarzu w Javorníku), Melchior von Diepenbrock (+1853) i Henryk Förster (+1881).

Zagadnienia ustrojowe

Władzę najwyższą w księstwie sprawował biskup, ale nie miałą rolę w życiu politycznym od połowy XVI w. odgrywały stany i organy stanowe, tj. sejmiki jako zgromadzenia powszechne i reprezentacyjne zgromadzenia zastępcze (wydziały ziemskie). Prócz nich odbywały się zjazdy miast. Zgromadzenia stanowe miały strukturę kurialną. Pierwszą kurię stanowili przełożeni zakonów i kapituły kolegiackiej, drugą szlachta, trzecią miasta, a czwartą ludzie wolni (sołtysi, chłopci i inni). Udział kurii wolnych w zgromadzeniach stanowych księstwa nyskiego stanowił ewenement w skali europejskiej. Stany uczestniczyły w życiu publicznym i sprawowaniu władzy państwowej w zakresie prawodawstwa, skarbowości, wojskowości i sądownictwa. To właśnie stany przygotowywały projekty aktów prawnych dotyczących kwestii ustrojowych, przedstawiane następnie na sejmikach. Również stany ustalały podatki oraz uchwałyły wydatki z kasy ziemskiej na przemarsze i utrzymanie wojska, zasiłki pieniężne dla ubogich i studentów, utrzymanie urzędów i urzędników stanowych, naprawę dróg i inne. Przedstawiciele stanów zasiadali w sądzie wyższym księstwa.

Wymiarem sprawiedliwości we wsiach zajmowały się sądy sołtysie, a w miastach sądy wójtowskie. Dla szlachty lennej właściwy był sąd dworski (Hofgericht), mający charakter kolegialny, ławniczy. W połowie XVII w., kiedy powstała rejencja nyska, władza administracyjna pozostawała połączona z władzą sądowniczą, a zatem władza wykonawcza była też najwyższym sądem. Po zajęciu Śląska przez Fryderyka II utrzymał się nyski sąd dworski oraz sąd otmuchowskiego urzędu starościńskiego. Niższe sądownictwo dominialne sprawowali poszczególni dzierżawcy w ramach zarządzanych przez nich kluczy. W części austriackiej księstwa sądownictwo wyższe sprawowała tamtejsza rejencja; dla szlachty istniał sąd ziemski i kryminalny z siedzibą na Jáńským Vrchu. Niższe sądownictwo dominialne pozostawało w rękach dzierżawców w kluczach.

Zagadnienia gospodarcze

Dochody biskupa początkowo miały charakter prywatnoprawny. Należały do nich czynsze, dochody z własnej gospodarki, lasów, regalia łowieckie i rybołówcze, górnicze, młynskie, targowe, łąkowe, piwowarskie, mennicze, celne. Z chwilą osiągnięcia samodzielności politycznej na terytorium otmuchowsko-nyskim otworzyło się dla biskupów nowe źródło dochodów natury prawnopublicznej. Ściąganiem dochodów zajmowały się urzędy biskupie - urząd zbożowy, urząd piwny, urząd młynarski. Centralnym organem zarządu domen (majątków) była kamera, tj. administracja dóbr biskupich księstwa nysko-grodzkiego wraz z kluczami więzowskim i ujazdowskim (*Oberkreis*). Terytorium księstwa dzieliło się na następujące klucze: jawornicki, jeseňovský, mikulovický, nyski, otmuchowski, supikovický, więzowski, zlatohorski i žulovský. Ten *Oberkreis* obejmował 26 folwarków biskupich. Południowe obszary księstwa obfitowały w różnorodne bogactwa naturalne.

Początki płukania **złota** w Złatých Horách datują się na lata 20. XIII w., a wydobywanie - od XIV w. Miasto Jeseník już w XIII w. płaciło biskupstwu wrocławskiemu daninę z tytułu płukania złota. Od XIV w. wydobywano ten kruszec w szybach górniczych w Javorníku, Ondřejovicach, Horním i Dolním Údolí, Jeseníku (Zlatý chlum), Mikulovicach, Písečnéj, Horn. Lipovej pod Keprníkem. Na koniec XV wieku datuje się początek budowy szybów w rejonie Gluchołaz. W średniowieczu górnictwa złota w rejonie Jesenika chroniły zamki Edelstein k. Zlatých Hor, Kaltenstein k. Žulovej i Reichenstein k. Javorníka. Rozkwit górnictwa złota nastąpił najpierw na przełomie XV/XVI w, kiedy Fuggerowie byli dzierżawcami przedsiębiorstw, a jeszcze większy w XVI w. w czasach biskupów Jana Turzy i Baltazara z Promnicy dzięki nadanym przez nich prawom górniczym (1515, 1541). Apogeum tej działalności datuje się na dziesięciolecie 1550-1560. Wydrążono wówczas między Gluchołazami a Złatými Horami sześciokilometrową Sztolnię Trzech Królów, odprowadzającą wodę z sąsiednich sztolni i dzięki temu umożliwiającą eksploatację żył złotonosnych. W czasie wojny 30-letniej w rejonie Złatých Hor nastąpił upadek górnictwa złota. W połowie XVII wieku zostały podjęte próby odbudowy kopalni. Miasto Jeseník otrzymało przywilej górniczy w 1529 r., a w 1650 r. uzyskało tytuł miasta górniczego, odebrany mu w 1752 r.

Srebro wydobywano już w XIII w. między Javorníkiem a Horním Fořtem. Przekazy źródłowe z XVI w. informują o szybach pod Jánským Vrchem koło Javorníka, koło Travní, w Javorníku-Podměstí, a także o hucie srebra w Dolinie Javornickéj. Po 1571 r. wydobywanie srebra zanikło.

W XVII w. **miedź** niezbędną do wyrobu **witriolu** (tj. stężonego kwasu siarkowego) oraz srebronosny galenit pozyskiwano w Złatých Horách. Między Šmilovicami i Goszovicami już w połowie XVI w. istniał zakład określony w literaturze przedmiotu jako *Kupferwasserbergwerk*. Witriol był produkowany w XVI-XVII w. warzelniach w Lubiatovie, Jaszowie, Kamienniku, Szklarach (2 warzelnie), Wojstáviu i Złatých Horách. W 1702 r. biskup Franciszek Ludwik von Neuburg za szczególnym zezwoleniem cesarskim założył warzelnię w Nysie.

Kopalnictwo **marmuru, granitu i wapienia** miało swoje początki na terenie księstwa już w średniowieczu. Kamieniołomy tych skał występują na obecnym pograniczu polsko-czeskim. Najpierw wykorzystywano je do celów dekoracyjnych. Marmur był wydobywany koło wsi Sláwniowice (Velké Kuněčice), Dolní Lipová i Supíkovic, a granit koło Žulovej. Marmur ze Sláwniowic został wykorzystany w 2 poł. XVII w. do budowy kościoła parafialnego w Otmuchowie i kościoła klasztornej jezuitów w Nysie, granit z Žulovej podczas wznoszenia kościoła i kolegium jezuitów oraz przebudowy w duchu baroku kościoła św. Jakuba. Źródła wapienia krystalicznego zalegają na znacznym obszarze dawnego księstwa. Piec wapienne wymieniają źródła historyczne od połowy XV w. w Heřmanovicach, Sláwniowicach, Supíkovicach, Ondřejovicach, Mnichovie, Bílej Vodě, Vápennej, Dolní Lipovej, Nýznerovie. W 1564 r. książę brzeski zamówił u właściciela Supíkovic wypalenie wapna w 5 piecach. Pozostałe kopaliny w księstwie to **granat** pozyskiwany najpóźniej od XVII w. koło Žulovej, **kryształ** wydobywany również koło tego miasta przez kilka lat na pocz. XIX w. na Boží Hoře, **grafit, glina porcelanowa** (kaolin) i **kware**.

Ten ostatni służył jako główny surowiec do wyrobu szkła. Wszystkie leśne **huty szkła** powstały na obszarach górzyskich księstwa, obficie zalesionych i bogatych w surowiec szklarski oraz drewno. Najstarsza wzmianka z ok. 1430 r. dotyczy dwóch hut koło Javorníka i Žulovej, zanikłych na pocz. XVI w. Kolejna huta szkła wymieniają źródła z 1471/1475 r. pod pobliskimi Vlčicami. Inny tego rodzaju zakład powstał pod Kobylą nad Vidnavką i był czynny od 1509 r. do 2. poł. XVI w., a drugi koło Skorošic, wzmiankowany w 1536 r. i przypuszczalnie unieruchomiony ok. 1577 r. W 1638 r. biskup Karol Ferdynand Waza założył hutę szkła w Mnichovie pod Pradědem (której produkty przez pewien czas były uważane za lepsze od czeskich). Po jej zamknięciu w 1741 r. powstała huta koło Horního Údolí, czynna w latach 1749-1759. Ostatni zakład hutnictwa szkła powstał na ziemi jesenickéj w 1805 r. koło Ramzovej.

Wydobywanie **rud żelaza i wytop żelaza** to także istotna dziedzina gospodarki na terenie księstwa. Najstarsza kuźnica została poświadczona źródłowo w 1328 r. w Jeseníku. W dolinie Beli (Białej Gluchołaskiej) z końcem XIV w. czynnych było 13 hamrów. Pozostałe w tym rejonie to w Bukovicach, Českéj Vsi, Písečnéj,

Mikulovicach, Velkých Kuněticach (Sławniowicach). Kopalnie rudy znajdowały się w Adolfovicach i Rejvizie. Jeseník wraz z okolicą był w XV w. ważnym ośrodkiem wydobywania i wytopu żelaza. Z czasem nastąpił tam zanik tej dziedziny produkcji. Inny ośrodek to rejon Zlatých Hor i Vrbna, w którym do najwydajniejszych należały hamry w Mnichovie. Do rozkwitu produkcji żelaza w okolicach Zlatých Hor doszło po 1580 r. w następujących miejscowościach: Zlaté Hory, Dolní i Horní Údolí, Mnichov. Z końcem XVII w. – zanikły i tu niektóre huty i hamry, a w 2. połowie XVIII w. powstały nowe w Železnje (dwa duże piece hutnicze oraz dwa hamry) i koło Drakova. Żelazo wytapiano i przetwarzano także już w średniowieczu w Javorníku, w XVI w. na Jánským Vrchu wydobywano rudę żelaza i stał tam piec, a koło Žulovej była kopalnia rudy. Kuźnica w Travnej istniała od 1417 r.

Regalia książąt-biskupów wiązały się również z dochodami płynącymi z licznych **młynów** zbożowych (młyny wodne i wiatrak) oraz warsztatów wykorzystujących siłę wody, które ówczesnie także nazywano młynami. Większość ich istniała od średniowiecza. W samej Nysie było to kilka młynów zbożowych, kotłarnia, folusze, szlifiernia, młyn garbarski, mięsny, prochowy i papiernia, a poza Nysą (prócz młynów zbożowych) od XVII w. m.in. kotłarnia w Miednikach (Kupferhammer) oraz papiernie w Jarnołtówku, Białej Nyskiej, Zlatých Horach (założona w 1668 r. na miejscu upadłej wytwórni drutu) i Jeseníku (powstała w 1691 r. z przekształcenia wcześniejszej farbiarni sukna i bielarni). Tartaki występowały tylko na terenach zalesionych w kluczach jesenickim i zlatohorskim; w 1650/1651 r. było ich 16, w 1700/1701 r. 18 (w tym jeden w Nysie).

Księstwo nyskie słynęło z **wyrobów lnianych**. Już w 1359 r. biskup Przecław z Pogorzeli założył w Nysie pierwszą bielarnię lnu. W samej Červené Vodie na pocz. XIX w. czynnych było sześć bielarni. Wszystkie prześcieradła produkowane w Nysie, Zlatých Horách (gdzie w 1732 r. pracowało 191 tkaczy, tj. najwięcej na późniejszym Śląsku Austriackim), Głuchołazach i poza księstwem nyskim w Prudniku nazywano prześcieradłami nyskimi. Jeszcze w 1714 r. ze wszystkich górnośląskich ceniono je najwyżej. Prześcieradła nyskie białe i niebieskie w dużej ilości ekspediowano do Hamburga i Lipska. Nici z Nysy sprowadzane były przez kupców z Polski i Węgier.

Nysa do czasu wojen śląskich czerpała duże korzyści z **handlu** lnem, przędzą i płótnem. Była także od średniowiecza znacznym ośrodkiem handlu **winem** z Węgier, Austrii i Moraw, w które zaopatrywała cały Śląsk i ziemie Polski centralnej. Na sam dzień św. Agnieszki (21 stycznia), współpatronki nyskiego kościoła św. Jakuba, kiedy to w Nysie był urządzany doroczny jarmark, sprowadzano ponad tysiąc wiader wina.

Pierwsze warsztaty **mennicze** powstały przypuszczalnie w Otmuchowie i Nysie. Najstarsze kwartniki, o których posiadamy wiadomości, zostały wybite na przełomie XIII/XIV w. w Nysie i Vidnavie za panowania biskupów Jana III Romki i Henryka z Wierzbnej. W okresie późniejszym działała mennica w Nysie, wytwarzając nadal monety srebrne (halerze, grosze, talary, krajcary), a od 1515 r. dzięki przywilejowi cesarza Maksymiliana I także dukaty złote. W księstwie nyskim istniała od ok. 1543 r. do połowy XVII w. oraz w latach 1748–1751 jeszcze jedna mennica w Zlatých Horách.

Po zagarnięciu większej części Śląska przez Prusy 1742 r. i podziale księstwa nyskiego na część pruską i austriacką biskupi utracili prawo ściągania podatków oraz regalia. Pozostały im wyłącznie dochody z folwarków i lasów, oraz w postaci renty feudalnej. Administracja centralna dochodów biskupich jako urząd rent oraz urząd leśny mieściła się we Wrocławiu. Na terenie księstwa istniały władze lokalne – kolektura w Grodkowie i jej odpowiedniki w Nysie, Otmuchowie i Wiązowie oraz urzędy leśne w trzech ostatnich miastach. W części austriackiej administracja dochodami pozostawała zapewne w kompetencjach tamtejszej rejencji oraz kluczy.

Instytucje kościelne

Z przynależnością Nysy do biskupstwa wiąże się istnienie szeregu instytucji kościelnych. Oprócz dwóch parafii św. Jakuba i św. Jana założono **klasztory** następujących zgromadzeń zakonnych: bożogrobców (sprowadzonych z początkiem XIII w. z Miechowa, których konwent nyski przez kilka wieków pełnił nawet funkcję prepozytury generalnej dla Śląska, Czech i Moraw), minorytów (XIII w.), franciszkanów obserwantów (XV w.), którzy w 1524 r. połączyli się z minorytami, jezuitów prowadzących słynne kolegium (1622 r.), kapucynów (1660 r.), magdalenek (1711 r.) i dominikanów (1752 r.). Każdy z tych konwentów w większym lub mniejszym stopniu zawdzięczał swe uposażenie biskupom wrocławskim.

W księstwie nyskim rezydowała **kapituła kolegiacka**, ufundowana w 1486 r. w Otmuchowie przez biskupa Wacława Piastowicza księcia legnickiego. W 1477 r. biskup Rudolf von Rüdesheim przeniósł kapitułę na Stare Miasto nyskie do ówczesnego kościoła św. Jana. Kolejna zmiana siedziby miała miejsce w 1650 r. z polecenia biskupa Karola Ferdynanda Wazy. Od tego czasu do sekularyzacji 1810 r. kapituła kolegiacka rezydowała przy kościele św. Jakuba w Nysie.

Szczególną aktywność wykazali biskupi w zakresie dobroczynności. Spośród 10 **szpitali** – przytułków dla ubogich istniejących w Nysie od średniowiecza do 1810 r. niemal wszystkie korzystały z pomocy materialnej ordynariuszów i sufragánów wrocławskich, a 5 z nich stanowiło fundacje biskupów Wawrzyńca, Przecława

z Pogorzeli, Baltazara z Promnicy, Karola Ferdynanda Wazy, Franciszka Ludwika Neuburga. Ten ostatni wznosił najokazalszą w mieście budowlę barokową, szpital św. Trójcy, który na pewien czas (do chwili spalenia w styczniu 1741 r.) stał się szpitalem generalnym, zastępując prawie wszystkie wcześniejsze instytucje opieki społecznej. W 1720 r. na terenie księstwa nyskiego było ponadto 9 szpitali. Mieściły się one w Jeseniku, Javorniku, Zlatých Horách, Vlčicach, Otmuchowie, Glucholazach, Vidnavie i dwa w Paczkowie. Charakter diecezjalny miał erygowany w 1653 r. w stolicy księstwa przez biskupa Karola Ferdynanda Wazę **dom księży emerytów**.

W Nysie również znalazło siedzibę diecezjalne **seminarium duchowne**, przeniesione w 1575 roku przez biskupa Marcina Gerstmannna na skutek zwycięstwa reformacji we Wrocławiu. Istniało ono tutaj do momentu powrotu do Wrocławia w 1656 r. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w XVI w. na terenie całej diecezji wrocławskiej istniały tylko dwa katolickie zakłady dydaktyczne na poziomie wyższym. Były to działające w Nysie **łacińskie gimnazjum parafialne** i seminarium duchowne. W tym mieście od 2. połowy XVII w. i w 1. połowie XVIII w. w klasztorach franciszkanów bernardynów i kapucynów istniały **studia filozoficzno-teologiczne** prowincji czesko-śląskich obydwu zakonów.

Najmłodszy plan w zakresie oświaty i wychowania dotyczył **kolegium jezuitów**. Według założeń fundatora arcyksięcia biskupa Karola I miało to być uniwersytet. W początkowym okresie prowadzono w nim nawet zajęcia z teologii na poziomie akademickim. Dzięki bogatemu uposażeniu przez fundatora oraz opiece biskupa Karola Ferdynanda Wazy i jego następców ów zakład dydaktyczny (*gymnasium academicum*) zasłynął nie tylko na Śląsku, ale także w krajach ościennych. W XVII w. pobierało w nim naukę wielu Polaków, m.in. późniejszy król Polski Michał Korybut Wiśniowiecki. W XVIII w. na terenie księstwa powstało jeszcze **gimnazjum łacińskie pijarów** w Bilej Vodie, ufundowane przez późniejszego biskupa ołomunieckiego Jakuba v. Liechtenstein (początek nauczania w 1727 r.), oraz czynne w Nysie od 1711 r. **gimnazjum żeńskie** magdalenek fundacja biskupa Franciszka Ludwika Neuburga.

Wraz z innymi ziemiami śląskimi uczestniczyło księstwo w wydarzeniach politycznych, które odcisnęły piętno na jego losach i przyniosły wielkie straty tak ludnościowe, jak i materialne. Wymienimy tu głównie najazd Mongołów (Tatarów) w 1241 r., najazd husytów w 1428 r., wojnę trzydziestoletnią (1618-1648), trzy wojny śląskie 1740-1742, 1745, 1756-1763 r. oraz wojny napoleońskie (1807 r.).

Dzieje polityczne księstwa biskupiego w XVIII-XX w.

W swoich granicach terytorialnych ukształtowanych w średniowieczu przetrwało księstwo nyskie z niewielkimi zmianami do 1810 r. Wcześniej jednakże po zdobyciu Śląska podczas I wojny śląskiej przez króla pruskiego Fryderyka II na mocy traktatu pokojowego z 1742 r. przez księstwo nyskie wzdłuż linii Złoty Stok - Bilá Voda - Biskupia Kopa została przeprowadzona granica państwowa między Prusami i Austrią. Znaczyły ją 28 słupów granicznych ustawionych w 1742 r. na tym miejscu. Po stronie pruskiej znalazła się większa część księstwa - około 1690 km², a w granicach Austrii pozostało około 960 km². W obrębie państwa pruskiego wprowadzono na Śląsku nowy podział administracyjny na departamenty. Księstwo biskupie znalazło się w granicach departamentu wrocławskiego, ale stanowiło już tylko okręg jurysdykcyjny z własnym sądem (Fürst-Bischöfliche-Mediat-Regierung). W części pruskiej utworzono powiaty nyski i grodkowski, przy czym wsie koło Paczkowa, nabyte niegdyś od książąt ziebickich, weszły w obręb powiatu ziebickiego.

Od tego czasu datuje się ograniczenie władzy książęcej w obu częściach posiadłości biskupich. W 1810 r. na mocy edyktu sekularyzacyjnego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III została zniesiona wielka własność kościelna, wobec czego księstwo nyskie przestało istnieć. W 1816 r. część pruska byłego księstwa weszła w obręb nowo utworzonej rejencji opolskiej. Tym samym ziemia nyska zmieniła swoją przynależność terytorialną i znalazła się w granicach Górnego Śląska. W wyniku nowego podziału administracyjnego powiat nyski obejmował 711 km², grodkowski (uszczuplony o dwie wsie na rzecz pow. nyskiego) - 260 km², podczas gdy do pow. ziebickiego przyłączono 52 km², do niemodlińskiego - 40 km² i do ząbkowickiego - 11 km².

W części austriackiej księstwo przetrwało do 1918 r. Jego administracja mieściła się najpierw w Vidnavie, a od 1767 r. na Jánským Vrchu. Z tego tytułu książęta-biskupi wrocławscy zasiadali do końca I wojny światowej w austriacko-śląskim sejmie ziemskim w Opawie i przez długi czas przewodniczyli posiedzeniom sejmu jako zastępcy marszałka. Ponadto posiadali miejsce wiryne z prawem głosu w Izbie Panów, tj. wyższej izbie wiedeńskiej Rady Stanu (późniejszej Rady Państwa). Na terenie księstwa w części austriackiej biskup Jerzy Kopp założył w 1899 r. wyższe seminarium duchowne w Vidnavie, przeznaczone do kształcenia księży z (i dla) austriackiej części diecezji wrocławskiej. Wśród nich byli Niemcy, Polacy i Czesi. Podczas II wojny światowej studiowali w Vidnavie alumni zamkniętego przez władze hitlerowskie seminarium duchownego diecezji katowickiej, między innymi późniejszy metropolita poznański abp Jerzy Stroba i ks. dr Jerzy Pawlik.

Majątki biskupie utrzymały się na terytorium Austrii, następnie po 1918 r. w Czechosłowacji - do 1948 r. Były to obszary leśne na terenie powiatu jesenickiego i bruntalskiego obejmujące około 32.817 ha oraz 498 ha

pól i innych użytków rolnych wraz z zamkiem na Jánským Vrchu. Upaństwowienie majątków arcybiskupstwa wrocławskiego przez władze Czechosłowacji nastąpiło w pierwszych miesiącach 1948 r. Zamek na Jánským Vrchu do 1945 r. pełnił funkcję rezydencji letniej biskupów wrocławskich. Tu właśnie w lipcu 1945 r. już po zakończeniu II wojny światowej zmarł ostatni niemiecki ordynariusz wrocławski kardynał Adolf Bertram. On też był ostatnim rządcą diecezji posługującym się do 1945 r. tytułem książęcym. Po II wojnie światowej zamek zajęło wojsko czechosłowackie. Właścicielem zamku pozostawała administracja apostolska części czechosłowackiej archidiecezji wrocławskiej, utworzona w 1947 r. i podlegająca bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Urząd administratora apostolskiego z siedzibą w Czeskim Cieszynie sprawował ks. dr František Onderek, do 1945 r. jedyny Czech w gronie profesorów wyższego seminarium duchownego w Vidnavie, a w latach 1945-1947 wikariusz generalny tej części archidiecezji wrocławskiej. Od lat 50. XX w. zamek był wynajęty przez władze państwowe i od 1962 r. użytkowany przez muzeum w Šumperku. W 1984 r. na mocy układu między Watykanem a rządem Czechosłowacji stał się własnością państwową.

Mapa wrocławskiej diecezji, 1752 (Atlas Śląska)

BIBLIOGRAFIA (wybór)

- DOLA, Kazimierz: Dzieje Kościoła katolickiego na Śląsku. Cz. 1. Średniowiecze. Opole 1996.
- DOLA, Kazimierz: Nyskie księstwo biskupie w XVIII wieku. W: Carl Ditters von Dittersdorf. Z życia i twórczości muzycznej. Materiały międzynarodowego interdyscyplinarnego sympozjum. Nysa 24-26 września 1999. Red. Piotr Tarliński, Hubert Unverricht. Opole 2000. Uniwersytet Opolski. Wydział Teologiczny. Sympozja 40, s. 13-20.
- DOLNY Ślask: Monografia historyczna. Pod red. Wojciecha Wrzesińskiego. Wrocław 2006.
- FILIPOVÁ, Milena: Zámek Jánský Vrch v Javorníku. Šumperk 1985. Vlastivědné zajímavosti, č. 206.
- FRANKE, Peter Robert: Kleine Münzgeschichte der Stadt Neisse. W: Neisse. Das Schlesische Rom im Wandel der Jahrhunderte. Bearb. von Werner Bein, Vera und Ulrich Schmielewski. Würzburg 1988, s. 283-288.
- GOLIŃSKI, Mateusz: Służba rycerska a potencjał militarny księstw śląskich w późnym średniowieczu. I. Księstwo nysko-otmuchowskie. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1998, nr 1/2, s. 33-67.
- GROWKA, Květoslav: Javornická causa kardinála Bertrama. „Jesenicko” Sv. 7, 2006, s. 34-38.
- GROWKA, Květoslav: Monety na mapie wrocławskiego biskupa Filipa Gottharda Schaffgotscha. „Biuletyn Numizmatyczny” 2006, nr 2, s. 155-159.
- INDRA, Jaromír: Mincování nízkého knížete a vratlavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche v letech 1748-1777 v Cukmantlu, Vidni a v Praze. „Numismatické Listy” R. 58, 2003, nr 2, s. 37-47.
- JARCZYK, Franz-Christian: Neisse. Kleine Stadtgeschichte in Bildern. Würzburg 1994.
- JARCZYK, Franz-Christian: Die Neisse und das Neisser Land. „Jahrbuch des Landkreises Hildesheim” 1988, s. 147-159.
- KARNICKA, Magdalena, MARCISZ Beata: Biskupstwo wrocławskie w numizmatyce i sfragistyce. Wystawa czasowa maj - listopad 1997. [Wrocław 1997].
- KOPIEC, Jan: Obecność Kościoła katolickiego na terenie dawnego księstwa biskupów wrocławskich. W: Slezská vlastivědná sympozia. Jeseník 1999, 2001. I. svatováclavské česko-polsko-německé setkání. Jeseník 28.-30. září 2001. Antologie přednesených referátů. Red. Petr Zahnaš, Petr Andrie. Opava 2002, s. 61-64.
- KORTA, Wacław: Historia Śląska do 1763 roku. Warszawa 2003.
- KRAWCZYK, Mariusz - ROMIŃSKI, Wacław: Wyroby szklane z XIII-XVIII w. z badań archeologicznych w Nysie. „Silesia Antiqua” T. 4, 1999, s. 133-159.
- KOPICKI, Edmund: Mennictwo biskupów wrocławskich i księstwa nyskiego biskupów wrocławskich. Rys historyczny. „Biuletyn Numizmatyczny” 1997, nr 4, s. 3-11.
- LORENZ, Klemens: Die alten Vitriolbergwerke des Neisser Landes. „Heimatblätter des Neissegaues” Jg. 4, 1928, s. 94-96, Jg. 5, 1929, s. 2-4.
- MANDZIUK, Józef: Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. T. 1. Średniowiecze. Cz. 1-3. Warszawa 2003-2005. T. 2. Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520-1742. Warszawa 1995.
- MUSZYŃCZAK, Antoni: Ze studiów nad osadnictwem kasztelanii nysko-otmuchowskiej na przełomie XIII i XIV wieku. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 23, 1968, nr 2, s. 181-197.
- NOWIŃSKI, Czesław: Organizacja administracji w folwarkach biskupstwa wrocławskiego w drugiej połowie XVII wieku. Wrocław 1964, mps w zbiorach Gabinetu Śląsko-Lużyckiego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.
- ORZĘCHOWSKI, Kazimierz: Dzieje i urząd księstwa biskupiego na Śląsku. „Szkice Nyskie. Studia i materiały” T. 3, 1986, s. 7-43.
- PAWLIK, Krzysztof: Księstwo nyskie. „Kalendarz Opolski” 2000, s. 267-271.
- PAWLIK, Krzysztof: Papiernia w Nysie. „Roczniki Biblioteczne” R. 44, 2000, s. 203-206.
- PAWLIK, Krzysztof: Czy w Kopernikach była kopernia? „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 29, 1974, nr 4, s. 592-594.
- PATER, Józef: Poczet biskupów wrocławskich. Wrocław 2000.
- PTAK, Marian: Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego. „Acta Universitatis Wratislaviensis”. No 982. Wrocław 1988. Prawo 111, s. 9-44.
- ROMIŃSKI, Wacław: Księstwo nyskie biskupów wrocławskich. W: Ziemia nyska - wielokulturowa historia regionu. Opole 2002, s. 11-13.
- SCHÜCK, Theodor: Oberschlesien. Statistik des Regierungs-Bezirks Oppeln. Iserlohn 1860.
- SKÁCEL, Jaroslav: Historický pohled na poznávání a těžbu zdrojů nerostných surovin na Jeseníku. W: VI. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2006. Historický seminář na téma Z historie studia a využívání nerostného bohatství Jeseníka. Sborník referátů. Red. Martin Buchlovský. Jeseník 2006, s. 9-30.
- STANZEL Josef G.: Die Breslauer Bistumsgüter in der Tschechoslowakei. „Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen Mähren-Schlesien” Bd. 5, 1978, s. 344-374.
- STANZEL Josef G.: Zur Gründungsgeschichte der Philosophisch Theologischen Hochschule mit Priesterseminar zu Weidenau. „Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse Sudetenschlesien” Jg. 58, 2004, s. 37-48.
- ŠTEPÁN, Václav: K historii sklářství na Jeseníku, Javorníku a Zlatohorsku. W: VI. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2006. Historický seminář na téma Z historie studia a využívání nerostného bohatství Jeseníka. Sborník referátů. Red. Martin Buchlovský. Jeseník 2006, 44-61.
- SZWAGRZYK, Józef A.: Pięniądź na ziemiach polskich X-XX w. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław 1990.
- VEČEŘOVÁ, Viera: Obnova zlatohorských dolů po třicetileté válce. W: VI. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku 2006. Historický seminář na téma Z historie studia a využívání nerostného bohatství Jeseníka. Sborník referátů. Red. Martin Buchlovský. Jeseník 2006, 67-72.
- ZUBER, Rudolf: Jesenícko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966.
- ZUBER, Rudolf: Kolonizace Jeseníka v 16. století. „Severní Morava” Sv. 10, 1964, s. 24-26.
- ZUBER, Rudolf: Osídlení Jeseníka do počátku 15. století. Opava 1972.
- ZUBER, Rudolf (uzup. Květoslav Growka): Zlatohorský mincmistr Jan Jakub Husser. „Jesenicko” Sv. 7, 2006, s. 27-33.

RESUMÉ

Knížectví nisko-grotkovské vratislavských biskupů

Nisko-grotkovské knížectví vzniklo na konci 13. století jako nejstarší a největší majetek biskupů na polském území. Počátky světské vlády vratislavských biskupů však sahají do 12. století a souvisí s rozdrobením Polska na jednotlivé údíly a snahou vymánit se ze závislosti na knížeti. Z buly papeže Hadriána IV. z roku 1155 plyne, že vratislavský biskup vlastnil větší část otmuchovského kastelánství. Opolský kníže Jaroslav a v letech 1198-1201 též vratislavský biskup odkázal v závěti svým následníkům Nisko se 16 vesnicemi. Biskupové Vavřinec, Tomáš a Tomáš II. kolonizovali tzv. preseku, která patřila vratislavskému knížeti. Výsledkem byl vznik 65 nových vesnic a dvou měst (Nisa 1207-1223 a Glucholazy 1222). Hranice otmuchovsko-niského kraje se posunuly až k vrcholům Rychlebských hor a Jeseníků. To byl důvod k politickým sporům mezi vratislavskými knížaty a vratislavskými biskupy, který vyvrcholil roku 1284, kdy kníže Jindřich uspořádal v Nise velký rytířský turnaj, aby biskupa pokořil. Tomáš II. dal v odpověď knížeti do klatby a nad jeho územím vyhlásil interdik. V roce 1287 mezi nimi vypukla regulérní válka.

Konflikt byl ukončen roku 1290, kdy kníže Jindřich IV. Probus na smrtelné posteli dal zapsat do závěti velké privilegium pro vratislavské biskupy. Pripadla jim vláda nad vesnicemi na území tzv. presek, soudní moc, byli osvobozeni od břemen polského a německého práva a získali právo razit mince. Tím se biskup stal ekonomicky nezávislým a získal knížecí moc. Prvním knížetem byl biskup Jindřich z Vrba (1302-1319). V roce 1344 koupil biskup Přeclaus z Pogorell Grotkov, v dalších letech pak hrady Kaltenštejn, Jánský Vrch, Frýdberk (dnes Žulová). Budování grotkovsko-niského knížectví završil získání Zlatohorska roku 1477. V 16. století mělo knížectví rozlohu okolo 2650 km², nalézalo se v něm 245 vesnic (biskup byl majitelem 108) a 15 měst a hradů, patřilo k slezským územím s nejvyšší hustotou osídlení.

Vratislavští biskupové měli mezi ostatními knížaty privilegované postavení, v 16.-18. století 11 biskupů plnilo funkci nejvyššího hejtmána Slezska. Grotkovsko-niské knížectví tvořilo základ majetkové držby biskupství, plynuly z něj příjmy z pozemkového vlastnictví, z lesů a daní. Jižní část knížectví (zejména dnešní Jesenícko) oplývala přírodním bohatstvím, zejména zlatem, stříbrem, železem, mědí, mramorem a žulou. Do 18. století bylo též střediskem sklářské výroby.

Po dobytí větší části Slezska pruským králem Friderichem II. bylo niské knížectví na základě mírové smlouvy z roku 1742 rozděleno novou státní hranicí. Na pruské straně se ocitla větší část knížectví (okolo 1690 km²), Rakousku zůstalo jen 960 km². V roce 1810 pruský král Friedrich Wilhelm III. nařídil sekularizačním ediktem převést církevní majetek vratislavského biskupství, včetně niského knížectví, jež tím de facto zaniklo. V rakouské části zůstala knížecí vláda zachována až do vzniku Československa. Lesy a pozemky na tomto území (více než 33 tisíc km²) spolu se zámek Jánský Vrch (od 19. do 20. století letní sídlo vratislavských biskupů) zůstaly však v majetku církve. Na tomto zámku zemřel v červenci 1945 poslední německý vratislavský arcibiskup kardinál Adolf Bertram. Byl též posledním, komu přisloušel knížecí titul.

V roce 1948 československý stát znárodnil majetek vratislavského arcibiskupství. Zámek Jánský Vrch přešel do správy roku 1947 založené apoštolské administratury v Českém Těšíně. Od 50. let 20. století byl v pronájmu státu, až roku 1984 na základě smlouvy z Vatikánu přešel do majetku státu definitivně.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Fürstentum Neisse-Grottkau der Breslauer Bischöfe

Das Neisse-Grottkauer Fürstentum entstand zum Ende des 13. Jahrhunderts als ältester und größter Besitz der Bischöfe auf polnischem Gebiet. Der Beginn der weltlichen Macht der Breslauer Bischöfe erstreckt sich jedoch bis in das 12. Jahrhundert und hängt mit der Aufteilung Polens in einzelne Lehen zusammen, sowie mit dem Bemühen, sich aus der Abhängigkeit von Fürsten zu befreien. Aus einer Bulle des Papstes Hadrian IV. aus dem Jahre 1155 folgt, dass der Breslauer Bischof den größten Teil der Ottmachauer Kastellanei besaß. Der Oppelner Fürst Jaroslav, in den Jahren 1198 - 1201 auch Breslauer Bischof, vererbte in seinem Testament seinen Nachfolgern das Neisser Gebiet mit 16 Dörfern. Die Bischöfe Laurentius, Thomas und Thomas II. kolonisierten den so genannte Grenzhag, die dem Breslauer Fürsten gehörte. Dies führte zum Entstehen von 65 neuen Dörfern und zwei Städten (Neisse 1207 - 1223 und Ziegenhals 1222). Die Grenze des Ottmachau-Neisser Gebietes schob sich bis an die Gipfel des Reichensteiner Gebirges und Altvatergebirge heran. Das wurde zum Anlass für einen politischen Streit zwischen den Breslauer Fürsten und den Breslauer Bischöfen, der im Jahre 1284 eskalierte, als der Fürst Heinrich in Neisse ein großes Ritterturnier abhielt, um den Bischof zu bezwingen. Thomas II. belegte als Antwort den Fürsten mit einem Bann und verkündete ein Interdikt über dessen Landereien. Im Jahre 1287 brach zwischen ihnen ein regulärer Krieg aus.

Der Konflikt wurde 1290 beendet, als der Fürst Heinrich IV., v. Breslau, auf dem Totenbett in das Testament ein großes Privilegium für die Breslauer Bischöfe schreiben ließ. Ihnen fiel die Herrschaft über die Dörfer des Gebietes des so genannten Grenzhages zu sowie die Gerichtsbarkeit, sie wurden von der Last des polnischen und deutschen Rechts befreit und erhielten das Recht, Münzen zu prägen. Damit wurde der Bischof ökonomisch unabhängig und gewann die Machtfülle eines Fürsten. Der erste Fürst war der Bischof Heinrich von Würben (1302 - 1319). Im Jahre 1344 kaufte der Bischof Preclaus von Pogorell Grottkau, in den darauffolgenden Jahren die Burgen Kaltenstein, Johannesberg, Friedberg. Den Aufbau des Fürstentums Grottkau-Neisse vollendete im Jahre 1477 die Übernahme von Zuckmantel. Im 16. Jahrhundert hatte das Fürstentum eine Ausdehnung von etwa 2650 km², in ihm befanden sich 245 Dörfer (dem Bischof gehörten 108) und 15 Städte und Burgen, es gehörte zu den schlesischen Landereien mit der höchsten Besiedlungsdichte.

Die Breslauer Bischöfe hatten unter den übrigen Fürsten eine privilegierte Stellung, im 16. bis zum 18. Jahrhundert hatten 11 Bischöfe die Funktion des obersten Landeshauptmanns des Bistums. Das Fürstentum Grottkau-Neisse bildete die Grundlage des Eigentums des Bistums, aus ihm flossen die Einnahmen aus dem Grundbesitz, den Wäldern und den Steuern. Der südliche Teil des Fürstentums (besonders das heutige Jesenický Gebiet) besaß Naturreichtümer im Überfluss, insbesondere Gold, Silber, Eisen, Kupfer, Marmor und Granit. Bis zum 18. Jahrhundert befand sich hier ein Zentrum der Glasherstellung.

Nach dem Erringen des größten Teils Schlesiens durch den preußischen König Friedrich II. wurde das Neisser Fürstentum auf der Grundlage des Vertrages aus dem Jahre 1742 durch eine neue Staatsgrenze zerteilt. Auf der preußischen Seite befand sich der größere Teil des Fürstentums (etwa 1600 km²), Österreich verblieben nur 960 km². Im Jahre 1810 verfügte der preußische König Friedrich Wilhelm III. durch ein Säkularisierungsedikt die Übernahme des Kirchengüterbesitzes des Breslauer Bistums, einschließlich des Fürstentums Neisse, das damit faktisch verschwand. Im österreichischen Teil verblieb die fürstliche Herrschaft bis zum Entstehen der Tschechoslowakei. Die Wälder und Grundstücke in diesem Gebiet (mehr als 33 Tausend km²) verblieben jedoch zusammen mit dem Schloss Johannesberg (vom 19. bis in das 20. Jahrhundert Sommersitz der Breslauer Bischöfe) im Besitz der Kirche. Auf diesem Schloss verstarb im Juli 1945 der letzte deutsche Breslauer Bischof, der Kardinale Adolf Bertram. Er war der letzte, der den Fürstentitel führte.

Im Jahre 1948 nationalisierte der tschechoslowakische Staat das Eigentum des Breslauer Erzbistums. Das Schloss Johannesberg gelangte unter die Verwaltung der 1947 geschaffenen apostolischen Administration in Český Těšín. Von den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts an wurde es vom Staat gepachtet und ging im Jahre 1984 auf der Grundlage eines Vertrages mit dem Vatikan definitiv in das Eigentum des Staates über.

KIRCHLICHE ORGANISATION, INSBES. DIE PFARREIORGANISATION IM FREIWALDAUER GEBIET VOM 18. JAHRHUNDERT BIS ZUR GEGENWART

Dr. Josef G. Stanzel, Bergisch Gladbach

Vážené dámy a pánové,

sehr verehrte Damen, meine Herren!

Meine Ausführungen wollen folgende historische Entwicklung skizzieren:

I. vom Breslauer Friedensschluß vom 28. Juli 1742 zwischen Kaiserin Maria Theresia und dem preußischen König Friedrich II., durch den Schlesien und das Bistum Breslau geteilt wurde und der größte Teil von Land und Bistum an den preußischen Eroberer fiel,

II. über die Einverleibung des bei Österreich verbliebenen Gebietes nach 1918 in die Tschechoslowakische Republik,

III. 1938 ins Deutsche Reich und nach

IV. 1945 wieder in die Tschechoslowakei; bis zur

V. Inkorporation des Breslauer Bistumsteiles im Jahre 1977 in das Erzbistum Olmütz und schließlich bis zur

VI. Einfügung der Pfarreien des Dekanates Jeseník in das neu errichtete Bistum Ostrava-Opava im Jahre 1996.

I.

Ein historischer Rückblick zeigt, daß die kirchliche (aber auch staatliche) Geschichte des Freiwaldauer Gebietes „von den Anfängen schriftlicher Überlieferung (im 12.-13. Jahrhundert) bis in das 20. Jahrhundert hinein ...entscheidend geprägt ist von der steten Zugehörigkeit zu einem einzigen Ober- bzw. Landesherren, der noch dazu der weitaus größte Grundbesitzer war, nämlich dem Bischof von Breslau“ (*hier und zum Folgenden: Irgang 2000, 1 ff*). Kirchliche und politische Verwaltungsorganisation lagen nahezu durchweg eng beieinander. Unsere Region, „im wesentlichen als Grenzland der bischöflichen Kastellanei Ottmachau bzw. des Neisse-Ottmachauer Bistumslandes besiedelt, bildete seit 1342, als der Breslauer Bischof ... in den Fürstenrang aufgestiegen war, den südlichen Teil des Fürstentums Neisse(-Grottkau)“.

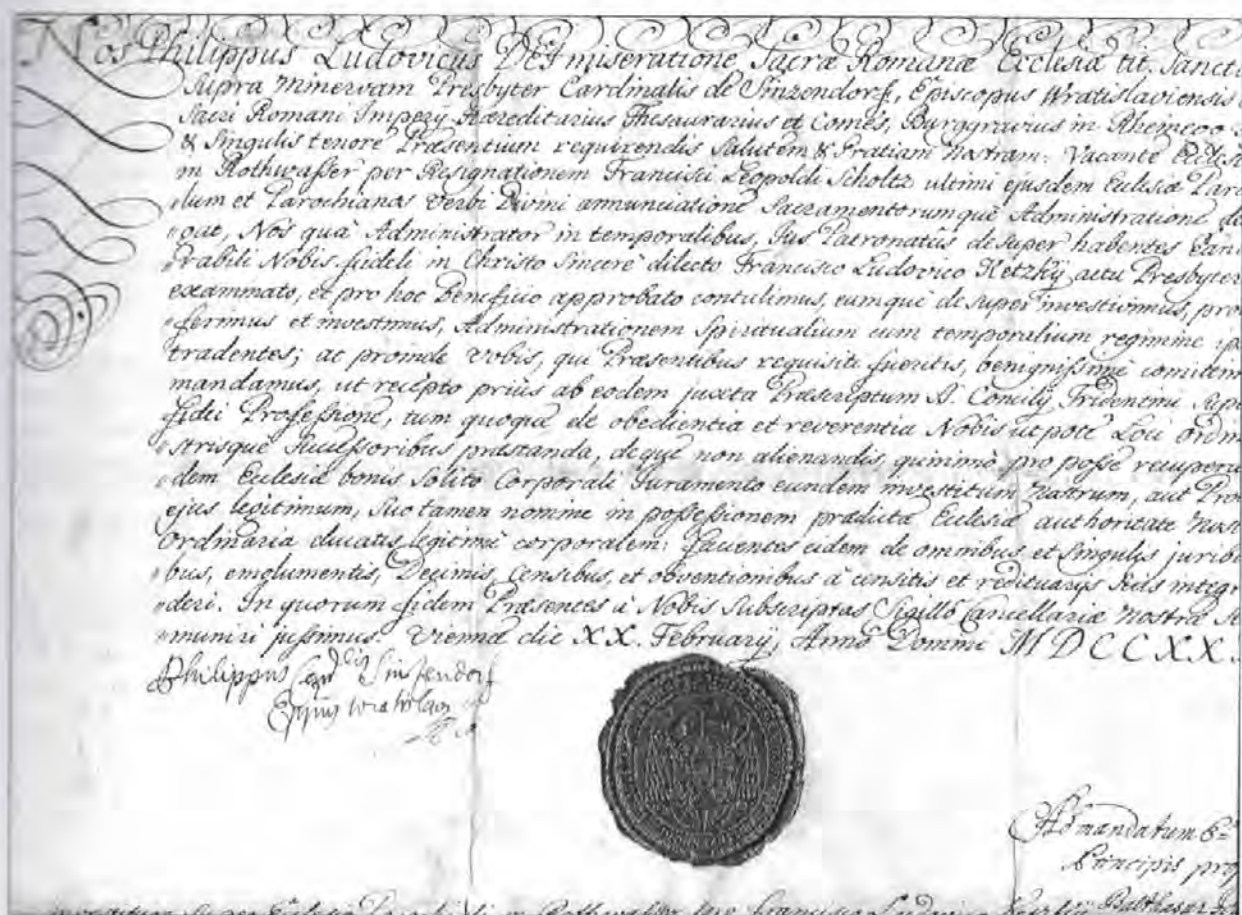
Bereits im 13. Jahrhundert wurden Freiwaldau und Weidenau als städtische Zentren für die umliegenden Ortschaften errichtet. Im südöstlichen Grenzbereich war dies Ziegenhals (Glucholazy). Nach 1742 übernahm Zuckmantel dessen Stellung und Funktion. Im Nordwesten wurde im 14. Jahrhundert Jauernig (Javorník) zur Stadt erhoben und eine Burg erbaut. Die Burg, später Schloß Johannesberg (Jánský Vrch), war seit den Schlesischen Kriegen bis 1945 gleichsam zweiter Bischofssitz mit der in der Stadt Jauernig errichteten Zentralverwaltung der Mensalgüter.

Die frühe Phase der kirchlichen Organisation und speziell auch der Pfarrorganisation sah für die Zeit bis zu den Schlesischen Kriegen wie folgt aus: Die Pfarreien im Freiwaldauer Land waren stets Teil des Archidiaconats Breslau und gehörten ursprünglich zum Archipresbyterat Neisse; danach, nach einer Neugliederung im 16. Jahrhundert bis zu den Schlesischen Kriegen, zu den Archipresbyteraten Patschkau, Ottmachau und Ziegenhals.

Zum Begriff „Archidiakonat“ ein Blick auf den speziellen Verwaltungsaufbau des Bistums Breslau: Bistum, Archidiakonate, später: Kommissariate, Archipresbyterate (=Dekanate) mit dem Archipresbyter (=Erzpriester./Dekan), Pfarreien (z.T. daneben noch unselbständige Seelsorgsstellen).

II.

Nach den Schlesischen Kriegen behielt Maria Theresia bekanntlich nur etwa ein Achtel Schlesiens. Die Kaiserin verlieh ihrem Restschlesien nicht zuletzt aus emotionalen Gründen den Status eines eigenen Kronlandes. Maria Theresia habe geklagt: „*Den Garten hat man mir genommen, der Zaun ist mir geblieben*“. Die schon nach dem ersten Schlesischen Krieg im Friedensvertrag vom 28. Juli 1748 gezogenen neuen politischen Grenzen waren von rein militärischen Überlegungen diktiert und nahmen keine Rücksicht auf historisch gewachsene staatliche und kirchliche Grenzen. Diözese, Dekanate, Pfarreien wurden mehrfach durchschnitten

Imenovací dekret farářem, Stará Červená Voda, 1737 (SOKA Jeseník)

(Beispiel: Großkunzendorf/Velké Kunčice !). Die neuen Grenzen erwiesen sich als sehr stabil und wenig durchlässig, so daß die kirchlichen und staatlichen Organisationsstrukturen angepaßt werden mußten. Für den „Bezirk“ Freiwalldau, der nach der Volkszählung von 1754 fünf Städte und Marktflecken sowie 60 Dörfer umfaßte veränderte sich organisatorisch für den staatlich-politischen Bereich wenig (siehe Tabelle 1).

Ganz anders aber war die Situation auf kirchlichem Gebiet geworden: Die notwendigen Veränderungen im kirchlichen Bereich waren erheblich. Das Breslauer Bistumsgebiet in Österreichisch-Schlesien wurde nun zusätzlich räumlich getrennt durch ein zum Bistum Olmütz gehörendes Troppau-Jägerndorfer Gebiet: in einen westlichen Teil (Südteil des Fürstentums Neisse) und in einen östlichen Teil (im wesentlichen das Herzogtum Teschen).

Der Sitz der Archipresbyter für alle 14 Pfarreien unseres Gebietes lag bis dahin im nunmehr preußischen Teil Schlesiens: in Ziegenhals (Glucholazy), Patschkau und Ottmachau (Stand 1724). Deshalb wurden bis 1747 drei neue Dekanate geschaffen: Gurschdorf (Skorošice), Weidenau (Vidnava) und Zuckmantel (Zlaté Hory). Zu Zuckmantel gehörte von da an die Minderstandesherrschaft (mit Stadt) Olbersdorf (Albrechtice), (vgl. Tab. 4a mit Liste der Pfarreien). Für unser Gebiet nennt der Breslauer Diözesanschematismus von 1748 16 Pfarreien in den genannten drei Archipresbyteraten des Archidiakonats Breslau (vgl. Tab. 4a). 1755 wurde der neue Dekanatsitz Gurschdorf nach Johannesberg verlegt und 1770 ein viertes Dekanat, Freiwalldau, errichtet. Im Kommissariat Freiwalldau mit den vier Dekanaten waren 36 Priester tätig. Im Bereich der Pfarrorganisation sind zunächst nur geringe Verbesserungen, Veränderungen feststellbar: lediglich die Einrichtung von zwei Lokalien/Lokalkaplaneien (Einsiedel/Mnichov) und Neuwilmsdorf (Nové Vilémovice) ist zu verzeichnen (vgl. Anlagen 4a und 4b). Auf Dekanatssebene blieb dieser Organisationszustand bis zum Zweiten Weltkrieg bestehen.

Zur Wahrnehmung von zentralen Aufgaben in den vom Mutterbistum durch politische Grenzen getrennten, bei Österreich gebliebenen Breslauer Bistumsteilen, erfolgte für den Ostteil die Errichtung eines Teschener Kommissariats und 1746 für den Westteil, also für unser Gebiet, das sog. „Neisser“ bzw. „Freiwalddauer Kommissariat“.

Ein Vierteljahrhundert später, 1771, errichtete Fürstbischof Graf Schaffgotsch auf Weisung aus Wien, für

den gesamten österreichisch-schlesischen Bistumsteil ein eigenes Generalvikariat, zunächst ohne festen Amtssitz. Graf Schaffgotsch hatte wegen Konflikten mit dem König von Preußen Breslau verlassen müssen und residierte mit Zustimmung des österreichischen Kaisers seit 1757 bis zu seinem Tode 1795 auf Schloß Johannesberg. Dem Generalvikar war ein eigenes Konsistorium/kirchl. Gericht beigegeben. Im 19. Jahrhundert wurde, allerdings nur einmal, ein eigener Weihbischof ernannt. Verschiedene Anläufe, von der Kaiserin durchaus gefördert, ein eigenes Bistum Troppau zu errichten, das auch die Breslauer Bistumsteile umfassen sollte, führten nicht zum Ziel.

Für den Sohn und Nachfolger Maria Theresias¹, Kaiser Josef II., standen rein rationale Überlegungen für die Gestaltung und Verwaltung von Staat und Kirche im Vordergrund. In der Erhaltung einer „Traditionsprovinz“ Schlesien sah er keinen Sinn.

Für die auch für unser Thema folgenreiche Josephinische Zeit insgesamt und auf die für die katholische Kirche relevanten Maßnahmen sei auf die Ausführungen von Herrn Dr. Hauke verwiesen. Hier nur einige wenige Stichworte für die Kennzeichnung der historischen Linie: 1782 ordnete der Kaiser die Vereinigung von Schlesien mit Mähren an. Erst in den Revolutionsjahren 1848/49 gelang die Wiederherstellung Österreichisch-Schlesiens als eigenes Kronland. Das bedeutsame Toleranzedikt hatte hier kaum Bedeutung. Anders als im Kreis Teschen mit seiner großen Zahl von Protestanten gab es im Neisser Bistumsland kaum „Akatholiken“. Auch der sog. Klostersturm, die Aufhebung vieler Klöster der kontemplativen Orden wirkte sich hier nicht aus, weil hier keine solchen existierten. Das Kloster mit Gymnasium der Piaristen in Weißwasser (Bílá Voda) war nicht betroffen und wurde erst 1829 aufgehoben. Bedeutsam wurde der aus der Klosteraufhebung gespeiste Religionsfonds: insbesondere für die Finanzierung der Vermehrung von Pfarreien/Seelsorgestationen um über ein Drittel (vgl. Tab. 4b) und von Kirchenbauten, sowie für die Ein- und Fortführung der bereits unter Maria Theresia begonnenen Schulreform („Allgemeine Schulordnung“).

III.

Im 19. Jahrhundert und bis zum Ersten Weltkrieg kommen nur wenige Neugründungen dazu: Breitenfurth-Gröditz, Friedeberg, Groß-Wallstein, Reihwiesen, Saubsdorf, Sörgsdorf und Weißbach (vgl. Tab. 4b). An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert ist auf ein m.E. für die Pfarrseelsorge eminent wichtiges Ereignis hinzuweisen.

Im Oktober 1899 hatte Fürstbischof Kardinal Georg Kopp in Weidenau ein eigenes Priesterseminar mit Philosophisch-Theologischer Hochschule für den österreichisch-schlesischen Anteil des Fürstbistums Breslau gegründet. Das Hauptmotiv für diese Gründung war für den Kardinal die Gewinnung und Förderung eines vermehrten, qualifizierten Priesternachwuchses für den österreichisch-schlesischen Bistumsteil mit seiner dreisprachigen und dreinationalen Bevölkerung. Angesichts des Priestermangels bei wachsender Bevölkerung in den Industriezentren, mit zunehmenden sozialen und nationalen Spannungen. Die Beherrschung mindestens einer zweiten Sprache war deshalb in der Breslauer und Weidenauer Studienordnung für alle Studenten vorgeschrieben. Studium und pastorale Vorbereitung auf den Priesterberuf sollten und konnten in Nähe zur Bevölkerung und zur Lebenssituation in den Pfarreien geschehen.

Bis 1945 bereiteten sich in Weidenau tschechische, polnische und deutsche Studenten auf den Priesterberuf vor. Im Zweiten Weltkrieg studierten in Weidenau fast ausschließlich polnische und tschechische Studenten, weil die deutschen Theologiestudenten mehr und mehr zum Militärdienst einberufen wurden. Hochschule und Seminar, einschließlich eines Schülerkonvikts für das Weidenauer Gymnasium, wurden weitgehend aus den Erträgen der Mensalgüter finanziert.

IV.1.

Zur kirchlichen Situation im Freiwaldauer Gebiet an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert einige elementare statistische Daten, konzentriert auf das Jahr 1899 (Gründung von Hochschule und Priesterseminar in Weidenau): Lt. Volkszählung vom 31. 12. 1900 lebten im Kreisgebiet mit den vier Archipresbyteraten Freiwaldau, Johannesberg, Weidenau und Zuckmantel knapp 69.000 Einwohner (Tab. 1). Davon waren 99% Katholiken (Tab. 2). Eine andere Umgangssprache als das Deutsche gaben unter 2 Promille an (Tab. 3). Es bestanden 30 katholische Kirchengemeinden einschließlich Einsiedel (vgl. Tab. 5 und Schematismus 1900 ff.). Die Zahl der Priester (Pfarrer, Kapläne und sonstige Seelsorgsgeistliche) betrug 50.

Die statistischen Angaben dieser Jahre zeigen eine äußerst unterschiedliche Entwicklung der Relationen zwischen der Zahl der Katholiken und der Zahl der Seelsorger im Ost- und im Westteil. Im Unterschied zum Freiwaldauer Gebiet waren die Bevölkerungszahlen in den wachsenden Industriezentren des Teschener Kommissariats sprunghaft gestiegen und das Pfarrenetz stark verdichtet worden.

Für das kirchliche Leben in den Pfarreien war die Existenz von Ordensgemeinschaften und Vereinen bedeutsam. Die männlichen Orden beschränkten sich auf den Konvent der Piaristen in Weißwasser und eine kleine Residenz der Jesuiten in Zuckmantel. Die vor allem im 19. Jahrhundert entstehenden weiblichen Ordensgemeinschaften waren dagegen gut und fächendeckend vertreten. Genannt seien die Borromäerinnen (in

Prvý list lokdie v Nových Vilemovicích na faru, 1871 (SOKA Jeseník)

über 20 Ortschaften vertreten), die Armen Schulschwestern de Notre Dame und die Ursulinen. Die Ordensschwestern waren tätig in Krankenhäusern, Pflegestationen, Kindergärten, Waisenhäusern, Altenheimen und Schulen. Sie unterstützten die Pfarrseelsorge vor allem in der Sozialarbeit, in dem den Pfarreien zugeordneten Bereich häuslicher Pflege und in Krankenhäusern, nicht zuletzt auch in einem Netz kirchlicher Schulen.

Das Leben in den Pfarreien wurde bereichert und mitbestimmt durch im 19./20. Jahrhundert entstandene kirchliche oder kirchennahe Vereine und Organisationen im sozialen und sozialpolitischen Bereich, u.a. Arbeitervereine z.T. in Zusammenarbeit mit dem Mönchengladbacher Volksverein, den christlichen Gewerkschaften in Deutschland und Österreich. Die katholische Schüler- und Studentenorganisation „Staffelstein“ hatte im Altvaterland, mit dem Tagungszentrum Spornhau (mit den „Spornhauer Wochen“) einen Schwerpunkt. Der Weidenauer Hochschulprofessor Dr. Richard Otto (geb. in Altrothwasser, gest. in Wörnitzstein in Bayern) gehörte zu den prägenden Persönlichkeiten in der Schulungs- und Bildungsarbeit der Gemeinschaft. Insgesamt kann man beobachten: Das religiöse Leben im kleinen Bezirk Freiwaldau orientierte sich vor allem am Mutterbistum Breslau und an der eigenen österreichisch-schlesisch geprägten Tradition. Man kannte sich gut und persönlich. Man war und erlebte sich als „klein aber fein“.

IV.2.

Bis zum Ende des Ersten Weltkrieges änderte sich an den geschilderten organisatorischen Grundgegebenheiten verhältnismäßig wenig. Auch in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, in die unser Gebiet 1918 eingegliedert wurde, „blieb auf der unteren Ebene (Kommissariate, Dekanate, Pfarreien) fast alles beim alten“ (Irgang 2000, 6f). Im weiterbestehenden Kreis Freiwaldau / Frývaldov blieb es bei den vier Dekanaten Johannesberg-Jauernig, Freiwaldau, Weidenau und Zuckmantel mit 34 Pfarreien. Auf nächst höherer Ebene kam es allerdings zu gravierenden Änderungen, die auch die organisatorische/administrative Zuordnung der Pfarreien und Dekanate beeinflussten.

Im Zuge der tschechisch-polnischen politisch-militärischen Auseinandersetzungen nach dem Ersten Weltkrieg um das Herzogtum Teschen, wurde dieses Gebiet schließlich längs der Olsa geteilt. Der Ostteil (mit dem Sitz des Generalvikariats in Teschen) fiel an Polen, kirchlich zunächst als eigenes „Teschener Kommissariat polnischen Anteils“ organisiert, und wurde im Jahre 1925 Teil der neuen polnischen Diözese Kattowitz. Anstelle des aufgelösten Generalvikariatsamtes, errichtete Kardinal Bertram für den nun auf tschechoslowakischem Staatsgebiet liegenden Breslauer Bistumsanteil zwei neustrukturierte Kommissariate: ein „Fürstbischöfliches Kommissariat für Tschechisch Ost-Schlesien“ mit Sitz in Karwin und für unser Gebiet das „Neisser Kommissariat für Tschechisch Westschlesien“; mit Sitz des Kommissarius in der Regel Freiwaldau oder Wei-

denau. Die Fürstbischöflichen Kommissare erhielten die Befugnisse eines Generalvikars. Außerdem wurde eine kirchliche Gerichtsbarkeit, ein Offizialat eingerichtet, das seinen Sitz im Priesterseminar in Weidenau hatte.

Einige kurze Hinweise auf drei nicht unmittelbar die Pfarrorganisation betreffende, aber sie mittelbar stark tangierende Ereignisse und Vorgänge zwischen 1918 und 1938.

1921 ordnete das Prager Unterrichtsministerium per Erlaß die Auflösung des Weidenauer Gymnasiums und der Bischöflichen Philosophisch-Theologischen Hochschule mit Priesterseminar (und damit in Konsequenz ebenfalls des Knabenseminars) an. In einem von Kardinal Bertram angestrebten Prozeß entschied schließlich das Oberste Verwaltungsgericht in Prag auf Verfassungswidrigkeit des Ministererlasses betr. Hochschule und Priesterseminar. Hochschule und Priesterseminar konnten weiterarbeiten - bis 1945. Das Gymnasium jedoch wurde mit auslaufenden Jahrgängen aufgelöst.

Im Zuge der tschechoslowakischen Bodenreformgesetzgebung nach 1918/19 wurden die bischöflichen Güter beschlagnahmt, einer staatlichen Zwangsverwaltung unterstellt und die Erträge, aus denen ein erheblicher Teil der kirchlichen Aufgaben in den Pfarreien und sozialen und schulischen Einrichtungen (in der gesamten Diözese!) finanziert wurde, gesperrt. Die bischöflichen „Mensalgüter“ umfassten 1918 noch ca. 33.000 ha, überwiegend Waldbesitz. Nach langen Verhandlungen, die die Zwangsverwaltung schrittweise aufhoben, kam ein „Präliminarabkommen“ (1934) zustande, mit der Maßgabe einer schrittweisen mittelfristigen Auflösung der Mensalgüter. Nach ersten Schritten blieb die Durchführung stecken, insbes. im Zusammenhang mit den politischen Problemen bei der Umsetzung des Staatskirchenvertrags von 1928, dem sog. „Modus vivendi“.

Der „Modus vivendi“, ein 1928 zwischen der Prager Regierung und dem Apostolischen Stuhl abgeschlossener konkordatsähnlicher Vertrag, war von besonderer Bedeutung für unser Gebiet. Im Art. 1 war nämlich vereinbart, die Identität, dh. die Übereinstimmung von staatlichen und kirchlichen Grenzen herzustellen und es war weiter vorgesehen, die kirchliche Jurisdiktion, dh. die Amtsausübung eines ausländischen kirchlichen Oberen, also auch eines Bischofs, auf tschechoslowakischem Staatsgebiet nicht mehr zuzulassen.

Das bedeutete in Konsequenz für den Breslauer Bischof und für unser Gebiet, kirchlich das Kommissariat Freiwaldau mit seinen Pfarreien, die Abtrennung dieses Gebietes vom Mutterbistum Breslau und Unterstellung unter einen inländischen Bischof; gedacht war an Olmütz. Die Vorgänge und diesbezüglichen Verhandlungen berührten und beschäftigten intensiv die betroffenen Pfarrgemeinden und den Klerus, die Bistumsleitung, Interessengruppen/Parteien, staatliche deutsche und tschechoslowakische Instanzen sowie den Vatikan. Nach langen schwierigen Verhandlungen - das Problem betraf ja auch die Bistümer Prag (Glatz) und Olmütz (Katscher) sowie die slowakisch-ungarischen Diözesen, stand die Umsetzung 1937 unmittelbar bevor, kam jedoch durch die politische Entwicklung nicht mehr zustande (Münchener Abkommen 1938).

So blieb die kirchliche Organisation, dh. die Pfarr- und Dekanatsorganisation im Kreis Freiwaldau und die Zugehörigkeit zum Mutterbistum, über die Ereignisse des Jahres 1938 hinweg bis 1945, unverändert bestehen. Die vier Dekanate umfaßten lt. Schematismus im Jahre 1939 35 Pfarreien (*Schematismus 1939*, 123-126).

V.

„Nach 1945, nach Flucht und Vertreibung des überwiegenden Teils der deutschen Bevölkerung, die bei der Volkszählung 1930 noch über 96% der Einwohner des Bezirks gestellt hatte, knüpfte man zunächst noch an schlesische Tradition an“: Kardinal Bertram ernennt am 21. Juni 1945 auf dem Sterbebett auf Schloß Johannesberg (+ 6. Juli 1945) den tschechischen Theologieprofessor an der Weidenauer Hochschule, Prof. Dr. František Onderek, zum „Sonderberechtigten“ und überträgt ihm die Betreuung und Verwaltung des Breslauer Bistumsgebietes. Nach dem Tode des Kardinals erhält Prof. Onderek vom Breslauer Kapitularvikar Dr. Piontek am 18. August 1945 die Vollmachten eines Generalvikars übertragen. Am 26. Juni 1947 ernennt ihn Papst XII. zum Apostolischen Administrator dieses Gebietes und unterstellt die „Administratur Český Těšín“ unmittelbar dem Heiligen Stuhl. Prälat Onderek stirbt am 24. Oktober 1962.

Die Quellen und Berichte von Zeitzeugen beschreiben das schwierige Bemühen Prälat Ondereks, Seelsorgsarbeit zu ermöglichen in den nach wie vor bestehenden, durch die Vertreibung der deutschen Bevölkerung- auch der deutschen Geistlichen - oft verwaisten Pfarreien. Hinzu kamen zunehmende Pressionen durch das sich etablierende kirchenfeindliche Prager Regime. Hochschule und Priesterseminar in Weidenau wurden und blieben geschlossen.

Durch eine Apostolische Konstitution/Päpstl. Urkunde vom 30. Dezember 1977 wird 1978 wird das Gebiet der Apostolischen Administratur Teschen, das fast 1000 Jahre zum Bistum Breslau gehört hat, dem Erzbistum Olmütz einverleibt.

(AAS A.LXX, Nr.5 v. 31. Mai 1978, 273-274) „*Duae partes archidioecesis Vratislaviensis, intra fines civiles Rei publicae Socialisticae Cechae sitae ac iacentes, vulgo Český Těšín et Jeseník vocatae, ab ipsa archidioecesi separen-*

„...omnes archidiecesi Olomucensi perpetuo adnectantur“.

Heute, seit dem 30. Mai 1996, ist dieses Gebiet und damit auch der Kreis Freiwaldau mit seinen Pfarreien Teil der neuen Diözese Ostrava-Opava/Ostrau-Troppau mit ihrem ersten Bischof Exz. František Václav Lobkowicz OPraem.

Damit ist ein altes, lange in Österreichisch-Schlesien vergeblich verfolgtes Ziel zumindest teilweise erreicht worden, die Gründung einer eigenen (schlesischen) Diözese Troppau, wenn auch jetzt Troppau nur die Kon-kathedrale zugestanden wurde. Die Pfarreien im Kreis Freiwaldau sind derzeit in einem einzigen Dekanat „Jeseník“ zusammengefaßt. Es besteht aus 25 Pfarreien (vgl. Anl. 6). Einige „altfreiwaldauer“ Pfarreien sind dem Dekanat Bruntál (Freudenthal) zugeordnet worden (vgl. *Catalog Diecéze Ostrava-Opava 2006*, 83, 84). In der Regel sind derzeit mehrere Pfarreien einem Pfarrer anvertraut.

VI.

Insgesamt können wir festhalten: Um die Mitte des 18. Jahrhunderts ist eher ein Stillstand, teilw. sogar ein Rückgang zu beobachten. Die Folgen der Schlesischen Kriege haben eine große Rolle gespielt. Die Reformen Kaiser Josephs II. führten zu erheblichen Ausweitung des Netzes der Seelsorgestationen und darüberhinaus z.T. zur Verbesserung von Status und Ausstattung.

Im 19. Jahrhundert, vor allem in der zweiten Hälfte bewegt sich wenig, ja es stagniert die Entwicklung, wohl ein Spiegelbild des geringen Wirtschaftswachstums verbunden mit Stillstand, ja z.T. mit einem Rückgang der Bevölkerung im Unterschied zum östlichen Teil (Teschener Schlesien), mit einem starken Bevölkerungswachstum und deutlicher Verdichtung des Pfarrnetzes. Das 20. Jahrhundert verbesserte den organisatorischen Stand nur geringfügig (z.B. Pfarrerrichtung Böhmischdorf/Česká Ves/ 1929).

Schlußgedanke

Das Wiedererwachen des schlesischen Gedankens nach den politischen Veränderungen seit 1989 und die Gründung des neuen Bistums könnten zu einem stärkeren Anknüpfen an eine reiche religiöse kirchliche Tradition und an kirchliche historische Verwaltungsstrukturen führen. Das aber mag und muß die Zukunft zeigen.

QUELLEN

Handbuch des (Erz-)Bistums Breslau; Ifde Jahrgänge
Catalog diecéze Ostravsko-opavské
Catalog arcidiecéze Olomoucké

LITERATUR

- BAUMGART, Peter - HAUGWITZ, Friedrich W. Graf.: Schlesien und die österreichische Staatsreform von 1749. In: *Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte* 5/1 (1995), S. 59-74.
DEMEL, Bernhard: Der Plan einer Bistumsgründung in Troppau in den Jahren 1773-1777. In: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen - Mähren - Schlesien* 5 (1978), S. 101-189.
FEIVERT, Christian: Die Verfassung und Verwaltung von Österreichisch-Schlesien. 1854.
ders., Zur Geschichte des katholischen Clerus in Mähren und Österreichisch-Schlesien. 1893.
DVOŘÁČEK, František: Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921. In: *Československý statistický věstník* 5 (1924), S. 247-302; 6 (1925), S. 1-40, 271-293, 329-371; 7 (1926), S. 33-65, 151-199, 283-311, 357-383.
ENS, Faustin: Das Oppaland oder der Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigentümlichkeiten. 4 Bde., Brünn 1835-1837.
Freiwaldau. Gerichtsbezirke Freiwaldau, Jauernig, Weidenau und Zuckmantel (= Bergland-Bezirkshandbücher 2), Hohenstadt 1938.
Heimatkunde des politischen Bezirkes Freiwaldau. Hrsg. vom Bezirkslehrerverein Freiwaldau, 1893.
Historisch-topographische Beschreibung des Breslauer k.k. Diöcesananteils... Hrsg. von dem General-Vicariate zu Friedeck (= JOSEPH CARL SCHIPP), Teschen 1828.
HOSÁK, Ladislav: Historický mistopis země moravskoslezské. Brno 1938.
IRGANG, Winfried: Politische und kirchliche Organisation Österreichisch-Schlesiens unter besonderer Berücksichtigung des Bezirkes Freiwaldau. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5(2000), S. 243-252.
Einführungsvortrag zum Regionalseminar „Bildungslandschaft im Bezirk Freiwaldau einst und jetzt - Weidenauer Priesterseminar 1899 / Vzdělávání na Jeseníku dříve a nyní - Založení vídnavského semináře 1899“ in Freiwaldau/Gräfenberg (Lázně Jeseník) vom 25.-28. Oktober 1999.
IRGANG, W.: Zur Entwicklung der Pfarreiorganisation in Österreichisch-Schlesien. In: *Opuscula Silesiaca*. Festschrift für Josef Joachim Menzel zum 65. Geburtstag. Stuttgart 1998, S. 371-384.
KNEIFEL, Reginald: Topographie des kaiserl. königl. Anteils von Schlesien. Bde. 1-3, Brünn 1804-06.
KORISTKA, Carl: Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogtum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen. Wien-Olmütz 1861.

KUHN, Walter - GERBER Michael R.: Geschichte Österreichisch-Schlesiens. In: Geschichte Schlesiens. Bd. 3: Preußisch-Schlesien 1740-1945, Österreichisch-Schlesien 1740-1918/45, hrsg. v. Josef J. Menzel, Stuttgart 1999, S. 490-547, 703-712.

MORR, Josef: Der österreichische Anteil der Diözese Breslau nach den Visitationsberichten des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 10 (1915), S. 11-73; 11 (1916), S. 140-223; 14/15 (1919/1920), S. 73-161; 17 (1922/23), S. 1-32; 18 (1924/25), S. 1-32; 20 (1930/33), S. 108-111.

PFITZNER, Josef: Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742, Zuckmantel 1924.

RADIMSKÝ, Jiří: Vývoj obyvatelstva ve Slezsku 1754-1930. In: Slezský sborník 45, 1947, S. 1-16.

SCHATTAUER, Carl Leopold: Catalogus Almae Dioecesis Silesiae (1748). In: ASKG 26 (1968), S. 289-326.

Schematismen des Fürstbistums Breslau 1724 und 1738. Hrsg. von Józef PATER, Köln u. a. 1994.

Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1897. S. 260-268.

Schlesiens Bevölkerung in einigen wichtigeren Beziehungen auf Grund der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 mit besonderer Berücksichtigung der vorhergegangenen Volkszählungen. Troppau 1912, S. 148.

THIEL, Ernst: Einsiedel, Gedenkbuch eines sudeten-schlesischen Dorfes im Altvatergebirge. Gärtringen 1995.

Vidnava (Weidenau) 1268-1993. Sborník k 725. výročí založení města. Vidnava 1993.

Das Weidenauer Ländchen. Eine Chronik. Neuburg a. d. Donau 1986.

Zlatohorská včera a dnes (1224-1974). Zlaté Hory 1975.

ZUBER, Rudolf: Jesenicko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966.

ZUBER, Rudolf: Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Opava 1972.

Ortsartikel Zuckmantel in Handbuch des historischen Stätten: Böhmen und Mähren. Hrsg. von Joachim Bahleke u. a., Stuttgart 1998, S. 696f (mit Literaturhinweisen).

RESUMÉ

Církevní organizace, zejména farní organizace Jesenicka od 18. století do současnosti

Pohled zpátky do historie ukazuje, že církevní i politické dějiny Jesenicka se až do 20. století odehrávaly kontinuálně na základě církevní i zeměpanské příslušnosti k vratislavskému biskupství. Vývoj farní organizace Jesenicka ovlivnily následující dějinné milníky: uzavření vratislavského míru z 28. 7. 1742 mezi rakouskou císařovnou Marií Terezií a pruským králem Friedrichem II., čímž větší část Slezska a vratislavského biskupství připadla pruskému dobyvateli. Následkem slezských válek došlo k radikální změně církevní organizace (generální vikariát v Těšíně, nyski komisariát, resp. jesenický komisariát) a k poklesu počtu věřících. Reformy císaře Josefa II. vedly k pozoruhodnému rozšíření sítě farností a ke zlepšení jejich statusu a vybavení. V 19. století, především v druhé polovině, nedošlo k větším změnám ve farnostech. Roku 1899 vznikla Filosoficko-teologická vysoká škola a kněžský seminář ve Vidnavě. 20. století změnilo uspořádání farností pouze nepatrně, ale jeho první polovina byla utvářena hlubokými politickými změnami (1918 vznik Československé republiky, 1938 připojení Sudet k Německé říši, 1945 obnovení Československa) s dopadem na život farností. V roce 1978 byla československá část vratislavské diecéze připojena k olomouckému arcibiskupství. V roce 1996 se stala součástí nově utvořené diecéze ostravsko-opavské.

STRESZCZENIE

Organizacja kościelna, zwłaszcza parafialna Jesenicka od XVIII w. do dziś

Kościelne i polityczne dzieje Jesenicka aż do XX w. były warunkowane przynależnością tego obszaru do biskupstwa wrocławskiego. Wpływ na organizację parafialną miał pokój wrocławski z 28 VII 1742 r. zawarty między cesarową Marią Teresą i królem pruskim Fryderykiem II. Na jego mocy większa część Śląska i diecezji wrocławskiej przypadła pruskiemu zdobywcy. W wyniku wojen śląskich nastąpiła radykalna zmiana organizacji kościelnej (wikariat generalny w Cieszynie, nyski komisariat, inaczej jesenicki komisariat) i zmniejszenie liczby wiernych. Reformy cesarza Józefa II. doprowadziły do znacznego zwiększenia liczby parafii, polepszenia ich sytuacji i uposażenia. W XIX w., zwłaszcza w 2. połowie, nie doszło do większych zmian w parafiach. W 1899 r. powstała Filozoficzno-Teologiczna Szkoła Wyższa i Seminarium Duchowne w Vidnawie. W XX w. organizacja parafialna niewiele się zmieniła, ale pierwsza połowa stulecia przyniosła ważne zmiany polityczne (1918 r. powstanie Czechosłowacji, 1938 r. przyłączenie Sudetów do Niemiec, 1945 r. odbudowa Czechosłowacji), które wpłynęły na życie parafialne. W 1978 r. czechosłowacka część archidiecezji wrocławskiej została przyłączona do arcybiskupstwa olomunieckiego. W 1996 r. stała się częścią nowo utworzonej diecezji ostrawsko-opawskiej.

BEILAGE

Tabelle 1: Bevölkerungsentwicklung (Irgang 2000, S.7)

Jahr	1754	1800	1850	1880	1910	1930
Gesamtzahl	23.605	49.348	66.957	69.251	68.823	71.717

Erläuterung: angegeben werden jeweils die Zahlen für die anwesende (staatsangehörige und fremde) Bevölkerung im Fürstentum Neisse bzw. seit 1850 in der Bezirkshauptmannschaft (dem polit. Bezirk) Freiwaldau

Quellen

- 1754 vgl. Irgang 2000, S.4, Anm. 15
- 1800 KNEIFEL, Reginald: Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien, Bd. 3, Brünn 1806, S. 63.
- 1850 HAIN, Joseph: Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, Bd. 1, Wien 1852, S. 119.
- 1880 Schlesiens Bevölkerung in einigen wichtigeren Beziehungen auf Grund der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 mit besonderer Berücksichtigung der vorhergegangenen Volkszählungen, Troppau 1912, S. 148.
- 1910 ebenda
- 1930 Statistisches Gemeindelexikon des Landes Mähren-Schlesien auf Grund der Volkszählungsergebnisse vom 1. Dezember 1930, Hrsg. vom Statistischen Staatsamte, Prag 1935, S. XVII.

Tabelle 2: Konfessionszugehörigkeit (Irgang 2000, S.8)

Jahr	1835	1880	1910	1930
Katholiken	62.340	68.720	68.112	69.845
Protestanten	29	331	488	800
Juden	51	195	163	184
tschechoslowak. Kirche				210

Erläuterung: vgl. die Angaben zu Tabelle 1; auf die Verzeichnung der Zahlen in den Rubriken „andere Konfessionen“ und „Konfessionslose“ wurde verzichtet

Quellen:

1835 ENS, Faustin: Beschreibung des Oppalandes und seiner Bewohner im Allgemeinen und die Ortsbeschreibung des Fürstenthums Troppau im Besonderen, Wien 1836, S. 119ff. (ohne die zur Herrschaft Olbersdorf zählenden Seelsorgstationen im Archipresbyterat Zuckmantel)

1880 wie Tabelle 1, S. 218.

1910 wie Tabelle 1, S. 221.

1930 wie Tabelle 1, S. XX.

Tabelle 3: Umgangssprache (Irgang 2000, S. 8)

Jahr	1860	1880	1910	1930
Deutsch	70.195	67.021	66.855	66.987
Tschechisch	10	2	62	2.703
Polnisch			66	50
Sonstige			7	85

Erläuterung: angegeben werden für die Jahre 1880-1930 die Zahlen für die anwesende staatsangehörige Bevölkerung im polit. Bezirk Freiwaldau; statt der hier gewählten Bezeichnung Tschechisch lauten die Angaben in den Quelleneditionen für 1860: slavische Bevölkerung; 1880 u. 1910: Umgangssprache Böhmisch, Mährisch, Slovakisch; 1930: tschechoslowakische Nationalität

Quellen:

1860 WEEBER, Heinrich Cäsar: Die Landtäflichen und Lehen-Güter im Markgrathum Mähren und Herzogthum Schlesien ..., Brünn 1864, S. 24

1880 wie Tabelle 1, S. 252.

1910 wie Tabelle 1, S. 253.

1930 wie Tabelle 1, S. XVII.

Tabelle 4 a und 4b: Gründung der Seelsorgstationen im Bezirk Freiwaldau**Tabelle 4a:**

Stand nach dem Dioezesanschematismus von 1748 (Irgang 1998, S. 173):

16 Pfarreien in drei Archipresbyteraten des Archidiakonats Breslau:

Archipresbyterat Zuckmantel	Zuckmantel, Endersdorf, Heinzendorf, Hermannstadt, Olbersdorf
Archipresbyterat Gurschdorf	Gurschdorf, Freiwaldau, Nieder Thomasdorf, Niklasdorf, Wildschütz
Archipresbyterat Weidenau	Weidenau, Altrothwasser, Barzdorf, Großkunzendorf, Johannesberg, Weißwasser

Tabelle 4b (Irgang 2000, S. 9)

vor 1742	1743-1779	1780-1796	1797-1899
Altrothwasser	Einsiedel	Jungferndorf	Breitenfurt-Gröditz
Barzdorf	Neu Wilmsdorf	Krautenwalde	Friedeberg
Endersdorf		Lindewiese	Reihwiese
Freiwaldau		Obergrund	Saubsdorf
Großkunzendorf		Ober Thomasdorf	Sörgsdorf
Gurschdorf		Sandhubel	Weißbach
Hermannstadt		Schwarzwasser	
Johannesberg		Setzdorf	
Nieder Thomasdorf		Waldek	
Niklasdorf			
Weidenau			
Weißwasser			
Wildschütz			
Zuckmantel			

Erläuterung: Mit einbezogen ist Einsiedel, das zwar zum Fürstentum Neisse, nicht aber zum politischen Bezirk Freiwaldau gehörte.

Anlage 5: Pfarreiorganisation im Bezirk Freiwaldau 1912 (Irgang, S.9)

Archipresbyterat Freiwaldau	Breitenfurt-Gröditz Freiwaldau Lindewiese Nieder Thomasdorf Niklasdorf Ober Thomasdorf Sandhübel Lokalie Saubsdorf	Široký Brod - Hradec Frývaldov, heute Jeseník Lipová-lázně Dolní Domašov Mikulovice Horní Domašov Sandhýbl, heute Písečná Supíkovice
Archipresbyterat Johannesberg	Barzdorf Johannesberg-Jauernig Neu Wilmsdorf Sörgsdorf Weißbach Weißwasser Wildschütz Lokalien Krautenwalde Waldek	Bernartice Jánský Vrch - Javorník Nové Vilémovice Serksdorf, heute Uhelná Bílý Potok Bílá Voda Vlčice Travná Valdek, heute Zálesí
Archipresbyterat Weidenau	Altrothwasser Friedeberg Großkunzendorf Gurschdorf Schwarzwasser Setzdorf Weidenau Lokalie Jungferndorf	Stará Červená Voda Frýdberk, heute Žulová Velké Kunětice Skorošice Černá Voda Žigartice, heute Vápenná Vidnava Kobylá n. Vidnavkou
Archipresbyterat Zuckmantel *	Endersdorf Hermannstadt Zuckmantel Lokalien Obergrund Rehwiesen	Ondřejovice Heřmanovice Cukmantl, heute Zlaté Hory Horní Grunt, heute Horní Údolí Rejvíz

* [ferner gehören zum Archipresbyterat Zuckmantel im Gerichtsbezirk Würibenthal die Pfarrei Einsiedel (Mnichov), im Gerichtsbezirk Olbersdorf die Pfarreien Heinzendorf (Hynčice) u. Olbersdorf (Město Albrechtice) sowie die Kuratie Groß Wallstein (Velký Valštejn)]

Anlage 6

Stand der Pfarrei- und Dekanatsorganisation nach dem Dioezesanschematismus von 2006

(Katalog Diecéze Olavsko-opavské, ke dni 1.3.2006, S.8 ff., 83-85).

Das Kerngebiet des politischen Bezirks Freiwaldau/kirchlich des Kommissariats Freiwaldau mit seinen Pfarreien ist zur Zeit in einem Dekanat (Děkanát Jeseník) mit 25 Pfarreien organisiert

farnost	duchovní správce
Vidnava , Bernartice, Černá Voda, Kobylá n. V., Skorošice, Vápenná, Žulová	P. Mgr. Miroslav Kadlec, děkan
Jeseník , Česká Ves, Horní Domašov, Dolní Domašov	P. Mgr. Adam Cynarski, SDS
Mikulovice , Písečná, Široký Brod	P. Mgr. Ing. Jiří Urbánek
Bílá Voda , Bílý Potok, Vlčice	P. Mgr. Ondřej Kaliciak
Javorník , Travná, Uhelná, Zálesí	P. Piotr Niewiadomski, SDS
Lipová-lázně	P. Jindřich Žagan
Supíkovice , Stará Červená Voda, Velké Kunětice	P. František Baroš

In der Zwischenkriegszeit war 1929 die Pfarrei Böhmschdorf (Česká Ves), Dekanat Freiwaldau errichtet worden.
Die Pfarrei Neuwilmsdorf (Nové Vilémovice) ist inzwischen mit Sörgsdorf (Uhelná) vereinigt.

Aus dem früheren Kommissariat Freiwaldau und seinen Archipresbyteraten wurden einige Pfarreien/Lokalien anderen Dekanaten zugeordnet:

- zum Dekanat Freudental/Bruntál: Einsiedel (Mnichov), Endersdorf (Ondřejovice), Hermannstadt/Würibenthal (Heřmanovice/Vrbno), Obergrund (Horní Údolí), Rehwiesen (Rejvíz), Zuckmantel und Maria Hilf (Zlaté Hory und P. Marie Pomocná).

- zum Dekanat Jägerndorf/Krnov: Heinzendorf/Hynčice, Olbersdorf/Město Albrechtice.

Die Pfarrei Groß Wallstein/Velký Valštejn (bei Heinzendorf, Stadt Olbersdorf) ist im Schematismus 2006 nicht mehr erwähnt.

KIRCHLICHES LEBEN IN DER REGION JESENÍK IM ZEITALTER DER AUFLÄRUNG

Dr. Hermann Hauke, München

Die von England und Frankreich sich ausbreitende Kulturbewegung der Aufklärung des 18. und frühen 19. Jahrhunderts, die der Vernunft den Vorrang vor Tradition und äußerer Autorität bzw. Freiheit von aller dogmatischen Bevormundung einräumte, zwang auch das Habsburgerreich zu einer Umorientierung im Verhältnis von Kirche und Staat. Diese kulturpolitische Epoche wird mit den Begriffen Theresianismus und Josephinismus umschrieben. Die Bildung des Volkes, die Erziehung zum richtigen Gebrauch der Vernunft, erhielt unter anderen Reformbestrebungen grundlegende Bedeutung. Der absolutistische Staat bemühte sich, die Ideen der Aufklärung in der Staatsführung umzusetzen, ohne jedoch seine autokratische Stellung aufzugeben.

Einen entscheidenden Impuls zur Realisierung der Reformgedanken gaben sehr bald die wirtschaftliche und politische Notlage nach den verlorenen Schlesischen Kriegen. Das wirtschaftlich starke Schlesien war an Preußen gefallen. Der österreichische Staat war finanziell erschöpft, die Bevölkerung verarmt, besonders die auf dem Lande. Maria Theresia sah sich gezwungen, neue Verwaltungsstrukturen aufzubauen. So wurde für das verbliebene Österreichisch Schlesien in Troppau ein so genanntes Landesgubernium als oberste Regierungsbehörde errichtet. Bereits 1743, nach dem 1. schlesischen Krieg, hatte der Bischof von Breslau für seinen nicht an Preußen gefallenen Besitz in Weidenau (seit 1767 auf Johannesberg) eine fürstliche Regierung eingesetzt, die dann mehr und mehr dem k. k. Gubernium in Troppau untergeordnet wurde, ganz im Sinne der staatskirchlichen Forderung nach Gleichsetzung von Diözesan- und Landesgrenzen, um ausländischer Einmischung vorzubeugen.

Auch das Finanzwesen musste völlig neu geordnet werden. Angesichts der Finanznot war es verständlich, dass der Staat nicht nur die Privilegien des grundbesitzenden Adels einzuschränken suchte, sondern sich auch Zugang zu den Vermögenwerten der Kirche verschaffte. Denn die Kirche war im Laufe der Zeit zu großem Wohlstand gelangt und besaß nach dem 30jährigen Krieg allein in Mähren 20% des Bodens, dazu beträchtliche Stiftungen der Gläubigen. So findet sich im Kreisarchiv von Jeseník der Erlaß des für Wirtschaftfragen und Landesentwicklung aufgeschlossenen Gemahls und Mitregenten der Kaiserin Maria Theresia, Franz Stephan von Lothringen, vom 29. Mai 1754 betreffs Erfassung aller sozialen Stiftungen. Dem Kaiser war bekannt geworden, dass die für soziale Stiftungen verantwortlichen Foundations-Commissionen ihren Verpflichtungen nicht nachgekommen waren, sondern sich vorrangig um die Erhaltung und Vermehrung des Besitzes der Klöster und Geistlichkeit gekümmert, die milden sozialen Stiftungen jedoch vernachlässigt hatten. Wörtlich heißt es in dem Schreiben: „Solchem nach haben wir für notwendig befunden, gesamte in den deutschen Erb-Landen für die Armut bestimmte milde Stiftungen nicht nur nach ihrer Anzahl erheben, sondern auch nach allen ihren Umständen gründlich untersuchen und das ganze Werk in die Wege einleiten zu lassen, damit solches baldigst in vollkommenen Stand zur Höchsten [d. h. des Kaisers] Einsicht gelangen möge“. Darauf folgt eine detaillierte Aufstellung all dessen, was unter milden Stiftungen zu verstehen ist. Von jeder dieser Einrichtungen sollte der Stiftungszweck, der Vermögensstand, dessen Verwendung und Verwaltung, die Aufwendungen für die Pflege der Bedürftigen angegeben werden. Der Kaiser drängte auf eine rasche Ausführung seiner Anordnung, um vorhandene Missstände beseitigen zu können. So interessant es wäre, das Ergebnis dieser Erhebung für die hiesige Region zu erfahren, scheint der Bericht leider nicht erhalten geblieben zu sein.

Dieser Eingriff des Kaisers in die Zuständigkeit der Kirche geschah ganz im Sinne seiner Gemahlin, die bereits 1750 einer Hofkommission die Überwachung der finanziellen Verwaltung aller kirchlichen Einrichtungen zur Aufgabe gemacht hatte. 1771 schränkte diese mit einem Amortisationsgesetz das Kirchenvermögen radikal ein, bis schließlich ihr Sohn Joseph II. 1781 die Aufhebung aller Klöster verfügte, die weder karitative noch pädagogische oder seelsorgerliche Aufgaben erfüllten. Ihr Vermögen wurde eingezogen und einem „Religionsfonds“ zugeführt, der der Errichtung neuer Seelsorgestellen sowie der Volkserziehung dienen sollte. Die Aufsicht über die Priesterausbildung war nicht länger Sache der Bischöfe. Die Kleriker wurden in Generalseminaren durch vom Staat besoldete Lehrer auf ihre spätere Aufgabe vorbereitet, nämlich ihre Gemeindeglieder zu Glaubenstreue und patriotischer, staatsbejahender Einstellung zu erziehen. Auch die Seelsorger wurden vom Staat bezahlt. Damit war die Kirche zu einer wirklichen Staatskirche geworden, deren Wirken sich auf innerkirchliche Tätigkeiten und auf eine lediglich dienende Funktion im aufgeklärten

28

ihrem Gewerbe keine Meister in der Gemeinde haben, sollen aus dem Armenfonds eine kleine Unterstützung von höchstens 2 Gulden erhalten, die aber Meister antreffen, erhalten aus dem Armeninstitut nichts. 5. Die Gemeindeangehörigen sollen von dieser Einrichtung unterrichtet und zu milden Beiträgen aufgefordert werden. Von der Kanzel soll bekannt gemacht werden, dass jeder seinen Beitrag an einem bestimmten Tag dem betreffenden Armenvater zu leisten hat. 6. Die Armen werden je nach Bedürftigkeit in 3 Klassen eingeteilt. Danach richtet sich die Höhe der Unterstützung. 7. Die Verteilung der Unterstützung an die Armen geschieht wöchentlich an einem bestimmten Tag in jedem Bezirk bei dem bestellten Armenvater, der dann die Summe der verteilten Beträge dem Ortsseelsorger anzuzeigen hat. 8. Die Rechnungslegung erfolgt durch den Pfarrer unter Assistenz des Kaplans im Beisein der Armenväter. 9. Der Pfarrer hat alle Personen, die sich als besondere Wohltäter des Armeninstituts sei es durch Geld oder Naturalienbeiträge verdient gemacht haben, dem Kreisamt anzuzeigen, damit sie der Hohen Behörde öffentlich zur Kenntnis gebracht werden. Aus diesem Protokoll erfährt man, wie in den Gemeinden versucht wurde, den von der Regierung angeordneten Aufbau eines sozialen Netzes zur Bekämpfung der Armut zu organisieren, und auch, welche Rolle dem Gemeindepfarrer dabei zukam.

Die Armut beeinträchtigte auch das Schulwesen. Der Forderung der Aufklärung nach geistiger Bildung entsprechend, hatte Kaiserin Maria Theresia 1770 den Auftrag erteilt, Pläne für eine allgemeine Schulpflicht zu erarbeiten. Nach der „Allgemeinen Schulordnung“, die der Saganer Augustinerpropst Ignaz Felbinger 1774 vorlegte, sollten alle Kinder an Grundschulen Lesen, Schreiben, Rechnen und den Katechismus lernen. Dabei wurde besonderer Nachdruck darauf gelegt, solche Schulen auch auf dem Lande für die dort bildungsmäßig bis dahin vernachlässigte Bevölkerung einzurichten. Aber die Durchsetzung dieser neuen Einrichtung gestaltete sich überaus schwierig und zog sich bis tief ins 19. Jahrhundert hinein. Welcher Art die Schwierigkeiten waren, macht ein amtliches Schriftstück deutlich, das vom k. k. Kreisamt in Troppau am 20. April 1814 ausgefertigt wurde. In ihm wird zu dem von den Schulämtern erstellten „Schulhauptübersichtstabellen“ (= Jahresstatistik) Stellung genommen. Ein Exemplar dieses Schreibens liegt im hiesigen Kreisarchiv. Darin wird festgestellt, dass in manchen Distrikten „zwischen schulfähigen und wirklich die Schule besuchenden Kindern“ zahlenmäßig ein erheblicher Unterschied besteht. Mehr als ein Drittel der schulfähigen Kinder besucht die Schule nicht. Dafür nannte die Schulaufsichtsbehörde folgende Ursachen: 1. Die obrigkeitlichen Beamten unterstützten die Bemühungen der Seelsorger und Distriktaufseher [wir würden sagen: Schulinspektoren] nicht genügend bei ihrem Bemühen, die nachlässigen Eltern zur Erfüllung ihrer Pflicht anzuhalten. 2. Viele Eltern sind nicht in der Lage, Hausgesinde [das heißt: Knechte und Dienstmägde] einzustellen, weil sie auf Grund ihrer Armut die dafür erforderlichen Mittel nicht aufbringen können. Deshalb müssen sie ihre Kinder zur Haus- und Feldarbeit heranziehen und können sie nicht zur Schule schicken. 3. Die Bedürftigkeit der Leute ist häufig so groß, dass sie außerstande sind, die nötige Kleidung für die Kinder zu beschaffen, weshalb sie sie, besonders im Winter, nicht in die oft entlegenen Schulen schicken können. Die k. k. Behörde fordert, diese Missstände abzuschaffen. Es sei speziell die Aufgabe der Seelsorger, den „Landleuten“ öfter von der Kanzel ihre unerlässliche Pflicht einzuschärfen, ihre Kinder zur Schule zu schicken. Darüber hinaus wurden Seelsorger und Schullehrer angewiesen, den Wirtschaftsämtern und Magistraten zu Anfang jeden Schuljahres ein Verzeichnis der schulpflichtigen Kinder zu übergeben, um den sozialen Verhältnissen in den Elternhäusern Rechnung tragen zu können. In einigen Gegenden würden zwar, wie es in dem amtlichen Schreiben heißt, bereits Sammlungen von Kleidungsstücken für arme Kinder veranstaltet, was aber im Hinblick auf die große Zahl bedürftiger Kinder bei weitem nicht ausreiche. Deshalb werden die Wirtschaftsämter und Magistrate angewiesen, im Einverständnis mit den Seelsorgern in ihren Gemeinden, jährlich eine Sammlung von Kleidern oder Geldbeträgen zur Anschaffung von Kleidern abzuhalten. Im Beisein der Seelsorger und der Lehrer sind die milden Gaben dann an die bedürftigen Schüler zu verteilen.

Die zitierten Dokumente, so zufällig sie auch ausgewählt sein mögen, machen deutlich, welche Rolle der Kirche im Rahmen der Gesetzgebung des aufgeklärten Wohlfahrtsstaates zukam.

QUELLEN u. LITERATUR

SOka Jeseník, Archiv města Jeseník, Inv. Nr. 745, Chudinství, 1792-1848, ka 157-158.

Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (= Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. V), Hrsg. v. Hubert JEDIN. Freiburg i. Br. 1970, S. 508-530: Staatskirchentum und Aufklärung in den weltlichen Territorien des Reiches.- Theresianismus und Josephinismus. Mit umfangreicher Bibliographie.

HOENSCH, Jörg K.: Geschichte Böhmens. München 1987, S. 267-304: Territoriale Einbußen und Umbau des Staatsgefüges im Zeitalter Maria Theresias und Josephs II., 1740-1790, mit der umfangreichen Bibliographie auf S. 479-484.

KLEINEIDAM, Erich: Die Philosophisch-Theologische Hochschule und das Priesterseminar zu Weidenau. In: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien. XII, Hrsg. v. Rudolf Grulich. Königstein 1993, S. 127-177, hier: S. 127-129 mit Anm. 2.

RESUMÉ

Církevní život na Jesenícku v době osvícenství

V 18. a na počátku 19. století došlo vlivem osvícenství, pronikajícího z Anglie a Francie, k základní proměně vztahu mezi církví a státem. Osvícenství požadovalo dát přednost rozumu před každým poručnictvím, čehož se dalo dosáhnout pouze příměřeným vzděláváním obyvatelstva. Ani habsburská monarchie se tomuto duchovnímu proudu nemohla vyhnout, zvláště když rychle našel příznivce ve vyšších společenských vrstvách, včetně vysokých církevních hodnostářů. Stát se pokusil sám sebe reformovat tím, že stále více zatlačoval vliv církve do pozadí.

Silným impulzem k urychlené realizaci osvětských idejí byly prohrané slezské války. Ztráta hospodářsky vyspělého Slezska ve prospěch Pruska přivedla rakouský stát do vysoké finanční nouze. Obyvatelstvo zchudlo, státní finance byly vyčerpány. Musela být vybudována nová správní struktura. Pro zbylou část Rakouského Slezska byl zřízen v Opavě nejvyšší správní úřad c.k. gubernium, zbylá část nízkého knížectví byla krátce spravována z Vídnavy, následně pak z Jánského Vrchu.

K překonání finanční krize stát neomezil jen privilegia pozemkového vlastnictví šlechty, nýbrž sáhl i na značný církevní majetek. V roce 1750 uložila císařovna Marie Terezie jedné z komisí dozor nad finanční správou všech církevních zařízení. V roce 1754 její manžel a spoluvládce František Lotrinský vydal výnos o soupisu všech podpůrných sociálních nadací a nařídil prověřit jejich majetkové poměry s cílem odhalit závady. Jedno vyhotovení soupisu se nachází ve Státním okresním archivu Jeseník.

Dalším krokem ke snížení církevní moci bylo nařízení císaře Josefa II. z roku 1781 o zrušení všech klášterů, které neposkytovaly charitativní, pedagogickou, ani duchovní péči. Jejich majetek byl zabaven a vložen do náboženského fondu, který měl sloužit k zřízení nových lokálií a k vzdělávání lidu. I výchova kněží přešla do rukou státu. Odtud plynula pro kněží povinnost vychovávat své farníky k oddanosti a vlasteneckým postojům vůči státu. Proto se církev stala státní církví, která vedle udělování svátostí měla též působit v sociální oblasti.

Některé dochované archiválie nám mohou zprostředkovat živý obraz tehdejších církevních poměrů. Jednou z oblastí, v níž církev působila, byla chudinská péče. O tom vypovídají následující dokumenty: Výnos císaře k omezení žebroty z 24. 8. 1816, Zpráva o rozvoji chudinské péče v letech 1826 a 1827 a Protokol o založení chudinské komise v Heřmanovicích (Hermannstadt) z 2. 6. 1834. O tíživé chudobě dětí tehdejší doby vypovídá dopis Krajského úřadu v Opavě z 20. 4. 1814 a role církve při jejím odstraňování.

STRESZCZENIE

Kościół na Jesenícku w okresie oświecenia

W XVIII i na początku XIX w. doszło pod wpływem oświecenia, przenikającego z Francji i Anglii, do zmiany stosunków pomiędzy Kościołem i państwem. Monarchia habsburska nie mogła się temu prądowi oprzeć zwłaszcza, że znalazł sojuszników w wyższych warstwach społeczeństwa, w tym także wśród dostojników kościelnych. Państwo zaczęło się reformować i ograniczać wpływy Kościoła.

Silnym impulsem do przyspieszenia realizacji idei oświecenia były przegrane wojny śląskie. Utrata rozwiniętego gospodarczo Śląska spowodowała trudności finansowe i zubożenie społeczeństwa. Należało zbudować nową strukturę administracyjną. Dla austriackiego Śląska utworzono w Opawie urząd c.k. gubernium. Południowa część księstwa nyskiego była krótko zarządzana z Wiednia, a potem z Jąnského Vrchu.

W celu pokonania kryzysu finansowego państwo zainteresowało się dobrami duchownymi. W 1750 r. cesarzowa Maria Teresa powierzyła jednej z komisji nadzór nad finansami wszystkich instytucji kościelnych. W 1754 r. jej mąż i współwładca Franciszek Lotaryński wydał edykt z poleceniem dokonania spisu wszystkich fundacji dobroczynnych i uporządkowania ich finansów. Jeden z egzemplarzy tego spisu znajduje się w archiwum w Jeseníku.

Następnym krokiem mającym na celu ograniczenie znaczenia Kościoła był edykt Józefa II o kasacie wszystkich klasztorów, które nie zajmowały się działalnością charytatywną, pedagogiczną lub duszpasterską. Ich majątek był konfiskowany i przechodził na własność funduszu kościelnego, który miał służyć do budowy nowych świątyń i do edukacji ludu. Księża byli zobowiązani wychowywać parafian w posłuszeństwie wobec państwa. Kościół stawał się kościołem państwowym, który oprócz kultu miał także zajmować się opieką społeczną.

Część zachowanych archiwaliów może ilustrować ówczesne stosunki. Jednym z obszarów działalności Kościoła była opieka nad ubogimi. Mówią o tym następujące dokumenty: edykt cesarza o ograniczeniu żebrania z 24 VIII 1816 r., sprawozdanie o stanie opieki społecznej w 1826 i 1827 r., protokół z założenia komisji opieki społecznej w Heřmanovicach (Hermannstadt) 2 VI 1834 r. O ubóstwie dzieci i roli Kościoła w walce z nim mówi pismo Urzędu Krajowego z Opawy z dnia 20 IV 1814 r.

OPAVSKÉ FRANTIŠKÁNKY V JESENÍKU - KRÁTKÁ EPIZODA V DĚJINÁCH KONGREGACE MILOSRDNÝCH SESTER III. ŘÁDU SV. FRANTIŠKA Z ASISSI

Mgr. Petr Tesař, Zemský archiv v Opavě

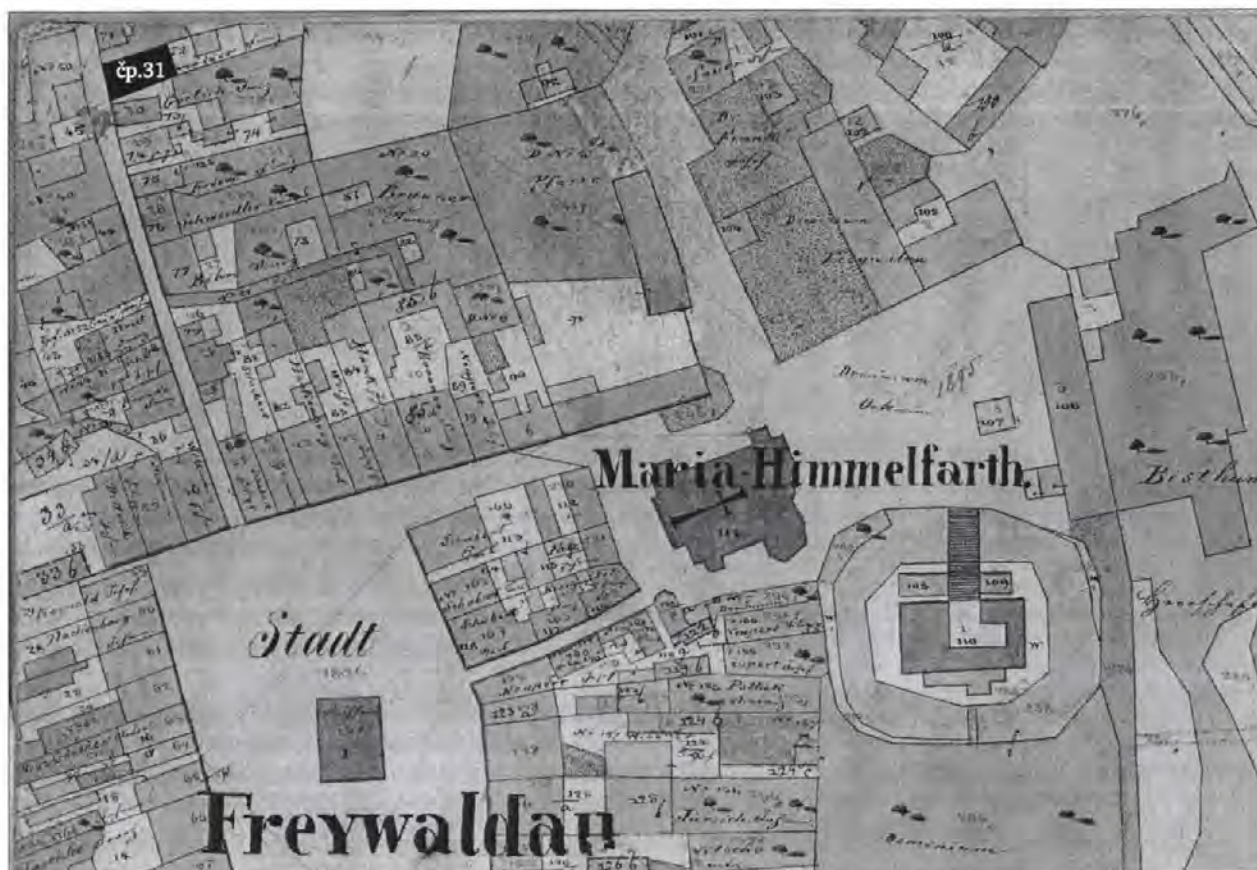
Počátky existence mnohých řádů a kongregací, dnes by možná bylo lépe říkat institutů zasvěceného života, jsou poměrně jasné - mají svého zakladatele (zakladatelku), dobu a místo vzniku. Naopak je zde i početná skupina těch, u nichž je založení poměrně komplikovaný proces s řadou proměnlivých faktorů. Kongregace opavských františkánek, přesněji Milosrdných sester III. řádu sv. Františka z Asissi v Opavě (nazývaných zkráceně terciářky), patří právě do této skupiny. Obrazně bychom mohli říci, že jesenická epizoda spadá v kontextu této kongregace do „prenatálního“ období jejího vývoje.

V kongregaci milosrdných sester se traduje a fakticky veškerá literatura v souladu s touto tradicí pokládá za dobu vzniku rok 1844. Jak už to u mnohých institutů zasvěceného života bývá, nekryje se tento rok ani s rokem církevního schválení, ba ani s jiným institucionálním mezníkem, jakými jsou např. sepsání stanov společného života, volba představené, řeholní sliby apod. Tento rok však přesto lze považovat za počátek prenatální fáze existence této kongregace. V roce 1844 se tři sestry III. sekulárního řádu sv. Františka při opavském minoritském konventu rozhodly žít společným životem podle ideálu sv. Františka. Jednalo se o neformální společenství, ať jedna ze zakladatelek Elizabeth Holleinová byla vikářkou terciářů v Opavě a opět dle tradice jakousi vůdkyní tohoto společenství. Těchto sester se posléze (1848) ujal minorita, opavský kvardián, farář u sv. Ducha v Opavě a pozdější provinciál minoritského řádu P. Leopold Klose.¹ Ze skupinky zbožných terciářek, tehdy již bez Elizabeth Holleinové, která 26. 2. 1848 zemřela,² postupně zahájil budování řeholního společenství v pravém slova smyslu. Zesnulou Elizabeth Holleinovou nahradila v čele druhá z tradovaných zakladatelek Kupertiny Josefa Krafcziková.

Členky tohoto společenství se opět dle tradice vedle modlitby věnovaly ručním pracem, staraly se o úklid a snad i výzdobu kostelů svěřených farní správě u sv. Ducha v Opavě a zajišťovaly potřebný dostatek kostelního prádla. Dle kongregační tradice převzaly již v roce 1849 městský špitál ve Frývaldově (od 1947 Jeseník). Tato skutečnost je v literatuře známa asi takto - „Místo faráře spravují chudobinec jeptišky řádu františkánů [...] v Opavě. Priessnitzova klientela vzrůstala a vodní doktor přestával mít zájem na pacientech nemajetných, kteří si nemohli zaplatit ani ten nejmenší poplatek hrazený z původních dotací chudobince, které pomalu ale jistě byly zcela vyčerpány. Byl proto rozhodnut, že františkánky se vrátí zpět do Opavy. Avšak Rudolf Raymann se uvolil po celý rok hradit výlohy spojené s jejich pobytem [...] bydlily v domech č. 30 a 31 [...]. Založily si vlastní školu, v níž vyučovaly domácím a ručním pracem [...]. Rudolf Raymann jim věnoval novou nadaci v částce 390 zl., ale když v r. 1856 byly františkánky odvolány z města, připadla částka znovu chudobinci.“³ Pokusme se tedy rekonstruovat celou situaci v kontextu postupného vývoje vedoucího ke zrodu kongregace opavských františkánek.

Jak již bylo výše řečeno, P. Leopold Klose začal v roce 1848 formovat nový institut. Po volbě představené Kupertiny (Josefy) Krafczikové byla zvolena též vikářka Johanna Piková. Nevíme, zda volba představené i vikářky proběhla současně, ale v kontextu rozdělení společenství terciářek a vzniku nové komunity ve Frývaldově lze uvažovat o volbě vikářky právě ve spojení s odchodem do Frývaldova. Ve světle skutečností, že Johanna Piková zemřela již 25. 4. 1849,⁴ by tedy spadalo založení této pobočky ještě do roku 1848, či nejpozději do první třetiny roku 1849.

Do Frývaldova odešlo několik terciářek pod vedením Kupertiny Krafczikové, aby zde vedly domácnost špitálu a chudobince a zajišťovaly potřebnou péči nemajetných lázeňských pacientů. Zmíněná změna postoje k Priessnitzu k této skupině pacientů nastala patrně v polovině roku 1849, neb máme doloženo, že již od 1. 10. téhož roku hradil náklady na jejich pobyt ve Frývaldově starosta Adolf Raymann. Byl to nepochybně on, kdo zabránil jejich návratu do Opavy a veden představou o absenci dostatečné nábožensko-mravní výchovy dětí v normální škole inicioval založení školy ručních prací opavskými terciářkami. Vše potřebné (nájem, stravu, pomůcky) až do konce roku 1850 zajistil dotací 290 zlatých. Raymanna v jeho snaze podpořil i další zdejší továrník - Josef Wiesner, který po něm převzal náklady na jejich zdejší pobyt v dalším roce. Svou podporu poskytl formou palivového dříví rovněž vratislavský biskup kardinál Diepenbrock a další dobrodinci z okolí přispívající na jejich obživu.⁵ Terciářky bydlely v domě čp. 31 a vedle darů si živobytí zajišťovaly také ručními pracemi.⁶

Dům čp. 31 na indikační skice z r. 1836

Během roku 1850 se stále neformální společenství terciárek (v tuto chvíli rozdělené na dvou místech) přiblížilo řeholnímu institutu - obdrželo stejný oděv, tj. pravděpodobně již dříve užívaný tmavý jednoduchý oděv vystřídal jednotný šedý, k němu přibyl snad též bílý čepce, a první zásady společného života. P. Leopold určil tříletou zkušební lhůtu, po které mohly vytrvavší řeholnice složit řeholní sliby.⁷ Je zjevné, že tato dílčí vnější proměna byla sympatická řadě obyvatel Frývaldova a jen podtrhla pozitivní ohlas terciárek mezi obyvatelstvem. Nebyly to pouze schopnosti prokázané vedením špitálu, pravděpodobná zjevná skromnost v chování i jednání a zručnost pro ruční práce, ale bezpochyby i řeholní charakter této skupiny, který ji propůjčoval jisté charisma ctností a příkladného života.

V roce 1851 vstoupilo dle katalogu sester do společenství frývaldovských sester, místním obyvatelstvem nazývaných šedé, sedmnáctileté děvče jménem Aloisia Rosalia Appelová z Albrechtic, původně patrně jedna z žaček. Poznámka u jejího jména mírně rozšiřuje naše znalosti o frývaldovské komunitě a dokládá její nastíněný charakter. Podle Aloisie Appelové se nejednalo o klasickou klášterní komunitu typu voršilek apod., ale spíše o společenství na platformě prvních bratří sv. Františka z Asissi, tj. žít v prostotě (chudobě) dle evangelijních rad a za pomoci dobrodinců.⁸ Tento stav, ač jistě přitažlivý a zajímavý pro mnohé obyvatelstvo, však nebyl ideální a pakliže měla být činnost sester ve městě trvale či dlouhodobě zajištěna, bylo nutné získat určitý kapitál, ze kterého by mohla být financována. Víme, že v únoru 1853 vzešel z jednání městské rady návrh založit nadaci ke „stabilizaci tak požehnaně působících šedých sester ze třetího řádu sv. Františka“ (*Stabilisierung der so segensreichen wirkenden grauen Schwestern aus dem dritten Orden des h. Franziskus*), dedikovanou císaři Františku Josefovi I, u příležitosti šťastně zmařeného atentátu.⁹ Tato iniciativa města však zřejmě vyzněla na prázdno, protože ještě téhož roku bývalý starosta a významný místní průmyslník A. Raymann vyjádřil v návrhu nadačního listu ze 6. června úmysl založit nadaci k vydržování komunity opavských terciárek s kapitálem 390 zlatých ve státních obligacích na 5% úrok. Dle účetních dokladů byl však již ke dni 1. 9. 1853 složen nadační kapitál ve výši 350 zlatých ve státních obligacích (dluhopisech) na 5% úrok a teprve v následujícím roce byla nadačním listem ze dne 26. srpna 1854 garantována částka 390 zlatých ve státních obligacích s 5% úročením. Právě datace 26. srpna 1854 nabízí možné zdůvodnění Raymanovy motivace ke složení druhého nadačního kapitálu, ačkoliv není přímo pramenně doloženo - přesně o čtyři měsíce dříve (26. dubna 1854) zemřela jeho maličká teprve sedmiměsíční dcera Luisa.¹⁰ Nadační list zavazoval sestry konat každoročně dne 18. února společně s dětmi slavnostní díkučinění k Bohu za zachování císaře Františka Josefa a po jeho smrti za štěstí a požehnání pro vládnoucího monarchu. Správou obou nadací pod jménem „Stiftung für die grauen Orden-

„Albrechtin“ bylo pověřeno město, které sestrám obnos vyplácelo prostřednictvím zdejšího kaplana.¹¹

O vlastní škole toho moc nevíme. Jelikož se nejednalo o klasickou obecnou školu, ale školu ručních prací, probíhala výuka až po standardní školní docházce, tj. před obědem a v odpoledních hodinách v obydlí sester. Cílem byla výuka ručních prací a zejména nábožensko-mravního působení na žákyně, snad z chudších vrstev. Škola sama se těšila velké oblibě zdejšího i okolního obyvatelstva a měla v roce 1853 na 60 žáky.¹² Tento vysoký počet nás vede k otázce organizace výuky. Není totiž jasné, zda velikost a funkční rozvržení prostory, dnes již neexistujícího domku čp. 31 na Školní ulici (přestavěného r. 1888, čp. 30/31) umožňovaly vyučit 60 osob najednou. Lze tedy předpokládat, že se jednalo patrně o pravidelnou výuku s nepravidelnou návštěvností a povětšinou rovněž s individuálním přístupem. Všechny dostupné informace (doba a typ výuky spojený s chudšími vrstvami a továrníkem jako iniciátorem školy) umožňují uvažovat i o jisté formě dětské školy specializované na výuku ručních prací, snad i pro děti zaměstnanců frývaldovských továren. Tomu napovídá i poloha domu poblíž továrního komplexu.

Rovněž o personálním obsazení komunity máme velmi kusé zprávy. Představenou původní frývaldovské komunity a současně celého společenství byla až do své smrti dne 19. 10. 1852 S. Kupertina Krafcziková. Poté ji postupně nahradila S. Inocencie Wagnerová, poslední z trojlístku zakladatelek. Z dalších členek povětšinou asi dočasně komunity byly v roce 1855 vedle S. Inocencie také S. Coletta Kainová a S. Gregoria Streitová. V době odchodu (1857) tvořily komunitu tři sestry S. Franziska Olbrichová, S. Coletta Kainová a S. Gregoria Streitová.¹³ Dlužno dodat, že jak již bylo zmíněno patřila dočasně mezi frývaldovské sestry také Aloisia Appelová. Přičemž si lze snad spojit podobnou školu, kterou sestry otevřely - nevíme kdy - v Albrechticích ve Slezsku.¹⁴

Působení sester ve Frývaldově trvalo celých osm let. Během té doby se v procesu zrodu nového institutu stala řada věcí. V roce 1853 složily terciářky první řeholní sliby, nicméně nová kongregace stále neměla oficiální církevní schválení. Vůdce a spirituál společenství P. Leopold Klose zaštiťoval existenci společenství svou osobou (autoritou kvardiána), sám bezpochyby zaštiťen osobou provinciála a jistě s vědomím olomouckého arcibiskupa. Ve stejném roce nastoupil na olomoucký biskupský stolec nový arcibiskup Friedrich von Fürstenberg, velký příznivce nové kongregace.¹⁵ Právě patrně na jeho doporučení v roce 1855 oslovil ředitel olomouckého c. a k. zaopatřovacího ústavu P. Leopolda s žádostí o převzetí péče v ústavu sestrami. V následujícím roce (1856) skutečně převzaly sestry, vybaveny novými pravidly života pro činnost v nemocnici, ošetrovatelskou péčí v Olomouci i v Opavě. V tomto roce byl P. Leopold zvolen provinciálem a mohl se tak sám, vybaven potřebnou pravomocí a autoritou, více angažovat v církevním schválení nové kongregace.¹⁶

V roce 1857 byly zrušeny obě opavské expozitury - frývaldovská a albrechtická - a řeholní sestry se vrátily do Opavy a Olomouce posílit tamní komunity v nemocnicích. Vlastní činnost opavských františkánek ve Frývaldově byla ve světle vyplacených úroků z nadace ukončena v srpnu tohoto roku. Opavské františkánky tak de facto definitivně opustily vratislavskou diecézi a na dlouhá léta se „soustředily“ v olomoucké arcidiecézi. Zde již o dva roky později schválil arcibiskup jejich stanovy, čímž fakticky uznal nový řeholní institut a učinil jej řeholním společenstvím tzv. diecézního práva. Otázku, proč opustily Frývaldov i Albrechtice, nelze vzhledem k absenci pramenů bezpečně zodpovědět. Snad se jednalo o ryze praktické důvody spojené s udělením církevního schválení či o nezanedbatelnou podporu poskytovanou arcibiskupem Fürstenbergem v hranicích jeho diecéze. Nicméně je jisté, že po dalších takřka 25 let působily výhradně v olomoucké arcidiecézi a v zásadě až dosud zůstalo těžiště jejich činnosti omezeno na historické hranice této diecéze. „Vyklizení“ frývaldovské a albrechtické expozitury, tedy školských zařízení, signalizuje orientaci na zdravotnictví, která se odrazila i v novém názvu kongregace „*Congregatio Sororum tertii ordinis S. Francisci pro cura infirmorum*“ (1858) namísto dosavadního „*Congregatio [...] pro cura animarum*“ a taktéž ve schválených konstitucích s kapitolou o chování sester při návštěvách a ošetrování nemocných.¹⁷ Nicméně počátkem 60. let 19. století sestry převzaly s požehnáním arcibiskupa vedení arcibiskupského sirotčince se školou v Nových Sadech u Olomouce (1860) a dívčí školy v Odrách (1861). Kongregace tak navázala na předchozí pedagogickou činnost a tento prvek tak získal stálou pozici v realizaci charismatu opavských milosrdných sester, byť zdravotnictví zůstalo dominantnější složkou. Tento stav potvrdila i další úprava označení kongregace v katalogu cleri na „*Congregatio Sororum tertii ordinis S. Francisci operibus misericordiae incumbentium*“ (1862)¹⁸ a definitivně o více než půl století později též nové, již Apoštolským stolcem schválené, konstituce (1913).

POZNÁMKY

1. Rede, gehalten bei der Beerdigung des hochwürdigen Herrn P. Leopold Klose, Provinzial des Minoriten Ordens für Böhmen, Mähren und k.k. Schlesien, Fürst - Erzbischöflicher Olmützer Tit. - Consistorial Rath, Fürst - Erzbischöflicher Commissär an der Troppauer k.k. Oberrealschule, u.u., gestorb. 25. März, begrab. 28. März 1868. Troppau 1868, s. 6.

2. ZA v Opavě, Sbírka matrik Severomoravského kraje, sign. Op-II-24, p. 73. (dále jen ZAO, Sb. matrik).

3. ZEMAN, V.: Nejstarší charitativní zařízení města Jeseníku. *Jesenický rozhled*, č. 4, 18. 4. 1964, nestr. V. Zeman chybně uvádí jméno Rudolf namísto Adolf, k čemuž došlo patrně při přepisu v redakci. Odtud také čerpala informace o františkánkách pro svou stať o městském zaopatřovacím ústavu kolegyně ze SOKA Jeseník Mgr. Jana Hradilová (HRADILOVÁ, J.: Zaopatřovací ústav pro chudé a přestálé v Jeseníku. *Jeseník, město a lázně. Měsíční zpravodaj*, 2004, č. 3, s. 22 - 23, č. 4, s. 22 - 23.), které tímto děkuji za laskavé upozornění na Zemanův text.

4. ZAO, Sb. matrik, sign. Op-II-24, s. 132.

5. SOKA Jeseník, fond Archiv města Jeseník, inv. č. 702, k. 1; srov. Archiv Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka v Opavě (dále jen AK), inv. č. 102/1, krabice č. 35.

6. Viz předchozí pozn. Dále ZAO, Sb. matrik, sign. Je-III-21, s. 64. Die V. Zemana bydlely sestry údajně v domech čp. 30 a 31, nicméně se podařilo doložit pouze dům čp. 31, kde 19. 10. 1852 zemřela „Josefa Kupertina Krafčík, Schwester aus dem 3. Orden des hl. Franciskus von Troppau“.

7. RICHTER, A.: Kronika Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka. Kroměříž 1942; srov. TESÁŘ, P.: Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka na severní Moravě a ve Slezsku (1844-1938). Magisterská diplomová práce, FPF Slezské univerzity v Opavě, Opava 2000.

8. AK, inv. č. 44. S. Aloisia „Machte ihr Noviciat in Freywaldau. Bei der Aufnahme befragt, ob nicht lieber in Kloster gehen wollte, wo sie eine vollkommene Versorgung fände? Das ist es eben, was ich nicht will, ich will dem lieber Gott ohne zeitlichen Lohn dienen, und mir mein Brod selbst verdienen.“

9. SOKA Jeseník, fond Archiv města Jeseník, inv. č. 702, k. 1.

10. ZAO, Sb. matrik, sign. Je-III-21, s. 76.

11. SOKA Jeseník, fond Archiv města Jeseník, inv. č. 702, k. 1.

12. Tamtéž.

13. *Catalogus venerabilis cleri archidioeceseos olomucensis anno reparatae salutis* (dále jen *Catalogus cleri*) 1856, 1858.

14. AK, inv. č. 44.

15. Vedle doporučení pro olomoucké zaopatřovací ústavy lze připomenout koupi domu na Ostrožné ulici pro sestry (1857), svěření péče o nový arcibiskupský sirotčinec v Olomouci - Nových Sadech (1860), doporučení pro dívčí školu v Odrách (1861), příspěvek na koupi nového domu pro mateřinec v Opavě (1871), koupě budovy pro dívčí školu v Rýmařově (1875) apod.

16. Přehledně viz TESÁŘ, P.: Bratři Petr a Leopold Kloseovi. Příspěvek k dějinám města Opavy v 19. století. Opava. Sborník k dějinám města 3, 2003, s. 49-54.

17. *Catalogus cleri* 1859; *Verfassung der Congregation Barmherzigen Schwestern aus dem III. Orden des hl. Franz von Assisi*, in dem böhmisch-mährisch-schlesischen Minoriten Ordens Provinz. (originál uložen v AK, inv. č. 4).

18. *Catalogus cleri* 1863.

STRESZCZENIE

Opawskie franciszczanki w Jeseníku

Kongregacja sióstr Trzeciego Zakonu św. Franciszka powstała w 1844 r., gdy trzy członkinie świeckiego Trzeciego Zakonu św. Franciszka przy opawskim klasztorze minorytów postanowiły żyć wspólnie według ideałów św. Franciszka. Tej nieformalnej grupie nadał ramy organizacyjne w 1848 r. gwardian opawski, proboszcz tamtejszego kościoła św. Ducha i późniejszy prowincjał, ojciec Leopold Klose. Pierwsza filia kongregacji powstała w 1849 r. w Jeseníku. Kilka zakonnic pod kierownictwem siostry Kupertyny Krafčík przejęło tymczasowo miejski szpital. W końcu z pomocą fabrykanta Adolfa Raymanna i innych dobroczyńców otworzyły w domu nr 31 szkołę rękodzieła. Chodziło prawdopodobnie o połączenie nauki rękodzieła z opieką nad dziećmi. W celu zabezpieczenia dalszej egzystencji szkoły w 1853 r. Adolf Raymann założył fundację. Podobną szkołę siostry założyły na początku lat 50. XIX w. w Albrechticach. W 1857 r. placówki w Jeseníku i Albrechticach zostały zlikwidowane, a siostry przeszły do klasztorów w Opawie i Olomuńcu.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Franziskaner aus Opava in Jeseník

Die Kongregation der barmherzigen Schwestern des III. Ordens des St. Franziskus entstand im Jahre 1844, als sich drei Mitglieder des III. säkularen Ordens des St. Franziskus beim Troppauer (Opavaer) Minoritenkonvent dafür entschieden, ein gemeinsames Leben nach den Idealen des St. Franziskus zu führen. Dieser unformalen Gemeinschaft nahm sich im Jahre 1844 der Minorit, der Troppauer Guardian, Pfarrer am Heiligen Geist in Troppau an sowie später der Provinzial des Minoritenordens P. Leopold Klose. Zu Beginn der Umwandlung der Gemeinschaft der frommen Tertiärinnen in ein Institut der Ordensschwestern wurde im Jahre 1849 in Frywaldov (Freiwalddau) die erste Filiale außerhalb von Troppau gegründet. Einige Schwestern übernahmen hier unter der Leitung von S. Kupertina Krafčík die damalige Leitung des städtischen Spitals. Später eröffneten sie hier mit Unterstützung des Fabrikbesitzers Adolf Raymann im Haus Nr. 31 eine Schule für Handarbeiten. Es handelte sich offensichtlich um die Verbindung des Unterrichts in Handarbeit mit einer Kinderbetreuungseinrichtung. Um die weitere Existenz der Schule in der Stadt abzusichern gründete A. Raymann im Jahre 1853 eine Stiftung. Eine ähnliche Schule eröffneten die Schwestern zu Beginn der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts auch in Albrechtice (Olbersdorf) in Schlesien. Im Jahre 1857 wurden beide Exposituren in Frywaldov und Albrechtice aufgelöst und die Schwestern stärkten mit ihrem Werk die Gemeinschaft in Opava (Troppau) und die neue Gemeinschaft in Olomouc (Olmütz).

RELIGIÖSE ORDEN IM ALTVATERGEBIRGE

Herbert Reinelt, MSSGV Kirchheim u. Teck

Orden und Klöster sind nicht nur in der Kirchengeschichte zu suchen, sie sind Kulturgut in Mähren und Schlesien. Aus dem alten Kreis Freiwaldau sind zwei bedeutende Personen zu nennen. Es ist aus dem Jesuitenorden Willibald Müller aus Wildschütz, der 1919 in Freiwaldau gestorben ist. Er hat eine Geschichte über die Bibliothek in Olmütz geschrieben. Aus mehreren Klöstern in Mähren ist das Material in der Klarissinenkirche unter dem Namen "Lyzealbibliothek" erfasst worden.

Ein bekannter Piarist ist der schlesische Topograph Reginald Kneifel aus Lindewiese geb. 1761 gewesen. Die Piaristen sind ein Klerikel-Orden. Weiterhin ist Karl Stern aus Setzdorf ein bekannter Prediger in Wien gewesen. Die Trappisten hatten in dem Jauerniger Ferdinand Schölzig im Kloster Marianenhill in Südafrika einen bedeutenden Kulturträger.

Nun einige Ausführungen zu verschiedenen Orden, die in der Region Altvater tätig waren. Dazu gehört der Johanniterorden heute besser unter den Namen „Malteser“ bekannt. Markgraf Heinrich Wladislaw, gest. 1222, hat den Orden für die Provinzen Olmütz, Brünn und Troppau von der ordentlichen Gerichtsbarkeit befreit. Ein bekannter Malteserritter ist Karl von Zierotin gewesen. Er stand im Dienst von Kaiser Karl V. Der Orden hat bereits im 17. Jahrhundert das Gut Maidelberg bei Hotzenplotz erworben.

Franziskaner und Dominikaner sind beide nach der Gründung im Altvatergebiet tätig gewesen. 1291 hat Herzog Nikolaus I. den Franziskanerorden nach Troppau gebracht und die Wenzelkirche mit Kloster erbaut. Kaiser Josef II. löste 1786 das Kloster auf. Die Dominikaner Niederlassung Mährisch Schönberg ist 1230 von Hugo von Waldstein gegründet worden. Später ist sie eingegangen und wurde 1293 zum zweitenmal mit 40 Mönchen eröffnet. Weibliche Dominikanerklöster gab es im Altvatergebiet keine.

Die Minoriten, seit 1223 in Olmütz tätig, hatten auch später mehrere Häuser in Troppau. Dieser Orden ist auch weiterhin aktiv gewesen, obwohl Kaiser Josef II. die Orden der Franziskaner, Dominikaner und Klarissinen aufgehoben hat. Die Minoriten haben die Burgbergkirche in Jägerndorf erbaut. Im Jahre 1381 haben sie ein Kloster in Mährisch Neustadt begonnen. Das Kloster der Klarissinen in Troppau ist von Herzog Nikolaus I. errichtet worden. Kaiser Josef hat es 1785 aufgelöst.

Die Benediktiner hatten mehrere Klöster in Mähren. Ein bekannter Benediktiner ist der Geschichtsschreiber und Topograph Gregor Wolny, geb. 1793 in Freiberg. Er ist als Professor für Weltgeschichte in Brünn tätig gewesen.

Der erste Prämonstratenser auf dem Bischofsstuhl in Olmütz war Heinrich II. Zdík, gest. 1150, gewesen. Die Benediktiner Stifte Hradisch und Leitomischl sind von ihm in Prämonstratenser Stifte umgewandelt worden. Der Orden wurde 1228 von Benedikt III. mit den Dörfern Raase, Wochendorf und Milkendorf sowie der Kirche Bennisch beschenkt. Abt Friedrich III. hat 1669 die großartige Kirche am Heiligen Berg bei Olmütz erbaut. Die beiden letzten Äbte sind dort bestatten. Der Troppauer Prämonstratenser Hieronymus Hirnhaim war Abt in Strachow. Er hat 1678 das Betrachtungsbuch „Meditationes“ herausgegeben. Es ist lateinisch, tschechisch und deutsch erschienen.

Die Kartäuser sind ein Eremitenorden. Der berühmte Kirchenmaler der Barockzeit Johann Handke aus Johnsdorf bei Römerstadt hat 12 große Apostelbilder gemalt. Bereits 1566 haben die Jesuiten in Olmütz ein Jesuiten-Kollegium mit vier Klassen eröffnet. Schon 1574 ist die Jesuitenschule durch Kaiser Maximilian II. zur Universität ernannt worden. 1773 ist der Orden aufgelöst worden. 1814 kamen die Jesuiten zurück. Seit 1625 wirkten diese auch in Freudenthal und Engelsberg. Die Jesuiten-Bibliothek mit 6367 Schriften ist an die Universitäts-Bibliothek übergegangen.

Mähren war das Stammland der Piaristen, außerhalb Italiens. 1726 gründete Jakob Ernst Reichsgraf von Liechtenstein in Weißwasser das Piaristen Kollegium. 1778 ist die Piaristenschule aufgelöst worden. Die Serviten sind ein Bettelorden. 1706 hat der Orden die Kirche am Muttergottesberg bei Grulich übernommen. Der Domherr von St. Veit in Prag, Tobias Becker, weihte 1700 die Kirche. Die Boromäerinnen arbeiten in der Krankenpflege. Die Niederlassung in Weidenau befasste sich mit der Mädchenerziehung. Sie erbauten ein Krankenhaus in Olbersdorf. Die Barmherzigen Brüder und die barmherzigen Schwestern, sowie die Elisabethinerinnen arbeiteten in der Krankenpflege im Raum Teschen. Die Barfüßer arbeiteten nach den Regeln des Franziskus von Assisi. Der tschechische Geschichtsforscher J. Zukal berichtet über ein Kloster des Orden in Troppau.

Klašter voršilek v Jeseníku, 1917 (SOkA Jeseník)

Die Zisterzienser, ein Armuts-Orden, waren im Altvaterland schwach vertreten. Das älteste Kloster stand in Trebnitz und wurde von Nonnen geleitet. Der Olmützer Zisterzienser Bischof Robert, ein Engländer, wirkte von 1201/240 und gründete das Stift Welehrad. Die Schulschwestern Notre Dame kamen aus Frankreich. Sie wirkten in Weißwasser, Jauernig und Zuckmantel. In Weißwasser hatten sie eine Volksschule und Bürgerschule, eine Kinderbewahranstalt, sowie eine Haushaltsschule. Die Ursulinen haben ihre Niederlassung 1881 in Freiwalldau gegründet. Das Mutterhaus stand in Marseille, Frankreich. Sie haben die Jugend in Schulen und Internaten erzogen. In Böhmischdorf haben sie das kleine Gut „Mariagrün“ verwaltet. Die Ursulinen genossen hohes Ansehen. In Europa waren über 11 000 Nonnen tätig.

Mehrmals wurden Orden und Klöster außerhalb des Altvaterlandes mit Besitz beschenkt, der im Altva-tergebiet lag. Im Jahre 1352 stiftete der Besitzer des Dorfen Rausen bei Hotzenplotz armen Nonnen ein Klost-er. Johann Wusterhube schenkte 1325 dem Marienkloster Kamentz Güter in Goldenstein. Die grauen Schwes-tern in Jägerndorf führten eine Genossenschaft. Das Stammkloster war in Neisse. Die Generaloberin hatte ihren Sitz in Breslau.

Der deutsche Orden ist 1237 in Mähren eingeführt worden. Darüber gibt es genügend Literatur, sodaß eine Darstellung nicht nötig ist. Der deutsche Orden ist zeitlich der letzte Ritterorden. Die meisten Orden haben in der Region des Altvater bis 1945 gewirkt.

RESUMÉ

Církevní řády v Jeseníkách

Výčet církevních řádů, které od 13. století působily na Moravě a ve Slezsku. Za pozornost stojí působení voršilek v Jeseníku a činnost jezuitů Willibalda Müllera, rodáka z Vlčic, a piaristy Reginalda Kneifela, rodáka z Lipové.

STRESZCZENIE

Zakony w Jeseníkach

Wyliczenie zakonów, które od XIII w. działały na Morawach i na Śląsku. Zwrócono uwagę na działalność urszulanek w Jeseníku, jezuitów Willibalda Müllera z Vlčic i pijara Reginalda Kneifela z Lipowej.

PROBLEM UJEDNOLICENIA GRANICY ADMINISTRACJI PAŃSTWOWEJ I KOŚCIELNEJ NA POGRANICZU NYSKO-JESENICKIM, W XX WIEKU

Dr. Paweł Szymkiewicz, Urząd Miasta Glucholazy

W połowie XVIII w., wyniku trzech wojen śląskich, Śląsk został sztucznie podzielony nie tylko granicami politycznymi, ale również kościelnymi. Oprócz Śląska Opawskiego, podlegającego administracyjnie pod diecezję ołomuniecką, po austriackiej stronie granicy znalazły się również częściowo południowe tereny diecezji wrocławskiej; Śląsk Cieszyński i południowa część biskupiego księstwa nyskiego (powiat jesenicki). Diecezja wrocławska obejmowała w sumie 68 parafii położonych po austriackiej stronie granicy. Od 15 kwietnia 1796 nadzierał nimi specjalny wikariusz generalny w Cieszynie. Już wówczas podejmowano liczne próby ujednolicenia granic politycznych i kościelnych między Prusami a Austrią. Przeszkodą jednak w załatwieniu tych spraw okazały się względy ekonomiczne. Dochody biskupstwa wrocławskiego po stronie austriackiej wynosiły bowiem w 1777 r. około 15 000 florenów reńskich, gdy w tym samym czasie biskup ołomuniecki, z pruskiej strony swojej diecezji, uzyskiwał niecałe 2 000 florenów.

Po wojnie prusko - austriackiej (1866), w okresie Kulturkampfu (1873), biskup wrocławski Henryk Förster, po pozbawieniu go przez sądy pruskie stolicy biskupiej we Wrocławiu, zamieszkał w austriackiej części diecezji, skąd kierował jej rządami do swej śmierci w 1881 r. Od tego czasu też, wikariusz generalny dla austriackiej części diecezji był z reguły mianowany honorowym kanonikiem kapituły wrocławskiej. Po śmierci Förstera ponownie podjęto projekt ujednolicenia granic na Śląsku. Sprzeciwić miał się temu jednak sam austriacki cesarz Franciszek Józef I, oświadczając, że "przynależność Śląska Cieszyńskiego do diecezji wrocławskiej przypomina mu te czasy, kiedy cały Śląsk należał do monarchii Habsburgów"¹

Sprawa ujednolicenia granic powróciła po raz kolejny w przededniu wybuchu I wojny światowej. Na polecenie rządu austriackiego, jego ambasador przy Watykanie, przeprowadził na ten temat rozmowę z bawiącym właśnie w Rzymie biskupem krakowskim Adamem Sapiehą. Polski biskup radził między innymi, aby Austria ponarażała się w Stolicy Apostolskiej o odłączenie austriackich części biskupstwa wrocławskiego jeszcze w czasie wakansu stolicy biskupiej po śmierci kardynała Georga Koppa (marzec 1914), szczególnie zaś wcielając całą Vidnavę do sąsiednich diecezji czeskich.

Na skutek wyników I wojny światowej i wytyczenia nowych granic politycznych, diecezja wrocławska znalazła się w granicach Niemiec oraz nowopowstałych Polski i Czechosłowacji. Było do przewidzenia, że polska część diecezji zostanie oderwana od Wrocławia i uformowana w nową diecezję. W 1921 r. kardynał Adolf Bertram, jako ordynariusz wrocławski, pozostającą w Czechosłowacji część swojej diecezji podzielił na dwa wikariaty generalne. Pierwszy obejmował czeską część Śląska Cieszyńskiego pod nazwą Biskupiego Komisarjatu dla Czeskiego Śląska Wschodniego z siedzibą w Cieszynie, drugi natomiast otrzymał nazwę Biskupiego Komisarjatu dla Czeskiego Śląska Zachodniego z ośrodkiem najpierw w Nysie po niemieckiej stronie granicy, a od 1935 roku w Vidnavie, już w Czechosłowacji.²

W tym samym roku zaczęto dyskutować o ujednoliceniu na tym obszarze granicy kościelnej i państwowej, o czym poinformowała lokalna prasa. Efektem był memoriał wysłany z Vidnavy do Watykanu 12 lipca 1935 roku.³ Miejscowy kler i wierni, wyrazili tam swój niepokój oraz szczególne przywiązanie do kardynała Adolfa Bertrama, który co podkreślano, był fundatorem licznych szkół, między innymi w Javorniku i Jeseniku oraz sierocinica w swym zamku na Johannesbergu w Javorniku, a także wszystkich tamtejszych szkół żeńskich.⁴ Nie bez znaczenia był również podział narodowościowy ludności, zlikwidowanego w 1810 r. księstwa nyskiego. Do października 1918 roku blisko w 100% omawiane tereny były zamieszkane przez ludność pochodzenia niemieckiego. W dekanatach Javornik i Zlate Hory (Zuckmantel) wg. spisu z 1910 r. nie było w ogóle ludności czeskiej. Po powstaniu Czechosłowacji napływająca tutaj ludność czeska składała się głównie z żołnierzy i urzędników, przeważnie kolejarzy, którzy po pewnym czasie ulegali wymianie. Szczególnie widoczne było to w Jeseniku, gdzie w 1930 r. na 1866 mieszkańców narodowości czeskiej było aż 900 żołnierzy tamtejszego garnizonu.⁵

W Vidnavie działało Wyższe Seminarium Duchowne założone w 1899 roku przez kardynała Koppa, dla potrzeb tej części diecezji wrocławskiej, która pozostawała poza granicami Prus, w tym również Śląska Cieszyńskiego.⁶ We wspomnianym memoriale podkreślano, że pomiędzy trzema narodowościami: niemiecką, czeską i polską (od 1927 r. istniało tam Koło Polskich Teologów liczące 19 członków)⁷ nigdy nie zrodziły się konflikty narodowościowe, jakie miały mieć miejsce w innych seminariach.⁸

Do 1926 roku w Vidnavie istniało także biskupie seminarium niższe, którego alumni uczęszczali do tamtejszego gimnazjum publicznego. Umożliwiło to tamtejszej młodzieży wstępowanie do kapłaństwa. Jednak po zlikwidowaniu gimnazjum, seminarium także uległo kasacji. Zmusiło to kardynała Bertrama do wysyłania chcących wstąpić do kapłaństwa młodzieży z okolic Jesenika, do prywatnych szkół czeskich oraz do niższego seminarium w Bruntalu, które istniało dzięki ofiarności wiernych Moraw i Śląska, w tym także komisariatu vidnavskiego. Kardynał Bertram wspierał je corocznie stałymi środkami, jak również fundował stypendia dla kończących naukę z terenów jego diecezji.⁹

	1910		1921		1930	
	Niemcy	Czeši	Niemcy	Czeši	Niemcy	Czeši
Jeseník	29 634	36	27 423	673	29 206	1 866
Javorník	11 285	-----	11 936	67	11 635	375
Vidnava	15 546	26	15 266	74	16 206	375
Zlaté Hory	9 690	-----	8 704	47	9 240	188

Podział ludności czechosłowackiej części Komisariatu Nyskiego (od 1935 r. vidnavskiego) wg. memoriału z 12 lipca 1935 r.¹⁰

Wierni dystryktu vidnavskiego największe zagrożenie związane z przyłączeniem ich do archidiecezji ołomunieckiej lub praskiej widzieli właśnie w likwidacji wspomnianego wyżej seminarium. Kończący go księża kierowani byli bowiem do pracy właśnie na tym terenie, co było bardzo ważne ze względu na znajomość języka. Obawiano się, że niemieckiej ludności zostaną narzuceni czescy proboszczowie. Nie było to bezpodstawne, gdyż w parafiach Śląska Cieszyńskiego, zamieszkałych przez ludność polską, przybycie czeskiego proboszcza powodowało zaniechanie udziału w mszach św., ze względu na brak nabożeństw w języku ojczystym.

Mając to na względzie, wspomniany memoriał zakończono postulatem zachowania Wyższego Seminarium Duchownego w Vidnavie, w perspektywie nowych granic administracji kościelnej. Uwzględniając różne uwarunkowania przedstawiono cztery możliwości zmian:

Najkorzystniejsze dla wiernych rozwiązanie widziano w połączeniu zamieszkałych w większości przez ludność niemiecką terenów Czeskiego Śląska Zachodniego i północnych Moraw, w jedną diecezję, w której zostałby ujednolicony język. Zachowanoby wyższe seminarium w Vidnavie i niższe w Bruntalu. Chodziło tutaj głównie o komisariat w Vidnavie i Wikariat Generalny w Branicach, który podlegał pod Ołomuniec.

Z czechosłowackiej części archidiecezji wrocławskiej (z obwodu cieszyńskiego i vidnavskiego), oraz z pozostałych części Śląska, które należały do archidiecezji ołomunieckiej utworzonoby nową diecezję Śląską. Składałaby się z mieszkańców narodowości niemieckiej, czeskiej i polskiej, którzy w osobie świętej Jadwigi mieliby swą jednoczącą patronkę.

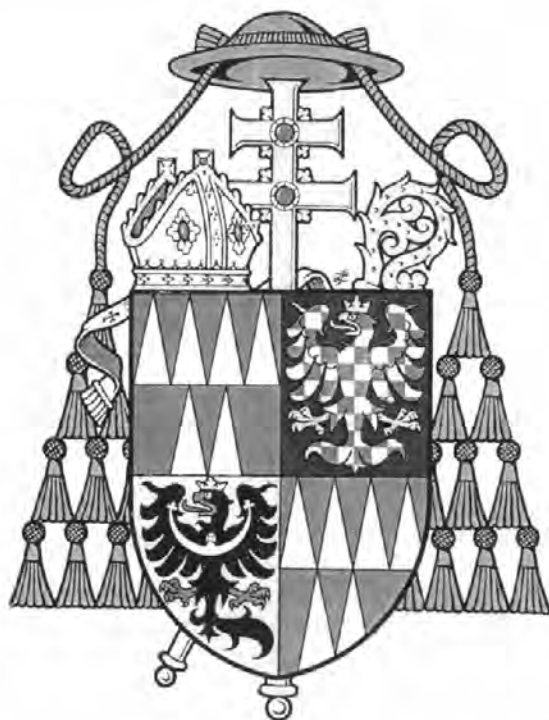
Powołując się na prasę niemiecką mówiono o wcieleniu do archidiecezji wrocławskiej obwodu kłodzkiego, który podlegał pod Pragę, a do archidiecezji praskiej omawianą część czechosłowacką archidiecezji wrocławskiej z zachowaniem szczególnego jej statutu. Gdyby zachowano seminarium w Vidnavie, alumni ostatniego roku winni w takim przypadku kontynuować studia na uniwersytecie w Pradze.

Gdyby nie można było wprowadzić w życie żadnego z trzech powyższych punktów, wówczas po przyłączeniu do archidiecezji ołomunieckiej oba dystrykty, cieszyński i vidnavski, powinny być w dalszym ciągu wydzielone administracyjnie, a miejscowy kler wykształcony w seminarium vidnavskim nie mógłby być przenoszony do innych części archidiecezji.¹¹

Pół roku później sprawa seminarium w Vidnavie, nabrała innego znaczenia. Władze czechosłowackie zaczęły bowiem zajmować nieprzychylnie stanowisko wobec studiujących tam Niemców i Polaków. Atmosfera stała się tak nieprzyjemna, że w styczniu 1936 roku wydawało się iż żaden klerik nieczeskiego pochodzenia nie doczeka święceń. Występujący w ich imieniu biskup katowicki Stanisław Adamski, informował i prosił prymasa Polski Augusta Hlonda o interwencję w tej sprawie w Watykanie.¹² Niestety nie znamy tego rezultatu.

Dotychczasowe, mniej lub bardziej sprawdzone pogłoski o ujednoliceniu granic kościelnych i państwowych, potwierdziły się w 1937 roku. 2 września papież Pius XI w swej bulli *Ad ecclesiastici regimini* zasugerował wymianę czechosłowackich okręgów Vidnavy i Śląska Cieszyńskiego za okręgi Głubczyc i Ziemi Kłodzkiej, pozostających w politycznych granicach Niemiec. Wychodzący w Ołomuńcu katolicki dziennik *Našinec* podał na pierwszej stronie informację, że jest to tylko pierwszy etap nowego rozgraniczenia diecezji, a zakończenia należy oczekiwać po ostatecznym uregulowaniu tej sprawy z III Rzeszą.¹³ Zmiany polityczne granic, jakie miały miejsce po Konferencji Monachijskiej we wrześniu 1938 roku, stanęły na przeszkodzie tych zapowiadanych jeszcze od XVIII wieku unormowań granicznych. Jednak Komisariat Vidnavski właśnie w ten sposób znalazł się w granicach Niemiec.

Po dwustu latach od wojen śląskich, najdalej idące zmiany systemu administracji kościelnej na terenie całego Śląska, nastąpiły po bezwarunkowej kapitulacji Niemiec w maju 1945 r. Konsekwencją politycznych

Herb olomoucké arcidiecéze po jejím rozšíření o Těšínsko a Jesenícko, 1978

zawalen konferencji w Jalcie, a później w Poczdamie, było również powołanie nowych jednostek administracji kościelnej, pierwotnie w charakterze Administracji Apostolskich. Jednostkami tymi, jako częściami diecezji niemieckich, które znalazły się w granicach Polski, zarządzali polscy administratorzy apostołscy. Początek polskiej administracji kościelnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych, datuje się na 15 sierpnia 1945 r. to znaczy od dnia dokonania przez kardynała Augusta Hlonda nowego podziału terytorialnego diecezji znajdujących się na ich obszarze i nominacji Administratorów Apostolskich z uprawnieniami biskupów. Można stwierdzić, że stan historyczno - prawny i terytorialny nowych administratorów kościelnych tych ziem był podobny do sytuacji jaka istniała w latach 1922 - 1925 w Województwie Śląskim, kiedy to A. Hlond przygotowywał erygowanie nowej diecezji - Diecezji Śląskiej.¹⁴

Interesująca nas Administracja Apostolska Śląska Opolskiego powstała z terenów południowo - wschodnich archidiecezji Wrocławskiej. Jej granice pokrywały się z przedwojennymi granicami Rejencji Opolskiej. W zachodniej części granice administracji kościelnej miały być ujednolicone z administracją państwową. Z tego powodu konieczne było odstąpienie administracji wrocławskiej czterech parafii, w tym leżącej przy granicy czzechosłowackiej, a należącej do dekanatu paczkowskiego, parafii Złoty Stok. Na wschodzie, granica Administracji Apostolskiej, pozostała bez zmian z granicą diecezjalną. Na południu natomiast Administracja Opolska objęła również powiat głubczycki w całości należący do archidiecezji ołomunieckiej.¹⁵

Dotarcie, względnie znalezienie osób uprawnionych do udzielenia jurysdykcji kościelnej na Śląsku Opolskim, tuż po zakończeniu wojny było niemożliwe, bądź z braku komunikacji i łączności, lub braku wiadomości o miejscu pobytu odpowiednich osób. Próbę znalezienia wyjścia z tej sytuacji podjął biskup katowicki Stanisław Adamski, który w tym celu przybył do Wrocławia już 16 maja 1945 r., zaledwie osiem dni po kapitulacji miasta. Spodziewał się zastać tam metropolitę wrocławskiego kardynała Adolfa Bertrama. Ten jednak od stycznia 1945r. przebywał w swej letniej siedzibie w zamku na Jansky Vrch w Javorniku. W stolicy archidiecezji obecny był tylko biskup sufragan Joseph Ferche i kanonik Joseph Kramer, który pełnił obowiązki wikariusza generalnego i jemu właśnie biskup Adamski przedstawił problemy z jurysdykcją na Śląsku Opolskim.

W rezultacie odbytych rozmów biskup Kramer udzielił dziekanom opolskiej części archidiecezji wrocławskiej, prawa jurysdykcji kapłanom przybywającym tam spoza terenu archidiecezji. Wobec braku możliwości rozesłania tego dekretu bp. Adamski sam przez dwa tygodnie jeździł po Śląsku Opolskim i powiadamiał tamtejszych, często już polskich, dziekanów o przyznanych im uprawnieniach. Postępowanie polskiego biskupa, kardynał Bertram ocenił jako mieszanie się w wewnętrzne sprawy jego diecezji, uważał bo-

wiem, że bp. Adamski powinien wcześniej odwiedzić go w Javorniku, a nie poprzestać na wizycie we Wrocławiu.¹⁶

Biskup Adamski, po odbytej podróży po Śląsku Opolskim, w swym sprawozdaniu dla Polskiego Związku Zachodniego, którego był członkiem, zanotował: "[...] W powiecie raciborskim po lewej stronie Odry, gdzie niedawno Czesi usiłowali zapuszczać swe zagony, nie zauważyłem najmniejszych objawów chęci przynależności do Czechów wśród ludności, chyba jacyś agenci niemieccy, którzy woleliby w Czechach działać aniżeli w Polsce"¹⁷ Biskup miał tutaj zapewne na myśli incydenty graniczne, z udziałem wojska czechosłowackiego, do jakich doszło na tym terenie w pierwszej połowie czerwca 1945 r.¹⁸

Miesiąc po wizycie biskupa Adamskiego we Wrocławiu, 21 czerwca 1945 r., kardynał Bertram powołał specjalnego pełnomocnika do spraw czechosłowackiej części archidiecezji wrocławskiej. Został nim ks. dr František Onderek, wieloletni wykładowca seminarium viđnavskiego, człowiek, który doskonale znał sytuację życia kościelnego zarówno na Śląsku Cieszyńskim jak i regionie jesenickim.

11 lipca 1945 r. korespondent agencji Reutera donosił, że prymas Polski opuścił Rzym i wraca do kraju jako "specjalny wysłannik papieża".¹⁹ August Hlond planował po drodze odwiedzić we Wrocławiu kardynała Bertama. O spotkaniu tym myślał z obawami, był przekonany, iż nie obędzie się bez komplikacji. Czekala go niewątpliwie dramatyczna rozmowa z jednym z najstarszych członków kolegium kardynalskiego i przewodniczącym episkopatu niemieckiego. Powodem niepokoju było oczywiście zakomunikowanie mu o przejęciu w polskie ręce, administracji kościelnej na całym Śląsku i ziemiach północnych. Hlond starałby się zapewne nakłonić niemieckiego kardynała do dobrowolnego zrezygnowania z jurysdykcji w tej części archidiecezji, która przypadła Polsce. Życie napisało jednak swój scenariusz. Kardynał Adolf Bertram zmarł 6 lipca 1945 r. w wieku 86 lat, w Javorniku, gdzie został pochowany. Jego zgon miało przyspieszyć wzburzenie jakiemu uległ na wiadomość o działaniach bp. Adamskiego na Śląsku Opolskim. Wiarygodna wiadomość o śmierci niemieckiego kardynała doszła do prymasa Polski około połowy lipca, jeszcze podczas jego pobytu w Pradze, w drodze do Polski. Przyjął ją z uczuciem ulgi, mówiąc: "Opatrzność Boża oszczędziła nam tej trudnej rozmowy".²⁰

Z ustanowieniem polskiej jurysdykcji na ziemiach zachodnich i północnych prymas Hlond czekał niewątpliwie na ogłoszenie ustaleń konferencji poczdamskiej, a ta zakończyła się 2 sierpnia. Dodatkowo, zwłoka w przejęciu urzędów na terenach wchodzącym w skład diecezji czeskich (głubczyckie i kłodzkie), podyktowana była toczącymi się polsko - czechosłowackimi sporami granicznymi na całej długości tego pogranicza w Archidiecezji Wrocławskiej.

31 sierpnia 1945 r. zamieszczając relację ze zjazdu Polskiego Związku Zachodniego, jaki odbył się w Bytomiu, *Dziennik Polski* sugerował jakoby do Administracji Opolskiej miała być dołączona również Ziemia Kłodzka, która do tej pory należała do Archidiecezji Praskiej "[...] Te części Śląska, które należały do diecezji praskiej względnie otomunieckiej, na razie nie zostały przyłączone do nowej diecezji opolskiej, do czasów aż Rząd Jedności Narodowej ustali z rządem republiki czechosłowackiej nowe wspólne granice państw."²¹

W tym samym okresie, kiedy z Branic wysiedlano do Opawy biskupa Nathana, pojawił się również, problem majątku ziemskiego archidiecezji wrocławskiej na terenie Czechosłowacji. Było to 5 olbrzymich majątków ziemskich, kilkadziesiąt nieruchomości, tylko w regionie jesenickim, lasy należące do biskupów zajmowały obszar 33 000 ha. 12 października 1946 roku w liście do prymasa Hlonda, biskup Adamski zauważył, że chociaż olbrzymia większość archidiecezji wrocławskiej znajduje się politycznie pod administracją polską, a kościelnie pod zarządem polskich administratorów apostolskich, to dawna archidiecezja wrocławska prawnie istnieje i ma nawet wikariusza kapitulnego, który administruje całością diecezji z ograniczeniami wynikającymi z administracji apostolskich oraz majątkiem biskupim. Wikariusz kapitulny opuścił Polskę i wyjechał do Niemiec, skąd mógł zarządzać wspomnianym majątkiem i ewentualnie pobierać dochody. Wobec tego biskup Adamski, widział kilka niebezpiecznych dla majątku kościelnego możliwości:

- 1) Rząd Czechosłowacji może położone na swym terenie dobra wrocławskie, uważać za dobra poniemieckie i w związku z tym skonfiskować.
- 2) Z tego samego powodu może zająć dochody płynące z tych dóbr.
- 3) Wikariusz kapitulny mógłby nie zdołać udaremnić kroków i zarządzeń przesadzających bądź tytuł własności dóbr lub dyspozycję dobrami.
- 4) Wikariusz kapitulny mógłby zużyć dochody z dóbr wyłącznie dla niewielkiej części archidiecezji wrocławskiej, która pozostaje pod jego jurysdykcją w Niemczech lub dla tamtejszych katolików wysiedlonych z Polski.

Biskup Adamski oraz Administratorzy Apostolscy w Opolu, Wrocławiu i Gorzowie, prosili prymasa Hlonda aby w Watykanie, a także w Pradze przedłożył swe pretensje do majątku wrocławskiego i jego dochodów, głównie aby rząd czechosłowacki nie traktował tych dóbr jako poniemieckich. Dodatkowo Hlond miał także poczynić kroki, które mogłyby sprawić, że dobra pozostające wówczas w zarządzie wikariusza kapitulnego mogłyby przejść siłą rzeczy pod zarząd przyszłej niemieckiej diecezji, powstałej z części archidiecezji wrocławskiej pozostającej w Niemczech.²²

Było to ostatnie działanie polskiej administracji kościelnej w sprawie ujednolicenia granicy archidiecezji wrocławskiej i łomunieckiej na pograniczu nysko-jesenickim. 10 marca 1947 roku rządy Polski i Czechosłowacji podpisały porozumienie o współpracy, a w 1958 r. ostatecznie uregulowano spory graniczne. Tuż po podpisaniu polsko-czechosłowackiej umowy o współpracy, 27 czerwca 1947 r., Pius XII ustanowił dla czechosłowackiej części archidiecezji wrocławskiej Administraturę Apostolską, z siedzibą w Czeskim Cieszynie, a apostolskim administratorem został ks. Onderek. Sprawę granicy kościelnej diecezji łomunieckiej, przypieczętowała bulla Papieża Pawła VI z 29 września 1972 roku skierowana do prymasa Polski Kardynała Stefana Wyszyńskiego, w której czytamy: [...] *Do Diecezji Opolskiej będzie przynależać odtąd również terytorium dekanatów: Branice, Głubczyce i Kietrz oraz parafii Owsiszcze, które odłączamy od archidiecezji łomunieckiej*”,²³ Jesenicką część diecezji wrocławskiej przyłączono ostatecznie do archidiecezji łomunieckiej 23 czerwca 1978 r., na podstawie bulli Pawła VI z 30 grudnia 1977 r. „*Praescriptionum sacrosancti*” o nowych granicach diecezjalnych na terytorium Czechosłowacji. Kończyło to definitywnie problem ujednolicenia południowej granicy państwowej i kościelnej, na Śląsku Opolskim.²⁴

PRZYPISY

1. KUMOR, Bolesław: Granice metropolii i diecezji polskich. W: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Tom XX 1970 s. 368-372.
2. Ibidem Tom XXI 1970 s. 383-394.
3. Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie. (dalej AAG) Archiwum Prymasów Polski. Dział Ordynariat Arcybiskupi 45. Czechosłowacja Generalna rol. I, Memoriał ludności Czeskiego Śląska Zachodniego z 12 lipca 1935 r.
4. KUMOR, B.: Granice metropolii... s. 388.
5. AAG. Archiwum Prymasów Polski. Dział Ordynariat Arcybiskupi 45. Czechosłowacja Generalna rol. I. Memoriał ludności...
6. KUMOR, B.: Granice metropolii... s. 389.
7. AAG.APP. Dział Ordynariat Arcybiskupi 45. Czechosłowacja Generalna vol. I, List kleryków polskich z Vidnavy do prymasa Polski Augusta Hlonda. 4 grudnia 1930.
8. AAG.APP. Ibidem, Memoriał...
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ibidem.
12. AAG. APP. List bp. Adamskiego do prymasa Hlonda z 3 stycznia 1936 r.
13. Našinec, 7. září (wrzesień) 1937, s. 1.
14. Szerzej o działalności kard. Hlonda na Śląsku oraz jego pełnomocnictwach patrz: PIETRZAK, Jerzy: Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 roku, w: "Nasza Przeszłość", 1974 t. XX oraz ŻARYN, Jan: Kościół w Polsce (1945 - 1950), Warszawa 1997.
15. DOLA, Kazimierz.: Kościół katolicki na Opolszczyźnie w latach 1945-1963, w: "Nasza Przeszłość", 1965 t. XXII s. 79.
16. PIETRZAK, J.: Działalność... s. 205.
17. Archiwum Diecezjalne w Opolu, Ustanowienie Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego 1945-1947, sygn. 1.1. Polski Związek Zachodni w Katowicach - Wrażenia z objazdu po Śląsku Opolskim.
18. PAŁYS, Piotr: Polsko - czechosłowackie kontrowersje graniczne na Opolszczyźnie w latach 1945 - 1947, w: Opole nr. 7-10 s. 18, oraz: KAMIŃSKI, Marek Kazimierz: Polsko - czechosłowackie stosunki polityczne 1945 - 1948, Warszawa 1990 s. 105-128.
19. PIETRZAK, J.: Działalność... s. 194.
20. Ibidem, s. 220 Pietrzak w swym artykule powołuje się na Acta Hlondiana zgromadzone w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, które obecnie ze względu na toczący się proces beatyfikacyjny nie są dostępne. Należy jednak przyjąć, że chęć odwiedzin kard. Bertrama podczas powrotu do Polski była szczera, gdyż Javorník znajduje się zaledwie 30 km od trasy Praga - Kłodzko - Wrocław - Poznań.
21. Dziennik Polski, 31 sierpnia 1945, s. 3.
22. Archiwum Diecezjalne w Opolu, Administrator Apostolski inf. Bolesław Kominek, sygn. 1.3. Memoriał w sprawie zabierania mienia kościelnego (niedatowany).
23. Archiwum Diecezjalne w Opolu, Ustanowienie Diecezji Opolskiej 1972, sygn. 1.2. Tłumaczenie bulli papieskiej o nowych diecezjach skierowanej do Prymasa Polski. Rzym 28 czerwca 1972.
24. ZUBER, Rudolf: Dohoda s Vatikánem. (Úprava diecézních hranic v souladu s čs. státními hranicemi, připojení části vratislavského biskupství na Jeseníku a Těšínsku k olomoucké arcidiecézi r. 1978), w: Duchovní pastýř, č. 27/1978, s. 32.

RESUMÉ

K problémům sjednocení státní a církevní hranice nisko-jesenického pohraničí ve 20. století

V polovině 18. století bylo Slezsko v důsledku třech prusko-rakouských válek rozděleno nejen novou politickou, ale i církevní hranicí. Vědění Opavského Slezska, spadajícího pod olomoucké arcibiskupství, zůstaly v Rakouském Slezsku jižní části vratislavské diecéze; Těšínska a Jesenícko. Již od roku 1796 je řídíl speciálně zřízený generální vikariát v Těšíně. Ani po válce roku 1866 nedošlo k úpravě církevních hranic. Začalo se o nich hovořit po smrti kardinála Koppa v březnu 1914, ale výbuch první světové války řešení opět oddálil.

Nové státoprávní uspořádání střední Evropy po ukončení války znamenalo, že československá část vratislavské diecéze byla rozdělena na dva vikariáty: pro těšínské Slezsko se sídlem v Těšíně a pro západní Slezsko nejprve se sídlem v Nise, od r. 1935 ve Vidnavě. Téhož roku poslali vidnavští duchovní a věřící, kteří se obávali začlenění vikariátu do olomoucké nebo pražské arcidiecéze, memorandum do Vatikánu, v němž upozorňovali na převážně německý charakter osídlení Jesenícka a zejména pak na nezastupitelnou roli duchovního semináře a gymnázia ve Vidnavě, které připravovaly německé, české i polské kněze a kaplany. Navrhovali mj. zřízení nového slezského biskupství,

či alespoň zachování církevního školství s pravidlem, že by vidnavští absolventi nemohli být umisťováni do jiných diecézí.

Papežská bula *Ad ecclesiastici regimini* Pia XI. z roku 1937 přišla s návrhem vyměnit československé části vřatslavské diecéze za Hlubčicko a Kladsko. Ovšem mnichovská konference v září 1938 tuto situaci vyřešila, Jesenicko i vidnavský komisiariát se staly součástí Německa.

Po skončení druhé světové války, kdy se posunuly hranice Polska na Západ, se především změnila situace v Opolském Slezsku, kde vznikla apoštolská administratura. Katovický biskup Stanisław Adamski objížděl místní, často již polské děkany a předával jim nová pověření, což kardinál Bertram, který se již nacházel na zámku Jánský Vrch, považoval za vměšování do vnitřní správy své diecéze. O měsíc později po misi biskupa Adamského jmenoval kardinál Bertram Dr. Františka Onderka zvláštním pověřencem pro československou část vřatslavské diecéze. Polský primas August Hold chtěl navštívit kardinála Bertrama při svém návratu z Říma. Zpráva o Bertramově smrti ho zastihla v Praze, nemusel tedy podstoupit zřejmě nepřijemná jednání. Představitelé polské katolické církve měli zájem vyřešit otázku majetku vřatslavské diecéze na území Československa konfiskací ve prospěch státu. Byla to na dlouhou dobu poslední církevní iniciativa. Státní smlouva o polsko-československé spolupráci z roku 1947 a dodatečná regulace hranic roku 1958 situaci zakonzervovaly. Papež Pius XII. ustanovil pro československou část vřatslavské diecéze roku 1947 apoštolskou administraturu se sídlem v Českém Těšíně. Papežská bula Pavla VI. roku 1972 odloučila polské děkanáty Branice, Glubczyce a Kietrz od olomoucké arcidiecéze. A nakonec na základě papežského výnosu Pavla VI. *Praescriptio sacrosancti* roku 1978 byla jesenická část vřatslavské diecéze připojena k olomouckému arcibiskupství. Tak se definitivně sjednotily státní a církevní hranice v bývalém těžce zkoušeném Slezsku.

ZUSAMMENFASSUNG

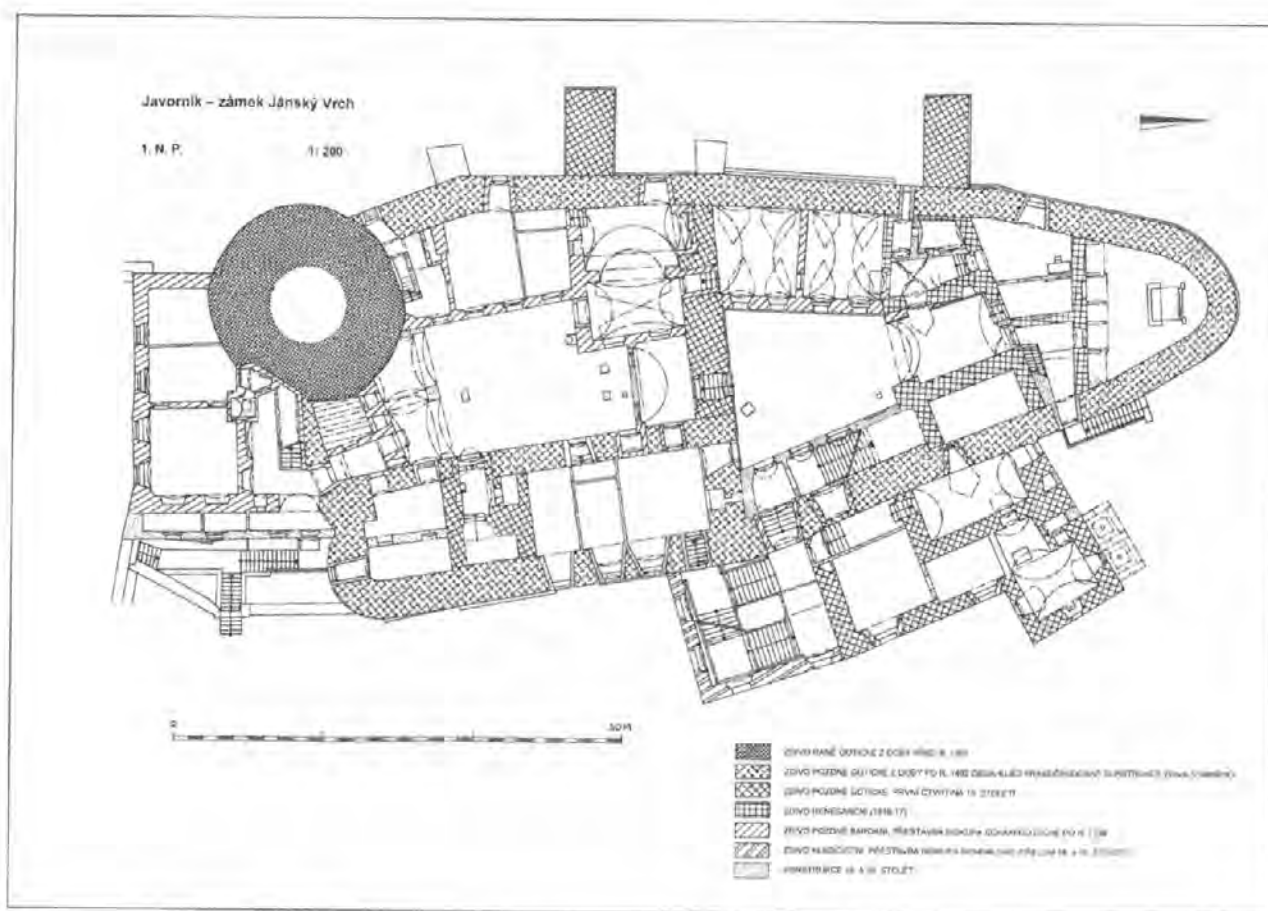
Zum Problem der Vereinheitlichung der staatlichen und kirchlichen Grenzen des Nisa-Jeseníker Grenzgebietes im 20. Jahrhundert

In der Mitte des 18. Jahrhunderts wurde Schlesien im Gefolge dreier preußisch-österreichischer Kriege nicht nur durch eine staatliche, sondern auch durch eine kirchliche Grenze zerteilt.

Neben dem Troppauer Schlesien, das unter das Olmützer Erzbistum gelangte, verblieb in Österreichisch Schlesien der südliche Teil der Breslauer Diözese. Das Teschener und das Freiwaldauer Gebiet. Bereits seit dem Jahre 1796 leitete ihn das speziell in Teschen gegründete Vikariat. Auch nach dem Kriege im Jahre 1866 kam es nicht zu einer Korrektur der Kirchengrenzen. Erst nach dem Tode des Kardinals Kopp im März 1914 begann man davon zu sprechen, aber der Ausbruch des ersten Weltkrieges verschob wiederum eine Lösung.

Die neu staatliche Ordnung Mitteleuropas nach Ende des Krieges führte dazu, dass der tschechoslowakische Teil der Breslauer Diözese in zwei Vikariate aufgeteilt wurde: Für das Teschener Schlesien mit dem Sitz in Těšín und für das westliche Schlesien zuerst mit Sitz in Neisse, ab dem Jahre 1935 in Vidnava (Weidenau). Im selben Jahr schickten die Weidenauer Geistlichen und Gläubigen, die eine Aufteilung des Vikariates auf die Olmützer oder die Prager Erzdiözese befürchteten, ein Memorandum an den Vatikan, in dem sie auf den vorwiegend deutschen Charakter der Besiedlung des Jeseníker Gebietes und insbesondere auf die unersetzliche Rolle des Geistlichen Seminars und des Gymnasiums in Weidenau aufmerksam machten, die deutsche, tschechische und polnische Priester und Kaplane heranbildete. Sie schlugen unter anderem die Schaffung eines neuen schlesischen Bistums vor oder aber wenigstens den Erhalt des kirchlichen Schulwesens mit der Regelung, dass die Weidenauer Absolventen nicht in andere Diözesen versetzt werden konnten.

Die päpstliche Bulle *Ad ecclesiastici regimini* des Papstes Pius XI. aus dem Jahre 1937 kam mit dem Vorschlag, die tschechoslowakischen Teile der Breslauer Diözese mit dem Gebiet Leobschütz (Hlubčicko) und Glatz (Kladsko) auszutauschen. Jedoch löste die Münchener Konferenz im August 1938 diese Situation, das Jeseníker Gebiet und das Weidenauer Kommissariat wurden Bestandteil Deutschlands. Als nach Ende des zweiten Weltkrieges die Grenze Polens nach Westen rückte, änderte sich die Situation vor allem im Opolsker Schlesien, wo eine apostolische Administration entstand. Der Kattowitzer Bischof Stanisław Adamski reiste zu den jetzt bereits häufig polnischen Dekanen und überreichte ihnen neue Beglaubigungsschreiben, was der Kardinale Bertram, der sich bereits auf dem Schloss Johannesberg befand, als eine Einmischung in die innere Verwaltung seiner Diözese betrachtete. Einen Monat nach der Mission des Bischofs Adamski ernannte Kardinale Bertram Dr. František Onderka zum Sonderbeauftragten für den tschechoslowakischen Teil der Breslauer Diözese. Der polnische Primas August Hold wollte den Kardinale Bertram bei seiner Rückkehr aus Rom besuchen. Die Nachricht vom Tode Bertrams erreichte ihn in Prag, so blieben ihm die unangenehmen Verhandlungen erspart. Die Vertreter der polnischen Kirche hatten ein Interesse, die Eigentumsfragen der Breslauer Diözese auf dem Gebiet der Tschechoslowakei durch eine Konfiszierung zu Gunsten des Staates zu lösen. Das war für lange Zeit die letzte kirchliche Initiative. Der Staatsvertrag über die polnisch-tschechoslowakische Zusammenarbeit im Jahre 1947 und die zusätzliche Grenzregulierung im Jahre 1958 konservierten die Situation. Der Papst Pius XII. setzte für den tschechoslowakischen Teil - der Breslauer Diözese im Jahre 1947 - eine apostolische Administration mit Sitz in Český Těšín ein. Eine päpstliche Bulle des Papstes Paul VI. im Jahre 1972 trennte die die polnischen Dekanate Branice, Glubczyce und Kietrz von der Diözese Olomouc ab. Und schließlich wurde im Jahre 1978 auf Grund einer päpstlichen Entscheidung Paul VI. *Praescriptio sacrosancti* der Jeseníker Teil der Breslauer Diözese dem Erzbistum Olomouc zugeschlagen. So wurden definitiv die staatliche und die kirchliche Grenze im ehemals schwer geprüften Schlesien in Übereinstimmung gebracht.

Půdorys zámku Janský Vrch se zakreslením analýzy stavebního vývoje (kresba Z. Otruba)

Severní část zámku má výrazně se zužující zaoblený půdorys, kopírující tvar koncové partie ostrožny. Do oblého závěru obvodové hradby je zde vestavěn pozdější renesanční palác a kaple, přičemž naposledy byl tento útvar interpretován jako mohutná dělostřelecká bašta, „kontrolující opyš a městečko pod hradem“.⁹ Otvory předpokládaných střílen zmiňované na stejném místě ovšem podrobným průzkumem z lešení ověřeny nebyly. Stávající hrotitá okna kaple jsou pozdější, do zdiva osazená sekundárně.

Bergfritová dispozice hradu byla při obnově na přelomu 15. a 16. století obohacena dalšími fortifikačními prvky. Západní hradba, tyčící se nad strmým svahem, byla staticky zpevněna a zároveň posílena i z hlediska obrany dvojicí flankovacích věží s plnou spodní částí a horní částí obrannou, vysazenou na krakorce a zapojenou do systému hradebních ochozů. Pata hradby byla ještě zpevněna skosenými pilíři. Uvažovaná severní dělostřelecká bašta, jak může naznačovat i její mírné půdorysné odsazení, patrně náleží rovněž k pozdně gotickému posílení obranného systému hradu. Do jaké míry byla v rámci těchto adaptací rozšířena i původní půdorysná rozloha severní části hradu, však nelze přesně určit. Zajímavá zjištění však v tomto ohledu přinesla archeologická sonda u pilířové věže v sousedství kaple na západní straně, v níž byla zjištěna prudká terénní prohlubeň, již bylo možno interpretovat jako příkop, který příčně přetínal ostrožnu, a tedy odděloval i její koncový výběžek.¹⁰

K pozdně gotické přestavbě dále náleží také tzv. branská budova přiléhající na severovýchodě vně obvodové hradby. Původní brána byla prolomena v přízemí východního průčelí rizalitu, předstupujícího v severovýchodním nároží této stavby, o čemž svědčí také zachovaná točnice padacího mostu.

Příležitost k alespoň částečnému objasnění problematiky turzovské přestavby hradu byla v průběhu průzkumu dána možností dendrochronologického datování trámového věnce na koruně původního zdiva branské budovy. Podle historické ikonografie, rytiny vzniklé podle Wernerovy kresby představující objekt před jeho pozdně barokní adaptací za biskupa Schaffgotsche, víme, že poslední patro mělo zřejmě obranný charakter a bylo tvořeno hrázděnou konstrukcí. V celém rozsahu zachovaný trámový věnec s příčnými trámy, původně nejspíš přesahujícími, které nesly hrázděné průčelí třetího patra, byl podroben dendrochronologické expertize, která přinesla překvapivé výsledky. Datum skácení dubů, z nichž bylo získáno dřevo na konstrukci trámového věnce nesoucího obranný ochoz, bylo určeno na dobu po roce 1515 a před rokem 1525.¹¹

Vzorky dřeva ze zkoumaných částí fasád byly doplněny ještě souborem vývrtů provedených v dochovaných

částech původních krovů obranné chodby mezi horním a dolním nádvořím. Také zde bylo datování úspěšné. Krov, bezpochyby současný se zděnými konstrukcemi ochozu, byl vystavěn z jedlového dřeva káceného v letech 1512/13 a 1513/14.¹² Významné stavební úpravy hradu na základě dendrochronologických zjištění probíhaly tedy ještě v době po roce 1509, uváděném deskou v nádvoří, podle níž bývá dokončení turzovské přestavby vztaženo k tomuto datu.

Obě fortifikační části hradu podrobené dendrochronologii, která odhalila pravděpodobně několikaletou přestávku mezi jejich výstavbou, mají také odlišné ztvárnění. Ochoz západní hradby a také ochoz na dělicí zdi mezi nádvořím byl zděný, vysazený na segmentových pasech, nesených žulovými krakorci, o nichž je v literatuře tradováno, že pochází z hradu Kaltenštejn, jehož rozboření asi v roce 1505 je zpravidla kladeno do souvislosti s přestavbou hradu Javorníka. Ochozy měly a zčásti ještě mají zachovány sedlové střechy s konstrukčními prvky zářezů s profilem, opírajících se o fasádu. Oproti tomu mladší branská budova měla dřevěnou nebo spíše hrázdnou podobu obranného patra.

V průběhu jednotlivých etap průzkumu fasád zámku bylo možno i v místech, kde obranné ochozy bez zjevných pozůstatků zanikly, ověřit jejich stopy. Již z nejstarší ikonografie je zřejmé, že také palác měl poslední patro na krakorcích. Původní druhé patro bylo destruované v rámci schaffgotschovské přestavby a následně nahrazeno novým zdívkem, již bez odsazení. Nálezy množství granitových kamenických prvků, sekundárně užitých v nových konstrukcích, z nichž velká část byla skutečně ulomenými nebo vytrženými krakorci, tuto skutečnost potvrzují. Patro paláce na krakorcích se obracelo také do nádvoří, jak ukázaly fragmenty cihelných segmentových pasů v nápadném skosení průčelí pod druhým patrem.¹³

Na tomto místě je nutno uvést ještě další zjištění jak z fasád, tak z interiéru branské budovy, poukazující na složitější stavební vývoj tohoto objektu. Především se jedná o výraznou vertikální spáru odkrytou na jižním průčelí vystupujícího rizalitu, v úrovni těsně nad terénem, 1,6 m od východního nároží. Spára ukazuje od západní strany zjevně starší konstrukci, jak lze vyvodit z patrné armatury, tvořené nepravidelnými, hrubě přitesanými kameny. Stávající nároží, jak bylo zřejmé pod opadanými omítkami, již armování nemá. Stejná spára je doložena také z rubové strany konstrukce, ve vlčí jámě v interiéru přízemí rizalitu, vykopané v rámci archeologického průzkumu. Kromě kamenného lícovaného zdíva západní stěny vlčí jámy došlo ještě k objevu dalšího základového zdíva, které dosud v kontextu stavebního vývoje této části hradu nebylo interpretováno.¹⁴

Spára i základová konstrukce za vlčí jámou poukazují buď na změnu stavebního plánu v průběhu výstavby, nebo spíše na významnou přestavbu staršího objektu, patrně původním funkčním určením rovněž brány zpřístupňující vnitřní hrad. Archeologické vykopávky bohužel žádné přesné doklady stáří konstrukci, případně jejich chronologické posloupnosti nepřinesly.

Na základě zčásti dochované, zčásti odkryté situace lze rozvést úvahu o podobě padacího mostu. Nápadné je vydělení zazdívkové brány z vnitřní strany, ve vlčí jámě až na samé její dno. Zdivo je jednolitě, bez zřetelné dolní hrany otvoru, což může znamenat, že původní vjezdový otvor brány skutečně dosahoval až ke dnu. Vlčí jáma v šířce zhruba 2 m byla objevena také v prostoru před průčelím rizalitu a lze si tedy původní situaci představit tak, že obě jámy v interiéru brány i vně byly spojené. Vysvětlení můžeme nalézt v kolébkové konstrukci padacího mostu, na našem území však dokumentovanou zatím jen ojediněle, spočívající v systému dvou ramen mostu se střední osou, uchycenou v kamenných točnicích při hraně špalet brány. Ve sklopené poloze most přikrýval vnější i vnitřní část vlčí jámy a při jeho zdvižení pak vnější rameno zakrylo horní část brány nad točnicemi a rameno vnitřní, sklápějící se skrz prostor vlčí jámy, pak překryl dolní část otvoru pod úrovní terénu.¹⁵

Výtvarné pojednání architektury hradu, dobudovaného na počátku 16. století, ještě čerpalo z tvarosloví pozdní gotiky. Kamenické prvky okenních ostění a portálů byly většinou profilovány pouhým okosením, jen odkrytý fragment patrně překladu okna v přízemí paláce na horním nádvoří má profil s přetínavým oblým prutem. Odlišný profil má také jediné zachované gotické okno paláce obrácené do dolního nádvoří, které je profilováno výžlabkem, přičemž profil je zapuštěn do sešikmené plošky asi v jedné třetině nad hladkým soklem.

Sondami byl také ověřen tvar vjezdového otvoru brány z předhradí do vnitřního hradu nad zachovanou točnicí, který měl segmentový záklenek. Portál nebo jiné kamenické prvky zjištěny nebyly. Nelze však vyloučit, že ostění je ukryto v zazdívkě za špaletou.

Nejvýpravnějšími detaily, které se dosud v zámku zachovaly z této doby, jsou dvě nápisové desky s reliéfy. Starší pamětní a dedikační deska vratislavského biskupa Jana Turza je dnes umístěna v sekundární poloze v nároží u hlavního zámekového schodiště, ale dá se předpokládat, že původně byla osazena na vstupní věži předhradí. Reliéf v raně renesančně ztvárněné nische zobrazuje klečícího donátora před sv. Janem Křtitelem s beránkem. Nápis připomíná obnovu hradu Janem Turzem roku 1505 a jeho nové zasvěcení sv. Janu Křtiteli. Tato kamenická památka je nejstarším ohlasem renesance v rakouském Slezsku. Druhá, již zmíněná znaková deska z roku 1509 nalézající se dosud v původním osazení nad vstupem na dolní nádvoří, zobrazuje biskupský znak Jana Turza nesený dvěma harpyjemi jako štítonoši, lemovaný bohatě členěnou kamenickou vý-

dobou goticko-renesančního charakteru.¹⁶

Na všech pozdně gotických objektech byly nacházeny v různé míře fragmenty původní hrubě strukturované nehlazené omítky šedohnědého přírodního zabarvení pokrývající fasády. Objeveny však nebyly žádné stopy výzdobných prvků, typických pro ztvárnění pozdně gotických fasád (v hlazené omítce vyřezané pasparty kolem ostění, nárožní rustika apod.). Jednoduchou výzdobu měly pouze fasády hradebních ochozů na krakorcích. Na omítkách zde při průzkumu dolního nádvoří a západní části průčelí zámku byly objeveny rýsované spáry červenorůžového zabarvení, které znázorňovaly iluzivní celoplošné kvádrování. Toto pojednání je možno sledovat také na fasádě ochozu skryté mladším krovem.

Během průzkumu fasád dolního nádvoří roku 2003 a v rámci letošní etapy průzkumu, zaměřeného na vnější plášť kaple, bylo možno doplnit poznatky ke stavebním úpravám zámku z let 1616-17, podniknutým vratislavským biskupem Karlem Habsburským.¹⁷ Do prostoru dolního nádvoří před kaplí bylo tehdy vestavěno dvouramenné schodiště završené obloučkově členěným štítem a v severním výběžku hradby byl vybudován palác s kaplí v přízemí a do nádvoří orientovanou trojosou arkádou ve druhém patře. V architektonické podobě stavby se odrážel slohový názor pozdní renesance a manýrismu. To je zřejmé zejména v motivech typické bosáže zalamované do klenáků, která původně členila arkádová pole. Úprava zazděných arkád s bosáží provedenou ve štukové omítce se dodnes zachovala v půdním prostoru přilehlého mladšího křídla. Zlomek bosáže byl pod novější omítkou objeven také u zazděného pole arkády u schodiště a zároveň na témže místě bylo zjištěno, že štukové prvky byly v parapetní části doplněny sgrafitem znázorňujícím balustrádu. Pod pilířem arkády byla dále objevena čtvercová plocha sgrafita s vegetabilní arabeskou. Sgrafitová omítka byla aplikována pouze v parapetech arkád. Jinde už k podobnému nálezu nedošlo.¹⁸

Na vnějších fasádách kaple bylo ověřeno, že pozdně gotické zdívo sahá pouze k úrovni druhého patra, které je v celém rozsahu až pozdně renesanční nadstavbou, současnou s fragmentem bosovaných arkád. Prakticky v celé ploše vnější fasády byly nacházeny zlomky i souvislejší úseky hlazené omítky s bílým nátěrem, která příslušela rovněž k této slohové etapě a tvořila podklad mladším omítkovým úpravám. Původní je bezpochyby i mohutné profilovaná korunní římsa a jediné zachované, jednoduše profilované žulové ostění okna s ušima v krajní ose při nároží s branskou budovou. Všechna zbylá ostění byla na přelomu 19. a 20. století vytržena v souvislosti s výměnou oken.

Zajímavá zjištění byla učiněna v případě tří ostění oken s lomeným záklenkem u kaple. Sředové severní okno se dochovalo v původním tvaru, ale zazděné a opatřené v ploše zadržky malbou iluzivní výplně s dělicími příčlemi, která náleží ke schaffgotschovské stavební etapě z 18. století. Boční okna na východní a západní straně mají druhotně snížený parapet (v rámci novogotické přestavby) a patrně je rovněž profil hlubokého výžlabku na vnitřní straně. V průzkumu z roku 1995 byla okna datována až k novogotickým úpravám kaple před polovinou 19. století, přičemž na základě bližšího průzkumu je možno konstatovat, že se jedná zřejmě o původní prvky z doby přestavby na počátku 17. století.¹⁹ V renesanční sakrální architektuře lze ostatně najít množství analogií pro záměrné užití gotizujícího tvarosloví.

V rámci stavebně-historického průzkumu byla provedena také dendrochronologie dřevěných prvků renesančního paláce. V úrovni druhého patra byly objeveny pod omítkami zazděné hranolové trámy probíhající napříč zdí, související nejspíš s konstrukcí lešení při výstavbě renesančního druhého patra na koruně pozdně gotické hradby. Trámy jsou v celé hloubce provrtány. Ověřeno bylo také stáří krovu, přičemž zjištěná data jak trámů ve fasádě, tak konstrukce krovu jsou shodná, poukazující na rok 1616, kdy byly stromy, z nichž bylo dřevo k výstavbě použito, skáceny.²⁰

Jak již bylo v úvodu poznamenáno, stěžejním úkolem podrobných stavebně-historických průzkumů realizovaných v průběhu rekonstrukce na fasádách, byla dokumentace omítek se stopami barevnosti a malovaných prvků z doby vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche. S přestavbou Jánského Vrchu bylo započato již vzápětí po biskupově přesídlení do habsburské části vratislavské diecéze v roce 1766. Datum 1766, nacházející se v omítce pod krakorcem ochozu na horním nádvoří,²¹ doprovázené ještě špatně čitelným nápisem, může dokumentovat započetí stavebních prací, které byly ukončeny již v roce 1767, podle pamětní desky osazené nyní v interiéru mladšího schodiště.²² Literatura však uvádí další stavební aktivity ještě v 70. letech 18. století po příchodu hudebního skladatele Karla Ditterse z Dittersdorfu, na jehož popud údajně vznikl koncertní sál na jihozápadní straně zámku.²³

Dvě fáze schaffgotschovské pozdně barokní přístavby lze potvrdit nálezovou situací na vnějších fasádách branské budovy v roce 2006, kde byly zjištěny dvě vrstvy malby.²⁴ Spodní vrstva byla řešena v okru a bílé a nalezeny byly motivy blízké fasádám dolního nádvoří, do kterého se branská budova obrací svým zadním průčelím. Druhá vrstva již měla charakteristické červené malované výplně. První etapa přestavby, doložená epigrafickými památkami, proběhla zřejmě v letech 1766-7 a došlo při ní k úpravě celé severní části zámku, zahrnující objekty kolem dolního nádvoří, včetně branské budovy. Druhá etapa byla realizována až v následujícím desetiletí. Byl vystavěn hudební sál s přilehlým jižním křídlem obsahujícím reprezentativní salony a celkově přestavěn palác na východní straně nádvoří. Dvě fáze přestavby prozrazuje také odlišné ztvárnění krovů nad

Část rekonstruovaného průčelí paláce na horním nádvoří (foto T. Vitek, 2004)

trakty kolem dolního nádvoří (branská budova, západní spojovací křídlo), které vykazují určité archaické prvky ve vazbách a celkové předimenzování konstrukcí a krovů nad trakty okolo nádvoří horního (palác, jižní křídlo, hudební sál, západní křídlo), které jsou utvářeny odlišným, výrazně jednodušším způsobem.

Základním prvkem malované architektonické kompozice fasád, kterou zřejmě v 70. letech 18. století dostal celý vnější plášť zámku včetně fasád branské budovy, kde byla překryta starší malovaná výzdoba, byl systém lizénových vertikálních rámců, horizontálně předělených v horním patře průběžnými římsami. Nároží byla akcentována malovanými pilastry a okna byla opatřena šambránami s motivem ostroúhle tvarovaných uší. Osový rytmus v místech bez otvorů byl doplněn okny malovanými. Přízemí mělo dále malovanou pásovou rustikou.

Iluzivní plasticita byla u architektonických článků podpořena malovanými stíny tmavšího tónu téže barvy jako příslušný článek. Stín byl vždy umístěn tak, jakoby nasvícení fasády bylo z levé strany. Osvětlené hrany některých prvků římsy, klenáky, pilastry zvýrazňovaly bílé linky.

Celý vnější plášť zámku měl stejné trojbarevné řešení. Pilastry, šambrány a římsy, včetně římsy korunní, byly zlatě okrové, lizénové rámy bílé a obdélné iluzivní vpadlé plochy fasády měly barvu sytější červenou. V původním stavu, bez větší degradace barevného pigmentu se zachoval úsek malované fasády v krovu klasicistního schodiště z přelomu 18. a 19. století, kde lze také sledovat detailnější prokreslení malby, které je na odkrytých fragmentech dochováno jen v nepatrných stopách.

Výtvarným akcentem východní fasády byl rozměrný malovaný erb, jehož fragment byl v průběhu čištění objeven pod korunní římsou. Zachoval se pouze velmi málo zřetelný obrys jeho horní části s pláštěm, korunou, insigniemi a částí klenoty. Omítka se v této partii zachovala pouze do úrovně asi 1,5 m pod korunní římsou a větší část znaku tedy zcela zanikla. Rozměry erbu byly značné. Jedinou měřitelnou mírou byla sice šířka mezi uzly pláště, kde činila cca 2,5 m, přičemž výšku bylo možno předpokládat asi 3 m. Čitelnost fragmentu byla velmi nízká, ale na základě analogií se dalo s jistotou předpokládat, že se jednalo o znak stavebníka Filipa Gottharda Schaffgotsche.

Oproti vnějšímu plášti byla na horním nádvoří zjištěna mírně odlišná koncepce malované výzdoby. Zá-

kladní systém bílých lizénových rámců je zde opět užít, vedle charakteristických červených výplňových polí však byly aplikovány také výplně v barvě světlejšího okru, a to v úrovni mezi prvním patrem a patrem druhým na fasádě paláce. Malované šambrány byly jednodušší, bez motivu uší a středového klenáku. V prvním patře byly na fasádě paláce zjištěny zbytky osově řazených malovaných oken.

Patrové spojovací chodbě v nádvoří mezi Hudebním sálem a palácem, ztvárněné v jednoduchých pozdně empírových formách, předcházela, jak bylo ověřeno nalezenými stopami, dřevěná pavlač v prvním patře jižní strany nádvoří, která částečně přesahovala také na stranu východní a západní, kam bylo situováno schodiště, které ji zpřístupňovalo.²⁵

Ztvárnění iluzivní malované architektury dolního nádvoří, vzniklé patrně o několik let dříve, bylo řešeno bohatěji, ale v omezenější barevné škále, z níž zde byla vynechána červená. Architektonický aparát opět využíval motivů malovaných průběžných říms a orámování okenních otvorů šambránami se středovými klenáky a parapetními výplněmi. Na jižní straně, v sousedství pozdně gotického reliéfu byla odkryta rovněž slepá malovaná okna.

Svrchu popsané dekorativní ztvárnění fasád v jednoduchém systému členění i v detailu reflektuje tehdy módní architekturu francouzského klasicismu, jejíž obliba byla šířena pravděpodobně prostřednictvím vídeňského dvorského prostředí, s nímž biskup Schaffgotsch zejména v exilovém období svého episkopátu udržoval styky. Lze se domnívat, že návrh řešení fasád, nejspíš první i druhé etapy, je dílem zatím anonymního autora, který rovněž vypracoval plány pro celkovou přestavbu zámku. Není rovněž jisté, zda původně plánované členění fasád nemělo být provedeno v plastických formách a malovaná fasáda nebyla nakonec zvolena jako lacinější řešení. Vzhledem k postupem času neustále se prohlubujícím finančním potížím stavebníkovým, vedoucím nakonec až k nucené správě nad biskupskými statky, se zdá být ekonomický důvod pro jednodušší malovaná průčelí jako reálný.

Podrobný průzkum omítek, který přinesl výše vypsaná zjištění, probíhal v návaznosti na jednotlivé etapy rekonstrukce mezi lety 2002-2007. Stav veškerých vnějších omítek, dlouhodobě neudržovaných, byl velmi špatný a velké úseky fasád, zejména na západní straně již omítky neměly vůbec. Pozdně barokní malovaná architektonická výzdoba, překrytá vrstvami novějších pačoků, nátěrů i omítek byla v celistvějších a dobře zachovaných úsecích odkryta jen na několika místech. O podobě a členění malby nejlépe vypovídaly nálezové situace na obou vnitřních nádvořích, v nároží severozápadní flankovací věžice a rovněž na části východního průčelí. Jinak se malovaná výzdoba fasád zachovala jen v jednotlivých, spíše izolovaných fragmentech na různém stupni čitelnosti a sytosti původních barevných odstínů. Velké úseky omítky na jižní, západní a severní straně měly povrch silně zničený erozí a stopy architektonických motivů zde byly dokumentovány pouze ve zlomcích. Na mnoha místech bylo sledováno předřívání barevných ploch v omítce.

Malované pozdně barokní fasády zdobily zámek zhruba tři desetiletí, až do další velké stavební úpravy, podniknuté nástupcem Filipa Gottharda Schaffgotsche na vratislavském stolci, biskupem Josefem Kristiánem Hohenlohe-Waldenburg-Bartensteinem v letech 1796-1801. Tehdy bylo vystavěno nové prostorné schodiště, které zčásti překrylo východní průčelí paláce, a výraznými úpravami prošel také celý prostor starého předhradí, který byl adaptován jako vstupní zámecké nádvoří. Úpravy se dotkly i severní zámecké věže s hodinami, která tak dostala dnešní podobu. V bání byla uložena cínová pamětní deska s oslavným textem, ale i se jmény architekta úpravy, jímž byl Jan Krug a stavitele Jana Georga Ewe, který stavbu řídil.²⁶

Také tato klasicistní přestavba využila malbu jako výrazný prostředek architektonického řešení fasád. Na základě dochovaných fragmentů a stop nacházených zejména na východní straně víme, že iluzivní články ve zjednodušené formě přejímaly tvarosloví starší vrstvy. Vypuštěn však byl prvek lizén a výplňových polí. Horizontálně byly na fasádách vedeny průběžné kordonové a parapetní římsy v úrovni prvního a třetího patra, prázdné plochy byly doplňovány malovanými okny, dílem na místě starších oken barokních, dílem v místech původních červených výplňových polí nebo soklu se znázorněnou pásovou rustikou. Namísto výrazné červeně, okru a bílé byla zvolena tlumenější barevnost se základní plochou v tónu modrošedém s mléčně bílými detaily pásových okenních šambrán a říms. Na novostavbě schodišťové haly, od nároží branské budovy vymezené vertikální lizénou tmavě šedé barvy, byly vynechány malované římsy, namísto nichž byl do ploch mezi patry umístěn prvek obdélné výplně.

Doba existence klasicistní šedobílé malované fasády byla podmíněna pravděpodobně její životností. Můžeme předpokládat, že k jejímu zalíčení došlo nejpozději kolem poloviny 19. století, což zřejmě souvisí s nátěrem v tónu růžové s fialovým nádechem, který bylo možno ověřit ve velkých plochách přímo na vrstvě klasicistní malby. Poslední barevné pojednání bylo v barvě olivově zelené a tento nátěr, značně ušpiněný a barevně zdegradovaný, na předcházejícím růžovofialovém spočívající pouze s mezivrstvou pačoku, bylo možno před započetím rekonstrukce dokumentovat na četných místech.

Ilmotová skladba zámku, jak je dnes zachována, je v zásadě výsledkem schaffgotschovských úprav z poslední třetiny 18. století, ale pominout nelze ani významné změny z období pozdějších, které do kompozice malovaných průčelí významně zasáhly. Na nádvořích to byly pozdně empírové vestavby komunikačních traktů

schodiště na dolním nádvoří a chodby k hudebnímu sálu na nádvoří horním. Na východní straně zámku byla na místo původního vnějšího schodiště přistavěna zmíněná klasicistní schodišťová hala, která zakryla část pozdně barokní malované fasády. Mladší přístavba přiléhá také k jihovýchodní části zámku a do prvního patra severního průčelí branské budovy byl v roce 1924 umístěn pohledově velmi exponovaný novodobý arkýř. Významná byla také úprava oken, u nichž prakticky ve všech případech došlo ke zvětšení oproti baroknímu formátu. Také nověji prolomená okna, zejména v přízemí východního průčelí branské budovy, neharmonují s původní koncepcí malovaných fasád.

Probíhající rekonstrukce využívá jedinečnou možnost po více jak dvou stech letech alespoň částečně rehabilitovat pozdně barokní tvář zámku. Zejména hladké vnější fasády, pouze na severovýchodní a části východní strany doplněné u části oken plastickými nadfímsami a parapety, přímo vybízely k obnově někdejšího barevného iluzivního členění.

Koncepce obnovy fasád byla stanovena již při prvních etapách rekonstrukčních prací, přičemž prvotní byl zejména zájem na maximálním množství zachování původní hmoty omítek i ostatních prvků a na celkovém udržení autentického rázu průčelí. Postup spočíval v mechanickém očištění od nesoudržných vrstev omítek, pačoků a nátěrů spočívajících na pozdně barokní malované fasádě a následujícím zpevnění a fixaci nepevných partií a doplnění opadaných míst omítkou identické struktury. Hloubkové zpevnění bylo prováděno vápennou vodou.

S přihlédnutím ke skutečnosti, že pozdně barokní malované fasády se zachovaly značně torzálně, původní barvy byly zčásti stráveny vrstvou vápenné ličky, zčásti zdegradovány i jinými vlivy, přičemž přihlédnout bylo nutno i pozdějším stavebním zásahům, byla zvolena pouze náznaková rekonstrukce, v tlumenějších, méně intenzivních tónech oproti původní velmi živé barevnosti, doložené jak lokálními nálezy, tak zachovanou částí fasády skrytou krovem přístavby schodiště. Upuštěno bylo také od detailnějšího prokreslení a stínování jednotlivých prvků, které se beztak na očištěných fragmentech, až na nepatrné zbytky nedochovalo. Systém architektonických prvků byl v četných opadaných partiích doplněn novou malbou, která byla s dochovanými částmi plošně scelena lazurním nátěrem.

POZNÁMKY

1. Standardní stavebně-historický průzkum zámku byl vypracován v roce 1995 (autorský kolektiv S. Kašpárková, V. Kauerová, I. Peřínová, H. Richterová a T. Vítek, Památkový ústav v Olomouci). Jednotlivé etapy rekonstrukce od roku 2002 byly rovněž doprovázeny podobným průzkumem (zpracoval autor článku). Od roku 2005 byly průzkumné práce realizovány za podpory programy vědy a výzkumu NPÚ č. 21 301, Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebně-historických a umělecko-historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích.

2. Nápisová deska zdobená biskupským erbem nese latinský nápis následujícího znění:

PHILIPPVS GOTTHARDVS PRINCEPS. DE.SCHAFFGOTSCH/EPISCOPVS.
WRATISLAVIENSIS./BELLODENVO.ACCESSION. SILESIA.AUSTRACOS.INTER.ET.
BORVSSOS/SEDEM.SVAM.DESEREVEDEC.MDCCCLVII.ET.HIC.HABITARE COACTV/
APPROPIQVANTE.BELLIFLAMMA.ROMAM.ADIITABVRBE.REDVX/TESCHINIVM.
MORAVIAM.SUPERIOREM.PRICIPATVS.SVL.NISSENSIS/PARTEM/PLVRIBVS.ANNIS.
INCOLVIT.PACEM.EXPERCTANS./QVA.TANDEM.INITA.CVM.WRATISLAVIAM.
REDIRE.SPERARET.NON./CATHEDRA.SVA.SED.OPOLIVMDRO.SEDE.
ASSIGNATVR.VBI.INMONA/STERIO.EE.CONVENTVALIVM.S.FRANCISCI.
INIEGROPRODE.TRIENNIODEGIT.IN.OBEVNDQ/TVRVS.IN.ALTEIRA.DIOECESIS.
PARTE.OPPOLIOVALEDIXIT.III.APRIL/MDCCXVI.ARCF.M.HANC.HABITANS.NOVA.
OVAE.CERNITVR.ČDIFICIL.PARTE/SVARAC.SVCCESORVM.VT.LITATIAV.GEBAT.
ORNABAT.ANNO.MDCCCLVII.

Český překlad, převzatý ze stavebně-historického průzkumu z roku 1995: „Filip Gotthard Schaffgotsch, biskup vratislavský, byl donucen za války vzplanuvší ve Slezsku mezi Rakušany a Prusy, opustit roku 1757 své sídlo a zde bydlet. Když se přiblížil válečný plamen, odebral se do Říma. Z věčného města navrátil se do Těšína na Moravě, ležícího v horní části svého knížectví nízkého, kde míru očekával, několik let bydlel. Když pak mír nadešel a biskup doufal, že se vrátí do Vratislavi, bylo mu za sídlo určeno ne jeho katedrální město, nýbrž Opolí, kde v klášteře bratří konventuálních sv. Františka v poslušnosti po tři léta dlel, přičemž mu však téměř úplně znemožněn výkon biskupského úřadu, takže v touze raději bydlet v jiné části diecése opustil Opolí 3. dubna 1766, obýváje novou část – jak vidět, budovu pro užitek svůj a svých nástupců rozšířil a osadil v roce 1767.“

3. KOUŘIL, P. - PRIX, D. - WIHODA, M.: Hradý českého Slezska. Brno – Opava 2000. Vyhodnocení, obsažená ve starších pracích (KAŠPÁRKOVÁ, S., a kol.: Stavebně-historický průzkum zámku Jánkův Vrch u Javorníka. Olomouc 1995, nepublikovaná práce; PLÁČEK, M.: Hradý a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha 1996) v zásadě předpokládají rozsáhlejší dochování raně gotických konstrukcí jak ve zdivu obvodové hradby, tak v objektu paláce a bergfritu.

4. Zmiňován je kastelán hradu Richolf, hradní správce svídnického vévody Bolka. KOUŘIL, P. - PRIX, D. - WIHODA, M.: op. cit. str. 199.

5. Tamtéž.

6. Tamtéž.

7. Přestavbu biskupa Tůrsa doprovázejí dvě reliéfní desky s nápisy: Starší, nalézající se nyní druhotně vně paláce, zobrazuje Jana Křtitele s beránkem a donátora Tůrsa a nese nápis:

IOANNES. TVRZO .EPVS. VRAT. POLON. ARCEH. HANC. BELLOR. AC. TEMPORV. INIVRIA. SOLQ. EQVATAM. SVO. AERE. IN-

STAVRAVIT . MVTATO . NOMINE . MONTEM . DIVI . IOANNIS . FELICIVS . APPELLARI . VOLVIT . M.D.V. Překlad, převzato ze stavebně-historického průzkumu z roku 1995: „*Poldák Jan Turzo, biskup vratislavský, dal tento hrad, který byl křivdou (bezprávním) války jako během času srovnán se zemí, z vlastních prostředků znovu vybudován. Přitom změnil jméno na přilehlavé „Hora sv. Jana, 1505.“*“

Druhá deska je osazena na dolním nádvoří nad branou vedoucí k nádvoří hornímu a znázorňuje znak biskupa Turza s vročením 1509 a textem: IOHAN . V . EPS . VRA . HAC . ARCEM . DIVO . IOHA . BAPT . SACRAVIT . ET . EREXIT. Překlad, převzato ze stavebně-historického průzkumu z roku 1995: „*Jan V., vratislavský biskup, zasvětil a vystavěl tento hrad sv. Janu Křtiteli ke cti pojmenoval.*“

8. Archeologické průzkumy, mající většinou charakter drobně zjišťovací sondáže, probíhaly v areálu zámku v letech 1995 - 1996 (Z. Brachtl), 2001 a 2002 (M. Rychlý). Rozsáhlejší akcí byl záchranný výzkum probíhající roku 2002 v souvislosti s rekonstrukcí kanalizace v ploše vstupního nádvoří (P. Šlězár). Průzkumy prozatím nebyly v dostatečné formě publikovány. Naši problematiku se týká zejména etapa průzkumu zaměřená na odkrytí vltčí jámy v interiéru brány (Z. Brachtl, 1996) a výkop vně budovy provedený v rámci rekonstrukce kanalizace (P. Šlězár, 2002). V interiéru brány bylo zjištěno, že je zasekána až do hloubky 430 cm a její zasyp je tvořen materiálem s nálezy výpěl středověké a raně novověké keramiky a kachlů z 15. a první poloviny 16. století. Přesnější datování zasypu umožnil nálezy dvou mincí krejcaru Georga Fridricha, markraběte braniborského a krnovského knížete z roku 1563 a haléf města Vratislavi z doby vlády Vladislava Jagelonského. V roce 2002 byla částečně odkryta vnější část vltčí jámy, interpretovaná však chybně jako starší fáze průčelí brány.

Publikované práce k archeologickým průzkumům na zámku:

BRACHTL, Z.: Javorník (okr. Šumperk), Přehled výzkumů 1993 - 1994, Brno 1997, s. 202.

BRACHTL, Z.: Zjišťovací výzkum na zámku Jánský Vrch v Javorníku, okres Jeseník. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*. Katowice 1998, s. 134-136.

BRACHTL, Z.: Druhá etapa zjišťovacího výzkumu na zámku v Javorníku, okres Jeseník. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*. Katowice 2000, s. 159-160.

RYCHLÝ, M. - KOLÁŘ, E.: Výsledky archeologického výzkumu na Jánském Vrchu. In: *Jesenicko. Vlastivědný sborník*, 3, Jeseník 2002, s. 44-46.

RYCHLÝ, M.: Archeologické střípky z Jesenicka. In: *Jesenicko. Vlastivědný sborník*, 4, Jeseník 2003, s. 45-46.

ŠLÉZAR P.: Javorník (okres Jeseník), Přehled výzkumů 44, Brno 2003, s. 254-255.

9. KOUŘIL, P. - PRÍX, D. - WIHODA, M.: op. cit., str.

10. RYCHLÝ, M.: Archeologické střípky z Jesenicka. In: *Jesenicko. Vlastivědný sborník*, 4, Jeseník 2003, s. 45-46.

11. Výzkumná zpráva č. 032b-06, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků zámku Jánský Vrch v Javorníku (okr. Jeseník), vypracoval: Ing. Tomáš Kyncl, Brno 2006.

12. Tamtéž.

13. Viz nálezoá zpráva: Jánský Vrch, zámek. Stavebně-historický průzkum fasád horního nádvoří, PÚ v Olomouci, 2002, s. 4, archiv NPÚ, ú.o.p. v Olomouci.

14. Viz pozn. č. 8.

15. Podle T. Durdíka (ilustrovaná Encyklopedie českých hradů, Praha 1999.) patřil kolébkový padací most k spíše zřidkavé používaným konstrukcím na našich hradech. Toto řešení dokládá na příkladu brány Helfenberku u Úštěku a Nového Hradu u Kunratic. Vltčí jáma přesahující vně průčelí brány je patrná rovněž ze zachovaného zbytku zdiva na hradě Rychléby u Javorníka, asi 5 km od Jánského Vrchu. Brána zde pochází patrně ze 14. století.

16. CHAMONIKOLA, K. (ed.): *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*. IV. Opava. Brno 1999, s. 241-2.

17. KAŠPÁRKOVÁ, Sl. a kol.: Jánský Vrch. Stavebně-historický průzkum hradu a zámku v Javorníku. Olomouc 1995, s. 15, elaborát uložen v archivu NPÚ, ú. o. p. v Olomouci. Z roku 1616 pochází také zvon ve věži, pořízený Karlem Habsburským, jak hlásá nápis.

18. Sgrafito bylo neopatrností pracovníků provádějící stavební firmy zničeno, ale později nahrazeno replikou podle dokumentace. Viz nálezoá zpráva: Jánský Vrch, zámek. Stavebně-historický průzkum fasád dolního nádvoří, NPÚ, ú.o.p. v Olomouci, 2003. Uloženo v archivu NPÚ, ú.o.p. v Olomouci.

19. KAŠPÁRKOVÁ, Sl. a kol.: op. cit., plánová příloha.

20. Dendrochronologické datování v rámci průzkumu v roce 2007 zpracoval Ing. Tomáš Kyncl, Brno.

21. Po provedené rekonstrukci je již nápis téměř nerozlišitelný. Viz dokumentace stavebně-historického průzkumu z roku 2003 s detailním záběrem z lešení, která dokládá původní stav.

22. Viz poznámka č. 2.

23. Roku 1770 se v novém sále, vystavěném na místě okrouhlé věže konala premiéra Dittersovy skladby. ZUBER, R.: *Hudební minulost Jánského Vrchu*. Šumperk 1972.

24. Viz nálezoá zpráva z roku 2006.

25. Viz nálezoá zpráva z roku 2002.

26. KAŠPÁRKOVÁ, Sl. a kol.: Jánský Vrch. Stavebně-historický průzkum hradu a zámku v Javorníku. Olomouc 1995, nepublikováno, svazek I., s. 18-19.

STRESZCZENIE

Wyniki badań historyczno-architektonicznych elewacji zamku Jánský Vrch

Postawienie rusztowań wokół elewacji zamku Jánský Vrch w Javorníku umożliwiło dokładniejsze poznanie dziejów budowy i wyglądu tego zabytku w różnych etapach jego skomplikowanego rozwoju.

W czasie rekonstrukcji elewacji zamku odtworzono na podstawie zachowanych fragmentów późnobarokowe malowane elementy architektoniczne, które były przykryte późniejszymi przemalowaniami lub zatynkowane. Szczegółowe badania historyczno-architektoniczne obejmujące ustalenie pierwotnego układu malowideł umożliwiły ich rekonstrukcję.

W sprawie późnogotyckiej przebudowy dokonanej przez Jan Thurzona rezultatem badań była zmiana datowania tzw. budynku bramnego na podstawie analizy dendrochronologicznej belki, na której opierała się konstrukcja piętra obronnego. Zachowane fragmenty drewniane są datowane na okres po 1515 r. a przed 1525 r. i określają czas ukończenia budowli. Do tej pory sądzono, że biskup Thurzo ukończył przebudowę zamku w 1509 r. jak można sądzić z tekstu inskrypcji na tablicy znajdującej się dolnym dziedzińcu. Datowanie konstrukcji bramy i wieży dachowej ganku obronnego (uzyskano datę 1512/1513) pozwalała stwierdzić, że prace budowlane trwały jeszcze długo po roku wymienionym w inskrypcji.

Ważną była przebudowa zamku z lat 1616-1617 dokonana przez biskupa wrocławskiego Karola Habsburga. Powstały wówczas schody łączące budynek z dolnym dziedzińcem, a na północnym skraju murów obronnych wzniesiono pałac z kaplicą i arkadowym krużgankiem ozdobionym sztukaterią, a na parapetach sgraffitem. W trakcie badań fragment tej dekoracji został odnaleziony.

Szczegółowo udokumentowano wygląd bramy wjazdowej. Odkryto tylko prosto wykonany otwór będący pozostałością konstrukcji służącej do podnoszenia mostu zwodzonego. Umieszczenie wilczego dołu zdaje się wskazywać, że most mógł być konstrukcją kołową.

Naszą znajomość dziejów budowlanych zamku w II połowie XVIII w. możemy uzupełnić rozróżnieniem dwóch etapów budowy, następujących po sobie w niewielkim odstępie czasowym. Pierwsza faza z lat 1766-1767 (upamiętniona tablicą na klatce schodowej) miała miejsce po przeniesieniu się biskupa Schaffgotscha na zamek. Wówczas przebudowano bramę i przyległe obiekty na dolnym dziedzińcu. W drugim etapie realizowanym po 1770 r. wzniesiono salę muzyczną i przebudowano obiekty na górnym dziedzińcu. Wewnętrzne ściany zamku zostały wówczas jednolicie pomalowane.

Ostatnie ważniejsze adaptacje zamku miały miejsce na przełomie XVIII i XIX w. za czasów biskupa Hohenlohe. Wówczas pokryto elewacje malowidłami z przedstawieniami ślepych okien i iluzyjnych gzymsów wykonanymi jednak prostszym sposobem niż za czasów biskupa Schaffgotscha. Jak wykazują badania stratygraficzne malowane elewacje istniały na zamku do połowy XIX w.

ZUSAMMENFASSUNG

Ergebnisse bauhistorischer Untersuchungen der Fassaden des Schlosses Johannesberg

Die Errichtung eines Baugerüsts an der Fassade des Schlosses Johannesberg, eines Komplexes stilistisch unterschiedlicher Herkunft, ermöglichte ein genaueres Verstehen der Baugeschichte dieses Denkmals und ein genaueres Erfassen seiner Gestalt in den verschiedenen Phasen seiner komplizierten Entwicklung.

Im Rahmen einer Gesamtrekonstruktion der Fassaden des Schlosses wurde die spätbarocke Gestaltung mit gemalten architektonischen Elementen, die durch neuere Anstriche und neueren Putz verdeckt worden waren, auf der Basis von überlieferten Fragmenten erneuert. Eine detaillierte bauhistorische Untersuchung, die auch auf eine Bewertung dieser stilistischen Schicht bezüglich der Art der Rekonstruktion der ursprünglichen Ausdehnung der Bemalung ausgerichtet war, schafft einen unmittelbaren Eindruck ihrer Wiederherstellung.

Die Untersuchung lieferte einen Beitrag bezüglich der Frage des spätgotischen Umbaus durch Johann Thurzo, insbesondere zur Datierung des so genannten Torgebäudes auf der Grundlage einer hölzernen (dendrochronologischen) Expertise, die am Tragkranz des Mauerwerkes durchgeführt wurde, auf dem sich ursprünglich eine aufgesetzte, meistens fachwerkbauartige, später abgerissene Konstruktion des Verteidigungsgeschosses befand. Die zweifelsfreien Funde erhalten gebliebener hölzerner Elemente der letzten Instandsetzung des Torhauses und das gefundene Datum (nach dem Jahre 1515 und vor dem Jahre 1525) bestimmen die Zeit, in der das Gebäude im Bau vollendet wurde. Allgemein wurde nämlich angenommen, dass der Bischof Thurzo den Umbau der Burg im Jahre 1509 vollendet habe, wie man es auch aus dem Text einer Schrifttafel im unteren Hof ableiten konnte. Die Datierung der hölzernen Elemente des Torgebäudes und auch der Dächer der Verteidigungsgänge (ermitteltes Datum 1512/13) beweisen, dass die Bautätigkeit auf Johannesberg noch lange nach dem auf der Schrifttafel angeführten Datum laufend fortgesetzt wurde.

Bedeutsam war die Instandsetzung der Burg in den Jahren 1616-17, die vom Breslauer Bischof Karl von Habsburg vorgenommen wurde. In den Raum des unteren Hofes wurde damals eine neue Treppe eingebaut und im nördlichen Ausläufer der Burg wurde ein Palast mit einer Kapelle im Erdgeschoss und mit einem Arkadengang im zweiten Geschoss errichtet, der durch eine Stuckbrosche gegliedert und in der Brüstung mit Sgraffito-Schmuck versehen wurde, dessen Fragment im Verlauf der Untersuchungen dokumentiert wurde.

Ausführlicher wurde gleichermaßen das Aussehen der Toreinfahrt dokumentiert. Entdeckt wurde nur eine einfach angelegte Maueröffnung mit einer segmentierten Wölbung ohne jegliche steinerne Ausgestaltung außer Details des einzig erhalten gebliebenen Drehpunktes des Falltors in Form einer steinernen Konsole. Die Lage der ausgegrabenen Wolfgrube schließt die Möglichkeit nicht aus, dass das Fallen des Tores durch eine Wippenkonstruktion gelöst wurde.

Unsere Kenntnis der Baugeschichte des Schlosses in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts können wir durch die Unterteilung in zwei Bauetappen ergänzen, auch wenn diese offensichtlich in einem kurzen zeitlichen Abstand aufeinander folgten. Durch Schriftförschung wurde nachgewiesen, dass sich die erste Umbauphase (Schrifttafel im Treppenhaus) auf die Jahre 1766-1767 erstreckte, auf die Zeit unmittelbar nach der Übersiedlung des Bischofs Schaffgotsch nach Johannesberg. Ausgerichtet war sie auf die Instandsetzung des Torhauses und der anliegenden Objekte im Umfeld des unteren Hofes. In der zweiten Etappe, realisiert nach dem Jahre 1770, wurde der Musiksaal erbaut und die Objekte um den oberen Hof umgebaut. Die ganze Außenseite des Schlosses erhielt dann eine einheitliche Bemalung.

Die letzte tiefgreifende Instandsetzung des Schlossgebäudes erfolgte am Übergang des 18. in das 19. Jahrhundert zur Zeit des Bischofs Hohenlohe. Damals erhielt die Fassade erneut eine Bemalung mit illusionären Sims und blinden Fenstern, ausgeführt jedoch auf einfachere Weise als die vorhergehenden stilvollen Schichten aus der Zeit des Bischofs Schaffgotsch. Die Tradition der bemalten Fassaden, wie es aus einer dokumentierten Untersuchung der aufeinander folgenden Schichten (Stratigraphie) offensichtlich ist, hielt sich auf Johannesberg etwa bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.

KOSTEL SV. FRANTIŠKA Z ASSISI VE VIDNAVĚ (KE STAVEBNÍM AKTIVITÁM KARDINÁLA GEORGA KOPPA NA JESENICKU)

Ing. Eva Pulkrťová, Národní památkový ústav Olomouc

Ve své přednášce se věnuji zejména kostelu sv. Františka z Assisi ve Vidnavě. Pro srovnání uvedu i některé další stavby nacházející se na Jesenicku, které vznikly stejně jako kostel sv. Františka z iniciativy a podpory kardinála Georga Koppa, který vládl Jesenicku v letech 1887 - 1914 jako biskup vratislavský a kníže niský. Mimo to, že podporoval, jak známo, snahy usilující o germanizaci Slezska, zasloužil se stejně jako předcházející biskupové o výstavbu mnoha nových církevních objektů. Za jeho vlády bylo na území vratislavské diecéze postaveno 650 kostelů, kaplí a klášterů. Byla opravena věž vratislavské katedrály, obnoveno bylo i její vnitřní vybavení. Města i venkovská sídla dostala v té době nové dominanty, které se historizující architekturou, později ovlivněnou secesí, včlenily do historické zástavby území vesměs středověkého založení.

Novou dominantou města Vidnavy se stal i gymnaziální kostel sv. Františka. Byl vybudován v letech 1896-1898 pro potřeby nového gymnázia, v eklektickém stylu konce 19. století. Iniciativa k vybudování kostela vyšla od vídeňského architekta F. X. Theuera, rodáka ze Supíkovic, který nabídl profesoru vidnavského gymnázia P. Albertu Weesemu, že zadarmo vypracuje plány pro kostel. Svůj slib splnil. Kostel vystavělo město za podpory vratislavského biskupa kardinála Georga Koppa. Stavbu realizoval stavitel Ernst Latzel z Krnova. Na výzdobě kostela se podílel známý sochař Josef Obeth, který pro něj vytvořil sochu Vidění sv. Františka se dvěma archanděly Gabrielem a Rafaellem, pro něž stály modelem jeho dcery. Sousoší dokončil v roce 1902. Jeho konečná podoba z tyrolského mramoru (Laas) byla vskutku monumentální, přitom velmi pečlivě a působivě zpracovaná.

Orientace kostela je zcela podřízena původní ulicové zástavbě. Pro gymnázium s kostelem byl zvolen prostor uvolněný vybouráním městských hradeb při komunikační ose protínající město od 18. století v západovýchodním směru. Pro nové stavby bylo využito hradebního příkopu. Kostel stojí v zahradě oplocené pleťovým plotem, původně však, jak lze přepokládat podle starých hlohů a dobových fotografií, živým plotem z keřů hlohu. Na zahradě před vstupem do kostela stojí kamenný kříž s reliéfní plastikou zpodobňující Pannu Marii.

Kostel je zděný z cihel, fasáda omítnutá světlou hladkou omítkou, z ní vystupují architektonické prvky z ostře pálených cihel a keramických tvarovek. Z důvodu estetického i konstrukčního jsou nosné prvky portálů obou vstupů, kamenný sokl, venkovní schodiště, konzolové podpory pro sochy světců, vnitřní vřetenové schodiště, i krakorce vyložené k podepření kůru, zhotoveny ze světlé slezské žuly. Nástavce portálů a sochy světců jsou zřejmě ze světlého umělého kamene. Kostel stojí na pevných, dobře vyzděných kamenných základech, sakristie je vyvýšena a podsklepena drobným sklípkem. Vzhledem k vyvýšení presbyteria na úroveň sakristie lze i pod ním očekávat volný prostor. Sedlové a pultové střechy jsou chráněny keramickou krytinou, střechy věží plechovou - měděnou, nebo ze zinkového plechu se světlezeleným nátěrem k dosažení přírodní patiny měděného plechu. Stěny v interiéru jsou omítnuté hladkou omítkou. Poslední dvoubarevná výmalba v lodi a presbyteriu, kombinující světle žlutou a bílou barvu, překryla původní výmalbu zdobenou jemným ornamentálním dekorem. Na dlažbu bylo použito slezského mramoru, bílého a tmavě šedého zabarvení (z lipovského a supíkovického mramoru).

Do architektury kostela jsou vloženy poznatky uplynulých staletí, je ovlivněna několika slohy. Architektonicky navazuje na slezské cihlové středověké chrámové stavby, nepřehlédnutelný je vliv italské rané renesance jak v provedení exteriéru, tak ve vkusném výtvarném doladění interiéru ornamentem známém zejména z plánů ke stavbě kostela. Realizaci ornamentálního dozdobení stěn podle plánů dokládá zatřený ornament nad bočním oltářem v presbyteriu. Optické zvýšení budovy zajišťuje gotické vertikální členění, italské vlivy se projevují ve střídání barevně odlišných materiálů, architektonické vyváženosti stavby, ve tvarové jednoduchosti prostoru i v pojetí interiéru, kde hraje důležitou roli hra barev se světlem pronikajícím skrze barevné okenní výplně a dvevní nadsvětlíky. Kostel je jednoduší chrámovou stavbou s reprezentativním trojvěžovým průčelím napodobujícím románský westwerk, s lodí obdélného půdorysu, s půlkruhovým kněžištěm, a s patrovou sa-

Stavba kostela sv. Františka, 1898 (SOKA Jeseník)

Dokončené průčelí kostela, 1898 (SOKA Jeseník)

kristií obdélného půdorysu, přistavenou k levé straně kněžiště. Půlkruhovému kněžišti dává jeho vnější i vnitřní členění polygonální zakřivení.

Trojvěžovému průčelí kostela se štíhlými jehlancovými střechami dominuje střední a nejvyšší věž s výrazným zvonovým patrem. Její usazení na střeše je zhmotněno čtyřmi hranolovými věžičkami. Původně měla být tato věž věží hodinovou, hodinami však byla opatřena zřejmě pouze věž tehdy nově vystavěné radnice na náměstí. V architektonickém rozvrhu všech částí stavby se uplatňuje trojdělení, které lze vnímat, jak při pohledu na průčelí nebo loď, tak při pohledu na polygonální kněžiště nebo osmiboké věže. Průčelí se otevírá trojitou arkádou. Střední arkáda pro vstup a okno nad ní je rozšířená, dostává se jí tak dominantního postavení. Druhou úroveň arkádového členění se průčelí vyrovnává s výškou oken lodí a presbyteria. Střední okno zajišťuje dostatek světla k osvětlení síně v patře, po stranách tak mohou být umístěna slepá okna, která tvoří výklenky pro sochy sv. Ludvíka a sv. Alžběty. Nad bočním vstupem bdí sv. Josef s Ježíškem.

Sjednocujícím dekorativním prvkem celého objektu je diagonální síť a rozvilina. Diagonální síť se uplatňuje v oplocení a dále se rozvíjí v dlažbě a v okenních výplních do šachovnicových vzorů. Jemný rostlinný ornament ozdobil vstupní bránu stejně jako stěny kněžiště, dřevěný nábytek či kazetové stropy v sakristii, nebo okenní mříž. Péče je po uměleckořemeslné a výtvarné stránce věnována především interiéru chrámové lodí a kněžiště, kde je základní dekor rozveden do složitějších tvarů a obrazců.

Dispozičně kostel volně navazuje na zavedený typ katolických chrámových staveb. Mělké boční kaple se otevírají do lodí, transept je v prostoru naznačen odsazením lavic. Interiér využívá románsko-gotického architektonického řešení prostoru a tvarosloví. Pro zajištění nadpozemské atmosféry hrálo důležitou roli jeho výtvarné pojetí, hra barev a světla pronikajícího skrze barevná okna a nadsvětlíky.

Kostel se dochoval téměř v autentickém stavu. Díky tomu, a díky uchovaným stavebním plánům a fotografiím z výstavby kostela, máme dostatek informací o tom, jak kostel původně vypadal. Studium každého detailu bude důležité pro jeho důstojnou obnovu. Poznání této stavby může pomoci i při obnově dalších staveb ze stejného období. Mezi stavbami stavěnými biskupem kard. Georgem Koppem jsou zřetelné vazby. Biskup podporoval místní řemeslníky a patrně dlouhodobě spolupracoval s některými důvěryhodnými umělci a staviteli. K vypracování plánů pro reprezentativní stavby si zval jak místní stavitele, tak stavitele z Vratislavi, Nisy nebo z Vídně. Na všech stavbách je nepřehlédnutelný obdiv k materiálu a k jeho estetickým vlastnostem, což je charakteristické pro toto období, kdy architektura i umělecké řemeslo hledá novou cestu v architektonickém a výtvarném projevu.

K významným biskupovým stavbám patří na Jesenicku kromě gymnázia s kostelem ve Vidnavě také kněžský seminář, kostel sv. Mikuláše v Mikulovicích, kostel sv. Vavřince v Bílém Potoku, křížová cesta poutního místa v Travné, kaple kláštera voršilek v Jeseníku nebo secesní tanečnírna v Račím údolí u Javorníku. Obnovu starších kostelů z té doby dodnes připomínají truhlářské prvky nebo vrstvy omítek s barevnou úpravou, objevené při jejich stratigrafických průzkumech, vedených ke zjištění vývoje výtvarné úpravy fasád. Společné jeho stavbám je uměleckořemeslné zpracování každého detailu: pečlivě vyzděné pohledové kamenné i cihelné zdivo, dokonalá kamenická i kovářská práce, časté využití umělého kamene pro zdobné prvky s nenosnou funkcí i postavy světců, krásná vitrážová okna, většinou zřejmě od skláře Karla Meltzera ze Skalice, nedaleko sklářského centra Nového Boru v Čechách, jehož katalogové listy jsou uloženy mezi plány z výstavby kostela sv. Františka z Assisi. Karel Meltzer byl uznávaným sklářem, který dodal pro kostely v Čechách a na Moravě přes 60 vitráží. Jeho vitráže zdobí jistě kostel Panny Marie v Černé Vodě, který byl za biskupa Koppa opravován - viz nápis vepsaný do kamenné tabulky nad vstupem. Podobná okna má i kostel sv. Mikuláše v Mikulovicích a snad i kostel Božího těla ve Staré Červené Vodě. Mezi plány vidnavského kostela nalezneme i návrh na vitrážové okno kostela v Bílém Potoku. Také jednotné pojetí drobné sakrální architektury, což se projevuje i v provedení chrámových oltářů, ukazuje na výraznější spolupráci s jednou kamenickou firmou. Domnívám se, že biskup zadával své zakázky především kameníkům Försterovy firmy ve Zlatých Horách. Přitom spolupracoval se sochaři působícími na Jesenicku - již dříve zmíněným Josefem Obethem, Engelbertem Kapsem a pravděpodobně i s Franzem Tintzem ze Skorošic. Typické pro tuto architekturu je využití různého druhu kamene. Jako základního materiálu bylo užíváno žuly, pro zdobné prvky různé zabarvené mramory - červené pro dřívky sloupků, bílé pro jejich hlavice a patky nebo pro sochy svatých. V případě provedení těchto prvků z umělého kamene či ze dřeva bylo mramorování napodobováno.

Přestože jsou stavby z tohoto období pro jesenickou krajinu tak významné a mají v ní dominantní postavení, nebyly s výjimkou křížové cesty v Travné z hlediska památkové péče nikdy ceněny tak, aby byly zapsány mezi kulturní památky České republiky. Teprve svobodnější moderní památková péče se věnuje také mladším objektům a rozpoznává u nich hodnotu architektonickou nebo vztahující se k úctyhodným osobnostem či pozoruhodnému místu. Jen čas není přítelem těchto objektů. Často jsou staticky narušeny a jejich obnova je velmi nákladná. Také proces prohlášení za kulturní nemovitou památku bývá komplikován nedostatkem času ke zpracování návrhu přetížených odborných pracovníků, a v neposlední řadě často dlouhým zdržením návrhu na samotném Ministerstvu kultury ČR. Nezbyvá než doufat, že i tyto objekty budou pro budoucnost zachráněny v autentické podobě, ve které se mnohé z nich dosud nacházejí. Kostel sv. Mikuláše v Mikulovicích byl prohlášen za kulturní památku v minulém roce a již v tomto roce byla zahájena jeho obnova obnovou fasády věže a průčelí. Pro vidnavský kostel sv. Františka byl návrh na prohlášení za kulturní památku nedávno schválen regionální komisí a nyní zaslán na Ministerstvo kultury ČR.

STRESZCZENIE

Kościół św. Franciszka z Asyżu w Vidnawie. Przyczynek do poznania działalności budowlanej kardynała Georga Koppa na Jesenicku

W latach 1896-1898 wzniesiono na potrzeby gimnazjum kościół św. Franciszka, który stał się nową dominantą miasta. Inicjatorem budowy był pochodzący z Supikowic wiedeński architekt F. X. Theuer, który zaoferował profesorowi gimnazjum Albertowi Weesemu, że za darmo wykona projekt. Świątynię wybudowało miasto z pomocą biskupa wrocławskiego Georga Koppa. Wykonawcą był budowniczy Ernst Latzel z Karnłowa. Projekt kościoła była inspirowany kilkoma stylami. Architektura nawiązuje do średniowiecznych śląskich budowli ceglanych. Widoczny jest wpływ włoskiego wczesnego renesansu zarówno na zewnątrz jak i w gustownej dekoracji wnętrza ornamentami znanej przede wszystkim z rysunków projektowych. Kościół zachował się w niezmienionym stanie. Niedawno komisja regionalna wysłała wniosek do Ministerstwa Kultury Republiki Czeskiej w sprawie uznania go za zabytek kultury.

ZUSAMMENFASSUNG

Kirche des Heiligen Franz von Assisi in Vidnava. Über die Bauaktivitäten des Kardinals Georg Kopp in der Jeseniker Region

Zu einer neuen Dominante der Stadt Vidnava (Weidenau) wurde die Gymnasialkirche des St. Franz (sv. Františka). Sie wurde in den Jahren 1896 - 1898 für die Bedürfnisse des neuen Gymnasiums errichtet. Die Initiative zum Bau ging vom Weidenauer Architekten F. X. Theuer aus, einem Landsmann aus Saubsdorf (Supikovice) der dem Professor des Weidenauer Gymnasiums P. Albert Weese anbot, die Pläne kostenlos auszuarbeiten. Die Kirche errichtete die Stadt mit Unterstützung des Breslauer Bischofs, des Kardinals Georg Kopp. Den Bau realisierte der Baumeister Ernst Latzel aus Jägerndorf (Krnov). In die Architektur gingen die Erkenntnisse der vergangenen Jahrhunderte ein, sie wurde von mehreren Stilrichtungen beeinflusst. Architektonisch knüpft der Bau an die mittelalterlichen Ziegelbauten schlesischer Kirchen an, unübersehbar ist der Einfluss der frühen italienischen Renaissance sowohl in der Ausführung des Äußeren, als auch in der geschmackvoll ausgestalteten Harmonie des Interieurs durch ein aus dem Bauplan der Kirche besonders bekanntes Ornament. Die Kirche ist in nahezu authentischem Zustand erhalten geblieben. Vor kurzem wurde von der regionalen Kommission der Vorschlag gemacht, die Kirche des St. Františka in Vidnava zum Kulturdenkmal zu erklären und dieser wurde nunmehr beim Kulturministerium der Tschechischen Republik eingereicht.

ZVONY NA JESENICKU DO ROKU 1850

PhDr. Leoš Mlčák, Muzeum umění Olomouc

Na území okresu Jeseník bylo zjištěno 21 zvonů, ulitých do roku 1850.¹ Čtyři z nich se dochovaly v Javorníku, dva v Jeseníku. Z patnáctého století pochází nejstarší zvon ve Vlčicích (1497), ze 16. století tři zvony ve Velkých Kuněticích (1511), Vidnavě (1514) a Javorníku (1524). V 17. století byl ulit zvon v Javorníku (1616), v 18. století zvony v Horních Hošticích (1726), Bílé Vodě (1727), Dolním Domašově (1728), Jeseníku (1737), Javorníku (1755), Kobylé (1789) a Staré Červené Vodě (1796). Z 19. století pocházejí zvony v Dolním Údolí (1808), Salisově (1818), Žulové (1826), Javorníku (1832), Ondřejovicích (1832), Bernarticích (1832), Rejvízu (1845) a Skorošicích (1847). S výjimkou hodinových cimbálů na zámku Jánský Vrch v Javorníku (malý 1524, velký 1616) jsou všechny ostatní zvony zavěšeny ve farních a filiálních kostelech a kaplích.

Detail nápisu na zvonu ve Vlčicích z roku 1497

Anonymní jsou zvony ve Velkých Kuněticích (1511), Javorníku (1524), Horních Hošticích (1726) a Bílé Vodě (1727). Tři zvony jsou pozdně gotické (1497, 1511 a 1514), dva renesanční (1524 a 1616), šest barokních, deset klasicistních a historizujících. V nápisích dominuje latina, nezřídka doplněná ustálenými německými formulacemi, obsahujícími provenienci se jménem kovolijce. Kombinace latiny s němčinou je poprvé doložena na nejstarším zvonu ve Vlčicích. Latinské nápisy se vyskytují na 14 zvonech, německý text má pouze zvon na Rejvízu (1845), u 6 zvonů se vyskytuje kombinace obou jazyků. Na třech nejstarších zvonech, z let 1497, 1511 a 1514, je užito gotické minuskule, u ostatních kapitálů. Některé z mladších nápisů uvozují reliéfy ukazující ruky. Jejich obsah obvykle nevybočuje z tradičního dobového znění. Ve Velkých Kuněticích (1511) byla použita známá latinská invokace z Lukášova evangelia, 1. kapitola, verš 28: *Zdravas Maria, milosti plná, Pán s Tebou, požehnaná tys mezi ženami.*² Na malém cimbálu z biskupského rezidenčního zámku Jánský Vrch v Javorníku (1524) je v latinské legendě citován nápis desky přibité nad hlavou ukřižovaného Krista: *Ježíš Nazaretský, král židovský.* Čepce většího cimbálu (1616) pokrývá počátek 148. žalmu v latině: *Chvalte Hospodina stvoření nebeská, chvalte ho na výsostech.* Pozoruhodný nápis se vyskytuje na unikátním školním zvonu v Bílé Vodě (1727), pocházejícím z tamní piaristické koleje: *Dětem budiž dopřána pošetilost, dospívajícím vědění.*³ Na zvonu v Dolním Domašově (1728) patří ke vzácným epigrafickým dokladům nápis na přiklopu čepce, složený z kompozičně orientovaných latinských názvů světových stran. Součástí obsáhlé latinsko-německé legendy v Jeseníku (1737) je i zmínka o původu zvonu a jeho funkci: *Znovu mě dali slit občané Frývaldovští potom co jsem byl roztaven požárem, vzniklým nenadále o svátku svatého apoštola Ondřeje. Nyní řízením Nanebevzaté Panay Marie obnovený svým hlasem živě utěšuji, mrtvé oplakávám, škůdce zaháním, nad zbloudilými hořekuji, mračna rozháním.*⁴

Fundátory připomíná zvon v Žulové: *Budiž jméno Páně pochváleno od tohoto času až na věky. (Ulit) skrze Františka Stankeho v Olomouci roku 1826. Z prostředků Kašpara Boessa a manželky Terezie a jiných dobrodinců, za dědičného rychtáře Josefa Wiessnera.* Důležité informace poskytuje zvon ve farním kostele v Javorníku (1832): *Ke cti Nejsvětější Trojice přelit Leopoldem Františkem Stankem z Olomouce roku 1832. Ze zvonu dokončeného léta Páně 1520 a rozlitého za hrozného požáru v roce 1825 dal tento zvon zhotovit vratislavský biskup kníže Emanuel.*⁵ Přelití ze starého gotického zvonu je připomínáno i v Bernarticích (1832): *Ó králi slávy, přijď v pokoji, Matouš, Marek, Lukáš, Jan 1430. Tento zvon byl přelit Leopoldem Františkem Stankem v Olomouci léta Páně 1832, za důstojného pana faráře Františka Peschkeho. Po zničení za požáru roku 1833 byl v roce 1845 přeléván také zvon v Rejvízu nákladem vratislavského biskupa Melchióra z Diepenbrocku.*

Podle dolního průměru věnce jsou nejhmotnější zvony v Dolním Domašově (124 cm), Jeseníku (116 cm) a Ondřejovicích (112 cm). Ornament i figurální reliéfy jsou aplikovány na 17 dílech. Ornament je poprvé do-

dochovaly jeho zvony v Holčovicích (1607) a Malé Morávce (1614), rekvírovaný zvon z Dětrichovic (1607) je zavěšen v pražském kostele sv. Ludmily na Vinohradech.⁸ Z manýristických zvonařů byl na Jesenicku zastoupen nízký kovolipec **Petr Herl**. Na území Polska se dochovalo deset jeho zvonů z let 1589-1629.⁹ Nedochovaný zvon z Kobylé posunuje jeho činnost do roku 1632. **Jan Michael Grosch** z Nisy byl autorem zvonů v Bílé Vodě (1651 a 1656) a Supíkovcích (1671). Nedávno byl zjištěn jeho zvon v záměcké věži v Bruntále.¹⁰ Poprvé je zmíněn v roce 1646, kdy spolu s Kryštofem Hermsdorfem ulil zvon pro farní kostel v Nise. Oba spolupracovali ještě v roce 1651. **Matyáš Munse** z Nisy byl v roce 1673 autorem zvonu v Bernarticích. Z následujícího roku se dochoval jeho zvon ve Vysoké na Osoblažsku.¹¹ Dílem je doložen ještě v roce 1682.

Jindřich Jan Reichel z Nisy, činný v letech 1685-1725, ulil roku 1674 tři zvony pro Skorošice a roku 1698 zvon do Uhelné.¹² Vratislavský zvonař **Šebestián Götz** (Goetz) mladší byl autorem zvonu ve Zlatých Horách (1702). Pocházel z početné zvonařské rodiny. Činný byl ještě v roce 1716.¹³ Narodil se roku 1669 jako syn zvonaře Zigmunda Götze staršího.

Roku 1708 vznikl zvon v Bukovicích, který zhotovil olomoucký zvonař **Jiří František Reimer** (1667-1726). Remeslu se vyučil u svého otce Pavla. Menší zvony lil v dílně převzaté po otci, větší v provizorní huti na Předhradí. Zemřel 8. ledna 1726 ve věku 59 let. Na Moravě je zastoupen zvony v Lipníku nad Bečvou 1695, Olomouci - Chválkovicích 1697, Plumlově 1698, Velké Bystrici 1699, Úsově 1701, Novém Jičíně 1705, Bohušově 1711, Skřípově 1711, Brumově 1713, Podhoří 1717 a Šumici 1719. **Jan Jiří Poseck** měl zvonařskou dílnu na Starém městě v Nise. Doložen je od roku 1711, kdy lil zvon pro Glucholazy.¹⁴ Jeho dílem byly zvony v Písečné (1716) a Jeseníku (1737 a 1738). Starší z jesenických zvonů se dochoval. Pro jesenickou radnici ulil roku 1718 požární zvon, rekvírovaný za první světové války.¹⁵ **Jiří Lorch** z Kladska ulil roku 1723 zvon pro Javorník, zničený požárem v roce 1825. **Štěpán Dominik Reichel** z Nisy, dílem doložený 1728-1753, byl autorem zvonů ve Vidnavě (1732), Dolním Domašově (1748) a Velkých Kuněticích (1749). Jím ulitý zvon z roku 1753 je uložen v nízkém muzeu.

Olomoucký kovolipec **Melchior Schwannn** (?-1757), původem z Haagu v Rakousku, byl tovaryšem u Valéria Oblettera. V roce 1747 byl přijat za olomouckého měšťana a prohlášen cechovním mistrem. Dílnu měl v domě čp. 261 ve Ztracené ulici č. 20. Zemřel 6. září 1757. Jeho zvony, vyrobené za krátkého, pouze desetiletého období činnosti, jsou zavěšeny v Dlouhomilově 1752, Příkazích 1753, Slavoníně 1755, Tlumačově a Lutíně 1756. Pro Jesenicko ulil zvon v Kobylé.¹⁶ Vratislavský zvonař **Jan Šebestián Gerstner** lil zvony pro Travnou (1754) a Zálesí (1754 a 1755). Činný byl v letech 1746-1766.¹⁷ **Wolfgang Straub** (1730-1784) z Olomouce začínal jako tovaryš ve Schwannově dílně. V roce 1758 se oženil s pozůstalou vdovou po jeho mistrovi. Pocházel z Vídně, roku 1758 byl přijat za olomouckého měšťana a prohlášen cechovním mistrem. Sňatkem vyženil dům s dílnou. Stal se zakladatelem rodové tradice, v níž pokračovali syn a vnuk. Zemřel v Olomouci 16. ledna 1784. Zjištěny byly zvony: Široká Niva (1761), Rýžoviště (1762), Rejchartice (1765), Babice nad Svitavou (1766), Rešov (1766), Jedlí (1767), Loučany (1767), Jeseník (1767), Býkov (1768), Bohuslavice (1768), Stránské (1769), Hrachovec (1769), Senička (1772), Bzová (1773), Dobručice (1774), Svatoňovice (1775), Mezina (1779), Starý Hrozenkov (1779), Dolany (1780), Velká Bystřice (1780), Kroměříž (1781), Chválkovice na Hané (1782) a Olomouc-Povel (1781). Na Jesenicku byly Straubovy zvony ještě v Černé Vodě (1758), Velkých Kuněticích (1778) a Dolním Domašově (1782).

Olomoucký zvonař a puškař **Valerius Obletter** (1717-1782), původem z Tenny v Tyrolsku, byl v roce 1753 přijat za olomouckého měšťana a prohlášen cechovním mistrem. Následujícího roku si v dražbě koupil dům čp. 270 ve Ztracené ulici č. 38. Zemřel v Olomouci 23. července 1782. Jeho zvony se dochovaly v Albrechticích u Rýmařova (1752), Hustopečích nad Bečvou (1753), Tršticích (1759), Dubu nad Moravou (1760), Doubravici (1762), Hlinsku (1764), Horním Újezdě (1764), Žalkovicích (1771), Janově u Karlova (1774), Nivnici (1774), Bruntále (1776), Baníně (1777), Ostravě-Staré Bělé (1779), Podolí (1780) a Zábřehu na Moravě (1781). Na Jesenicku byl Obletterovým dílem zvon ve Zlatých Horách (1772).

Opavský **František Stanke II.** (1734-1791) dodal zvony pro Široký Brod (1767), Bílou Vodu (1768), Ondřejovice (3x 1783), Zlaté Hory (1784), Mikulovice (1788) a Kobylou (1789). Vyučil se u svého otce Františka Stankeho I. (1694-1750). Za opavského měšťana byl přijat v roce 1757. Jeho zvonařská huť, za domem čp. 68 v Židovské ulici, se rozkládala až k městským hradbám. Zemřel v Opavě 25. prosince 1791.¹⁸ Nejmladší z rodu **František Stanke III.** (1765-1844) ulil roku 1826 zvon pro Žulovou. Dva jiné zvony z roku 1810 pořízené do Žulové se nedochovaly. V roce 1798, kdy převzal otcovu dílnu, byl přijat za opavského měšťana. Roku 1820, po likvidaci huti Antonína Oblettera, odešel do Olomouce a následujícího roku se tam stal měšťanem. Jeho odchodem zvonařské řemeslo v Opavě zaniklo. Zemřel v Olomouci 28. listopadu 1844.¹⁹

Dvěma nedochovanými zvony, v Uhelné (1774) a České Vsi (1775), byl v teritoriu zastoupen bratislavský zvonař **Jan Arnošt Christeli** (1701-1776), patrně syn zvonaře Matyáše Alexandra, do roku 1706 působícího v Praze a od roku 1708 ve Vídni. Za měšťana v Bratislavě byl přijat v roce 1724, dílnu měl od roku 1726 u bývalého hřbitova sv. Vavřince. Zvony dodával do Uher, Rakouska i Slezska. Zemřel 19. února 1776 v Bratislavě.²⁰

Wolfgang Jan Sarkander Straub (1763-1835), byl na Jesenicku zastoupen nedochovanými zvony

6. WALTER, K.: Glockenkunde. Regensburg 1913, s. 928 a 930.
7. THIEME, U. - BECKER, F.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XV, s. 498.
8. Za informací o děřichovickém zvonu děkuji Janu Lednickému.
9. OSZCANOWSKI, P.: Rodzina Götzow – z historii wrocławskiego ludwisarstwa, wstęp do badań, Ludwisarstwo w Polsce. Toruń 2003, s. 57.
10. Zjistil Jan Lednický.
11. Za informací děkuji Janu Lednickému.
12. THIEME, U. - BECKER, F.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXVII, s. 102.
13. Die Kirchenglocken aus Kreis Kreuzburg, www.schloss-ellguth.de/glocken.htm
14. INDRA, B.: Zvony cizích zvonařů na severní Moravě a ve Slezsku. Časopis Slezského muzea, série B, 1979, s. 156.
15. GROWKA, K.: V Jeseníku na rynku, rukopis.
16. Inventář fary a kostela z roku 1804, ZA Opava, Zemská vláda slezská, inv.č.67, zvon mylně datuje do roku 1740.
17. Die Kirchenglocken aus Kreis Kreuzburg, www.schloss-ellguth.de/glocken.htm
18. INDRA, B.: Zvonaři v Opavě, Uničově a Litovli od poloviny 17. do první poloviny 19. století. Časopis Slezského muzea, série B, 1979, s. 58-59.
19. INDRA, B.: Zvonaři v Olomouci od poloviny 17. do 2. poloviny 19. století. Časopis Slezského muzea, série B, 1978, s. 158.
20. SPIRTZA, J.: Biografický slovník zvonolejářů činných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava 2002, s.36.
21. MLČÁK, L.: Zvony olomouckého okresu. Olomouc 1986, s. 69.
22. INDRA, B.: Zvony cizích zvonařů na severní Moravě a ve Slezsku. s. 159, poznámka 22.

STRESZCZENIE

Dzwony na Jesenícku do 1850 r.

Na terenie powiatu Jeseník odnaleziono 21 dzwonów odlanych do 1850 r. Cztery z nich zachowały się w Javorníku, dwa w Jeseníku. Z XV w. pochodzi najstarszy dzwon we Vlčicach (1497), z XVI w. trzy dzwony w Velkých Kuněticích (1511), Vidnavie (1514) i Javorníku (1524). W XVII w. został odlany dzwon w Javorníku (1616), w XVIII w. dzwony w Horních Hořticích (1726), Bílej Vodzie (1727), Dolním Domašovie (1728), Jeseníku (1737), Javorníku (1755), Kobylé (1789) i Staré Červené Vodzie (1796). Z XIX w. pochodzą dzwony w Dolním Údolí (1808), Salisovie (1818), Žulovej (1826), Javorníku (1832), Ondřejovicích (1832), Bernarticach (1832), Rejvízie (1845) i Skorošicích (1847). Z wyjątkiem dzwonów wybijających godziny na zamku Janský Vrch w Javorníku (mały 1524, wielki 1616) wszystkie pozostałe są zawieszane w kościołach parafialnych lub filialnych oraz w kaplicach.

Trzy dzwony są późnogotyckie (1497, 1511 i 1514), dwa renesansowe (1524 i 1616), sześć barokowych, dziesięć klasycystycznych i historyzujących. W napisach dominuje łacina często uzupełniona tekstem niemieckim informującym o imieniu ludwisarza. Jeśli chodzi o dolną średnicę to największe są dzwony w Dolním Domašovie (124 cm), Jeseníku (116 cm) i Ondřejovicích (112 cm). Ornamenty i reliefy figuralne są aplikowane na 17 obiektach. Najstarszy ornament znajduje się na renesansowym dzwonie z zamku Janský Vrch (1616), a relief figuralny na gotyckim dzwonie w Vidnavie (1514) i przedstawia Matkę Boską z Dzieciątkiem. Dwadzieścia dzwonów jest zawieszonych na koronach z sześcioma uszami, dzwon w Horních Hořticích (1726) ma koronę z czterema uszami.

Na Jesenícku nie istniała żadna stała ludwisarnia. Dzwony były początkowo zamawiane w sąsiednich śląskich ośrodkach ich produkcji, od XVIII w. także w odleglejszych miejscowościach. Z 17 sygnowanych zabytków 9 odlali rzemieślnicy ze Śląska, 8 z Moraw. Trzy dzwony pochodzą z Nisy (1497, 1616 i 1737), po dwa z Opawy (1789 i 1808) i Wrocławia (1728 i 1755), jeden z Jeleniej Góry (1514). Pozostałe dzwony zostały odlane w Ołomuńcu (1767, 1796, 1818, 1826, 1832, 1847 i 1847).

ZUSAMMENFASSUNG

Kirchenglocken in der Region Jeseník bis zum Jahre 1850

Im Gebiet des Kreises Jeseník wurden 21 Kirchenglocken festgestellt, die bis zum Jahre 1850 gegossen wurden. Vier davon sind in Javorník erhalten geblieben, zwei in Jeseník. Aus dem 15. Jahrhundert stammen die ältesten Glocken in Vlčice [Wildschütz] (1497), aus dem 16. Jahrhundert drei Glocken in Velké Kuněčice [Gross Kunzendorf] (1511), Vidnava [Weidenau] (1514) und Javorník [Jauernig] (1524). Im 17. Jahrhundert wurde in Javorník eine Glocke gegossen (1616), im 18. Jahrhundert die Glocken in Horní Hořovice [Ober Gostitz] (1726), Bílá Voda [Weiss Wasser] (1727), Dolní Domašov [Nieder Thomasdorf] (1728), Jeseník [Freiwaldau] (1737), Javorník (1755), Kobylá [Jungferndorf] (1789) und Stará Červená Voda [Alt Rothwasser] (1796). Aus dem 19. Jahrhundert stammen die Glocken in Dolní Údolí [Niedergrund] (1808) Salisov [Salisfeld] (1818), Žulová [Friedberg] (1826), Javorník (1832), Ondřejovice [Endersdorf] (1832), Bernatice [Barzdorf] (1832), Rejvíz [Reihwiesen] (1845) und Skorošice [Gurschdorf] (1847). Mit Ausnahme des Stundenschlagwerks im Schloss Janský Vrch (Johannesberg) in Javorník (das kleine 1524, das große 1616) wurden alle übrigen Glocken in Pfarr- und Filialkirchen sowie Kapellen aufgehängt.

Drei Glocken sind spätgotisch (1497, 1511 und 1514), zwei stammen aus der Renaissancezeit (1524 und 1616), sechs sind barock, zehn klassizistisch und historisierend. In den Aufschriften dominiert das Lateinisch, nicht selten ergänzt durch feststehende deutsche Formulierungen, die die Herkunft mit dem Namen des Metallgießers enthalten. Nach dem unteren Kranzdurchmesser sind die mächtigsten die aus Dolní Domašov (124 cm), Jeseník (116 cm) und Ondřejovice (112 cm). Ornament und Figurenreliefs befinden sich an 17 Werken. Ein Ornament ist erstmals an einer Renaissanceglocke auf dem Schloss Janský Vrch nachgewiesen worden (1616), ein Figurenrelief auf einer gotischen Glocke in Vidnava (1514), das die Jungfrau Maria mit dem Kind darstellt. Zwanzig Glocken sind an der Krone mit sechs Ohren aufgehängt, die Glocke in Horní Hořovice (1726) hat eine vierschultrige Krone.

In der Region Jeseník hatte keine Glockengussfirma ihren ständigen Sitz. Die Glocken wurden daher anfangs aus den umliegenden schlesischen Glockengusszentren beschafft, ab dem 18. Jahrhundert auch aus weiter entfernten Orten. Von den 17 signierten Glocken gossen 9 die Glockengießer aus Schlesien, acht aus Mähren. Drei Glocken stammen aus Nisa [Neisse] (1497, 161 und 1737), je zwei aus Opava [Troppau] (1789 und 1808) und Breslau (1728 und 1755), eine aus Jelení Góra [Hirschberg] (1514). Die übrigen Glocken wurden in Olomouc [Olmütz] (1767, 1796, 1818, 1826, 1832, 1847 und 1847) gegossen.

CÍRKEVNÍ TRADICE V TRAVNÉ

Mgr. Drahomír Polách, Městský úřad v Šumperku

Biskupská vesnice Travná je poprvé zmiňována kolem roku 1295 pod názvem Cruthewalde. Prakticky po celé období patrimoniální správy byla zastavovaná menším i velkým feudálům. V roce 1806 měla obec 79 obytných domů a 488 obyvatel, 1900 - 91 domů a 440 obyvatel, dnes se jedná o malou osadu s asi 50 obyvateli v 19 trvale obydlených domech.

Do 30. let 17. století byla obec přiřazena do Liebenau (dnešní Lubnów). Před rokem 1638 byla připojena jako komenda k javornické faře, mj. s povinností odvodu 14 sáhů dřeva faráři. V roce 1781 zde byla zřízena samostatná lokálie. Traduje se, že k tomu došlo po návštěvě císaře Josefa II., který se v srpnu 1779 dostal do Travné, kde ho uvítal šoltys se staršími a přednesli mu žádost o zřízení samostatné duchovní správy.

Podle farní tradice stála za starých časů v místech hřbitova malá kaple o velikosti asi 4,5x4,5 m, která neměla okna. Rok výstavby nebyl znám, nevědělo se ani to, zda se zde konaly svaté mše. Soudilo se, že se jednalo o hřbitovní kapli, v níž faráři z Liebenau vykonávali pohřební obřady. Podle vizitačního protokolu z roku 1666 stála na hlavním oltáři kromě sochy sv. Wolfganga, jemuž byla kaple zasvěcena, i sv. Barbora. Lze tak souhlasit s Rudolfem Zuberem, který měl za to, že se jednalo o hornickou kapli z dob, kdy se v Travné dolovalo, protože oba svatci byli patrony horníků. Kapli mělo vypálit nějaké vojsko, patrně Švédové, protože prý ještě v roce 1651 nebyly stopy po požáru zcela odstraněny. To ovšem zjevně odporuje vizitačnímu protokolu z roku 1666, v němž se uvádí, že kostelík měl dřevěný strop starobyle vymalovaný („more veterum“), jinak byl pouze vybělíný. Před několika lety byla na šindelem pokrytou střechu osazena červená dřevěná střecha, ve které visely dva zvony. Hřbitov byl obehnán na mnoha místech povalenou zdí. Není jasné k jakému datu zařadit údaj, že někdy v té době podle svědectví „starých, zkušených, zbožných a hodnověrných mužů“ tehdejší javornický farář přestavěl kapli na kostelík, přičemž z původní kaple se stala sakristie.

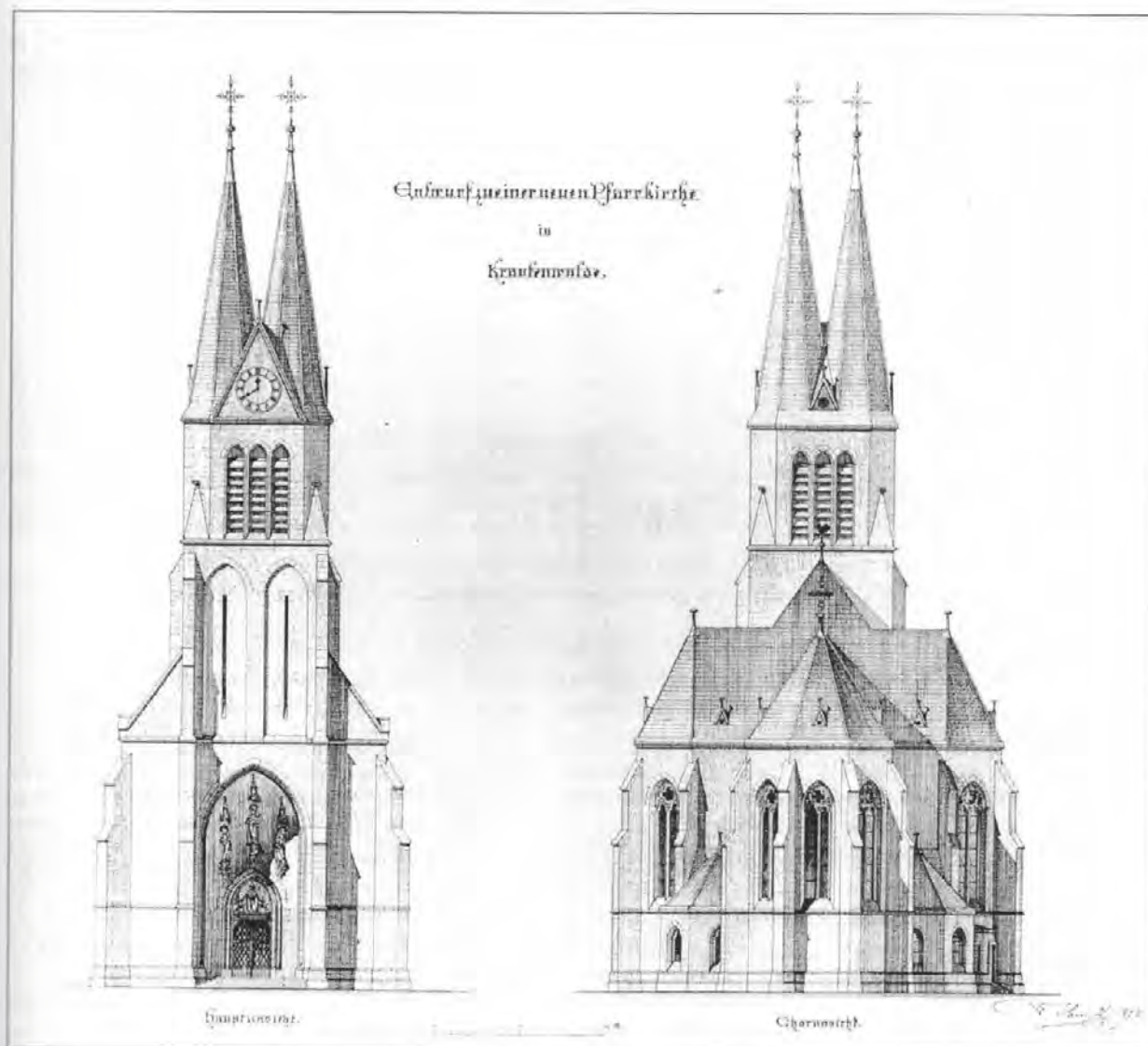
V roce 1721 dal javornický farář Gottfried Josef Lorenz kostelík až do základů zbourat a postavit větší svatostánek. Ponechána byla pouze sakristie, tzn. prapůvodní kaple, která byla přeměněna opět na kapli s oltářem sv. Anny. Hlavní oltář byl umístěn na západní straně a zvonová věž byla postavena na straně východní. Stavba přišla na 500 slezských tolarů. Slavnostní vysvěcení kostela a hlavního oltáře provedl 30. června 1725 Elias Daniel ze Sommerfeldu, sufragán vratislavský.

Kvůli růstu obyvatel přistoupil javornický farář Franz Josef, svob. pán z Hohenhausenu a Hochhausu k rozšíření kostela asi o 5 metrů. Zbourána přitom byla prastará kaple a vlhká sakristie, v níž se nedaly uschovávat ornáty. Vytvořen byl nový krov a střecha, nová sakristie byla přistavěna vlevo od kněžiště. Stavba, která byla dokončena v září 1743, stála bez potažních a ručních robot 150 slezských tolarů.

Podle popisu z roku 1804 byl kostel postaven z kamene. Na délku měl asi 15,5 m, na šířku asi 9 m a vysoký byl necelých 5 m. Předsazená věž byla po střechu vysoká asi 8,5 m, bání byla krytá červeně natřeným šindelem, oplechovaná makovice měla zelenou barvou. Strop byl dřevěný, pomalovaný ozdobami. V kostele byly dva dřevěné chóry - jeden se nacházel u vstupu a druhý byl na pravé straně lodi. Hlavní oltář s obrazem sv. Wolfganga zhotovil v roce 1862 řezbář Heinrich Hartman z Warty. Varhany postavil kolem roku 1800 javornický mistr Anton Finkler a štafíroval je malíř Josef Jung z Janského Vrchu, který pro kostel namaloval také obraz sv. Anny na boční oltář. Na věži byly tři zvony, které odlil v roce 1754 vratislavský zvonář Sebastian Gärtner.

Mimořádně zajímavá je v této souvislosti informace, že zvonář dostal k vyrobení nových zvonů dva staré zvony. Větší vážil 1 centnýř a 64 liber (asi 97 kg) a menší 1 centnýř a 4 libry (asi 58 kg). Větší zvon byl prasklý a měl na něm údajně být letopočet 1185 (!). Menší zvon neměl žádnou dataci, ale protože byl neúměrně silný a zvuk zněl jen kvintu od většího, vyvozoval autor inventáře z této disproporce, že musel být ještě starší.

Náboženský život se v Travné výrazně změnil v polovině 19. století. Ve 40. letech onemocněla těžkou duševní chorobou Veronika Eichingerová. Podle tradice dostala nemocná žena vnuknutí, že se uzdraví, pokud v Travné postaví Panně Marii La Salettské kapli. V okamžiku, kdy tento slib učinila, se zotavila a zdraví se těšila až do své smrti 4. října 1888. Eichingerová nechala zhotovit prostou dřevěnou kapličku v podobě sloupu s přístřeškem. Do zaskleného výklenku umístila nejprve obraz Nejsvětější Trojice, který nahradila asi v roce 1851 votivním obrazem, na němž javornický malíř Josef Neugebauer namaloval Pannu Marii La Salette. U kapličky se v roce 1854 stal velký zázrak, protože před ní prohlédlo malé děvčátko, které se narodilo slepé. Nával poutníků neustále rostl a přístřešek se plnil nejen náboženskými předměty, ale také různými certkami a prosebnými cedulemi, což se představitelům církve moc nelíbilo.

Návrh kostela Neposkvrněného početí Panny Marie v Travné, Friedrich von Schmidt, 1878

Dne 1. května 1857 se začala stavět nová kaple, kterou navrhl javornický zednický mistr Josef Schwarzer. Pozemek daroval hrabě Schaffgotsch a jeho manželka zaplatila oltářní obraz, který namaloval vídeňský malíř Josef Kössler. 13. září 1858 kapli posvětil vratislavský biskup Heinrich Förster a sloužil v ní i první mši. Spontánní přinášení votivních darů však biskup napříště zakázal.

Věhlas Travné se šířil, přicházeli poutníci zejména z pruského Slezska a Moravy, ale i vzdálenějších končin. V roce 1872 darovala Theresie Kaulová z pruského Slezska obraz sv. Rosalie, protože se zde uzdravila její duševně nemocná dcera. Značný ohlas získal pramen vody, který se objevil v blízkosti kaple, údajně až při její stavbě. Záhy poté se v ní ze slepoty vyléčil domkař Weisser z Nových Vilémovic a pak další lidé, např. Anna Volkmerová z Kladska, která za to v roce 1885 věnovala obraz sv. Ottilie. U pramene vznikla v roce 1889 umělá jeskyně se sochou Panny Marie Lurdské a několik metrů od ní vznikla v roce 1894 křížová cesta. Vedle kaple, přes cestu, stojí menší objekt, který původně sloužil jako obydlí pro opatrovníka poutního místa. Před 2. světovou válkou v něm byla maličká pamětní místnost s oltářem, původními obrazy a dalšími věcmi upomínající Veroniku Eichingerovou.

Nával poutníků znamenal labutí píseň pro kostel sv. Wolfganga, který byl pro vyhlášené poutní místo nedůstojným svatostánkem, a proto ho v roce 1883 zbořili. To už stál nedaleko od něj nový pseudogotický kostel Neposkvrněného početí Panny Marie, který nechal postavit vratislavský biskup Förster. Plány vytvořil v roce 1877 vídeňský architekt a vrchní stavební rada rytíř Friedrich von Schmidt a stavbu realizoval javornický stavitel Josef Schwarzer. Základní kámen byl položen 25. září 1878 a 25. září 1881 za přítomnosti biskupa Förstera slavnostně osadili na věži makovici. Pískovcové skulptury na portále a kazatelnu vytvořil vídeňský sochař F. Erler. Pseudogotické oltáře, vyřezávané lavice a zpovědnice pocházejí z dílny vratislavského umělce

kého stoláře K. Buhla a pozlacovačské a štafírské práce obstaral Vídeňák Jobst. Vyřezávaná křížová cesta je z roku 1895 a vznikla v innsbrucké firmě Vogel. Celkové náklady činily neuvěřitelných 200 tisíc zlatých. Chrám byl vysvěcen 5. října 1882.

PRAMENY A LITERATURA

Zemský archiv v Opavě, fond ZVS Opava, i.č. 62 (inventář kostela z roku 1804).

Papírové tabulky s texty o historii poutního místa (uložené v kapli P. Marie La Salette v Travně).

EICHLER, K.: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku. Díl I. – část II., Brno 1888, s. 374-377.

HOŠKOVÁ, M.: Travná - poutní místo s léčivou vodou. In: Severní Morava 61/1991, s. 51-53.

KRATZEL, G.: Der Wallfahrtsort Krautenwalde. In: Altvater, organ Mährisch-schlesischer Sudetengebirgsverein, Jänner-Februar 1937, s. 8-9.

MORR, J.: Der österreichische Anteil der Diözese Breslau nach den Visitationsberichten des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens. 10. Jhrg. 1915, s. 27-29.

POLÁCH, D.: Několik údajů o poutním místě a kostelích v Travně. In: Ročenka Vlastivědné muzejní společnosti v Jeseníku 1997, s. 24 až 26.

ZATLOUKAL, P.: Příběhy z dlouhého století. Olomouc 2002, s. 332-333.

ZUBER, R.: Jesenícko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966, s. 399-400.

STRESZCZENIE

Kościelne tradycje w Travné

Wież biskupia Travná stała się siedzibą lokalii dopiero w 1781 r. Według miejscowej tradycji istniała tu mała, zapewne górnicza, kaplica pw. św. Barbary i św. Wolfganga. W 1721 r. na miejscu pierwotnej budowli wzniesiono nową, która została poświęcona w 1725 r. Zmiany w życiu religijnym nastąpiły w XIX w. Chora psychicznie Veronika Eichinger miała widzenie, że zostanie uzdrowiona jeśli zbuduje kaplicę ku czci Matki Boskiej z La Salette. Wieść o cudownym miejscu szybko rozniosła się po okolicy. Drewnianą kaplicę w 1858 r. zastąpiła kamienna. Duży rozgłos uzyskało źródło odkryte koło kaplicy. Duża liczba pątników doprowadziła do budowy Groty Lurdzkiej i krajobrazowej drogi krzyżowej. Stary kościół św. Wolfganga został zburzony w 1883 r. po tym jak rok wcześniej wzniesiono neogotycką świątynię pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirchentradition in Travná

Das bischöfliche Dorf Travná (Krautenwalde) (1295) erhielt den Status eines selbständigen Ortes erst im Jahre 1781. Nach der Pfarrtradition hatte er eine offensichtlich kleine Bergmannskapelle, die der Heiligen Barbara und dem Heiligen Wolfgang geweiht war. Im Jahre 1721 wurde an der Stelle des ursprünglichen Bauwerks eine neue Kirche errichtet und 1725 geweiht. Eine Veränderung im religiösen Leben in Krautenwalde begann in der Mitte des 19. Jahrhunderts. Die geistesranke Frau Veronika Eichinger hatte die Eingebung, dass sie gesund würde, wenn sie der Jungfrau Maria von La Salette eine Kapelle errichte. Die Kunde von dem wundersamen Ort verbreitete sich in der Umgebung. Die hölzerne Kapelle ersetzte 1858 eine steinerne. Ein bedeutendes Echo fand eine Wasserquelle, die an der Kapelle zu fließen begann. Der Andrang von Wallfahrern führte zum Bau der Lourdesschen Höhle und eines Kreuzweges. Die alte Kirche des Heiligen Wolfgang wurde im Jahre 1883 abgerissen, da sich ein Jahr vorher neben ihr die pseudogotische Kirche der unbefleckten Empfängnis der Jungfrau Maria erhoben hatte.

Prelát J. Neugebauer a farář J. Pavlík s ostatními duchovními správci Jeseníka, před r. 1914, foto R. Franke (SOKA Jeseník)

První typ kněze reprezentuje postava jeseníckého děkana Josefa Neugebauera, který se narodil 23. října 1850 v Dolní Lipové. Léta 1863-1871 strávil Neugebauer jako chudý gymnazista v Opavě, poté začal studovat teologii v Olomouci. Zde byl v r. 1875 také vysvěcen na kněze. Nejříve působil jako kaplan v Domašově a v Jeseníku. O devět let později byl dosazen do Vidnavy a v témže roce zakládá s kaplanem Thienelem politický Katolický lidový spolek (Katholischen Volksverein) pro západní Slezsko se sídlem ve Vidnavě. Jako první se tento spolek na Jesenícku postavil tendencím proticírkevního liberalismu a starokatolictví. V letech 1888 až 1893 následoval pobyt na faře ve Vápenné a poté se dostal na své poslední kněžské působiště do Jeseníku.

Stál také u zrodu Katolického dělnického spolku v Jeseníku, který vyvíjel kulturní a sociální činnost, i když nebyl zrovna po chuti socialistům. Rozhodl se tak čelit socialistické protináboženské propagandě. Inicioval stavební úpravy v kostele Nanebevzetí Panny Marie, obnovení kaple sv. Anny na Křížovém vrchu a zejména výstavbu nových kostelů v Bukovicích a České Vsi. Za první světové války se věnoval charitativní pomoci. Publikoval mnoho článků v *Deutscher Volksfreund*.

Kromě aktivního působení na veřejný život města projevil Neugebauer aktivní zájem o regionální historii Jeseníka. Téměř čtyři roky předsedal přípravnému výboru pro založení městského muzea. Otázka jeho zřízení se ukázala aktuální v roce 1897, kdy byla uspořádána výstava Starý Frývaldov a okolí, jež měla mezi obyvateli nebývalý ohlas. Nález kamenného kříže roku 1900 na farském pozemku zapříčinil podání návrhu Josefem Neugebauerem a Adolfem Kettnerem městské radě na zřízení muzea. Neugebauer pomáhal shromažďovat hmotné i písemné památky a prameny o městě a jeho okolí, které se měly stát základem budoucího muzea. Když bylo muzeum v r. 1905 založeno, patřil mezi nejštědřejší dárce muzea. Uvědomoval si význam regionálních muzeí pro dokumentaci historie a kulturních dějin kraje.

Během svého života dosáhl společenského uznání, které jen podtrhuje množství čestných titulů a vyznamenání, která obdržel. Zmíníme například jen: titulární čestný kanovník arcibiskupské katedrály ve Vratislavi, papežský prelát, Válečný kříž za občanské zásluhy a mnoho jiných. Josef Neugebauer zemřel náhle po krátké nemoci 1. května 1926 v Jeseníku.

Typickým reprezentantem druhé kategorie je Jeroným Pavlík, který působil na rejvízké farnosti a také se zabýval regionální historií, ale na úplně jiné úrovni než výše zmiňovaný J. Neugebauer.

Pavlík se narodil v r. 1865 ve Starém Jičíně. Pocházel z velmi chudé rodiny a celý život trpěl na následky podvýživy z dětství. I přes obtížnou ekonomickou situaci rodiny vystudoval gymnázium ve Valašském Meziříčí, kde v r. 1884 odmaturoval. Svůj další osud viděl v sepětí s katolickou církví a pokoušel se dostat na teologickou fakultu v Olomouci. Štěstí mu ovšem nepřálo a musel se spokojit s prozatímním místem učitele v Novém Hrozenkově. Po roce se opět zkušel dostat na teologickou fakultu a opět marně. Proto na několik měsíců zakotvil v klášteře lazaristů ve Štýrském Hradci, odkud ovšem po čtvrt roce odešel z důvodu příliš tvrdého režimu.

V roce 1886 byl konečně přijat na teologii pro rakouskou část vřatislavské diecéze. 5. července 1890 byl vysvěcen na kněze a poslán do zcela německého kraje jako kaplan do Skorošic. O čtyři roky později získal vlastní horskou farnost na Rejvízu a r. 1896 mu přibyl také Horní Grunt. Na těchto místech působil až do své smrti 23. prosince 1938.

Pavlík se vždy hlásil k české národnosti, i když musel žít v německém kraji. S lidmi a prostředím se dokonale sžil, i když jeho němčina nebyla zcela bez prohršků, ale to rodilí Němci přecházeli s úsměvem a vážili si ho díky jeho vlastnostem. Mnoho se angažoval ve společensko-kulturním dění obce. Skládal například vánoční hry, ke kterým sám komponoval i hudbu. Politika ho nechávala téměř chladným. Jen, jak sám uvádí, se zklamáním pozoroval rostoucí vliv sociálních demokratů na Rejvízu při volbách v letech 1907 a 1908.

Pavlík od mládí vášnivě rád psal. Nejdříve zachycoval vlastní zážitky v denících. Zachovalo se jich celkem sedm a zachycují období bezmála 44 let. Popisuje v nich svůj vlastní život, počasí, příběhy lidí, se kterými se setkal, drobné události všedních dní na vesnici. Později psal i články do novin a časopisů. Publikoval nejen svou vlastní lyrickou tvorbu, ale i články vážící se k dějinám jeho nového působiště. Publikováno např. v časopise „Mariánské Květy“, „Náš Domov“, kalendáři „Moravan“ atd. Od roku 1897 vedl farní kroniku. V novém prostředí se začal aktivně zabývat historií kraje a také svých nových oveček. Dvakrát vydal vlastním nákladem rejvízskou kroniku a zachytil zde také pověsti o Rejvízu a jeho okolí. Jeho dílo nijak nevyniká odborností, ale zato je psáno písmáckou důkladností a vypovídá o vztahu člověka k regionu.

Tito dva kněží, Pavlík a Neugebauer, se významným dílem podíleli svou činností na vývoji regionální historie na Jesenicku. Sice reprezentují svou činností jen vzorek kněží angažovaných v regionální historii, mezi jinými jmenujme například Franze Xavera Grögra nebo Josefa Ehrlicha.

POZNÁMKY

1. Bližší vývoj viz KOCOUREK, Lubomír: Historická vlastivěda. Úvod do studia. Ústí nad Labem 1998, s. 21-32.
2. Bliže viz BARTOŠ, Josef: Metodické otázky regionálních dějin. Praha 1981, s. 7-18, 62-5.
3. Z habsburské monarchie k ní patřila území na východ od Ostravy a území zhruba totožné s okresem Jeseník. BISTŘICKÝ, J. - ŠVABENSKÝ, M. - ZUBER, R.: Církev římskokatolická. In: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Sv. 1. Ostrava 1966, s. 276.
4. Tamtéž, s. 280.
5. Tamtéž, s. 279.
6. MARCHALL, Werner: Geschichte des Bistums Breslau. Stuttgart 1980, s. 132-158; KÖHLER, Joachim: Die katholische Kirche. In: Geschichte Schlesiens. Bd. 3: Preußisch- und Österreichisch-Schlesien 1740-1945. Stuttgart 1999, s. 165-251.
7. HANUŠ, Jiří: Tradice českého katolicismu ve 20. století. Brno 2005, s. 124-125.

STRESZCZENIE

Miejsce księży i ich dzieł w historii regionalnej Jesenicka

W 2. połowie XIX w. nastąpiła intensyfikacja studiów historycznych. Zainteresowania przeniosły się na dzieje lokalne, na początki XX w. nie było miejscowości bez własnego dziejopisa. Taką działalność rozwijali najczęściej historycy-amatorzy: nauczyciele, lekarze, urzędnicy i księża. Jesenicko należało w XIX w. do diecezji wrocławskiej. Trwający w latach 70. XIX w. kulturkampf zakwestionował rolę Kościoła w społeczeństwie. Z tego powodu zakonnicy mieli stać się zwłastunami odnowy duchowej na podstawie encykliki „Rerum novarum” papieża Leona XIII, która była odpowiedzią na nowe stosunki społeczne i antyreligijną propagandę ruchu socjalistycznego. Powstał nowy typ księdza, który nie był tylko urzędnikiem w duchu józefinizmu lub autorytarnym zarządcą, ale również przyjacielem. Z tego środowiska wyszły dwa typy księży, którzy zajmowali się historią, ale w bardzo odmienny sposób. Jeden z nich bardzo angażował się na niwie regionalnej, a drugi zajmował się dziejami regionu głównie dla siebie i swojego otoczenia. Z tego względu możemy go porównać do pisarzy oświeceniowych. Pierwszą grupę reprezentuje dziekan i prałat z Jesenicka Josef Neugebauer (1850-1926), a drugą Hieronim Pavlík (1865-1938).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Stellung und die Arbeit der Priester in der Regionalgeschichte der Region Jeseník

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kam es zu einer Vertiefung historischer Studien. Das Interesse verschob sich in die Bezirke und zu Beginn des 20. Jahrhunderts mochte es keine Stadt oder Gemeinde geben, die nicht ihren „Geschichtsschreiber“ hatte. Diese Tätigkeit entwickelten sehr häufig nicht ausgebildete Historiker, so wie örtliche Lehrer, Ärzte, Beamte und auch Priester. Kirchlicherseits gehörte die Region Jeseník im 19. Jahrhundert zur Gesamtverwaltung der Breslauer Diözese. Infolge des Kulturkampfes, den Bismarck in den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts führte, wurde der Kirche ihre Stellung in der Gesellschaft genommen. Die Ordenspriester sollten deshalb zu Trägern einer geistlichen Erneuerung auf der Grundlage der Enzyklika „Rerum novarum“ des Papstes Leo XIII. werden, die auf die neuen sozialen Verhältnisse und die antireligiöse Propaganda der sozialistischen Bewegung reagierte. Es bildete sich ein neuer Persönlichkeitstypus des Priesters heraus, der nun schon nicht nur ein Beamter josephinischen Typs oder ein autoritärer Vorgesetzter war, sondern eher ein zuhörender Freund. Aus diesem Milieu schälten sich zwei Typen von Priestern heraus, die Interesse an der Geschichte des Gebietes hatten, sie jedoch sehr unterschiedlich aufzeigten. Der eine ist ein Gipfel der Engagiertheit auf regionalen Niveau und der zweite arbeitet an der Regionalgeschichte vor allem für sich selbst sowie für seine unmittelbare Umgebung und man kann ihn dem Typ eines aufklärerischen, bibelfesten Mannes zuordnen. Den ersten Typ eines Priesters repräsentiert der Freiwaldauer Dekan und Prälat Josef Neugebauer (1850-1926). Ein typischer Repräsentant der zweiten Kategorie ist Hieroným Pavlík (1865-1938).

PERZEKUCE KATOLICKÉHO DUCHOVENSTVA KOMISARIÁTU JESENÍK V LETECH 1938 - 1945

Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník

V roce 2005 jsem objevila při vyhledávání podkladů pro stať ThLic. Jana Larische *Pronásledování katolické církve v době nacistické okupace na území ostravsko-opavské diecéze* mně doposud skrytou stránku historie našeho okresu - dějiny katolické církve na Jesenicku v období let 1938 - 1945. Vzhledem k zaměření výše uvedené brožury se v ní zjištěné údaje z Jesenicka objevily jen velmi okrajově. Rozhodně však stojí za připomenutí, a proto využívám této příležitosti, abych s nimi seznámila širší veřejnost.

Katolická církev v období nástupu fašismu

Hodnocení postavení a působení katolické církve po celou dobu její existence není jednoduché a bylo mu věnováno již mnoho odborných filozofických i historických studií. Učení Ježíše Krista, na němž církev stojí, je svázáno se vztahem lásky k Bohu a k bližnímu. Z toho vyplývá, že církev jako celek by měla být přirozeným odpůrcem totalitních režimů, nevymáhá komunismus a nacismus 20. století. Jejich principy - nadřazenost třídy či rasy, nenávisť k nepohodlným skupinám obyvatelstva a veřejná či skrytá likvidace odpůrců - odporují základům křesťanské víry, potažmo tedy i základům církve. Že tomu tak nebylo vždy, že se církev svatá chovala v některých historických obdobích vůči svým odpůrcům obdobně a zpronevěřila se svému poslání a svým zásadám, je také historickou skutečností.

Z tohoto pohledu je sporný i postoj církve k nastupujícímu fašismu od konce dvacátých let 20. století. Tehdejší hlava katolické církve papež Pius XI. viděl v té době daleko větší hrozbu ze strany komunizmu než ze strany národního socializmu. Jednání jeho diplomacie s Mussolinim v Itálii vedla 11.2.1929 k podepsání lateránské smlouvy. V ní Svatá stolice uznala de iure Italské království a Vatikán byl uznán jako suverénní neutrální stát. Také dlouhá jednání s představiteli hitlerovského Německa vyústila dne 20.07.1933 v podepsání dvoustranné smlouvy, která je dodnes - stejně jako smlouva lateránská - Vatikánu vytýkána. V jejím případě šlo ale spíše o obranný konkordát zaručující svobodu vyznání a veřejné provozování náboženského kultu. Nejdůležitější články se týkaly katolických spolků a odpolitizování duchovenstva. Byly v něm však dány záruky pouze pro katolické organizace s výlučně náboženským charakterem, čehož bohužel nacistické Německo později využilo v neprospěch církve. Tento akt na jedné straně posílil Hitlerovu prestiž, neboť se rovnal právnímu uznání nacionálního socializmu Vatikánem, na druhé straně mu ale poněkud svazoval ruce při prosazování proticírkevních opatření. Proto jej také Hitler stále znevažoval a využíval každé možnosti, jak články konkordátu obejít či nedodržet. Čím dále častější a podstatnější porušování dohody vyvolávalo mezi Německem a Vatikánem neustálé spory. Po těchto zkušenostech rozeslal papež v r. 1937 svoji encykliku *Mit brennender Sorge*, v níž národní socializmus odsoudil jako protikřesťanský a velmi nebezpečný a nařídil, aby tento dopis byl přečten z každé kazatelny. V této ne zrovna lehké době tedy velmi záleželo na osobním postoji jednotlivých představených církve k fašismu, arcibiskupy a biskupy počínaje, prostými kněžími a řeholníky konče. A, nutno říci, také na jejich osobní statečnosti, neboť nacistický režim dokázal najít prostředky k likvidaci svých odpůrců.

Přestože v Německu včetně později připojených či obsazených území nedošlo k postavení církve mimo zákon či k její likvidaci, totalitní režim vůči ní postupoval podobně jako vůči ostatním nepohodlným složkám společnosti - došlo tak k potlačování celkové svobody církevního života a k rušení jednotlivých složek a organizací církevního společenství. Již od 1.9.1939 byly např. zrušeny, respektive zestátněny všechny církevní školy, platil zákaz výuky náboženství ve školách. Zakázána byla i činnost náboženských spolků a charitních zařízení. Docházelo k záboru církevního majetku nebo k nucenému pronájmu církevních prostor nacistickým organizacím. S výjimkou základních církevních úkonů (bohoslužby, křty, svatby, pohřby) byl náboženský život v obcích a městech omezen na minimum. Procesy, poutě, církevní shromáždění musely být vždy povoleny, a pokud již povoleny byly, jejich průběh byl velmi okleštěn a stranickými orgány pečlivě sledován. Nacistický režim (podobně jako pozdější komunistický) dokázal najít širokou škálu možností jak postupně omezit náboženskou svobodu jednotlivců či skupin a připravit tak půdu k postupné likvidaci církve jako takové.

Postavení jesenického komisariátu v letech 1938 - 1945

Oblast Jesenicka se stala po osudné mnichovské zradě součástí vládního kraje Opava se sídlem v Opavě a v rámci vyššího správního celku součástí říšské župy Sudety. Z církevního hlediska spadala pod tehdy již arcibiskupství ve Vratislavi, ¹ v jehož čele stál tehdy kardinál Adolf Bertram (biskupem od r. 1914, arcibiskupem 1930 - 1945). Jeho pontifikát v období nástupu německého nacionálního socializmu k moci je poznamenán snahou arcibiskupa vést své podřízené k tomu, aby nedocházelo ke konfrontacím se státní mocí. Přitom osobně nacionalismus odsuzoval a bytostně s ním nesouhlasil. Snažil se zabránit jeho projevům ve své diecézi, i nadále přijímal, přestože to zákony nedovolovaly, mladé polské novice do seminářů ve Vidnavě a Vratislavi, udržoval výuku náboženství a kázání v rodné řeči. Snažil se činnost duchovenstva zaměřit především na pastorační práci ve farnostech. Jeho pozice nebyla rozhodně jednoduchá, i když osobně nebyl přímo perzekvován ve smyslu zatčení či věznění. Byl ale nucen v podstatě bezmocně přihlížet pronásledování svých podřízených, kněží, řádových bratří a sester či laiků.

Mnohem horší byla situace katolických kněží - místních představitelů církve, tudíž také nejvíce viditelných nositelů křesťanských názorů a postojů vůči nacizmu. Oni přicházeli z titulu své funkce do styku jak s věřícími, tak se státní politikou a pro své farníky tak mnohdy jejich osobní stanovisko představovalo postoj celé katolické církve. Tak tomu bylo, jak vyplývá z dostupných archivních pramenů - především farních kronik, i na Jesenicku. Volker Zimmermann, autor knihy *Sudetští Němci v nacistickém státě* zkoumal situaci v celé župě Sudety (tj. ve vládních obvodech Ústí n. Labem, Cheb a Opava) a pokládá církev za jednu z významných složek opozice vůči nacizmu. V knize publikuje mj. závěry dosud nedokončeného výzkumu českého historika Jaroslava Macka: z celkového počtu 1640 katolických kněží v župě Sudety jich bylo 1143 vyšetřováno gestapem, 318 jich bylo gestapem vyslýcháno, 110 zatčeno, 85 posláno do koncentračních táborů a 23 z nich nacistickou perzekucí nepřežilo. Kromě toho bylo 118 duchovním odňato povolení k vyučování náboženství a 31 z nich bylo vykázáno ze župy. Střetům s nacistickou justicí se nevyhnuli ani řeholníci a laici.

Na Jesenicku byla situace obdobná. Tehdejší komisariát Jeseník vytvořený pro správu rakouské, později československé části západního Slezska zahrnoval v r. 1938 čtyři děkanáty: Jeseník (Freiwalddau, Frývaldov), Javorník (Jauernig, ale v církevní správě Johannesberg - Jánský Vrch), Vidnavu (Weidenau) a Zlaté Hory (Zuckmantel, Cukmantl). Spravoval celkem 35 farností - včetně farností děkanátu Zlaté Hory, které patřily tehdy a patří i nyní ze správního hlediska do okresu Bruntál a z hlediska správy církevní taktéž k bruntálskému děkanátu: Mnichov, Velký Valštejn, Hynčice, Heřmanovice a Město Albrechtice (*seznam farností podle děkanátů viz příloha č. 1.*) V čele komisariátu stál ThDr. František Onderek, profesor teologie v kněžském semináři ve Vidnavě.²

Následující tabulka zobrazuje srovnání početního stavu duchovních osob v letech 1938 a 1942.³

Duchovní osoby v komisariátu Jeseník 1938 a 1942

ROK	KNĚŽÍ CELKEM	KNĚŽÍ V AKTIVNÍ SLUŽBĚ	Z TOHO:			KNĚŽÍ V V
			FARÁŘI	KAPLANI	KNĚŽÍ OSTATNÍ	
1938	64	57	33*	15°	8×	7
1942	54	43	30**	6°	8×	11

Poznámky:

- * 1938 - 2 místa farářů neobsazena
- ** 1942 - 3 místa farářů neobsazena
- 2 faráři t.č. nepřítomni
- ° 1938 - 2 místa kaplanů neobsazena
- ° 1942 - včetně 1 lokálního kaplana v Bukovicích (v seznamu 1938 Bukovice neuvedeny)
- nezapočítáno 9 kaplanů t.č. u wehrmachtu
- × 1938 - včetně jednoho kněze na sv. místě Žáry (nezařazen mezi faráře)
- ×× 1942 - nezapočítán 1 katecheta t.č. u wehrmachtu
- včetně jednoho kněze na sv. místě Žáry (nezařazen mezi faráře)

KNĚŽSKÝ SEMINÁŘ VIDNAVA PROFESORSKÝ SBOR + SPIRITUÁL	TEOLOGOVÉ 5. ROČ.	ŘEHOLNICE CELKEM	DUCHOVNÍ OSOBY CELKEM
7 + 1	9	363	444
7 + 1	14	362	438

Erinnerung an Maria Hilf aus vergangenen Tagen.

Die Aufnahme wurde gemacht gelegentlich einer Ministrantentagung im Jahre 1939.

Vordere Reihe sitzend von l. nach r.:
Erzpriester Klimosch-Obergrund f., Erzpriester Vinzenz Brauner-Zuckmantel f., Erzpriester Gröger-Großkunzendorf, Pfarrer Seelner-Sandhübel.

Hinterer Reihe stehend:

Kaplan Hugo Agner-Hermannstadt f., Kaplan F. Naßwetter-Seitzdorf, Kaplan Joh. Gröger, Zuckmantel, Pfr. Brauner-Oberthomasdorf.

Kněží z Jesenicka na Maria Hilf, 1939 (reprofoto)

Na farních a děkanských úřadech bylo v r. 1938 celkem 64 kněží, z toho 33 farářů (2 místa faráře nebyla obsazena), 15 kaplanů (2 místa kaplana nebyla obsazena), 8 kněží ostatních (kooperátoři, učitelé a profesori náboženství - katecheti, spirituálové a kurátoři v řeholních domech, včetně 1 faráře na „svatém místě Žáry“ u Města Albrechtic) a 7 kněží na odpočinku (*seznam kněží podle děkanátů a farností viz příloha č. 1*). Kněží v aktivní službě v r. 1938 bylo tedy 57.

Na území komisariátu žilo a pracovalo celkem 363 řeholnic: boromejek 221 (z toho 16 novickek), školských sester de Notre Dame 77 a voršilek 65 (z toho 37 řádových sester, 1 novicka, 25 laických sester a 1 laická novicka). Řeholnice pracovaly v nemocnicích a sociálních zařízeních, věnovaly se vzdělávání - především dívek, vedly mateřské školy (*seznam působišť podle kongregací a řádů viz příloha č. 2*).

Profesorský sbor v kněžském semináři ve Vidnavě čítal 7 kněží a 1 spirituála - (ten není započítáván do počtu kněží na farách, (*seznam profesorů je uveden v příloze č. 3*)). V pátém ročníku semináře studovalo v tomto roce 9 teologů, ani jeden z nich nepocházel z Polska nebo z Německa. (Celkový počet studentů nebyl zjišťován, protože je v pravém slova smyslu nelze ještě počítat mezi duchovní osoby a jen malé procento z nich pocházelo přímo z komisariátu Jeseník.)

Celkový počet duchovních působících v jesenickém komisariátu v r. 1938 činil 444 osob.

V r. 1942 bylo na farních a děkanských úřadech celkem 54 kněží (stejná kritéria jako u r. 1938), přitom počet aktivních kněží poklesl tím, že zde z tohoto celkového počtu žilo 11 duchovních ve výslužbě. Na třech farách nebyla obsazena místa faráře. Do statistiky nebyli dále zahrnuti: 2 faráři (Latzel, Brauner) - byli v té době již mimo působišť (i když v oficiálních seznamech byli stále uváděni), 9 kaplanů a 1 katecheta, kteří prokazatelně již nastoupili vojenskou službu. Počet aktivních kněží byl tedy ještě nižší - na farních a děkanských úřadech sloužilo v r. 1942 pouze 30 farářů, 6 kaplanů (do počtu kaplanů byl zahrnut v seznamech 1942 uváděný lokální kaplan v Bukovicích Albert Sauer, lokálie v Bukovicích nebyla v r. 1938 vůbec v seznamu uvedena) a 8 kněží ostatních (farní vikáři, administrátoři a kurátoři v řeholních domech), celkem tedy pouze 43 aktivně sloužících kněží.

Řeholnic bylo podchyceno celkem 362. Z toho 331 řádových sester, 23 sester laických a 8 novickek. Z tohoto počtu připadalo 193 sester a 7 novickek na boromejky, 106 sester na školské sestry de Notre Dame a 32 řádových sester, 23 sester laických a 1 novicka na voršilky. Zcela se ale oproti r. 1938 změnila náplň jejich činnosti a počet zůstal takřka nezměněn především zřízením domovů pro přestárlé a nemocné sestry. Církevní školství bylo zcela zlikvidováno postátněním - snad s výjimkou soukromých kurzů jazykových; taktéž mateřské školy církevního charakteru byly zrušeny. Sestry tak pracovaly pouze v péči o přestárlé a nemocné nebo vedly domovy pro staré a nemocné spolusestry (*seznam míst působení jednotlivých řádů a kongregací viz příloha č. 2*).

Počet členů profesorského sboru ve Vidnavě zůstal nezměněn - 7 profesorů-kněží a 1 spirituál, v pátém ročníku studovalo 14 teologů - naprostá většina, tj. 11 jich pocházelo z Polska, pouze 3 z arcibiskupství Olomouc.

V r. 1942 tak činil celkový počet duchovenstva v komisariátu 438 (po odpočtu 2 nepřítomných farářů, 9 kaplanů a 1 katechety ve wehrmachtu), tedy opět žádný dramatický propad oproti stavu v r. 1938. Pokud bychom tedy vzali jako srovnávací měřítko pouze počet duchovních, mohlo by se zdát, že církev v jesenické části Sudet si své postavení v letech 1938 až 1945 udržela. Tento pohled by byl ale velmi zkreslený. Již jsme upozornili na skutečnost, že na farách přibýlo emeritních kněží, kteří zde dožívali, a že také u řeholnic došlo k celkové změně struktury jejich činnosti. Teprve když se seznámíme s konkrétními projevy nacistické proticírkevní politiky v komisariátu Jeseník, získáme věrohodnější představu o postavení duchovenstva ve sledovaném období.

Konkrétní projevy nacistické proticírkevní politiky vůči kněžím

O okleštění církevního života bylo již pojednáno v obecné části; tato omezení platila v plné míře i pro zdejší komisariát. Zákaz křesťanských spolků, procesí a poutí - v podstatě zákaz shromažďování na veřejnosti, z něhož mohla být udělena výjimka na základě žádosti - to vše velice omezovalo náboženskou svobodu a ztěžovalo práci kněží. Dále platil zákaz výuky náboženství ve školách, takže se katecheze přesunula na fary nebo do kostelů. Dokladů takového útisku existuje ve farních kronikách celá řada; jako příklad mohou posloužit potíže s procesím ve Městě Albrechtice. Tamní farář *Josef Kirchner* zažádal 3. června 1942 místní policii o povolení procesí ke svátku Božího těla na den 7. června. Povolení obdržel, ale se dvěma omezeními: oltáře nesmí být postaveny u žádné z veřejných budov či úřadů a procesí musí být vedeno tak, aby nenarušilo provoz na komunikacích. Především druhá podmínka byla takřka neproveditelná. Jeden z oltářů totiž vždy stával na náměstí u bývalého poštovního úřadu, druhý u budovy obecní kanceláře a kostel, od něhož procesí každoročně odcházelo a k němuž se opět vracelo, stál taktéž na hlavním náměstí. Oltáře mohly být - a také byly - přesunuty na jiná místa: k domu obchodníka Schmalze a ke klášteru, ale požadavek nenarušení provozu na komunikacích znamenal omezení procesí na minimum. Toho roku procházel jindy slavnostní průvod Božího těla v Městě Albrechticích postranními uličkami a mezi věřícími z toho bylo „velké pozdvižení“.⁴

Přímo kněží se týkala vojenská povinnost: podle smlouvy neplatila pro faráře v jednotlivých farnostech, pouze pro kaplany, kooperátory a spirituály či kurátory v řádech a kongregacích, pro katechety, tj. učitele náboženství, a studenty teologie - postihla tedy pouze větší farnosti.⁵ V r. 1938 sloužilo ve sledované oblasti 15 kaplanů (+ 2 místa kaplanů nebyla obsazena), 1 spirituál (klášter voršilek v Jeseníku), 2 kurátoři (mateřinec boromejek ve Městě Albrechtice, konvent školních sester v Bílé Vodě) a 1 kooperátor ve Zlatých Horách, celkem tedy 19 duchovních, jichž se nařízení o povinné vojenské službě týkalo. Z tohoto počtu bylo do r. 1942 odvedeno 12 osob.⁶ V r. 1942 tak bylo ve vikariátu činných pouze 6 kaplanů⁷, a to je mezi ně počítán i lokální kaplan v Bukovicích, v r. 1938 neuváděný (*Jmenný seznam všech odvedených k wehrmachtu včetně zjištěných údajů viz příloha č. 4*). Naprostá většina z nich narukovala v roce 1940 nebo 1941, pouze jeden nastoupil vojenskou službu již koncem roku 1939. Ti z nich, u nichž byl údaj zjištěn, byli odvedeni k sanitní službě, kterou většinou vykonávali na frontě. Jedna z mála bližších zpráv o sanitních vojácích na frontě se týká jesenických kaplanů a je z r. 1942: „...sanitním vojákům *Josefu Kobliho* a *Reinhardu Mrazkovi* posílány čas od času hostie a malé lahvičky mešního vína, což jest kvitováno s velkou radostí...“.⁸ O těchto dvou kaplanech máme i další informace tentokrát z r. 1946: „*P. J. Kobliha* se teprve 6. června 1946 vrátil z ruského zajetí přes internační tábor v Praze, kde byl vězněn několik měsíců. Také od *P. R. Mrazka* přišla v r. 1946 zpráva, že se nalézá v ruském zajetí a že je mu umožněno působit jako duchovní. *Jesenický katecheta Franz Werner* se v tomtéž roce ohlásil z Mnichova, kde nastoupil jako kaplan po propuštění z pracovního nasazení ve škrobárně v Meklenburksku“.⁹ O osudech ostatních duchovních máme jen minimálně zpráv. Týkají se v nejlepším případě pouze míst, kam se při své vojenské službě dostali.

Jediný, o kom víme, že se z fronty nevrátil, je *Anton Brieter*¹⁰, kaplan v Městě Albrechticích. Narodil se 29.11.1913 ve Vidnavě, ale dětství prožil v Bernarticích, kde vychodil obecnou školu. Bohoslovectví studoval ve svém rodišti a vysvěcen na kněze byl ve Vratislavi 24.12.1939. Od 1.5.1940 působil krátce jako kaplan v Městě Albrechticích. Odtamtud byl v témže roce povolán k wehrmachtu. Nejprve sloužil několik měsíců ve Štětíně, potom u sanitního oddílu v Dieppe ve Francii a buď v r. 1942 nebo v roce následujícím byl převelen na ruskou frontu. Odtud ještě přijel na krátkou zdravotní dovolenou po těžké chřipce a pak o něm sourozenci již neměli zpráv až do r. 1950, kdy dostal dopis faráře Johanna Brühla, který jim jako kněz působící v lazaretu pro zajatce mohl osvětlit osud jejich bratra. A. Brieter přijel do zajatecké nemocnice č. 1961 ve Wolseck na Volze (?) v lednu 1945 ze zajateckého tábora v Doněcké oblasti s transportem nemocných. V únoru dostal vysoké horečky a přes veškerá vyšetření a rentgen nezjistili lékaři příčinu nemoci. Určitě nešlo o běžný zápal plic, jak se nejprve zdálo. V prvních dubnových dnech se jeho stav výrazně zhoršil, navíc mu začalo selhávat i srdce. V noci 12. dubna 1945 Anton Brieter zemřel. Pro něj jako kněze muselo být velkým utrpením, že nemohl dostat poslední pomazání, jelikož svatý olej nebylo možno sehnat.

Zatím neosvětleno zůstává úmrtí kaplana *Hugo Agnera* z Heřmanovic (okr. Bruntál), u něhož je v seznamu obětí 2. světové války uveden údaj: 1945 zastřelen.¹¹ O jakou tragickou událost šlo, nebylo dosud zjištěno. Vzhledem k tomu, že není uváděn mezi oběťmi z fronty, dá se předpokládat, že k jeho zastřelení došlo buď přímo v Heřmanovicích nebo na cestě z fronty.

Jinou formou pronásledování kněží byl neustálý dozor ze strany státní moci, především pak pověstného gestapa. Za sebemenší porušení nařízení světské moci hrozily výslechy na gestapu v Opavě, dokonce zatčení; v případě opakovaného neuposlechnutí docházelo k zákazům - nejčastěji šlo o zákaz vyučování náboženství, někteří kněží byli dokonce následně přeloženi mimo území Sudet, často byli nějakou dobu vězněni. Podle dostupných zpráv bylo takto postiženo 9 kněží komisariátu, přičemž je pravděpodobné, že jich bylo mnohem víc, pouze zprávy o jejich perzekuci se nedochovaly.¹²

Prvním z nich byl javornický kaplan *Martin Gritz*, kterého v říjnu 1941 vyslýchalo opavské gestapo a následně byl přeložen do říše - dostal zákaz pobytu v Sudetech. Působil od poloviny října v Nise; zvláštní ovšem je, že od května 1942 byl jmenován farním vikářem v Uhelně a od 15. července mohl působit jako administrátor farnosti. Jde o jediný zjištěný případ, kdy se vyhoštěný kněz mohl do Sudet vrátit.¹³

Druhý postih se týkal *Josefa Robela*, faráře v Černé Vodě, jenž měl problémy s gestapem vzhledem k porušení zákazu vyučování náboženství na škole - byl potrestán zákazem vyučování (datum neznáme, někdy před 11.7.1941).¹⁴

Další obětí perzekuce byl *Nikolaus Richter*, kaplan z Dolní Lipové, který po střetu s gestapem (datace nezjištěna, někdy před 11.7.1941) nesměl vyučovat a navíc byl vyhoštěn natrvalo ze Sudet a přeložen do Pačkova (něm. Patschkau, dnes Paczkow, Polsko).¹⁵

Čtvrtým postiženým duchovním byl *Gerhard Ulbrich*, pomocný kaplan ve Vidnavě (dříve kaplanem ve Vápenné), který byl v r. 1941 gestapem také sledován a dostal zákaz vyučovat náboženství.¹⁶

Podobně perzekvován byl i farář z Velkých Kunětic *Edmund Gröger*, tehdy úřadující děkan. Již v r. 1940 měl problémy s gestapem; týkaly se patrně výuky náboženství. Dne 20. června 1941 byl opět gestapem vyslýchán, tentokrát již na jejich úřadovně v Šumperku. Další výslech proběhl 3. července téhož roku - tentokrát byli vyslýcháni též zpěváci a vedoucí kůru ve věci pohřbu desetiletého chlapce (?). Jakého přečinu se měl farář dopustit, nevíme, ale je jisté, že 2. srpna byl znovu předvolán na šumperské gestapo. O dalších postizích jeho osoby zprávy chybí.¹⁷

Z období od r. 1943 víme pouze o dvou případech perzekuce a to díky výpovědi faráře A. Starkera zapsané 24. července 1945. Dosvědčil v ní, že 5.7.1943 byl zatčen v klášteře chudých školských sester v Bílé Vodě emeritní farář a domácí duchovní v klášteře *Paul Carl*, nar. 25.1.1882 v Hennersdorfu (?), Polsko), vysvěcený na kněze 22.6.1907. Důvodem bylo jeho protifašistické smýšlení. Byl držen ve věznicí gestapa v Opavě až do jara 1944, pak byl sice propuštěn, ale v květnu téhož roku byl zatčen opětovně a vrátil se do Bílé Vody až po skončení války.¹⁸ Ze stejného zdroje pochází informace o *Heinrichu Stiegelbauerovi*, který působil krátce také v klášteře v Bílé Vodě. Nešlo o duchovního z našeho komisariátu, ale o emigranta z Německa - v klášteře se pouze ukrýval a není proto zařazen mezi oběti perzekuce z řad duchovních námi sledované oblasti. Byl zatčen dne 22.9.1943 na faře v Javorníku na útěku před domobranou. Podle svědectví kněží vězněných v Dachau, s nimiž se A. Starker při svém pobytu v koncentračním táboře seznámil, zemřel J. Stiegelbauer 13.2.1943 v koncentračním táboře Dachau. Jiné údaje o jeho osobě nebyly zjištěny.¹⁹

U osobnosti dalšího perzekvovaného, *Karla Latzela*, javornického faráře a zároveň děkana, se zastavíme déle, neboť o jeho případě máme poměrně dost informací. V Javorníku prožil dětství a část mládí - byl chovancem tamního sirotčince sv. Heinricha vedeného boromejkami. Po studiích působil nejprve jako kaplan v Jeseníku, poté v letech 1925 až 1928 jako farář v Žulové a v období 1928 - 1941 a 1945 - 1946 v Javorníku. Po záboru Sudet v r. 1938 vyvěsil na faru nápis psaný novogotickým písmem: „700 Jahre altes deutsches Bistumsland kehrt freudig heim!“ (700 let stará německá biskupská země se šťastně vrací, překlad autorka), čímž velice popudil nové představitele světské moci; neoslavoval Hitlerovu říši, ale návrat starobylé správy církevní. Není divu, že se ocitl ve středu jejich zájmu. Poprvé byl zatčen na počátku jara 1941, následoval čtyřhodinový výslech v Opa-

P Alois Starker (SOKA Jeseník)

Konzentrationslager Dachau		Dachau 3/K., den 28. März 1945	
Kommandantur			
II/			
Entlassungsschein			
Der Häftling <u>Alois Starker</u> ,			
geb. am <u>30.7.06</u> in <u>Niklasdorf</u> hat vom <u>24.4.43</u>			
bis zum heutigen Tage im Konzentrationslager eingessen.			
Ihm wurde aufgegeben, sich <u>hinsichtlich jeder aus dem Lager bei der Ortspolizeibehörde seines Wohnortes</u> sofort bei der Ortspolizeibehörde seines Wohnortes zu melden.			
Der Häftling war hier polizeilich nicht gemeldet. Lebensmittel, Kleider- und Volkskarteikarten sind für die Dauer des Aufenthaltes im dem Konzentrationslager nicht ausgestellt worden!			
Der Lagerkommandant			
H-Überprüfungsamt: GÜren			
KL 96 5 41 26 000			

Propouštěcí list A. Starkera z Dachau (SOKA Jeseník)

vě. Byl sice propuštěn, ale již v červenci téhož roku byl zatčen znovu a do tří dnů, tj. 11. července musel opustit pod hrozbou koncentračního tábora nejen Javorník, ale i Sudety. Odjel bez možnosti rozloučit se se svými farníky. Když se šel kaplan Martin Gritz ptát jesenického okresního vedoucího NSDAP, proč byl pan děkan vyhoštěn, dostalo se mu následující odpovědi: „Vývoj situace v Javorníku nešla kupředu, na vině je farář, proto musel pryč.“ Situace ve městě po jeho odchodu je z hlediska tématu také velmi zajímavá, protože dokládá jeden z mála protestů křesťanů proti nacistické moci. Hned následujícího dne, tedy 12. července, v předvečer svátku sv. Antonína se jako každoročně konalo legálně povolené procesí ke kapli jemu zasvěcené. Již za tmy se zpáteční cestou shromáždilo velké množství věřících a pod dojmem ztráty oblíbeného kněze přerostlo procesí před farním kostelem v pokojnou demonstraci odporu. Večerem se nad javornickými střechami nesla slova církevní písně: „Vždy pevně musí naše křesťanské společenství stát, chci slyšet svoji církev“. Teprve 5.7.1945 se Karl Latzel vrátil po několikadenní pěší cestě do svého drahého Javorníku. Po čtyři roky působil v Třebnici (něm. Trebnitz, dnes Trzebnica, Polsko). Tím více působí jako ironie osudu skutečnost, že po necelém roce byl znovu vysídlen, tentokrát se svými věřícími a navždy.²⁰

Do koncentračního tábora přivedly spory s nacistickou mocí Aloise Starkera, faráře a učitele náboženství v Bílé Vodě. Narodil se 30.7.1906 v Mikulovicích. Původně působil v letech 1932-1933 jako kaplan v Supíkovcích, do roku 1939 potom v Javorníku a v r. 1939 byl jmenován farářem v Bílé Vodě. Jak sám později vypověděl, byl gestapem sledován již v Javorníku na základě udání. V Bílé Vodě dohled nad ním pokračoval - byl celkem třikrát vyslýchán gestapem a posléze i soudně stíhán. Opět šlo o udání; poprvé byl vyslýchán 6. února 1942 v důsledku toho, že 1. února toho roku pozval písemně matky všech školou povinných dětí na večerní duchovní hodinu. Ze 68 až 70 oslovených matek jich přišlo na setkání ve farní kanceláři 45. Farář byl obviněn z porušení zákona o veřejném shromažďování a z toho, že na této schůzce vystoupil proti HJ a BDM (Hitlerjugend, Bund der deutschen Mädchen - nacistické svazy hochů a dívek). Celá záležitost se táhla až do r. 1943. Přelíčení proběhlo dne 5. února 1943 na úředním soudě v Jeseníku. Starker byl odsouzen k pokutě 200 marek, ale i po vynesení rozsudku se on sám i jeho právní zástupce bránili tím, že shromáždění nebylo veřejné a konalo se na církevní půdě, a tím, že svazy mládeže nenapadal. 13. února 1943 byl na základě stejného obvinění opět zatčen: schůzku neohlásil státním orgánům a žádal rodiče, aby děti docházely do výuky náboženství a na bohoslužby místo do HJ a BDM. V příkazu k uvěznění z Berlína vystaveném dne 24. února stojí: „...vedl v nebezpečí existenci a bezpečnost státu tím, že zneužíval svého postavení duchovního a učitele. Je znát, že stojí proti současnému státnímu zřízení a pobuřuje veřejnost“. Dne 7. dubna 1943 byl z vězení v Opavě poslán do koncentračního tábora v Dachau, kam transport dorazil 24. dubna. Stal se z něj vězeň č. 47379 v bloku 26/ místnost 3, Dachau 3 K/13b. Z korespondence administrátora Tenzera s komisariátem je zřejmé, že z koncentračního tábora psával na faru a že mohl dostávat dopisy a příležitostně i balíčky s potravinami a dalšími nutnými věcmi. Přímo Starkerovy dopisy se nedochovaly, citace z nich ale lze najít v dopisech církevním představeným, kteří se o jeho případ zajímali a snažili se dosáhnout jeho propuštění. Tak např. v dopise z 23. ledna 1944 psal: „...já i všichni spolubratři jsme byli velice potěšeni Vaším dopisem k Novému roku a vděční za vánoční balíček. Všechna čtrnáct bratrů z diecéze kouřilo, dokonce i já, nekuřák. Vaše požehnání a přání dojdou, jak věřím, naplnění. Bůh nám dává novou odvalu a sílu, taktéž radost...Posílat oblečení není nutné, jsme celkem zabezpečeni. Zima je tu letos mírná a dosud takřka bez sněhu...Jsem také naštěstí stále zdravý. Pan generální vikář ať předá naše pozdravy panu kardinálovi...“²¹ Alois Starker byl propuštěn 28. března 1945 spolu s několika dalšími německými kněžími z diecéze a vrátil se s podlomeným zdravím do Bílé Vody. Ve farnosti mohl jako antifašista zůstat, až do roku 1948. V letech 1949-1956 potom působil jako kaplan v Domaslawicích (Polsko) a v období 1956 až 1970 jako administrátor ve Skorošicích a Vlčicích. Od r. 1964 působil opět v Bílé Vodě jako administrátor ex currendo a poté v období od 1.9.1970 do r. 1986 jako farář a domácí duchovní v charitním domě pro staré a nemocné řeholnice.²²

Další tři kněží z Jesenicka patří do skupiny duchovních, kteří v důsledku pronásledování nacistickou mocí přišli o život a jsou tedy jejími oběťmi. Tato studie jim věnuje více pozornosti, neboť nejvyšší možná oběť - lidský život - si to jistě zaslouží.

První z nich, Vinzenz Brauner, děkan ve Zlatých Horách (něm. Zuckmantel) sice nepadl v boji, ani nebyl utýrán v koncentračním táboře, zemřel však odloučen od svých farníků a spoluobčanů v důsledku fyzických i psychických útrap. Jeho kněžská, občanská i lidská statečnost je příkladem pro duchovního kterékoliv doby. Narodil se 18.11.1877 v Salisově (něm. Salisfeld, m. č. Ondřejovic). Gymnázium vystudoval ve Vidnavě, tamtéž pak studoval v teologickém semináři, kde byl na sv. Annu 1900 vysvěcen na kněze. Jako kaplan potom krátce působil v Heřmanovicích (okr. Bruntál), ale opět se vrátil do školních lavic. Tentokrát pokračoval v teologickém studiu ve Vratislavi, protože měl nastoupit jako profesor ve vidnavském semináři. Nakonec ale byl jmenován v r. 1906 kaplanem v Javorníku, kde působil do r. 1909. Od 2. května toho roku pak zastával místo faráře, od r. 1915 pak i děkana ve Zlatých Horách. Byl jedním z mála německých duchovních, kteří po vzniku Československa v r. 1918 vedli svoje věřící ke smírné cestě sžívání se s novým státním zřízením. V pozdějších letech patřil dokonce k příznivcům prezidenta T. G. Masaryka. Byl oblíben nejen mezi věřícími, takže v období let

1927 - 1938 zastával, a podle dochovaných dokladů velice dobře, funkci starosty města. V duchovní sféře se velice zajímal o práci s mládeží; tak např. ve 30. letech 20. století dokonce s mladými věřícími vlastnoručně zbudoval 14 zastavení křížové cesty k poutnímu místu na Maria Hilf.

Jeho postoj k narůstající nacistické moci v Německu a k jejím stoupencům v Československu, především v německém pohraničí, byl velmi vyhraněný. Vyústil v projev na celostátním sjezdu Německého kulturního svazu konaném ve Zlatých Horách ve dnech 15. až 16.5.1937, v němž varoval před přizpůsobováním německé kulturnosti a křesťanského základu společnosti novodobé politické situaci. Je tedy pochopitelné, že jeho osobu zařadil nacistický režim mezi zrádce národa a po obsazení Sudet jej dal sledovat. V dopoledních hodinách 6. května 1941 byl Brauner zatčen a internován v opavské věznici tamního gestapa. Po sedmi týdnech, aniž se směl vrátit na svoji faru, byl vykázán ze Sudet. První útočiště mu poskytly chudé školské sestry v Neuzelle, ale ani tam neunikl dohledu gestapa. Pak byl jmenován kaplanem ve Schwiebus, od 24.9.1942 pak působil jako farář v Sommerfeld v Dolní Lužici. Psychické i fyzické těžkosti se velmi rychle podepsaly na jeho zdraví. Již v listopadu 1942 musel vyhledat lékaře, při mši svaté 6. prosince mu zdraví vypovědělo zcela, lékař konstatoval zápal plic. Na Silvestra toho roku musel být převezen, i když se tomu bránil, do tamní nemocnice, kde 30. ledna 1943 zemřel. Podle svého přání a se svolením gestapa byl převezen a pohřben ve Zlatých Horách. Pohřební obřad 6. února se stal tichou demonstrací věřících proti režimu, který je připravil o duchovního vůdce.²³

Obětí nacizmu se také stal profesor vidnavského teologického semináře *Karl Schrammel*. Narodil se v r. 1907 ve Frýdku, teologii studoval v Olomouci, kde byl r. 1932 vysvěcen knězem. Potom působil krátce jako kaplan v Novém Jičíně a v letech 1932 - 1938 jako prefekt chlapeckého semináře v Bruntále. Od 1.7.1938 byl vicesuperiorem olomouckého kněžského semináře. Od podzimu r. 1938 zastával funkci vicerektora v semináři ve Vidnavě. Učil tam taktéž němčinu, chorál, dějiny a teorii hudby. Sám byl totiž výtečným hudebníkem a teoretikem hudby. V letech 1935 - 1937 absolvoval letní kurzy na salzburšské konzervatoři a v létě r. 1938 kurz chorálu v jugoslávské Banja Luce. Jako vicerektor hájil podle vzpomínek spravedlivě zájmy českých bohoslovců ve Vidnavě. Působil zde do 15.5.1939, kdy se stal ředitelem chlapeckého semináře v Bruntále. Nebojácné vystupování proti nacistické moci vedlo 7.7.1941 k jeho zatčení gestapem. Tři měsíce byl vězněn v Opavě, potom byl převezen do koncentračního tábora v Dachau a odtud v r. 1944 do Buchenwaldu, kde v následujícím roce zemřel.²⁴

Poslední medailónek kněžských osobností z Jesenicka patří *Dr. Ludwigu Wrzolovi*, papežskému prelátovi, profesorovi a řediteli kněžského semináře ve Vidnavě. Narodil se 27.12.1881 v Zabrzegu ve východním Slezsku; nepocházel tedy, stejně jako Karl Schrammel, z Jesenicka, ale takřka celé jeho teologické působení je s ním spjato. V rodné polštině absolvoval pouze obecnou školu, dalšího vzdělání se mu dostalo již na školách německých: na gymnáziu v Bilsku (Bielitz) a teologickém semináři ve Vidnavě. Tam byl také 26.7.1904 vysvěcen na kněze, následně zde rok působil jako kaplan a dva roky jako prefekt chlapeckého konviktu. Ve školním roce 1906/1907 vyučoval náboženství v nižších třídách vidnavského gymnázia. Poté byl katechetou v Bilsku a v letech 1908 - 1910 studoval jako doktorand ve Vídni. Do vidnavského semináře se vrátil v r. 1910 jako řádný profesor a celých 25 let pak přednášel hebrejštinu, dogmatiku, liturgiku, katechesi, morálku a apologetiku. Od r. 1935 přednášel již většinou pouze filozofii - té se věnoval po celý život. Byl např. velkým znalcem Immanuela Kanta. V lednu 1933 byl jmenován ředitelem semináře a 5. července 1936 papežským prelátem. Jako profesor i ředitel byl pověstný svou náročností, spravedlností, ale také dobrým srdcem a laskavostí vůči studentům. Neměl však jednoduchou pozici u svých nadřízených, zvláště po nástupu nacizmu k moci, protože dával zřetelně najevo svůj odpor k nové německé moci. Velmi dobře rozpoznal nebezpečí fašismu a budoucnost semináře neviděl optimisticky.

Jeho postavením otrásl 2. prosinec 1938. Ten večer poslouchali studenti projev Adolfa Hitlera. I přes ředitelovo nařízení, aby ve 21,30 hod. byl v refektáři klid, pokračovali teologové německé národnosti v poslechu. Ředitel Wrzol vstoupil, rádio zhasl a beze slova místnost opět opustil i přes hlasité projevy nesouhlasu ze strany nacionalisticky orientovaných posluchačů. Druhého dne odjel profesor Wrzol do Vratislavi, požádal kardinála Bertrama o uvolnění a po svém návratu svolal studenty do posluchárny, kde odevzdal klíče od budov semináře Dr. Pavlu Kirchnerovi. Od toho dne již nepřednášel a koncem prosince opustil seminář (německá literatura udává leden 1939). Následně nejprve vyučoval náboženství v Těšíně, kde ho zastihl začátek 2. světové války. Poté byl dosazen na místo administrátora malé farnosti Ligota u Bilska; tam byl dne 12.5.1940 zatčen gestapem jako jeden z mnoha příslušníků nepohodlné a odbojné polské inteligence. Objevily se dokonce zprávy, že byl zatčen na základě udání některého z německých posluchačů semináře; jiné zdroje uvádějí jako další možný důvod jeho zatčení rady farníkům v novém působišti, jak se vyhnout vojenské službě. Po zatčení byl ihned poslán do koncentračního tábora v Dachau a odtud do Mauthausenu - Gusenu, kde již 30. září 1940 zemřel. Msgr. Ludwig Wrzol představoval svým protinacistickým postojem a morálními vlastnostmi jistě jednu z největších osobností duchovní sféry naší oblasti před r. 1945.²⁵

Perzekuce řeholních řádů a kongregací

Druhou samostatnou kapitolu útlatku církve ze strany nacistického režimu představovalo vytlačení církevních řádů především ze školství - od škol mateřských až po výchovné ústavy - a ze sociální sféry. Podívejme se nejprve trochu blíže na situaci v jesenickém komisariátu v r. 1938. Již bylo uvedeno, že v řeholních řádech a kongregacích působilo v tomto roce v naší oblasti 363 řeholnic (mužské řády a kongregace zde nesídlily). Nejpočetněji byly zastoupeny sestry Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského - tzv. boromejky. V r. 1938 jich zde působilo 221, z toho 16 novicек, v r. 1942 již pouze 200, z toho 7 novicек. Mateřinec, tj. mateřský klášter se nacházel v Městě Albrechticích (okr. Bruntál), v komisariátu působily v dalších třinácti místech: v Bílé Vodě, Javorníku, Jeseníku, Kobylé nad Vidnavkou, Mikulovicích, Mnichově (okr. Bruntál), Ondřejovicích, Vápenné, Velkých Kuneticích, Vidnavě, Zlatých Horách, Žárech (okr. Bruntál) a v Žulové (*seznam působišť s bližšími údaji viz příloha č. 2*). Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame - školské sestry - našla působiště v Javorníku, Bílé Vodě a ve Zlatých Horách. Ve všech těchto lokalitách provozovaly v r. 1938 především vzdělávací a výchovná zařízení pro dívky. V Javorníku šlo o penzionát, mateřskou, obecnou a měšťanskou školu a školu živnostenskou (21 sester). V Bílé Vodě vedly též penzionát, mateřskou a rodinnou školu pro dívky. Mimo to zde byl dům odpočinku pro staré a nemocné sestry kongregace (celkem 36 sester). Ve Zlatých Horách působila jejich mateřská, obecná a měšťanská škola a škola ručních prací. Kromě toho zde existoval útulek pro dívky (celkem 20 sester). V r. 1938 žilo v našem komisariátu 77 školských sester, v r. 1942 jejich počet vzrostl na 106. V tomto roce již však ve všech třech místech provozovaly pouze domovy pro staré a nemocné sestry: Javorník - 25 sester, Bílá Voda - 62 sester a Zlaté Hory - 19 sester. Je tedy zřejmé, že počet školských sester narostl díky soustředění přestárlých a nemocných členek kongregace. Posledním řádem na sledovaném území byl Řád sv. Voršily - voršilky. Jediným jejich působištěm u nás byl klášter v Jeseníku (Freiwaldau, Frývaldov).²⁶ Poskytoval v r. 1938 celou škálu vzdělání pro dívky: mateřskou, obecnou a měšťanskou školu se samostatnými třídami pro nemajetné dívky, jednoletou rodinnou školu, dvouletou obchodní školu, dvouletou školu pro ženská povolání, penzionát a poskytoval i jazykové kurzy. V klášteře žilo v tom roce 37 řádových sester, 25 sester laických, 1 novicka a 2 laické novicky, celkem tedy 65 osob. Bohužel, v r. 1942 již z proslulého vzdělávacího komplexu nezbylo nic, v klášteře fungovala jen ozdravovna pro paní a dívky. Žilo zde 32 sester řádových, 23 laických a pouze 1 novicka, celkem 56 osob. Na příkladě jesenického kláštera voršilek se můžeme na tuto oblast nacistické proticírkevní politiky podívat podrobněji.

Výchovný ústav pro dívky založily voršilky v r. 1881 a do r. 1939 jím prošlo 4004 dívek.²⁷ Říšská moc již od r. 1938 usilovala o zrušení všech církevních škol, resp. o jejich zestátnění. Od r. 1939 tak byly i voršilky propuštěny ze školních služeb, v září pak odešlo 7 sester-učitelek do Belgie. I penzionát byl od tohoto roku pod světskou správou. O situaci kláštera velmi přesně vypovídají vzpomínky poslední představené frývaldovského konventu M. Ansgardy Diebl²⁸: „Přišel rok 1938 a situace se změnila. V rozhodujících dnech v září, kdy velká část obyvatelstva opustila město, zůstaly jsme věrné své půdě, ale tušily jsme již, co nacistické hnutí pro náš klášter znamená, neboť jejich smýšlení bylo od počátku největším nepřitelem křesťanských názorů. Hned v prvních dnech po obsazení přijel říšský ministr Rust do Frývaldova a veřejně oznámil na náměstí, že klášterní školy již dlouho nebudou... 1.3.1939 ztratily jsme veškeré naše školy... Musela jsem všechno odevzdati nacistickým správcům a správkyním, kteří byli našimi nepřáteli a s opovržením mluvili o našich školách, názorech, dětech a vyučovacích metodách. Několik sester bylo ihned propuštěno, ostatní směly vyučovat jen do prázdnin. Dalším bodem byly soukromé hodiny. Směly jsme ještě krátký čas dávat soukromé hodiny těm, kteří byli spolehliví a obdrželi patřičné potvrzení krajského vedoucího NSDAP (Kreisleiters). Kdo nebyl ve straně, dekret nedostal a na hodiny chodit nesměl. ... Mezitím, co ostatní se radovali a velebili vůdce, stály zármutek a bída před vraty našeho kláštera. Zkoušené učitelky bez práce, klášter bez příjmů. To vše věděla i spolusestra M. Hildegarda Maertens, která dlela u svých příbuzných v Belgii. Udělala v této věci takřka nemožné, zapojila do jednání i kněžnu Josefinu, takže nakonec úřad Sureté Publique v Bruselu vydal svolení, aby voršilky z Frývaldova, které trpí nacistickým režimem a jsou pronásledovány, dostaly po dobu teroru povolení k pobytu v Belgii. Ale když se o tom zdejší nacistické úřady dověděly, dělaly nám potíže a nechtěly sestrám vystavit potřebné papíry. A protože 1.9.1939 vypukla válka, odjely jenom ty sestry, které měly papíry již v pořádku (7 voršilek); ostatní byly nuceny zůstat ve Frývaldově“.²⁹

Útoky ze strany nacistických úřadů vůči klášteru se stupňovaly: výsledky „nespolehlivých“, skryté i zcela otevřené výhrůžky. Podle krajského vedoucího Jaroschka byl klášter hanbou pro město a každý člověk s křesťanským přesvědčením pro celou říši. Sdílel matce představené, že řeholnice nikdy nemohou být uznány jako Němky a vyzval ji, aby se spolusestrami odložila řeholní roucho, pak že se o ně stát postará. Konvent byl pod neustálým dohledem, řeholnice - především cizinky - musely mít svolení k opuštění města. Klášter byl nesčíslněkrát prohledáván. Již od počátku války byl konvent donucen pronajímat stále více prostor různým nacistickým organizacím a stranám: Německému svazu žen, vojenské pomoci, NSDAP. Ke konci války dostala matka představená příkaz k opuštění kláštera. Místní stranický vedoucí Pawlowski tehdy prohlásil, že má právo sestry vyhostit. Ani tyto hrozby však M. Diebl nedonutily k tomu, aby s láskou budované dílo opustila. V dubnu 1944

měl klášter ještě 46 sester. Dvě sestry pracovaly jako účetní, jedna jako kancelářská síla, pět dalších jako pomocné síly na farnostech v Jeseníku, Hlucholazech (něm. Ziegenhals, dnes Glucholazy, Polsko) a v Kožli (Cossel, dnes Kožle, Polsko), jedna řeholnice působila jako pomocná zdravotní sestra. Od r. 1944 sloužily vybrané budovy jako azyl pro uprchlíky z východního Pruska. Dne 14.3.1945 byly pak zavřeny i všechny školy a v prostorách kláštera byl zřízen pomocný lazaret. Tyto dva poslední válečné roky znamenaly pro klášter i výchovný ústav de facto konec.³⁰

Tak podrobné informace o ostatních kláštích a jejich školních ústavech na Jesenicku prozatím nemáme, ale můžeme se právem domnívat, že situace v nich byla velmi podobná.

Z dostupných pramenů sice nelze zjistit přesná čísla nacizmem pronásledovaných a postižených duchovních osob v oblasti komisariátu Jeseník pro celé sledované období, ale přesto z nich pozorný badatel může zjistit doposud neznámé informace o postavení církve a především o lidských osudech duchovních na Jesenicku v období let 1938 - 1945. Pro některé skupiny zdejších německých obyvatel to nebyla doba lehká. Cílem studie bylo proto poukázat na obtížné postavení místních představitelů římskokatolické církve jako jedné z nich.

POZNÁMKY

1. Biskupství ve Vratislavi povýšeno na arcibiskupství 13.8.1930.
2. Msgr. František Onderek, ThDr., 13.10.1888 Bruzovice (okr. Frýdek-Místek) - 24.10.1962 Český Těšín (okr. Karviná), od r. 1918 profesor vidnavského kněžského semináře, od 6.11.1935 komisařem pro československou část západního Slezska - komisariát Frývaldov (Jeseník), od r. 1945 arcibiskupský pověřenec pro správu sjednocené čs. části vratislavské diecéze se sídlem v Českém Těšíně.
3. Uvedené údaje čerpány z *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1938*, s. 121, 131-135, 173-176; *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942*, s. 11-12, 35 až 36, 51-52, 100-101, 104, 121-122, 137-138, 149.
4. SOKA Bruntál, ŘKFÚ Město Albrechtice, inv. č. 2, Farní kronika 1756 - 1945 (nestránkováno), r. 1942.
5. Prvotní údaje o odvedených čerpány z *Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1939, 1940, 1941, 1942* a doplněny o údaje zjištěné z farních kronik a německé literatury.
6. Od r. 1943 počty odvedených neznáme, pokud nebyly údaje nalezeny v literatuře nebo ve farních kronikách či osobních spisech kněží jednotlivých farností.
7. Rozdíl počtů mezi roky 1938 a 1942 nesouhlasí vzhledem ke skutečnosti, že na místo některých odvedených kaplanů byli jmenováni noví, jinde nebylo místo kaplana obsazeno.
8. SOKA Jeseník, FÚ Jeseník (neinventarizován), Farní kronika 1937 - 1946 (český překlad), s. 30.
9. Opakovaná citace, s. 35-36.
10. SAUER, A.: Zum Gedenken an Kaplan Anton Brieter. In: *Altwaterbote*, roč. 23, 1970, č. 2, s. 17-24.
11. Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen. Ein Heimatbuch. Bietigheim-Bissingen 1995, s. 293, 313.
12. Prameny k této problematice představují ponejvíce farní kroniky, které jsou ale dochovány jen pro některé farnosti a které ne vždy o pronásledování kněží v daném období informují. Doplnující informace poskytuje v některých případech i novodobá vlastivědná německá literatura podle lokalit - tzv. Heimatbuch jednotlivých spolků odsunutých Němců.
13. SOKA Jeseník, FÚ Javorník (neinventarizován), Farní kronika s inventářem (1520) 1826 - 1997, s. 178; SOKA Jeseník, FÚ Uhelná, inv. č. 82, Pamětní kniha farnosti, /1835/ - 1997, s. 23.
14. SOKA Jeseník, FÚ Vápenná, inv. č. 1, Pamětní kniha /1781/ - 1941, nestránkováno, r. 1941.
15. Opakovaná citace.
16. Opakovaná citace.
17. SOKA Jeseník, FÚ Velké Kunčice, inv. č. 11, Farní kronika 1773 - 1945, s. 100-102, 105 + příloha, předvolání gestapa na 2.8.1941.
18. SOKA Jeseník, FÚ Bílá Voda, inv. č. 51, Osobní spisy kněží 1942 - 1947, kart. 4, výpověď faráře A. Starkera z 24.7.1945.
19. Opakovaná citace.
20. Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983, s. 191-195; SOKA Jeseník, FÚ Vápenná, inv. č. 1, Farní kronika /1781/ - 1941, s. 178. Z tohoto pramene pocházejí i oba citáty /překlad autorka/.
21. SOKA Jeseník, FÚ Bílá Voda, inv. č. 51, Osobní spisy kněží 1942 - 1947, kart. č. 4, dopis administrátora Tenzera, administrátora ex currendo z Bílé Vody generálnímu vikáři ze dne 5.2.1944 /překlad autorka/.
22. Saubsdorf, Arbeitsgemeinschaft der Gemeinde Saubsdorf. Augsburg - Nürnberg, 1980, s. 156-158; LARISCH, J.: Pronásledování katolické církve v době nacistické okupace na území ostravsko-opavské diecéze. Ostrava 2005, s. 39; SOKA Jeseník, FÚ Javorník (neinventarizován), Farní kronika s inventářem (1520) 1826-1997, s. 180; SOKA Jeseník, FÚ Bílá Voda, inv. č. 51, Osobní spisy kněží 1942 - 1947, kart. č. 4.
23. SAUER, A.: Děkan Vinzenz Brauner. Zlaté Hory, 1997. Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen. Ein Heimatbuch. Bietigheim-Bissingen, 1995, s. 162; Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg, 1983, s. 190; JOANIDIS, Sotiris: Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy. Rejvíz - Zlaté Hory, 2004, s. 378-379.
24. LARISCH, J.: Pronásledování katolické církve v době nacistické okupace na území ostravsko-opavské diecéze. Ostrava 2005, s. 39; ADÁMEK, Milan: Filosoficko-teologické učiliště a kněžský seminář ve Vidnavě (1899-1945). Disertační práce. Vratimov 1982, s. 53; HARBICH, Karl: Die Philosophisch-theologische Diözesanlehranstalt und Priesterseminar zu Weidenau. In: *Altwaterbote*, sv. III, 1950, č. 4, s. 20-22; č. 5, s. 23-26.
25. KLEINEIDAM, E.: Die Philosophisch-Theologische Hochschule und das Priesterseminar zu Weidenau. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, XII, Königstein 1993, s. 127-177; LARISCH, J.: Pronásledování katolické církve v době nacistické okupace na území ostravsko-opavské diecéze. Ostrava 2005, s. 39; ADÁMEK, Milan: Filosoficko-teologické učiliště a kněžský seminář ve Vidnavě (1899 - 1945). Disertační práce. Vratimov 1982, s. 45-47; HARBICH, Karl: Die Philosophisch-theologische Diözesanlehranstalt und Priesterseminar zu Weidenau. In: *Altwaterbote*, sv. III, 1950, č. 5, s. 25-26; OTTO, Richard: Das Weidenauer Priesterseminar, Das Priesterseminar und seine Direktoren. In: *Das Weidenauer Ländchen. Sudetenschlesien. Eine Chronik*. Neuburg a. d. Donau 1986, s. 156 až 160.

26. Klášter voršilek v Jeseníku byl založen jako kompenzace zrušeného konventu ve Vratislavi, kde plnil takřka dvě století důležitou úlohu vzdělávacího centra dívek pro pruské Slezsko. I tento katolický řád byl ale z Pruska v r. 1878 vyhnán a klášter zrušen. Sestry voršilky se prozatím usadily v Marseille, odkud pak na základě jednání s biskupem dr. Heinrichem Försterem a s městem přišly 19.5.1881 první dvě voršilky do Jeseníku. Dne 21.8. téhož roku byl konvent Římem uznán jako samostatný subjekt a 4.9.1882 bylo zřízení konventu schváleno státem.

27. SOKA Jeseník, Klášter a škola voršilek Jeseník, inv. č. 1, 2, Knihy evidence chovaneček a žákyň, I., II. (1852) 1881-1939.

28. Mater Ansgarda Diebl (1888 - 1952), poslední matka představená kláštera voršilek v letech 1935-1950. Pocházela z Brna, původním jménem Erna Diebl. V jeseníckém klášteře absolvovala obecnou a měšťanskou školu, potom jazykový kurz. Roku 1908 vstoupila jako kandidátka do řádu, 19.11.1912 oblékla řeholní roucho. Její vzdělání bylo úctyhodné: státní zkoušky ze dvou jazyků, zkoušky pro výuku na obecné, měšťanské a obchodní škole, hudební vzdělání. V letech 1917 až 1923 řídila obchodní školu, do r. 1935 byla ředitelkou obecné a měšťanské školy. Stála v čele původního jeseníckého konventu ještě dva roky po odsunu, tj. do r. 1950 ve Feldkirchu, kde je také pohřbena. HARBICH, Karl: Zum Tode der Mutter Oberin M. Ansgarda Diebl vom Ursulinenkloster Freiwalddau. In: Der Altvaterbote, roč. 5, 1952, s. 347-351.

29. SOKA Jeseník, Klášter a škola voršilek Jeseník, inv. č. 62, Osobní spisy členek konventu, kart. č. 4, příloha k žádosti o čl. státní občanství z prosince 1945. A. Diebl v ní popisuje činnost kláštera v letech 1918 - 1945.

30. TINZOVÁ, B.: Dějiny kláštera Řádu svatých Voršilek ve Frývaldově a jeho dívčích škol 1881 - 1948. In: Do nitra Askiburgionu. Sv. 17, Zapadlí vlastenci II. Bruntál 2001, s. 72-74.

LITERATURA

ADÁMEK, Milan: Filosoficko-teologické učiliště a kněžský seminář ve Vidnavě (1899-1945). Disertační práce, Vratimov 1982.

HARBICH, Karl: Die Philosophisch-theologische Diözesanlehranstalt und Priesterseminar zu Weidenau. In: Altvaterbote, sv. III, 1950, č. 4, s. 20-22; č. 5, s. 23-26.

HARBICH, Karl: Zum Tode der Mutter Oberin M. Ansgarda Diebl vom Ursulinenkloster Freiwalddau. In: Der Altvaterbote, roč. 5, 1952, s. 347-351.

Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983.

JOANIDIS, Sotiris: Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy. Rula, Rejvíz - Zlaté Hory 2004.

KLEINEIDAM, Erich: Die Philosophisch-Theologische Hochschule und das Priesterseminar zu Weidenau. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, XII, Königstein 1993, s. 127-177.

LARISCH, Jan: Pronásledování katolické církve v době nacistické okupace na území ostravsko-opavské diecéze. Ostrava 2005.

Saubsdorf. Arbeitsgemeinschaft der Gemeinde Saubsdorf. Augsburg - Nürnberg 1980.

SAUER, Albert: Zum Gedenken an Kaplan Anton Brieter. In: Altvaterbote, roč. 23, 1970, č. 2, s. 17-24.

TINZOVÁ, Bohumila: Dějiny kláštera Řádu sv. Voršilek ve Frývaldově a jeho dívčích škol 1881 až 1948. In: Do nitra Askiburgionu. Sv. 17, Zapadlí vlastenci II. Bruntál 2001, s. 65-87.

ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Prostor - Argo, Praha 2001.

Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen. Ein Heimatbuch. Bierigheim-Bissingen 1995.

HOFFMANN, Bedřich: A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech. Píseň 1946.

PRAMENY TIŠTĚNÉ

Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1938, Breslau, s.d.

Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1939, Breslau, s.d.

Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1940, Breslau, s.d.

Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1941, Breslau, s.d.

Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942, Breslau, s.d.

další ročníky nenalezeny, nebyly patrně vydávány

Katalog olomoucké arcidiecéze za biskupa ThDr. Josefa Vrány. Olomouc 1986.

ARCHIVNÍ PRAMENY

SOKA Jeseník:

Fond Klášter a škola voršilek Jeseník (1852) 1881 - 1948 (2001)

Farní úřad Bílá Voda, inv. č. 4, Farní kronika (1938) 1940 - 1956, s. 1-22.

inv. č. 51, osobní spisy duchovních 1942 - 1947, kart. č. 4

Fond Farní úřad Javorník (neinventarizováno), Farní kronika

Fond Farní úřad Jeseník (neinventarizováno), Farní kronika

Fond Farní úřad Mikulovice, inv. č. 42, Pamětní kniha 1625 - 1940

Fond Farní úřad Skorošice, inv. č. 159-163, Farní kronika s opisy a českým překladem 1783 - 1956

Farní úřad Uhelná, inv. č. 82, Pamětní kniha /1835/- 1997

Fond Farní úřad Vápenná, inv. č. 1, Pamětní kniha /1781/- 1941

Farní úřad Velké Kunětice, inv. č. 11, Farní kronika /1733/- 1942

FÚ Vidnava, neinvent., Farní kronika 1886 - 1939

Farní úřad Vlčice, inv. č. 16, Farní kronika /1737/- 1947

SOKA Bruntál se sídlem v Krnově:

Fond MNV Heřmanovice, inv. č. 1, Zápis schůzí MSK 1945 - 1946

Fond RKFÚ Heřmanovice, inv. č. 69, kart. 17, Ohlédací listy 1945

Tamtéž, inv. č. 65, Osobní spisy duchovních 1900 - 1939

Fond RKFÚ Hynčice, inv. č. 10, Farní kronika 1721 - 1945

Fond RKFÚ Město Albrechtice, inv. č. 2, Farní kronika 1756 - 1945

Fond RKFÚ Valštejn, inv. č. 5, Pamětní kniha 1931 - 1942

STRESZCZENIE

Prześladowanie katolickiego duchowieństwa w latach 1938-1945

Prześladowanie katolickiego duchowieństwa w latach 1938-1945 jest jednym z najmniej znanych zagadnień historii regionu. Księża za pracę duszpasterską byli karani zakazem nauczania lub wygnaniem z Sudetów. Takie represje dotknęły co najmniej 9 księży. Natomiast 19 młodych kapłanów zostało powołanych do Wehrmachtu, gdzie służyli jako sanitariusze. Przynajmniej jeden z nich, *Anton Brieter*, wikary w Městě Albrechticach poległ, a co najmniej 3 kolejnych zmarło w niewoli.

Formy ograniczenia życia parafii były rozmaite: istniał zakaz publicznych zgromadzeń, ograniczono procesje i pielgrzymki, które mogły się odbywać tylko za zgodą NSDAP. Księża znajdowali się pod nadzorem urzędów państwowym w tym gestapo.

Trzej księża pracujący na Jesenicku zmarli na wygnaniu lub w obozach koncentracyjnych: dziekan i burmistrz Zlatých Hor *Vinzenz Brauner* (1877 - 1943) zmarł na wygnaniu w Lubsku, *Karl Schrammel* (1907 - 1945), profesor seminarium duchownego w Vidnavie zmarł w 1945 r. w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie, dyrektor tamtejszego seminarium *Ludwig Wrzół* (1881 - 1940), zginął w obozie koncentracyjnym Mauthausen-Gusen. Więcej szczęścia miał proboszcz z Bílej Vody *Alois Starker* (1906 - 1986), którego w 1945 r. zwolniono z obozu koncentracyjnego.

W czasie okupacji ograniczona została działalność zakonów. Wszystkie szkoły i zakłady wychowawcze prowadzone przez zakonnice zostały upaństwowione. *Boromeuszki*, siostry szkolne *de Notre Dame* i urszulanki pracowały od 1939 r. tylko jako pielęgniarki lub pomagały w kancelariach parafialnych. (Innym przykładem nazistowskich działań przeciw zakonowi mogą być dobrze znane ze źródeł dzieje urszulanek z Jesenika).

Ten przyczynik do historii regionu jest pierwszą próbą pokazania postaw duchowieństwa z komisariatu Jeseník w okresie 1938-1945. Potrzebne są dalsze badania źródłowe w celu przedstawienia listy prześladowanych duchownych.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfolgung von Priestern 1938 - 1945

Die Verfolgung der katholischen Geistlichkeit in der Zeit von 1938 bis 1945 ist eins der am wenigsten bekannten Gebiete der Regionalgeschichte des 20. Jahrhunderts. Dabei hat aus heutiger Sicht die heldenhafte Standhaftigkeit einiger Priester, Laien oder Ordensschwestern aus dem Jeseníker Kommissariat gegenüber dem Nazismus mit Bestimmtheit seinen Platz im durchaus positiven Erbe der ehemaligen deutschen Bewohner. Ob es sich nun um Priester handelt, die wegen ihrer pastoralen Arbeit, wegen der Verbote, Religion zu lehren, oder die Vertreibung aus dem Sudetenland handelt, so waren nicht weniger als 9 Priester des Kommissariats betroffen, sowie ein junger Priester, der zur Wehrmacht einberufen wurde, wo er durchweg als Sanitätssoldat diente. Von den festgestellten 19 eingezogenen Geistlichen kam einer nachweislich nicht zurück *Anton Brieter*, Kaplan in Stadt Olbersdorf, zumindest drei weitere starben in der Haft.

Die weiteren Formen einer Einschränkung des kirchlichen Lebens der Pfarreien waren sehr verschiedenartig: Es galt das Verbot öffentlicher Versammlungen, begrenzt wurden traditionelle Prozessionen und Wallfahrten, die nur nach Genehmigung der NSDAP durchgeführt werden durften, die Priester befanden sich unter ständiger Überwachung durch die staatlichen Behörden einschließlich der Gestapo.

Drei Priester, die in der Region Jeseník wirkten, kamen, sei es in der Verbannung oder in Konzentrationslagern ums Leben. Der Zuckmantler Dekan und zugleich Bürgermeister *Vinzenz Brauner* (1877-1943), der an den Strapazen in der Verbannung im Jahre 1943 in Sommerfeld verstarb, *Karl Schrammel* (1907-1945), Professor am Weidenauer Priesterseminar, der im Jahre 1945 im Konzentrationslager Buchenwald verstarb und der Direktor dieses Seminars *Ludwig Wrzół* (1881-1940), für den sein öffentlicher Widerstand gegen den Nazismus den Tod im Konzentrationslager Mauthausen-Gusen bedeutete. Ein glücklicheres Schicksal ereilte den Pfarrer aus Weisswasser *Alois Starker* (1906-1986), der im Jahre 1945 aus einem Konzentrationslager entlassen wurde.

Nicht ausgespart blieb auch die Tätigkeit der Klöster und Kongregationen im Kreis: Verstaatlicht wurden alle Klosterschulen und die Erziehungseinrichtungen von den Kindergärten bis zu den Handelsschulen. Die *Boromeäerinnen*, die *Armen Schulschwestern de Notre Dame* und die *Ursulinerinnen* arbeiteten ab 1939 nur als Krankenpflegerinnen, betrieben Einrichtungen für alte und kranke Mitschwestern oder halfen bei der Administration in den Pfarrämtern. (Als Beispiel für weitere konkrete Formen der nazistischen Antikirchenpolitik gegen Ordensschwestern kann die Geschichte des Jeseníker Konvents der Ursulinerinnen dienen, worüber es eine Vielzahl von Quellen gibt.)

Dieser Einblick in die Geschichte der Region in der Zeit des Nazismus ist ein erster Versuch die Stellung und die Tätigkeit der Geistlichkeit des Kommissariats Jeseník in den Jahren 1938-1945 zu beleuchten. Notwendig ist eine weitere, vor allem auf Quellen gründende Forschung, um die Statistik der verfolgten Geistlichen abschließen zu können.

PŘÍLOHA č. 1

Seznam kněží komisariátu Jeseník podle děkanátů a farností v letech 1938 a 1942

Seznam zkratk:

adm. - administrátor

adm. ex cur. - administrátor ex currendo

d - děkan

em. - emeritní - v. v. - bývalý

f - farář

k - kaplan

kat. - katecheta, učitel náboženství

ko - kooperátor

kur. - kurátor, kněz pověřený duchovní správou

vik. - vikář zde většinou chápáno jako zastupující kněz (též administrátor)

v. v. - ve výslužbě

Vysvětlivky:

První datum v závorce značí narození, druhé vysvěcení na kněze a třetí datum nástupu do současného místa působení. U kněží v. v. není třetí datum uváděno.

Děkanát Jánský Vrch (Javorník; Johannesburg, Jauernig) - 9 farností:

Bernartice (Barzdorf)

1938 - Thanheiser Alfred, ThDr., f (6.1.1892, 8.7.1814, 1.3.1935)

- Richter Nikolaus, k (1.12.1909, 15.6.1935, 1.7.1935)

1942 - Thanheiser Alfred, ThDr., f

- Bernet Emil, k (22.11.1911, 3.7.1938, 27.10.1938)

Bílá Voda (Weißwasser)

1938 - Pospischil Adolf, f (11.7.1881, 30.6.1907, 12.7.1934)

- Fuhrmann Johann, kur. u chudých školských sester de N. D., v. v. (7.5.1869, 5.7.1895)

1942 - Starker Alois, f (30.7.1906, 12.7.1931, 9.6.1939)

- Carl Paul, f v. v. + domácí duchovní u školských sester (25.1.1882, 22.6.1907)

Bílý Potok (Weissbach)

1938 - Gruner Stephan, f (15.8.1880, 24.7.1906, 28.10.1929)

1942 - Gruner Stephan, f

Jánský Vrch (Javorník)

1938 - Latzel Karl, f (8.6.1893, 8.7.1917, 1.7.1928)

- Starker Alois, k (30.7.1906, 12.7.1931, 1.8.1933)

- Schreiber Franz, v. v. (5.10.1868, 9.7.1891)

1942 - Latzel Karl, f a em. d - nyní nepřítomný

- Nowak Franz-Josef, kur. a vik. (11.2.1910, 28.1.1934, 15.8.1941)

- Blaik Alfred, k - nyní u wehrmachtu (15.9.1913, 30.7.1939, 10.1.1940)

- Schreiber Franz, v. v.

Nové Vilémovice (Neu Wilmsdorf)

1938 - Gottwald Stephan, f (18.9.1898, 9.7.1922, 5.12.1930)

1942 - Glatzel Johannes, f (9.1.1911, 15.6.1935, 4.7.1941)

Travná (Krautenwald)

1938 - Mokrisch Antonius, f (13.9.1894, 13.7.1924, 7.7.1935)

1942 - místo faráře neobsazeno - v. Wittig Alexander, admin. ex cur. (f v Rozčiszowie, Polsko)

Uhelná (Sörgsdorf)

1938 - Birke Otto, f (29.1.1877, 25.7.1901, 1.8.1912)

1942 - Birke Otto, f a čestný d

Vičice (Wildschütz)

1938 - Hackenberg Mauritius, f + d (2.2.1871, 5.7.1894, 13.12.1906)

- Glatzel Johann, k (9.1.1911, 15.6.1935, 1.7.1935)

1942 - Hackenberg Mauritius, f + d, církevní rada

- Gajewski August, vik. (27.2.1913, 30.7.1939, 24.12.1941)

Zálesí (Waldeck)

1938 - fara neobsazena farářem

- Grimme Josef, farní admin. (9.11.1902, 11.7.1926, 1.12.1935)

1942 - Weicht Josef, f (10.3.1898, 15.7.1923, 8.3.1940)

Děkanát Jeseník (Freiwaldau) - 9 farností + 1 lokálie (Bukovice):

Česká Ves (Böhmischdorf)

1938 - Pietsch Alois, f (10.6.1904, 15.7.1928, 19.11.1933)

1942 - Pietsch Alois, f

Dolní Domašov (Nieder Thomasdorf)

1938 - Schreiber Franz, f (14.2.1893, 30.6.1918, 27.8.1933)

- Siwek Robert, v. v. původně v Adolfovicích (27.11.1875, 5.7.1899)

1942 - Schreiber Franz, f

- Siwek Robert, v. v.

Horní Domašov (Ober Thomasdorf)

1938 - Brauner Alois, f (19.5.1906, 13.7.1930, 23.9.1937)

1942 - Brauner Alois, f

Hradec-Široký Brod (Gröditz Breitenfurt)

1938 - Glassner Edmund, f (20.9.1887, 21.7.1914, 1.8.1925)

1942 - Glassner Edmund, f

Jeseník

1938 - Neugebauer Engelbert, probošt, f (13.10.1888, 21.7.1914, 10.7.1926)

- Koblíha Josef, 1. k (4.4.1909, 19.3.1933, 1.12.1935)

- Polzer Friedrich, 2. k (12.8.1905, 14.7.1929, 1.2.1937)

- Werner Franz, 3. k (23.4.1912, 12.7.1936, 11.12.1936)

- Werner Franz, kat. na obecné a měšťanské škole (9.11.1904, 14.7.1929, 1.7.1935)

- Ehrlich Josef, kat., prof. gymnázia (16.12.1885, 27.7.1909, 1.10.1917)

- Linsen Josef, církv. rada, v. v. spirituál v klášteře voršilek (24.6.1852, 24.8.1877)

1942 - Polzer Friedrich, f (12.8.1905, 14.7.1929, 13.5.1941)

- Koblíha Josef, vrchní k - *nyní u wehrmachtu*

- Reinhard Mrazek, 2. k - *nyní u wehrmachtu* (23.10.1914, 3.7.1938, 12.11.1938)

- Werner Franz, kat. na obecné a měšťanské škole - *nyní u wehrmachtu*

- Ehrlich Josef, církevní rada, v. v. kat., prof. gymnázia

- Wojciechowski Karl, v. v. (8.8.1884, 22.6.1908)

Dolní Lipová (Nieder Lindenwiese)

1938 - Seichter Karl, f a d (23.2.1869, 5.7.1893, 1.1.1925)

- Hartmann Oskar, 1. k (19.1.1906, 13.7.1930, 14.8.1937)

- Naßwetter Friedrich, 2. k (30.9.1910, 12.7.1936, 13.7.1936)

1942 - Seichter Karl, f a d

- Böhm Johannes, farní vik. (27.11.1915, 24.12.1939, 19.12.1941)

Mikulovice (Nicklasdorf)

1938 - Groß Adolf, čestný děkan, f (16.8.1873, 6.7.1898, 1.6.1915)

- Brauner Alois, 1. k (4.1.1908, 19.3.1933, 1.7.1935)

- místo 2. k neobsazeno

1942 - Brauner Alois, f (4.1.1908, 19.3.1933, 8.10.1940)

- Seidel Georg, k - *nyní u wehrmachtu* (16.4.1911, 30.7.1939, 1.9.1939)

- Kasperlik Erich, zastupující k (17.2.1914, 4.7.1937, 10.9.1940)

Písečná (Sandhübel)

1938 - Sentner Josef, f (28.4.1892, 30.6.1918, 25.11.1935)

1942 - Sentner Josef, f

Supíkovice (Saubsdorf)

1938 - Wagner Hermann, f (29.10.1899, 11.7.1926, 6.8.1933)

1942 - Wagner Hermann, f

Bukovice - lokálie (Buchelsdorf)

1938 - nejsou Bukovice v seznamu vůbec uváděny

1942 - Sauer Albert, lokální k (30.4.1911, 30.7.1939, 10.9.1941)

Děkanát Vidnava (Weidenau) - 8 farností:

Černá Voda (Schwarzwasser)

1938 - Robel Josef, f (19.12.1897, 12.7.1925, 11.8.1932)

1942 - Robel Josef, f

Kobylá n. Vidnavkou (Jungferndorf)

1938 - Kaschel Maximilian, f (16.8.1897, 15.7.1923, 20.11.1933)

- Walliczek Wilhelm, v. v. kat. a církevní rada (24.2.1863, 29.6.1885)

1942 - Kaschel Maximilian, f

- Walliczek Wilhelm, v. v. kat. a církevní rada

Skorošice (Gurschdorf)

1938 - Klein Konrad Hugo, f (14.11.1891, 26.7.1915, 1.10.1933)

- Weihr Josef, k (10.3.1898, 15.7.1923, 1.7.1935)

1942 - místo faráře neobsazeno - Grimme Josef, farní adm. (farář z Rejvízu)

- Drechsler Adolf, k - *nyní u wehrmachtu* (14.8.1912, 12.7.1936, 1.3.1938)

- Klein Konrad Hugo, v. v. f

Stará Červená Voda (Alt Rothwasser)

1938 - Rompel Adolf, f (24.1.1881, 21.7.1909, 1.8.1929)

1942 - Rompel Adolf, f

- Beitz Emil, v. v. f (10.5.1891, 8.7.1917)

Vápenná (Setzdorf)

1938 - Schreiber Adolf, ThDr., f (25.5.1898, 9.7.1922, 13.10.1930)

1942 - Weidlich Richard, f (14.4.1901, 11.7.1926, 23.11.1941)

- Naßwetter Friedrich, k - *nyní u wehrmachtu* (30.9.1910, 12.7.1936, 1.3.1938)

Velké Kunčice (Gross Kunzendorf)

1938 - Gröger Edmund, f a d (16.2.1881, 26.7.1905, 1.7.1913)

1942 - Gröger Edmund, f a d, církevní rada

Vidnava

1938 - Kraus Alois, f (23.4.1889, 22.7.1913, 11.8.1932)

- Mück Eduard, 1. k (6.10.1913, 4.7.1937, 15.8.1937)

- místo 2. k neobsazeno

- Spötke Theodor, v. v. f a čestný d (11.1.1857, 27.6.1885)

- Beitz Emil, f. v. v. bydlí ve Velké Kraši
- 1942 - Schreiber Adolf, ThDr., f (25.5.1898, 9.7.1922, 14.9.1941)
 - Tenzer Rudolf, k (2.4.1906, 27.1.1935, 1.9.1939)
 - Spottke Theodor, v. v. f a čestný d
- Žulová** (Friedeberg)
- 1938 - Hampel Otto, f (11.12.1889, 21.7.1914, 10.9.1928)
- 1942 - Hampel Otto, f

Děkanát Zlaté Hory (Zuckmantel) - 9 farností:

Heřmanovice (Herrmannstadt, okr. Bruntál)

- 1938 - Seichter Franz, f (14.4.1876, 26.7.1900, 1.6.1912)
 - Agner Hugo, k (22.5.1907, 15.6.1935, 1.3.1937)
- 1942 - Seichter Franz, f + čestný d, aktuár
 - Agner Hugo, k - *nyní u wehrmachtu*
 - Heinze Paul, farní vik., 24.7.1906, 1.6.1915)

Horní Údolí (Obergrund)

- 1938 - Klimosch Alfons, f (1.8.1886, 19.7.1911, 1.9.1917)
- 1942 - Klimosch Alfons, f a čestný d

Hynčice (Heinzendorf, okr. Bruntál)

- 1938 - Nowak Eduard, f (13.12.1881, 24.7.1906, 1.6.1915)
- 1942 - Nowak Eduard, f

Město Albrechtice (Stadt Olbersdorf, okr. Bruntál)

- 1938 - Kirchner Josef, f (9.3.1874, 22.7.1903, 1.4.1929)
 - Preišner Viktor, k (15.11.1898, 12.7.1925, 1.3.1937)
 - Marschner Heinrich, duchovní správce na sv. místě Žáry (5.1.1895, 29.6.1919)
 - Nahler Joseph, PhDr., JUDr., duchovní správce v provinciálním domě boromejek (26.7.1879, 24.5.1908)
- 1942 - Kirchner Josef, f + čestný d
 - Brieter Anton, k - *nyní u wehrmachtu* (29.11.1913, 24.12.1939, 1.5.1940)
 - Marschner Heinrich, duchovní správce na sv. místě Žáry (biskupství Litoměřice)
 - Nahler Joseph, PhDr., JUDr., duchovní správce v provinciálním domě boromejek
 - Macurek Josef, v. v. (arcibiskupství Olomouc) (3.6.1880, 5.7.1905)

Mnichov (Einsiedel, okr. Bruntál)

- 1938 - Knoblich Vinzenz, f (10.6.1901, 10.7.1927, 11.12.1936 /7/)
- Kasperlik Erich, k (17.2.1914, 4.7.1937, 1.8.1938)
- 1942 - Knoblich Vinzenz, f

Ondřejovice (Endersdorf)

- 1938 - Brieter Richard, f (7.5.1904, 14.7.1929, 3.12.1936)
- 1942 - Brieter Richard, f

Rejvíz (Reihwiesen)

- 1938 - místo f neobsazeno (adm. ex cur. Klimosch Alfons z Horního Údolí)
 - Pavlík Hieronymus, v. v. f a čestný d (22.9.1865, 5.7.1890)
- 1942 - Grimme Josef, f (+ adm. ex cur. ve Skorošicích) (9.11.1902, 11.7.1926, 7.3.1938)
 - Kasperlik Erich, farní vik. (17.2.1914, 4.7.1937, 9.2.1942)

Valštejn (též Velký Valštejn; Gross Wallstein, okr. Bruntál)

- 1938 - Weidlich Richard, f (14.4.1901, 11.7.1926, 6.8.1935)
- 1942 - místo f neobsazeno admin. ex cur. Nowak Eduard, f v Hynčicích od 3.9.1941

Zlaté Hory

- 1938 - Brauner Vinzenz, f a d (18.11.1877, 26.7.1900, 11.4.1909)
 - Drechsler Adolf, k (14.8.1912, 12.7.1936, 15.7.1936)
 - Gröger Johann, ko (12.7.1913, 4.7.1937, 8.7.1937)
- 1942 - Brauner Vinzenz, f a d, církevní rada - *nyní nepřítomen*
 - Schubert Gerhard, farní vik. (13.3.1905, 1.2.1931, 30.5.1941)
 - Gröger Johann, k - *nyní u wehrmachtu*
 - Pietsch Franz, v. v. (28.5.1875, 25.7.1901)

PŘÍLOHA č. 2

Působíště řádů a kongregací v komisariátu Jeseník v letech 1938 a 1942

číslo za pomlčkou značí celkový počet řeholnic v místě, čísla v závorkách počet řeholnic v daném zařízení, pokud je uvedeno

Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského - boromejky

1938 celkem 221 řeholnic + 16 novicek

1942 celkem 193 řeholnic + 7 novicek

Město Albrechtice (okr. Bruntál)

- 1938 - provinciální mateřinec a noviciát, nemocnice, mateřská škola a péče o nemocné - 60 + 16 novicek
- 1942 - provinciální mateřinec a noviciát, nemocnice, péče o nemocné - 78 + 7 novicek

Bílá Voda

1938 - péče o nemocné - 3

1942 - péče o nemocné - 3

Javorník

1938 - městská nemocnice (3), starobinec (3), sirotčinec sv. Heinricha (5) - 11

1942 - městská nemocnice (3), starobinec (3) - 6

Jeseník

1938 - nemocnice (16), mateřská škola (4), starobinec (5), sirotčinec (3) - 28

1942 - nemocnice (16), starobinec (5) - 21

Kobylá n. Vidnavkou

1938 - péče o nemocné (3), charitní dům - starobinec a dům péče o přestárle sestry, mateřská škola (17) - 20

1942 - péče o nemocné (4), dům péče o přestárle sestry (18) - 22

Mikulovice

1938 - denní stacionář a péče o nemocné - 3

1942 - péče o nemocné - 3

Mnichov (okr. Bruntál)

1938 - vodoléčebný ústav, mateřská škola, nemocnice - 17

1942 - vodoléčebný ústav, starobinec - 18

Ondřejovice

1938 - všeobecná nemocnice, mateřská škola - 4

1942 - péče o nemocné - 3

Supíkovice

1938 - dětský dům (Kinderheimstätte) a péče o nemocné - 3

1942 - 0

Vápenná

1938 - dětský dům a péče o nemocné - 3

1942 - péče o nemocné, varhanice - 3

Velké Kunčice

1938 - mateřská škola, péče o nemocné - 3

1942 - péče o nemocné - 3

Vidnava

1938 - mateřská škola, penzionát, škola ručních prací a rodinná škola, péče o nemocné (23), domácí práce v kněžském semináři (3) - 26

1942 - kancelářské a domácí práce v kněžském semináři - 4

Zlaté Hory

1938 - městská nemocnice a péče o staré osoby (7), sirotčinec (4) - 11

1942 - městská nemocnice (4), péče o přestárle (3), sirotčinec (4) - 11

Žáry (Oberschar, sv. místo u Města Albrechtic, okr. Bruntál)

1938 - léčebný ústav plicních chorob - 14

1942 - léčebný ústav plicních chorob - 15

Žulová

1938 - mateřská škola, péče o nemocné - 3

1942 - péče o nemocné - 3

Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame - školské sestry**1938 celkem 77 řeholnic****1942 celkem 106 řeholnic**

(Mateřský klášter ve Slavkově u Brna)

Bílá Voda

1938 - rodinná škola a penzionát, mateřská škola, dům odpočinku pro staré a nemocné sestry - 36

1942 - dům odpočinku pro staré a nemocné sestry - 62

Javorník

1938 - mateřská, obecná a měšťanská škola, penzionát, živnostenská škola - 21

1942 - domov pro přestárle a nemocné sestry - 25

Zlaté Hory

1938 - mateřská, obecná a měšťanská škola, škola ručních prací a útulek pro dívky - 20

1942 - domov pro přestárle sestry, domácí práce pro wehrmacht - 19

Řád sv. Voršily - voršilký**1938 celkem 65 - z toho 37 řádových sester, 25 laických sester, 1 novicka + 2 laické novicky****1942 celkem 56 - z toho 32 řádových sester, 23 laických sester + 1 novicka****Jeseník**

1938 - vzdělávací ústav pro dívky: obecná a měšťanská škola, penzionát, dvouletá obchodní škola, rodinná škola, dvouletá škola pro ženskou povolání a pracovní dílny, jazykové kurzy - 65

1942 - klášter, ozdravovna pro ženy a dívky - 56 (37 řádových sester, 23 laických sester a 1 novicka)

PŘÍLOHA č. 3

Kněžský seminář ve Vidnavě

1. Profesorský sbor kněžského semináře ve Vidnavě v letech 1938 a 1942

1938 - 7 profesorů + 1 spirituál

Wrzöl Ludwig, nar. 27.12.1881, vysv. 26.7.1904, v místě od 1.9.1910

prof. filozofie, ředitel

Onderek František, nar. 13.10.1888, vysv. 23.7.1912, v místě od 1.1.1920

prof. pastorační teologie, liturgie a katechizmu

Blokscha Josef, nar. 5.4.1892, vysv. 26.6.1917, v místě od 1.10.1920

prof. apologetiky a dogmatiky

Bryda Leo, nar. 26.6.1898, vysv. 10.7.1921, v místě od 1.11.1923

prof. hebrejštiny a exegeze

Kirchner Paul, nar. 16.9.1893, vysv. 30.6.1918, v místě od 1.10.1924

prof. morální teologie, pedagogiky a sociologie

Harbich Karl, nar. 3.9.1893, vysv. 8.7.1917, v místě od 1.6.1925

prof. církevních dějin, patrologie a církevního práva

Otto Richard, nar. 4.1.1902, vysv. 11.7.1926, v místě od 1.4.1933

prof. exegeze a homiletiky, archivář

»

P Dubowy Anastasius - spirituál semináře, nar. 3.11.1891, vysv. 29.6.1921, v místě 13.10.1936

1942 - 7 profesorů + 1 spirituál

Onderek František

Blokscha Josef

Bryda Leo

Kirchner Paul

Harbich Karl

Otto Richard

Kleineidam Erich, PhDr, nar. 3.1.1905, vysv. 27.1.1929, v místě od 1.10.1939

prof. filozofie

»

P Dubowy Anastasius - spirituál semináře

2. Teologové 5. ročníku semináře

1938 - 9 (z toho 2 z Jesenicka, u dalších neudána země původu, žádný z pruského Slezska)

1942 - 14 (z toho 3 z arcibiskupství Vratislav, 8 z biskupství Katovice, 3 z arcibiskupství Olomouc)

3. Studenti semináře povolání k wehrmachtu včetně padlých

Seznam byl vyexcerpován ze seznamu studentů semináře v práci Milana Adámka: Počátky kněžského semináře ve Vidnavě.

Licenciální práce. Vratimov 1982, s. 131 - 149. Údaje nebyly ověřeny. Za jménem následuje datum a místo narození. Studenti z jesenického komisariátu jsou vyznačeni tučně. V závorce za registrem je uvedena strana výše uvedeného díla, na níž je údaj uveden.

Ettel Oskar, 10.6.1914 Litoměřice, padl (133)

Filipp Josef, 18.2.1915 Adamov (134)

Frania Engelbert, 27.9.1921 Katovice (134)

Fuchs Karl, 19.10.1917 Svitavy (134)

Glinka Hyacint, 17.8.1913 Rýmařov (134)

Grella Teodor, 19.5.1911 Beuten (135)

Heide Karl, 13.10.1910 Borkendorf, padl (135)

Hilbert Rudolf, 2.10.1919, padl (136)

Hornig Benno, 16.6.1919 Königshütte (136)

Jana Vojtěch, 23.3.1916 Kobier (136)

Kammer Adolf, 1.11.1915 Rýžoviště (137)

Kurka Emil, 10.9.1920 Štěpánkovice, padl (139)

Lachnit Vilém, 9.3.1919 Medlov (139)

Lehner Vilém, 15.9.1915 Dubí u České Lipy, padl (139)

Martin Gerhard, 4.10.1919 Těšín (140)

Neudert Franz, 31.3.1913 Svitavy (141)

Neugebauer Rudolf, 29.3.1920 Vojtuškov, padl (141)

Orzegowski Ewald, 17.9.1919 Bílsko, padl (142)

Pchalek Alfred, 9.1.1917 Kozmice (143)

Petrusek Josef, 3.2.1913 Odry (143)

Proksch Vojtěch, 28.10.1913 Velké Hoštice (143)

Richter Rudolf, 4.6.1916 Malá Morávka (144)

Sejgol Josef, 8.12.1914 Pawelken, padl (144)

Skiba Karl, 9.1.1915 Krnov, padl (145)

Skrzeczek Franz, 7.7.1918 Kravaře (145)

Sperka Arnošt, 6.12.1921 Kunčíná (145)

Sukiennik Pavel, 16.1.1922 Bílá Voda (145)

Schaubert Josef, 19.6.1919 Kruš (146)

Schillings Leonard, 13.2.1906 Neuss (146)

Schleser Franz, 1.7.1917 Borovany (146)

Scholz Vilém, 1.4.1917 Gischenwald (146)

Swienszek Emil, 12.4.1915 Těšín (147)

Vrchovecký František, 24.3.1917 Oppau u Ratiboře (148)

Walter Rudolf O.T., 1.2.1921 Andělská Hora (148)

Wittich Alfred, 19.8.1915 Žulová, padl (149)**PŘÍLOHA č. 4****Jmenný seznam odvedených kněží**

včetně všech zjištěných údajů (v závorce jako první datum narození, druhé je datum vysvěcení a třetí je datum nástupu do daného místa či funkce)

- do seznamu nebyli zařazeni studenti teologického semináře ve Vidnavě, protože údaje o nich nebylo možno z časových důvodů ověřit, navíc naprostá většina z nich nepocházela z našeho regionu. Jejich seznam je zařazen do přílohy č. 3 Kněžský seminář ve Vidnavě

- seznam zkratk v příloze č. 1

Agner Hugo, k v Heřmanovicích (22.5.1907, 15.6.1935, 1.3.1937)

v r. 1941 narukoval jako sanitní voják k wehrmachtu; další údaje nezjištěny, zastřelen 1945 (?)

Berner Emil, k v Bernartcích (22.11.1911, 3.7.1938, 27.10.1938)

patrně v r. 1941 narukoval jako sanitní voják k wehrmachtu; další údaje nezjištěny, v seznamech padlých není

Blaik Alfred, k v Javorníku (19.9.1913, 30.7.1939, listopad 1939)

červen 1940 povolán k wehrmachtu; další údaje nezjištěny, v seznamech padlých není

Brieter Anton, k v Městě Albrechticích (29.11.1913, 24.12.1939, 1.5.1940)

1940 narukoval jako sanitní voják k wehrmachtu: nejprve do Štětína (několik měsíců), pak ve francouzském Dieppe, následně 1942 nebo 1943 na ruskou frontu. Zajat již nemocný v lednu 1945 s transportem do zajatecké nemocnice ve Wolseck (Volžsk nebo Volžskij ?) na Volze, zemřel 12.4.1945 na blíž neurčenou plicní chorobu.

Drechsler Adolf, k ve Skorošicích (14.8.1912, 12.7.1936, 1.3.1938), po vysvěcení z Jeseníku do Vápenné - jako k a od 2.8.1936 Zlatých Hor

červen 1941 narukoval k wehrmachtu; další informace nezjištěny, v seznamu padlých není

Groger Johann, k ve Zlatých Horách (12.7.1913, 4.7.1937, 8.7.1937)

v r. 1941 narukoval k wehrmachtu, v prosinci 1942 navštívil děkana V. Braunera ve vyhnanství v Sommerfeldu; další informace nezjištěny, v seznamech padlých není

Kobliha Josef, vrchník v Jeseníku (4.4.1909, 19.3.1933, 1.12.1935)

9.12.1940 narukoval k wehrmachtu do Prahy jako sanitní voják. V kronikářském zápise z r. 1942 je poznamenáno, že mu byly na frontu čas od času posílány balíčky s hostiemi a mešním vínem, což kvitoval s povděkem. V ruském zajetí (datace nezjištěna), po propuštění několik měsíců v internačním táboře v Praze - 6. června 1946 se vrátil do Javorníku, po dvou měsících přeložen do Bruzovic u Frýdku

Mrazek Reinhard, 2. k v Jeseníku (23.10.1914, 3.7.1938, 12.11.1938 - do té doby k v Dolní Lipové)

24.11.1939 odveden a již odpoledne toho dne narukoval k wehrmachtu jako sanitní voják do Vratislavi. O Vánocích 1939 na dovolené, v lednu 1941 také, ale s anginou musel do vojenského lazaretu na Gräfenberku. V kronikářském zápise z r. 1942 je poznamenáno, že mu byly na frontu čas od času posílány balíčky s hostiemi a mešním vínem, což kvitoval s povděkem. V ruském zajetí (datace nezjištěna) ještě v r. 1946, podle zprávy mohl i tam působit jako duchovní. Další údaje nezjištěny.

Naßwetter Friedrich, k v Mikulovicích (30.9.1910, 12.7.1936 k v Dolní Lipové, pak od 1.3.1938 k ve Vápenné, od 15.6.1939 v Mikulovicích)

4.12.1940 povolán k sanitní službě u wehrmachtu do Štětína, odtud do školy pro sanitní službu ve Schwerinu, potom se věnoval všeobecnému ošetřovatelství v okolí Herstadtu; další informace nenalezeny, v seznamu padlých není

Polzer Friedrich, 2. k a spír. v klášteře voršilek v Jeseníku (12.8.1905, 14.7.1929, 1.2.1937)

23.5.1940 narukoval k sanitnímu oddílu wehrmachtu ve Vratislavi-Rosentalu, ale 30.5.1940 se ze zdravotních důvodů vrátil zpět; další údaje nezjištěny, v r. 1946 odsunut - sběrný tábor MUNA v Mikulovicích.

Seidel Georg, 2. k v Mikulovicích (16.4.1911, 30.7.1939, 1.9.1939)

1. září 1941 narukoval k wehrmachtu jako sanitní voják do Vratislavi, kde krátce pracoval v lazaretu pro zločinníky, potom převezen do Opavy a poté do Pomoran; další informace nezjištěny, v seznamu padlých není.

Werner Franz, kat. v Jeseníku (9.11.1904, 14.7.1929, 1.7.1935)

září 1941 povolán k wehrmachtu jako sanitní voják; další zprávy nezjištěny, až v r. 1946 zpráva od F. Wernera samotného, že po propuštění ze škrobárny v Mecklenburgsku působí jako kaplan v Mnichově

Celkem narukovalo v letech 1938 - 1942 12 duchovních. Z dalších let nejsou počty odvedených kněží známy, je ale pravděpodobné, že celkový počet odvedených kněží byl ještě vyšší.

PRAMENY CÍRKEVNÍ PROVENIENCE VE FONDECH ZEMSKÉHO ARCHIVU V OPAVĚ

Mgr. Zdeněk Kravar, Zemský archiv v Opavě

Téma dnešního setkání - církevní život v dějinách Jesenicka - je zvoleno jako jednotící rámec, který lze naplnit různým způsobem. S volbou tématu úzce souvisí i přístup k pramenům. Pokusím se nastínit možnosti využití pramenů uložených v Zemském archivu v Opavě pro studium církevní problematiky na Jesenicku a charakterizovat nejvýznamnější z nich. Co do původu je lze rozdělit na písemnosti církevní a vrchnostenské správy, osobní fondy a v neposlední řadě sem patří církevní matriky.

Fondy velkostatků a panství obsahují pestrý materiál, z něhož lze čerpat při studiu historie a jenž pokrývá pochopitelně i náboženský život minulosti. V Zemském archivu Opava jsou uloženy fondy 23 velkostatků z Jesenicka, jejichž podrobnější analýza by si vyžádala samostatnou pozornost. Zmíním pouze nejdůležitější dva.

Komorní ředitelství statků vratislavského biskupství na Jánském Vrchu

Tento fond tvoří bez nadsázky nejdůležitější pramennou základnu pro historii Jesenicka v období od 2. poloviny 18. do první poloviny 20. století. V roce 1748 zřízená komorní administratura jako nejvyšší správní orgán pro čtyři zde se nacházející panství byla v roce 1761 přejmenována na komorní ředitelství. Od roku 1766 sídlila ve stejném místě i zemská vláda. Fond postihuje svým materiálem, který se dochoval pro starší dobu jen v omezeném rozsahu, veškerý život na Jesenicku. Klíčová odvětví jsou spojena se zdejším průmyslem a lesnictvím. Mnoho materiálu se ale dotýká každodenního života zdejších obyvatel.

Správa církevních záležitostí tvořila po celou dobu trvání úřadu významnou součást jeho agendy. Z nich představuje co do rozsahu největší skupinu materiál účetní povahy. Patří sem kostelní účty jednotlivých far a církevních institucí, dále kostelní patronáty a výkazy kostelního jmění. Najdeme zde také písemnosti vypovídající o životních podmínkách farářů, učitelů a zaměstnanců úřadu. Obsáhlým tematickým celkem jsou doklady o stavební činnosti, týkající se především církevních staveb. Ve fondu jsou uloženy rovněž pozůstalosti a nadace vratislavských biskupů, a to od biskupa Sedlnického po biskupa Koppa. Mezi nadacemi najdeme také nadaci kardinála Bertrama, zřízenou v roce 1930 u příležitosti 80. narozenin prezidenta Masaryka.

Z doby první republiky a druhé světové války zasluhují pozornost inventáře muzea na zámku Jánský Vrch a vidnavského muzea, jakož i dokumentace ke zřízení Eichendorffova památníku. Poválečné materiály dokládají postupné přebírání státní kontroly nad církevními institucemi. Z oblasti vratislavské diecéze na území ČSR se to týkalo kláštera Chudých sester de Notre Dame v Bílé Vodě a konventu voršilek v Jeseníku. Součástí fondu je i bohatá sbírka map a plánů. Z hlediska církevní problematiky jsou zajímavé stavební plány farních a kostelních budov nebo vnitřního vybavení kostelů, zejména plány oltářů.

Velkostatek Jánský Vrch

Panství Javorník neboli Jánský Vrch patřilo od středověku vratislavským biskupům a zahrnovala širší okolí Javorníka. Územní rozsah velkostatku se v průběhu doby měnil, nejvíce se rozšířil po slezských válkách, kdy k němu připadla místa z bývalého otmuchovského obvodu, včetně města Vidnavy. Až do vzniku komorního ředitelství na Jánském Vrchu spravoval panství hejtmán. Mezi účetním materiálem najdeme kostelní účty farních i filiálních kostelů od 50. let 18. století, dále jsou zde mezerovité uloženy také nadační účty biskupů či písemnostmi jsou účty bratrstva Svaté Trojice z Javorníka.

Další dva fondy, které zmíním, se dotýkají školství, které bylo v minulosti logicky provázáno s církví.

Arcibiskupský kněžský seminář ve Vidnavě

Ministerským výnosem z 10. srpna 1899 byl ve Vidnavě zřízen arcibiskupský kněžský seminář, který měl s výjimkou práva promoce charakter vysoké školy. V dřívější době studovali bohoslovci pro rakouskou část vratislavské diecéze na univerzitě v Olomouci. Studium v semináři bylo zprvu čtyřleté, od roku 1927 pětileté. Počet alumnů byl stanoven na 60, maxima dosáhl v roce 1938, kdy jich bylo 85. V roce 1940 se škola musela

Gottseeliges Andenken
Derer jenigen Brüder/ und Schwestern/ welche
aus der Hochlöblichen Johannisbergischen
Heiligen
Dreyfaltigkeit Bruderschaft
gestorben seynd.

Unter dem Hochlöblichen RECTORAT,
Des Hoch- und Wohlgebohrnen Herrn Herrn
Emanuel Frey-Herrn von Stillfried,
Erb-Herrn zu Neurode

Er. Hochfürstl. Durchlaucht von Schaffgotsch Bichoffens zu Breslau
Hochverordneten Rath, und Landes-Hauptmann im Fürstenthum Neys,
Kaiserl. und Königl. Böheimb. Antheils zu Weydenau, wie auch Camer Ober-
Administratoris, und Ambts-Hauptmann zu Johann- und Fridenberg.

VICE-RECTORIS

und ersten
ASSISTENTIS

Des Hoch- und
Wohledelgebohrnen
Herrn Herrn

JOSEPHI
FLORIANI
BEYER

Hoch-verordneten
Fürst-Bischöfl. Cammer-
Rath, und Rentmeister der
beiden Fürstl. Aemter
zu Johann- und Fri-
denberg.

Andern
ASSISTENTIS

Des Edlen Ehren-
vesten Wohlweisen
und Rathsreichen
Herrn

FRANCISCI
ANTONII
PECHINGER

Abtiefgen
Bürgermeister.

SECRETARIAT.

Des Edlen, Hochge-
lehrten Ehrenvesten und
Wohlweisen Herrn

JOANNIS PAULI
SCHUBERT

Abtiefgen
Raths-Collegæ, und
senioris.

Wünschet allen, und jeden einverleibten Mitgliedern Glück, Heil, und Gütlichen Segen, die
ergebenste Bruderschaft der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit in Johannisberg 1764.

přestěhovat do kláštera sester boromejek ve Vidnavě, protože seminář zabrala armáda. Do roku 1942 sloužil jako zajatecký tábor pro francouzské důstojníky, od roku 1943 zde byl vojenský lazaret. Vyučovat se v semináři přestalo v roce 1946, v roce 1951 byl pak oficiálně zrušen. K semináři patřil také chlapecký konvikt, zrušený koncem 20. let.

Písemnosti z činnosti kněžského semináře jsou dochovány ve velmi dobrém stavu a o činnosti svého původce poskytují ucelené informace. Fond je uspořádán podle registraturního systému z roku 1938, jenž tvoří 30 skupin. Mezi knihami jsou zápisy ze schůzí profesorského sboru a podpůrného fondu pro studující teologie, matriky studentů a několik rukopisů soutěžních písemných prací na různá náboženská témata.

Spisová část fondu začíná akty majetkové povahy, správy budovy a jejího provozu, kde je samostatná skupina věnována seminární kapli a křížové cestě. Materiál k seminární knihovně se dochoval pro celé období jeho existence. Podrobně o životě v semináři v letech 1925 - 1943 informuje podkladový materiál ke kronice, včetně výstřižků z novin a fotografií. Dále je možné studovat vyučovací plány, zkušební řády a statuta a domácí řády semináře, seznamy a rozvrhy přednášek. Ve fondu jsou uloženy materiály k reformě studia katolického bohosloví z let 1904 - 1939. Svým rozsahem největší podíl zabírají osobní spisy, a to jak bohoslovců, tak jejich vyučujících, o celkovém rozsahu 22 kantonů. Zastoupen je i materiál týkající se svěcení bohoslovců a trienálních zkoušek, případně obsazování far. Mezi písemnostmi nadací nechybějí ani nadace biskupů. Mapy a plány uložené ve fondu pocházejí z doby vzniku semináře, mezi nejzajímavější patří plány vnitřního vybavení seminární kaple. Součástí fondu jsou také hudebniny, které mají podobu převážně tištěných knih.

Piaristé Bílá Voda

Piaristé se v Bílé Vodě usadili z iniciativy majitele zdejšího panství Jakuba Arnošta z Lichtenštejna. V roce 1727 zde začalo vyučování na gymnáziu a triviální škole. Gymnázium bylo v roce 1828 zrušeno a místní hlavní školu piaristé opustili v roce 1872. Zdejší faru spravovali až do roku 1938. Dnešní fond je torzem původní registratury, o níž nemáme komplexní představu. V první polovině 19. století byly písemnosti piaristického gymnázia uloženy v jediné skříni, což podporuje domněnku, že již tehdy byla značná část materiálů z 18. století zničena. Kolem disponovala bohatým hudebním archivem, o němž se dochoval inventář z roku 1848, v roce 1870 již evidován jako ztracený. V roce 1932 byla skříň s písemnostmi předána arcibiskupskému archivu v Javorníku. Od roku 1937 se postrádají dva svazky kolejních análů z let 1727 - 1808, což představuje další citelnou ztrátu mezi archiváliemi fondu.

Písemnosti fondu zasahují časově rozmezí let 1633 - 1939, ale pro dobu před rokem 1720 se vztahují k dějinám piaristického řádu. Další materiál je možno najít ve fondu Piaristé provincie a koleje v Národním archivu v Praze. Přes značnou torzovitost dochovaných písemností nalezneme ve fondu mnoho zajímavého materiálu. Katalogy žáků tvoří kontinuální řadu tří knih od roku 1728 do zrušení gymnázia v roce 1829. Aktový materiál začíná korespondencí ve věci zřízení koleje a její nadace ve 20. letech 18. století, dále obsahuje materiál k životu studentů, jejich vysvědčení, seznamy, přísahy. Samostatnou část fondu tvoří akta fary v Bílé Vodě, včetně inventáře kostela a kroniky růžencového bratrstva od roku 1811. Další tematickou skupinu tvoří přednášky a podklady k výuce, jež podávají představu o náplni a úrovni vyučování na tomto typu školy. Pro studování účetního materiálu v závěru fondu by umožnilo rekonstruovat každodenní fungování instituce.

Mezi archivními fondy, které se nevztahují výlučně na oblast Jesenicka a přesto v nich můžeme najít materiál ke zvolenému tématu, zaujímá mimořádné postavení **fond úřadu Zemské vlády slezské v Opavě**. Jsou zde uloženy inventáře děkanství z rakouské části vratislavské diecéze z let 1804 - 1807 s přesahy do pozdější doby. Podávají na svou dobu vyčerpávající informace o stavu farností, zejména farního majetku, vybavení a výzdobě kostelů. Kromě toho patřil mezi agendu vlády dohled nad zřizováním kuracíí, vyřazováním, nadacemi, jakož i personální a platové záležitosti duchovních a v neposlední řadě i stavební záležitosti v církevní oblasti.

Zcela zásadní význam pro studium dějin nejen z pohledu církevního má specifický druh archiválií, o němž budeme hovořit, totiž matriky. **Matriky** na území České republiky jsou dnes jsou zahrnuty ve sbírkách, uměle vytvořených na teritoriálním základě.

Území vratislavské diecéze v rakouské části Slezska bylo, co se církevní správy týče, rozděleno na čtyři děkanáty se sídly v Jeseníku, Jánském Vrchu, Vidnavě a Zlatých Horách. Od 13. století zde byla síť farností, která se rozrůstala spolu s postupující kolonizací hor a zvyšováním počtu zdejších obyvatel. Teritoriální záběr nejstarších farností byl často velmi široký, což vedlo zejména v době po třicetileté válce ke vzniku nových far.

Nejstarší dochované matriky zdejších farností sahají až do poslední čtvrtiny 16. století. Matriky r.k. fary Vidnavy, počínající rokem 1591, patří mezi nejstarší matriky v celé sbírce matrik Zemského archivu v Opavě, jež zaujímá území severní Moravy a českého Slezska. Druhé nejstarší matriky na Jesenicku má dochovány fara ve Skorošicích. Zápisy v rodné a oddací matrice začínají rokem 1599. Z doby předbělohorské doplňují zmíněné dvě fary ještě Velké Kunčice, jejich matriční zápisy máme k dispozici od roku 1602. Nejstarší matriky farností vratislavské diecéze jsou mimořádně také svým tvarem. Úzké knihy o rozměrech 10 cm na šířku a 30 cm na

výšku nenajdeme nikde jinde.

Až na několik výjimek máme pro všechny obce na tomto území k dispozici matriky od 17. století. Ve třicátých letech začínají zápisy v matrikách fary Javorník a Stará Červená Voda. Od druhé poloviny 17. století se dochovaly matriky far Ondřejovice, Jeseník, Hynčice, Vlčice, Heřmanovice, Bílý Potok, Travná, Supíkovice, Bernartice a Zlaté Hory. Matriky pro Město Albrechtice začínají teprve rokem 1707 a v Bílé Vodě se matriky dochovaly až od doby vzniku zdejšího piaristického gymnázia v roce 1727, ač právě zde byla jedna z nejstarších farností.

V souvislosti s úpravou církevní správy a josefínskými reformami došlo i na území čtyř vratislavských děkanátů ke zřizování nových far v 80. letech 18. století. V té době jich bylo založeno celkem devět. Po dobudování farní sítě bylo na počátku 20. století na tomto území celkem 35 farností. Zdejší obyvatelstvo představovalo kompaktní celek nejen národnostně, ale i co se náboženského vyznání týče. Počet protestantů byl nízký, jejich nejbližší farnost měla sídlo ve Vráclavku.

Vypovídací hodnota matričních zápisů není na stejné úrovni, a to především s ohledem na dobu svého vzniku. V nejstarších záznamech se dočteme kromě data křtu, pohřbu, či uzavření sňatku jen velmi málo o osobách, jichž se týkaly. Od doby vlády Josefa II., kdy začaly být matriky rubrikovány, obsahovaly více údajů a byly také zpracovávány statisticky. Prostor pro jejich badatelské využití se proto rozrůstá.

Zajímavým tématem je volba křestních jmen. Obecně převládala tendence nechat křtít děti jménem nějakého svatého patrona poblíž data křtu. Ve druhé polovině 18. století bývalo zde v některých farnostech typické dávat narozeným dětem hned několik křestních jmen, často až pět. Tento jev se vyskytuje zejména v matrikách zlatohorské fary. Někteří rodiče dávali svým dětem jména neobvyklá i na tehdejší dobu, většinou méně známá biblická nebo germánská jména. Krásným dokladem je přehled dětí známého sochaře Bernarda Kutzera z Horního Údolí. Jeho synové a pokračovatelé, především Raimund, v této rodinné tradici pokračovali.

Také úmrtní matriky nabízejí mnoho témat ke studiu. Příčina skonu, stejně jako věk zesnulého, byla uváděna v předjosefínské době libovolně, záleželo na tom, jak byl farář pečlivý. Proto je zapsaný věk často jen odhadem, ve skutečnosti mohl být i o deset let odlišný. Právě na Jesenicku se však setkáváme s úmrtními zápisy, které obsahují nejen roky, ale i měsíce a dny, jichž se zemřelý dožil. Ověřením v příslušné rodné matrice často dojdeme k překvapivému závěru, že daný údaj je naprosto přesný. Až do druhé poloviny 19. století nebyly mrtvoly úředně ohledávány, proto také určení příčiny smrti bylo velmi často jen odhadováno podle vnějších průvodních znaků. U dětí proto nejčastěji nalezneme jako příčinu smrti „psotník“, u starších osob zase všehájící „sešlost věkem“.

Srovnání matrik vratislavské diecéze na území Jesenicka s ostatními matrikami na území bývalého Severomoravského kraje, které s výjimkou Těšínska patřily olomouckému biskupství, resp. arcibiskupství, umožňuje vyzdvihnout následující charakteristické jevy zdejší oblasti. Také v matrikách, jako je tomu i v jiných písemných pramenech zdejší provenience, se zrcadlí skutečnost, že šlo o výlučně německy mluvící region, protože němčina je zde až do dvacátého století dominantním jazykem, jímž jsou tyto prameny psány. Ani latina, často typická pro 18. století, se zde neobjevuje ve větším rozsahu. Dalším výrazným jevem zdejších matrik je vysoká úroveň jejich vedení, která svědčí o tom, že faráři svou úlohu matrikáře brali zodpovědně, často až nad rámec tehdy běžného standartu. Jako příklad uvedme naprosto přesné údaje o věku zemřelých, zmínky o příčině smrti, respektive doplňující informace v zápisech - například zmínku o prvním dítěti manželů, nebo údaj o tom, kdy a kde byli sezdáni. V matrikách některých jiných oblastí naší části České republiky, například na Valašsku, lze doložit v 17. a první polovině 18. století případy změn příjmení, často v několikanásobné formě. Přestože i zde se na určitém místě vyskytovalo množství rodin se stejnými jmény, takové případy v matrikách na Jesenicku nenajdeme. Pouze tehdy, kdy ve stejné době žily ve vesnici nositelé stejného jména a příjmení, byli rozlišováni přídomky „mladší“, „starší“, „horní“, „dolní“.

V době vedení matrik nebylo zvykem k matrikám vyhotovovat jmenné rejstříky. S přispěním německých badatelů druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století byly tyto praktické pomůcky k matrikám nejstarších a největších farností doplněny, což práci s prameny usnadňuje. Příkladem velmi dobře sestaveného rejstříku je jmenný index snoubenců nejstarší oddací matriky skorošické fary od roku 1599.

Nelze opomenout **fondy osobností** z oblasti historie, vlastivědy a církevní správy, které jsou spjaty s Jesenickem. V Zemském archivu v Opavě jsou uloženy tři osobní fondy, které s ohledem na naše téma nelze nechat stranou.

Osobní fond dlouholetého purkrabího na zámku Jánský Vrch Maxe Müllera je torzem o čtyřech kartonech, které neobsahuje příliš mnoho materiálu k církevní historii Javornicka. Přesto lze můžeme najít například zprávu o postavení kostela v Javorníku z roku 1832. Mezi autorovými rukopisy je seznam poddaných komorního fidejlitství Jánský Vrch z 18. století.

Bohumínský rodák Josef Blokscha, absolvent papežské univerzity v Římě, zasvětil svůj život kněžskému semináři ve Vidnavě, kam nastoupil v roce 1920. Po jeho zrušení byl správcem seminárního majetku a posléze byl ve Vidnavě duchovním. Jeho osobní fond obsahuje kromě materiálu, jež se váže k osobě původce, také

korrespondenci s církevními a správními úřady a poznámky k teologické literatuře a kázáním. Významnou součástí je korespondenční deník došlé a odeslané pošty z let 1943 - 1960 a také Blokschův osobní deník pro roky 1945 - 1960.

Osobní fond archiváře na Jánském Vrchu Rudolfa Fitze je při studiu církevních dějin Jesenicka důležitým zdrojem pramenů i odkazů, jakož i obrazového materiálu. Přispěl k tomu i fakt, že od svého mládí byl Rudolf Fitz, původem z Malé Kraše u Vidnavy, aktivně činný v organizacích katolické mládeže a jako věřící člověk nahlížel na dějiny svého rodiště. Vedle obvyklých součástí tohoto druhu archivních fondů - korespondence, vlastních prací a dokladů Fitzovy profesionální dráhy archiváře - je zde samostatná část věnována výpiskům k církevním dějinám. Byly pořízeny jak z místních zdrojů, tak i z archiválií, které Fitz studoval například v diecézním archivu ve Vratislavi. Významnou součástí tohoto fondu tvoří fotografie, protože autor byl nejen archivář, ale také vášnivý fotograf. Jeho zásluhou jsou tak dochovány alespoň jako obrazová dokumentace sochy a umělecká výzdoba kostelů, barokní obrazy církevních hodnostářů z vidnavské fary, či předměty zakoupené a pořízení pro komisariátní muzeum ve Vidnavě. Jako aktivní účastník společenského dění fotografoval Fitz také církevní slavnosti, kterých se sám zúčastnil.

Fondy Zemského archivu v Opavě představují pro studium témat z církevních dějin na Jesenicku solidní pramennou základnu. Její využití je mnohostranné a může vést nejen k dílčím pracím, ale i k soubornějším studiím, jak je toho dokladem například publikace o barokním umění v této části Slezska z nedávné doby. Fondy církevních institucí a úřadů církevní vrchnostenské zprávy pokrývají veřejný život v oblasti celkově, písemnosti provenience školské umožňují podat obraz o úrovni a stavu výuky a náboženského uvědomění soudobé inteligence i prostých lidí. Osobní fondy obsahují často zprostředkovaně cenný materiál, který již v originálu není k dispozici. Zcela zvláštní druh pramenů pak tvoří církevní matriky. Jejich využití je široké nejen v případě obecnějších prací, ale zejména při osobní, rodinné genealogii, která patří mezi amatérskými badateli mezi nejoblíbenější téma.

Když jsem zde před dvěma lety hovořil o osobních fondech v našem archivu a jejich možnosti využití pro dějiny muzejnictví tohoto regionu, uzavřel jsem svůj příspěvek konstatováním, které mohu s určitou obměnou zopakovat i dnes. Prameny Zemského archivu v Opavě pro církevní život v dějinách Jesenicka jsou v některých případech zcela nezastupitelné, v každém případě ovšem neopomenutelné v koordinaci s badáním v archiváliích okresních archivů v Jeseníku a Bruntále, v archivu vratislavského arcibiskupství, případně v jiných archívech.

STRESZCZENIE

Źródła kościelnej proveniencji w zasobach Archiwum Ziemińskiego w Opawie

Źródła do dziejów Kościoła katolickiego na Jesenicku znajdujące się w Archiwum Ziemińskim w Opawie można podzielić na: źródła kościelne, akta majątków ziemskich, akta osób i księgi metrykalne.

Zespoły 23 majątków ziemskich z terenów Jesenicka zawierają materiały do dziejów organizacji kościelnej i religijności. Wymieńmy w tym miejscu dwa najważniejsze. Zespół Zarząd dóbr kameralnych biskupstwa wrocławskiego na Jąnském Vrchu jest bez wątpienia najważniejszym źródłem do dziejów Jesenicka w okresie od II połowy XVIII w. do I połowy XX w. Największą jego część stanowią rachunki. Znajdziemy w nim także dokumenty mówiące o warunkach życia proboszczów, nauczycieli i pracowników kościelnych. Dużą grupę stanowią materiały dotyczące prac budowlanych obejmujące projekty budowli sakralnych i ich wyposażenia. W zespole są także materiały na temat kościelnych fundacji, np. fundacja kardynała Bertama powstała w 1930 r. z okazji 80. urodzin prezydenta Masaryka.

Do momentu powstania zarządu majątku na Jąnském Vrchu dobrami zarządzał starosta. Zespół Majątek Jąnský Vrch obejmuje materiał rachunkowy od lat 50. XVIII w. i dokumenty Bractwa Świętej Trójcy w Javorníku. Kolejne dwa zespoły dotyczą kościelnego szkolnictwa. Zespół Arcybiskupie Seminarium Duchowne w Vidnavie zawiera protokoły zebrań profesorów, dokumentację funduszu stypendialnego dla studentów, metryki studentów i prace konkursowe. Są także materiały dotyczące spraw majątkowych, budowlanych, kaplicy seminarialnej, drogi krzyżowej i biblioteki. Największą część (22 kartony) stanowią akta osobowe profesorów i studentów.

Zespół Pijarzy w Bílej Vodzie zachował się częściowo i dlatego interesujących materiałów jest w nim niewiele. Zachowała się kartoteka uczniów od założenia aż do likwidacji gimnazjum pijarskiego (1728-1829).

Duże znaczenie badawcze mają księgi metrykalne. Najstarsze pochodzą z końca XVI w. Metryki parafii w Vidnavie rozpoczynające się w 1591 r. należą do najstarszych w zbiorach Ziemińskiego Archiwum w Opawie. Drugie pod względem wieku pochodzą z parafii w Skořenicích (od 1599 r.). Z okresu przed bitwą pod Białą Górą zachowały się także metryki z parafii Velké Kunětice (od 1602 r.). Z kilkoma wyjątkami wszystkie miejscowości w tym rejonie mają zachowane księgi metrykalne od XVII w. Jeśli chodzi o akta osobowe to Ziemińskim Archiwum w Opawie zachowały się dokumenty: burgrabiego zamku Jąnský Vrch Maxa Müllera, profesora seminarium duchownego w Vidnavie Josefa Blokscha, absolwenta papieskiego uniwersytetu w Rzymie, i archiwisty na Jąnském Vrchu dr Rudolfa Fitze.

ZUSAMMENFASSUNG

Quellen kirchlicher Provenienz in den Fonds des Landesarchivs in Opava

Die im Landesarchiv in Opava aufbewahrten Quellen zum Studium der Kirchenproblematik in der Jeseniker Region lassen sich in das Schrifttum der kirchlichen und herrschaftlichen Administration sowie in Personen bezogene Fonds unterteilen und nicht zuletzt gehören hier die Kirchenmatrikel dazu.

Die Fonds der 23 Großgrundbesitze und Herrschaften aus der Jeseniker Region enthalten ein Material, aus dem man beim Studium der Geschichte schöpfen kann und das verständlicherweise auch das religiöse Leben der Vergangenheit abdeckt. Wir erwähnen nur die zwei wichtigsten. Der Fonds der Kammerdirektion der Güter des Breslauer Bistums auf Johannesberg bildet ohne Übertreibung die wichtigsten Quellengrundlage für die Geschichte der Jeseniker Region in der Zeit von der zweiten Hälfte des 18. bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Was den Umfang anbetrifft, so bilden die größte Gruppe die Unterlagen mit Rechnungscharakter. Hier hin gehören die Abrechnungen einzelner Pfarrämter und kirchlicher Institutionen, ferner die Kirchenpatronate und die Nachweise des Kirchenbesitzes. Hier finden wir ebenfalls das Schrifttum, das von den Lebensbedingungen der Pfarrer, der Lehrer und der Angestellten der Ämter berichtet. Eine umfangreiche thematische Einheit bilden die Berichte über die Bautätigkeit. Im Fonds werden gleichermaßen die Hinterlassenschaften und Stiftungen der Breslauer Bischöfe, so zum Beispiel der Stiftung des Bischofs Bertram, aufbewahrt, die im Jahre 1930 aus Anlass des 80. Geburtstages des Präsidenten Masaryk geschaffen wurde. Bestandteil des Fonds sind die Baupläne von Pfarreien und kirchlichen Gebäuden oder der inneren Ausgestaltung von Kirchen, insbesondere Pläne der Altäre. Bis zum Entstehen der Kammerdirektion auf Johannesberg verwaltete ein Hauptmann die Herrschaft. Der Fonds Großgrundbesitz Johannesberg enthält Rechnungsmaterial, darin finden wir Kirchenrechnungen der Pfarr- und Filialkirchen aus den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts, außerdem werden hier lückenhaft Stiftungsrechnungen der Bischöfe aufbewahrt oder aber das Schrifttum besteht aus Rechnungen der Bruderschaft der Heiligen Dreifaltigkeit in Jauernig.

Zwei weitere Fonds betreffen das kirchliche Schulwesen. Das Schrifttum zur Tätigkeit des Erzbischöflichen Geistlichen Seminars in Weidenau gewährt eine abgerundete Information. Unter den Büchern befinden sich Niederschriften von Tagungen der Professorenversammlung und des Unterstützungsfonds für Studierende der Theologie, Matrikel der Studenten und einige Handschriften der damaligen schriftlichen Arbeiten zu verschiedenen religiösen Themen. Der Aktenteil des Fonds beginnt mit den Akten zum Eigentum, der Gebäudeverwaltung und ihres Betreibens, wobei es eine eigenständige Gruppe gibt, die der Seminarkapelle und dem Kreuzweg gewidmet ist. Das Unterlagen über die Seminarsbibliothek ist für die ganze Zeit ihrer Existenz erhalten geblieben. Bezüglich seines Umfangs nehmen persönliche Schreiben den größten Platz ein, und das sowohl der Theologen als auch ihrer Studierenden, insgesamt im Umfang von 22 Kartons.

Die Piaristen in Weisswasser begannen im Jahre 1727 mit dem Unterricht im Gymnasium und in einer Trivialschule. Das Gymnasium wurde 1828 aufgelöst und die örtliche Hauptschule verließen die Piaristen im Jahre 1872. Die dortige Pfarrei verwalteten sie bis zum Jahre 1938. Der heutige Fonds ist ein Torso der ursprünglichen Registratur, von der wir keine komplexe Vorstellung haben. Trotz der bedeutenden Lückenhaftigkeit des erhalten gebliebenen Schrifttums finden wir im Fonds viel interessantes Material. Die Kataloge der Schüler bilden in kontinuierlicher Reihe drei Bücher ab dem Jahre 1728 bis zur Auflösung des Gymnasiums im Jahre 1829. Ganz grundlegende Bedeutung für das Studium der Geschichte haben Matrikel. Die ältesten erhalten gebliebenen Matrikeln hiesiger Pfarreien reichen bis in den letzten Teil des 16. Jahrhunderts. Die Matrikel der römisch-katholischen Pfarrei in Weidenau, die im Jahre 1591 beginnt, gehört zu den ältesten Matrikeln in der gesamten Sammlung von Matrikeln im Landesarchiv Opava.

Die zweitälteste Matrikel in der Jeseniker Region hat die erhaltene Pfarrei in Gurschdorf. Die Eintragungen in der Geburts- und Heiratsmatrikel beginnen mit dem Jahre 1599. Für die Zeit des Weißen Berges werden die beiden erwähnten Pfarreien noch durch die Pfarrei in Groß Kunzendorf ergänzt, über ihre Matrikeleintragungen verfügen wir ab dem Jahre 1602. Bis auf wenige Ausnahmen haben wir für alle Gemeinden dieses Landstrichs die Matrikeln ab dem 17. Jahrhundert zur Verfügung. In den dreißiger Jahren beginnen die Eintragungen in den Matrikeln der Pfarreien in Jauernig und Alt Rothwasser. Ab der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts sind die Matrikel der Pfarreien von Endersdorf, Freiwaldau, Heinzendorf, Wildschütz, Hermannstadt, Weissbach, Krautenwalde, Saubsdorf, Bärzdorf und Zuckmantel erhalten geblieben. Die Matrikel für die Stadt Olbersdorf beginnen erst 1727, obwohl gerade hier eine der ältesten Pfarreien war.

Nicht unerwähnt seien die Fonds von Persönlichkeiten auf den Gebieten Geschichte, Heimatkunde und kirchliche Administration, die in Jesenik erfasst sind. Im Landesarchiv in Opava werden drei Personen bezogene Fonds aufbewahrt: Die des Burggrafen auf Schloss Johannesberg Max Müller, des Professors des Geistlichen Seminars in Weidenau Josef Blockscha, eines Absolventen der päpstlichen Universität in Rom, und des Archivars auf Johannesberg Dr. Rudolf Fitz.

STAV ZPRACOVÁNÍ CÍRKEVNÍCH FONDŮ VE STÁTNÍM OKRESNÍM ARCHIVU JESENÍK

Mgr. Jana Hradilová, Státní okresní archiv Jeseník

Svůj příspěvek jsem pojala nejen jako prezentaci archivu, archiválií a archivní práce, ale především jako pozvánku do naší badatelný - jako pozvánku ke studiu. Písemnosti církevní proveniencí uložené v našem archivu zatím bohužel stojí až na výjimky poněkud stranou zájmu badatelské veřejnosti. Nabízejí přitom širokou pramennou základnu nejen k poznání církevního života na Jesenicku v jeho nejrůznějších podobách - jak jsme dnes ostatně mohli slyšet, ale představují nepřehlednou studnici informací také k dalším tématům z našich regionálních dějin, např. k hospodářství, demografii, k sociálním podmínkám zdejších obyvatel, ke spolkovému životu apod., které byly často s církevními kruhy úzce spjaty personálně, organizačně i společensky. Ráda bych vám proto tyto prameny představila a doufám, že třeba najdete inspiraci pro svou práci.

Soustavný archivní dohled na zdejších farních úřadech byl zahájen r. 1953 po vzniku Okresního archivu v Jeseníku. Komplexní průzkum stavu zachování registratur provedl v r. 1959 okresní archivář Josef Král. Většinu písemností převzal v první polovině 60. let do Okresního archivu Šumperk, pracoviště Javorník dr. Rudolf Zuber. V letech 1979-1984 pak byly k některým fondům doplněny dodatky. Po likvidaci depozitářů v Javorníku byly církevní fondy převezeny do Okresního archivu v Šumperku, odkud se zpět na Jesenicko vrátily v roce 1996 do nově zřízeného SOkA Jeseník. Zároveň byly do Jeseníku delimitovány také církevní registratury ze Zlatohorska, a to z Okresního archivu Bruntál. Další odborné archivní dohlídky a svozy písemností proběhly v letech 2001 a 2003 ve spolupráci našeho archivu s místním děkanstvím a jednotlivými správci farností.

Registratury děkanství a farních úřadů byly do správy okresních archivů předávány na základě dohody z r. 1960 mezi apoštolskou administraturou v Českém Těšíně a archivním oddělením Krajské správy ministerstva vnitra v Ostravě. Od 10. května 1999 je v platnosti smlouva o depozitu uzavřená mezi ministerstvem vnitra, které tehdy zastupovalo ZA v Opavě, a biskupstvím ostravsko-opavským; v současné době probíhají jednání o její nové podobě. Nutno podotknout, že převzetím těchto materiálů a jejich zaevidováním jako archiválií, čímž se stávají součástí Národního archivního dědictví, nepřecházejí vlastnická práva na stát, ale jejich majitelem zůstává i nadále církev. Úkolem archivu je pak péče o svěřené dokumenty, jejich zpracování, inventarizace a konečně také jejich zpřístupnění badatelské veřejnosti.

Fondy římskokatolických farních úřadů byly do SOkA Jeseník delimitovány z velké části jako neuspořádané. Jen k několika z nich byly v 60. a 70. letech v Bruntále a výjimečně ještě v r. 1995 v Šumperku sestaveny inventáře; vzhledem k dodatkům je však třeba všechny tyto fondy znovu přepořádat. Fondy farních úřadů se v SOkA Jeseník postupně zpracovávají od r. 2001. K dnešnímu dni (tj. 27.9.2007) je u nás evidováno 38 archivních souborů (neboli fondů) církevní proveniencí, z nichž 22 fondů farních úřadů je inventarizováno. Badatelské veřejnosti je tak k dispozici již poměrně rozsáhlý studijní materiál (pro vaši představu jde o více jak 1000 knih, přes 130 registraturních pomůcek a 180 kartonů spisů o celkovém rozsahu přes 38 bm). Orientaci po archivních fondech, včetně těch církevních, může badatelům ještě před návštěvou archivu usnadnit veřejně přístupná evidence na internetu, na webových stránkách ZA v Opavě (www.archives.cz) lze nalézt i celé znění inventářů.

Ze zbylých církevních fondů je v současnosti rozpracováno 8 celků, zejména velké fondy farních úřadů Javorník, Jeseník a Vidnava, děkanství úřady a komisariát. Stranou pořádacích prací zatím zůstávají církevní fondy ze Zlatohorska, které by snad ještě mohly být v budoucnu doplněny o další dokumenty. Na své zpracování ale čekají v našich depozitářích ještě další dva celky, o nichž bych se chtěla alespoň zmínit, a sice farní knihovny a sbírka hudebnin. Oba tyto soubory nejsou evidovány stejně jako církevní fondy, tj. jako archiválie, nýbrž tvoří samostatná oddělení archivní knihovny. Farní knihovny byly vyřídněny celkem ze 13 lokalit dle jednotlivých farností a obsahují na 2500 svazků, sbírku hudebnin pak tvoří na 70 kartonů notového materiálu piaristické koleje v Bílé Vodě, teologického semináře ve Vidnavě a z jednotlivých far (Bílá Voda, Bílý Potok, Javorník, Stará Červená Voda, Travná).

Při pořádání fondů farních úřadů na Jesenicku se využívá tzv. Kohnovy spisové normy (pojmenované podle arcibiskupa Theodora Kohna), která byla v roce 1896 zavedena pro olomouckou arcidiecézi, lze ji však po určitých drobných úpravách využít i k pořádání registratur diecéze vatislavské. Podle tohoto nařízení se registratury farních úřadů dělí do 12ti věcných skupin (označených římskými číslicemi I-XII) a ty pak do dalších podskupin. Skupina I se týká písemností o církevních stavbách (zejm. o farním kostele, kaplích, faře, hřbitovu,

ale i o zvonech nebo varhanách), II. skupina obsahuje písemnosti kostelního jmění a majetku, skupina III pak archiválie ke jmění farního obvodu. Skupina IV je věnována nadacím, V. a VI. pak duchovní správě a personáliím. Skupiny VII a VIII jsou podobné jako XII věnovány matriční agendě. Oddíl IX je věnován chudinskému ústavu, signatura X zastřešuje nejrozličnější nařízení, dekrety a oběžníky jak světských tak církevních úřadů. Signatura XI pak obsahuje archiválie jinak těžko zařaditelné, jako jsou např. různé soubory kázání, výklady modliteb či literární díla duchovních.

V rámci Khonovy spisové normy jsou písemnosti při pořádání rozděleny podle stavu jejich zachování do několika skupin na: I. listiny, II. úřední knihy a III. spisový materiál, který se pak dále dělí na registraturní pomůcky a vlastní spisy. Pojd' me se s jednotlivými typy archiválií seznámit konkrétně.

I. LISTINY

V SOKA Jeseník je v současné době evidováno celkem 171 listin (24 listin do r. 1526 a 147 listin po r. 1526). Ve fondech farních úřadů se jich nachází 29. Nejstarší listinou v našem archivu je pergamenová listina z r. 1374, která je uložena ve fondu Farní úřad Vidnava. Vratislavský biskup Přechlav z Pogarel v ní stvrdil prodej masných, pekařských a ševcovských krámů ve Vidnavě. (FÚ Vidnava, inv.č. 1) Naopak nejmladší listinou v církevních fondech a v našem archivu vůbec je dekret k Řádu Božího hrobu, který v r. 1901 vydal patriarcha jeruzalémský pro duchovního Václava Schumanna z Kobylé. Jedná se o pergamenovou listinu mimořádné hodnoty, neboť v českých zemích se jich dochovalo jen velmi málo. (FÚ Kobylá nad Vidnavkou, inv.č. 1, sign. VIa)

V roce 2005 byly všechny listiny ve fondech SOKA Jeseník, a to včetně církevních, konzervovány v konzervační dílně ZA v Opavě, kde byly dle potřeby šetrně očištěny, vyrovnány a vyspraveny, natukovány a uloženy do speciálních krabic a přešpánových složek. Zároveň byly ve fotodílně ZA pořízeny jejich studijní a bezpečnostní kopie. Zvláštní pozornost byla při tom věnována pečetím, které byly nasnímány v detailu.

Opis pergamenové listiny z r. 1374 z doby kolem r. 1500 (SOKA Jeseník)

II. ÚŘEDNÍ KNIHY

Kroniky

Mezi úředními knihami zaujímají přední místo kroniky. Jsou totiž důležitým zdrojem informací k nejrůznějším oblastem života ve farnostech - obsahují informace o zřízení duchovní správy (založení farnosti, zřízení lokálií a jejich povýšení), o stavbě a opravách kostelů a kaplí, údaje k jejich vnitřnímu vybavení, což se týká zejména oltářů, obrazů, soch, varhan a zvonů. Kroniky obsahují též opisy listin, především nadačních, chronologické přehledy duchovních s jejich biogramy, soupisy učitelů apod. V SOkA Jeseník je k dnešnímu dni evidováno na 40 kronik církevní provenience, jejich novodobých opisů a českých překladů.

Stejně jako v případě listin mají i úřední knihy v církevních fondech své „nej“ - nejstarší kroniku, resp. knihu pamětihodných záznamů, která je evidována ve fondu Farní úřad Skorošice a jejíž záznamy pochází z let 1673 až 1754. Např. se zde můžeme dovědět, že v r. 1674 byly před vchodem do kostela vysazeny lípy. Zajímavá je rovněž informace o zázraku, který se stal 14. května 1685. Toho dne totiž uhodil do kostelní věže blesk, přičemž byl smrtelně zasažen místní fojt, který se modlil, stojíce vedle učitele, ale nakonec se uzdravil. Za pozornost stojí také údaj, že 1. září 1693 byly dokončeny práce na obrazu pro hlavní oltář - jméno malíře analista bohužel neuvedl. (*FÚ Skorošice, inv.č. 158, sign. VI*)

Převážná část dochovaných farních kronik však byla založena až koncem 18. a počátkem 19. století. Jejich podoba a struktura zápisů se změnila. Za všechny jmenujme poněkud mladší zápis z kroniky farnosti v Dolním Domašově, kde najdeme fotografii pořízenou při rekvizici zvonů pro válečné účely v r. 1942 - díky marginálii dnes známe jména dvou osob označených křížky (vpravo vedle faráře Franze Schreibera stojí sbormistr Franz Gottwald a správce hřbitova Josef Hackenberg). Na dolním snímku je zachycena budova fary (*FÚ Dolní Domašov, inv.č. 81, sign. VI*). Fotografie jsou totiž ve farních kronikách vlepeny jen zřídka, ale o to cennější je jejich vypovídací hodnota.

Protože právě na zítřejší den 28. září připadá výročí násilné internace řádových sester v Bílé Vodě, nemohu zde ještě nezmínit kroniku farního úřadu Bílá Voda se zápisy z let 1940 - 1956 a retrospektivou k r. 1938. Mj. totiž obsahuje jmenné seznamy řeholic dle jednotlivých kongregací, které byly v Bílé Vodě internovány na svátek sv. Václava 28. září 1950. Ač je této problematice dlouhodobě věnována pozornost, osudy řádových sester v Bílé Vodě po r. 1950 stále ještě nabízejí prostor ke studiu pro širokou badatelskou veřejnost. (*FÚ Bílá Voda, inv.č. 4., sign. VII*)

Inventáře

Z úředních knih ještě stojí za pozornost inventáře, které mívají také podobu samostatných knih nebo bývají často i součástí kronik (většinou v úvodu), můžeme se však s nimi setkat i ve spisech. Obsahují základní informace o vzniku farnosti, stavbě kostela a fary, nabízí popis vnitřního vybavení, kostelní výzdoby a přehled liturgických předmětů, najdeme zde ale také popis jmění farního obvodu, přehled nadací a nadačních povinností, desátků, případně popis stavu registratury farního archivu a knihovny včetně matrik apod.

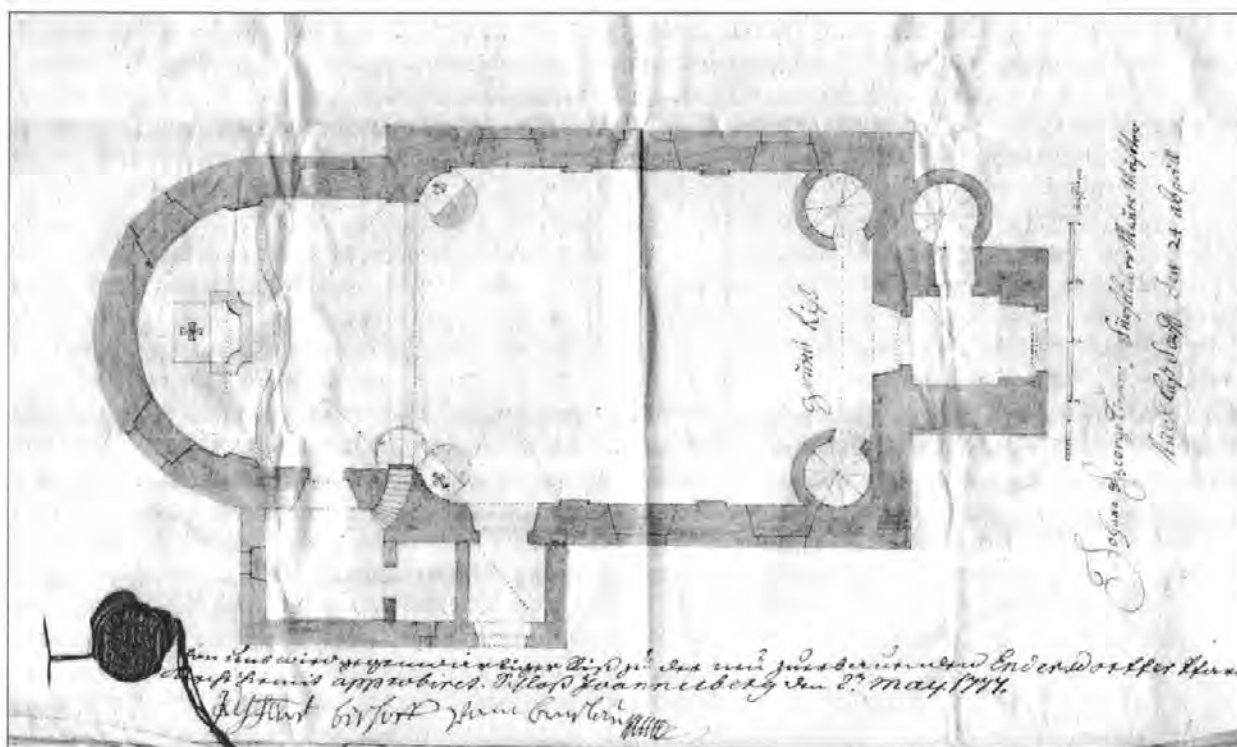
III. SPISY

Spisy skrývají nepřeberné množství informací k různým oblastem církevního života. Typologie písemností a možnosti jejich využití by vydala na samostatný příspěvek, proto se zde omezím jen na několik reprezentativních ukázek.

Stavební a situační plány

Srdce každého badatele zaplesá, najde-li ve fondu stavební plány kostela nebo kaple, náskres oltáře či jakýkoli situační plán. Z hlediska archivní teorie sice existují mapy a plány jako samostatné evidenční jednotky, v tomto případě jsou ale součástí aktového materiálu. V současné době je ve fondech farních úřadů inventarizováno na 48 souborů plánů o 92 kusech, jejichž evidence je k dispozici i v elektronické podobě a bude v blízké budoucnosti zpřístupněna na internetu.

K nejstarším plánům ve fondech farních úřadů našeho archivu patří soubor 4 plánů novostavby kostela sv. Martina v Ondřejovicích z r. 1777. Největším donátorem tohoto kostela byl vratislavský biskup Phillip Gotthard Schaffgotsch, který také osobně schválil podobu nového svatostánku, jak lze vidět na plánu zednického mistra Johanna Georga Tiemera z Mikulovic, který biskup stvrdil svou pečeti a vlastnoručně podepsal svým poněkud rozevlátým písmem na posledním řádku. (*FÚ Ondřejovice, inv.č. 52, kart. 1*)

Plán kostela sv. Martina, 1777 (SOKA Jeseník)

Naopak k nejmladším patří stavební dokumentace ke kostelu sv. Josefa v České Vsi, který byl postaven v roce 1928. Do soutěže o podobu kostela se přihlásili celkem tři architekti - Alexander Nitsche a Karl Bund z Jeseníku a Anton Schneider z Mariánských Lázní. Zvláště zajímavý byl nerealizovaný projekt Alexandra Nitscheho z r. 1913. (FÚ Česká Ves, inv.č. 26, kart. 1)

Stavební a situační plány církevních staveb na Jesenicku byly na jaře tohoto roku prezentovány na výstavě svatebních a situačních plánů ve fondech SOKA Jeseník, která se konala právě v těchto prostorách. Výstavní panely mohly pojmout jen některé plány, např. kostelů v Uhelné [1800-1803], Mikulovicích [1819], Širokém Brodě [1810] a Jeseníku [1793, 1908], či kaplí v Anníně [1834] a v Pavlince (1910). Katalog k výstavě je zveřejněn na webových stránkách jesenického archivu.

Církevní organizace, osobní dokumentace duchovních

K nejcennějším archiváliím patří ve fondech farních úřadů dokumenty k církevní organizaci a jmenování duchovních správců jednotlivých farností. Příkladem je jmenovací dekret Franze Ludwiga Ketzkeho, který byl v letech 1737 - 1742 farářem ve Staré Červené Vodě, jenž vydal v r. 1737 vratislavský biskup Philipp I. hrabě Sinzendorf. Stvrdil jej nejen svým vlastnoručním podpisem, ale rovněž nádherně dochovanou biskupskou pečeti. (FÚ Stará Červená Voda, inv.č. 96, kart. 7) Další ukázkou je dekret o povýšení lokálie Nové Vilémovice na farnost z r. 1871, který vydal vratislavský biskup Heinrich Förster, opatřil jej pečeti a rovněž vlastnoručně podepsal. (FÚ Nové Vilémovice, inv.č. 55, kart. 8)

Smlouvy, objednávky, účty

Další kategorií v aktovém materiálu mohou tvořit smlouvy, objednávky, korespondence na hlavičkových papírech a účty uměleckých dílen a firem, o jejichž existenci, se zvláště na Jesenicku mnohdy dovídáme pouze a právě jen z účetního materiálu.

Příkladem takové smlouvy může být kontrakt na varhany pro farní kostel ve Staré Červené Vodě z r. 1731 uzavřený s varhanářem Andreasem Seifertem z Nisy. Smlouva je stvrzena signetem (osobní pečeti) faráře Tobiase Heidenreicha, varhanář Andreas Seifert je podepsán jako druhý zdola. Tyto původní varhany sloužily v kostele Božího Těla ve Staré Červené Vodě více jak 130 let a poté byly nahrazeny novými. (FÚ Stará Červená Voda, inv.č. 62, kart. 1). Zmínku o varhanách nalezneme v téměř každém fondu farního úřadu. Nabízí se zde tak pro badatele další dosud nezpracované téma, neboť vedle nejznámější firmy bratří Riegrů z Krnova jsou na Jesenicku i nástroje jiných varhanářských firem, které si také zaslouží pozornost.

Účetní materiál ve fondech farních úřadů lze využít i ke studiu hospodářských dějin. Můžeme zde nalézt četné doklady k místním firmám. Příkladem je umělecké a strojní zámečnictví Moritze Steina z Jeseníku, konkrétně účet za zhotovení nové mříže z r. 1904 a účet za svíčky, které v r. 1925 dodala farnímu úřadu v Dolním Domašově cukrárna, kavárna a výroba medovníků a voskových svíček Gideona Täubera z Jeseníku. (FÚ Dolní Domašov, inv.č. 113, kart. 2)

Ecce homo!!!

Závěrem bych se chtěla zmínit ještě o jedné oblasti, s níž se lze ve fondech farních úřadů setkat, i když sice jen velmi sporadicky, ale přece, a to o oblasti duchovní, v dnešní přetechnizované době tolik opomíjené. V záplavě dokumentů převážně úřední nebo účetní povahy se občas objeví list papíru, který na vás i téměř po sto letech dýchne láskou člověka, který jej s otevřeným a vírou naplněným srdcem kdysi dávno popsal a vyzdobil ku chvále Boží. Příkladem je svěcení zvonů pro kostel sv. Petra a Pavla v Bernarticích, které se uskutečnilo o Květné neděli 25. března 1923. Na závěr slavnosti přednesl Fritz Meihsner slova zhruba tohoto znění (FÚ Bernartice, inv.č. 147, kart. 1):

Tak žijte nyní blaze všechny zvony,
které ušetřil vír zběsilého času,
jež dlíte vysoko nad našimi domy
život řídíc jasem svého hlasu.

Vaše hlasy, vaše tóny,
vedou kroky cestou k Boží slávě,
k trůnu Božské Výsosti.
Do vašich nářků vložil Bůh krom bytí
i tóny hravé radosti.

Ať neutonul či neklesl bych
pod tíhou bouří života,
volají z věží zvony varovně!
Následuj je, duše má,
vzhůru k nebi stoupaje!

Nun lebt wohl, ihr Glocken alle,
Die der Zeiten Wechsel euch verschonet,
Die über unsren Häuslern hoch ihr wohnet,
Beherrschend alles leben mit dem Schalle;

Euer Rufen, euer Mahnen,
Seien Stufen, seien Bahnen
Zu Ser ewigen Ruhmeshalle,
Zu Sen Höhen, wo Sie Gottheit tronet.
In Sen Wehen liegt Sie Welt und Frohnet;

Dass ich nicht ganz versinke, oder falle,
Rufet Glocken, warnet auf den Türmen
In des Lebens wechsellvollen Stürmen!
Den Glocken folgend, meine Seele,
aufwärts walle!

Zyćcie więc szczęśliwie wszystkie dzwony,
które oszczędził zamęt szalonego czasu,
umieszczone wysoko nad naszymi domami
rytm życia wyznaczacie jasnością swego głosu.

Wasze głosy, wasze tony,
prowadzą do Bożej chwały,
do tronu Boga na wysokościach.
W waszym lamencie zawarł Bóg oprócz bólu życia
również zabawne tony radości.

Abym nie utonął lub nie upadł
pod ciężarem życiowych burz,
dzwony wołają ostrzegawczo z wieży!
Pobiegnij za nimi, duszo moja,
do góry, do nieba się wznosząc!

STRESZCZENIE

Stan opracowania zespołów archiwalnych dotyczących Kościoła w Państwowym Archiwum Powiatowym w Jeseníku

Zespoły kościelne znajdujące się w Państwowym Archiwum Powiatowym w Jeseníku (SOKA Jeseník) stanowią szeroką podstawę źródłową nie tylko do poznania różnych aspektów życia religijnego na Jesenicku, lecz także zawierają cenne informacje z wielu obszarów dziejów regionu. Z tego względu ten przyczynek jest pomyślany przede wszystkim jako zachęta do badań i zarysowuje kierunek, w którym badacz może iść. Spośród 38 zespołów kościelnej proveniencji do tej pory zinwentaryzowano 22 zespoły parafii, a dalsze są w trakcie opracowania. Do uporządkowania pozostały zespoły z rejonu Zlatých Hor. Materiały są różnorodne, a możliwości ich wykorzystania bardzo szerokie. Z tego względu zaprezentowano jedynie kilka najbardziej interesujących przykładów ze względu na wiek, zawartość i formę, np. dokumenty, kroniki, inwentarze, projekty budowlane, dekrety, rachunki czy materiały dotyczące ważnych wydarzeń religijnych.

ZUSAMMENFASSUNG

Bearbeitungsstand der Kirchenfonds im Staatlichen Kreisarchiv in Jeseník

Die Kirchenfonds im Staatlichen Kreisarchiv in Jeseník (SOKA) stellen eine breite Quellenbasis nicht nur für das Kennenlernen des religiösen Lebens in der Region Jeseník zu den unterschiedlichsten Zeiten dar, sondern liefern auch wertvolle Informationen zu weiteren Themen unserer Regionalgeschichte. Deshalb wurde dieser Beitrag vor allem als Einladung zu deren Studium konzipiert und beleuchtet die Richtung, in der sich das Interesse der Forschenden weiter bewegen könnte. Von den insgesamt 38 vorhandenen Fonds kirchlicher Provenienz wurden bisher 22 Fonds der Pfarrämter inventarisiert, alle weiteren sind in Angriff genommen worden. Beiseite gelegt bei der Einordnung wurden einstweilen die Fonds aus Zlaté Hory. Die Typologie der Schriftstücke und die Möglichkeiten ihrer Nutzung sind sehr breit, in Wort und Bild werden daher nur einige Musterbeispiele präsentiert, die interessantesten wegen ihres Alters, ihres Inhalts und ihrer Form, so zum Beispiel Urkunden, Chroniken, Inventarverzeichnisse, Baupläne, Dekrete, Rechnungen oder Festreden zu bedeutenden Ereignissen des Kirchenlebens.

PŘÍLOHA Č. 1:

Členění archiválií církevních fondů podle tzv. Kohnovy spisové normy z r. 1896:

I. Církevní stavby

- a) farní kostel
- b) filiální kostel
- c) hřbitov
- d) kříže, křížová cesta, sochy, obrazy
- e) farní a hospodářská stavení
- f) patronátní a konkurenční záležitosti
- g) pojištění kostelních a farních budov

II. Kostelní jmění

- a) pozemky, výtahy z pozemkových knih, pozemkové archy
- b) protokoly a smlouvy o pronájmu, rejstřík o zaplaceném ročním nájemném
- c) knihy kostelních účtů
- d) vyřízení kostelních účtů a přílohy k nim
- e) kniha kapitálů a úroků
- f) pokladni deníky
- g) příjmy z ořery a kostelního zvonečku
- h) předpis daní a dávek

III. Jmění farního obročí

- a) pozemky, výtahy z pozemkových knih
- b) protokoly a smlouvy o pronájmu, záznamy o obdělání půdy
- c) benefičiální fassé
- d) služné a doplněk kongruy
- e) protokoly o odevzdání a převzatí fary
- f) interkalární účty
- g) výkup desátku
- h) daně, daň pro náboženský fond, předpis poplatkového ekvivalentu
- i) výkaz o ročních vydáních benefičiáta z vlastního

- g) vyučování náboženství
- h) výkaz duchovních prací
- i) popis duší
- k) štolová kniha a stipendijní knížky
- l) závazky pro náboženský fond
- m) změny ve vyznání
- n) podací protokoly

VI. Výkaz personálií při duchovní správě

- a) faráři a jejich posloupnost
- b) pomocní kněží a jejich posloupnost
- c) ředitel kůru, varhaník, jejich ustanovení a mzda
- d) kostelník, jeho ustanovení a mzda
- e) zvoník, jeho ustanovení a mzda
- f) hrobník, jeho ustanovení a mzda
- g) kostelní hospodáři
- h) otcové chudých
- i) pamětní kniha

VII. Doklady a přílohy k oddací matrice

- a) ohláškové knihy
- b) přílohy k oddacím matrikám
- c) rozvody od stolu a lože

VIII. Doklady a přílohy ke křestní a úmrtní matrice

- a) přílohy ke křestní matrice (prohlášení za otce)
- b) přílohy k úmrtní matrice (úmrtní listy, povolení k převozu zesnulého aj.)

IV. Nadace

- a) normae legales
- b) všeobecná kniha o nadacích
- c) nadační spisy
- d) výkazy o persolvování nadačních povinností

V. Duchovní správa

- a) konsekrace
- b) oltářní privilegia a jiné indulty
- c) povolení ke svěcení oltářů, křížů, křížové cesty, soch a obrazů
- d) pořad bohoslužeb, pobožností, ohlasovací knihy
- e) záležitosti týkající se bratrstev
- f) vizitační nálezy

IX. Farní ústav chudinský

- a) účetní knihy
- b) pokladniční deníky

X. Nařízení

- a) konzistoriální kurendy s pastýřskými listy
- b) nařízení politických úřadů

XI. Varia

XII. Oddělení pro matriky

- a) oddávkové matriky
- b) rodné a křestní matriky
- c) úmrtní matriky
- d) matriky biřmovanců
- e) oddávková matrika pro církevní účely
- f) křestní matrika pro církevní účely
- g) úmrtní matrika pro církevní účely
- h) formulář pro vedení latinských matrik
- i) katalog farní knihovny

PŘÍLOHA č. 2

Výtahy z úvodů inventářů k církevním fondům v SOkA Jeseník

Farní úřad Bernartice 1732 - 1994

HRADILOVÁ, J.: Farní úřad Bernartice 1732 - 1994, Inventáře a katalogy SOkA Jeseník, Jeseník 2006, 25 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Obec Bernartice (něm. Barzdorf, česky 1850 Pertoltice, v letech 1862-1893 Bernatice, od r. 1921 Bernartice) byla založena v rámci kolonizace v 2. polovině 13. století a podle jména byl jejím lokátorem nějaký Bernhard či Bertold, Bartoloměj. Ves s názvem „Villa Bernharti“ je poprvé připomínána v r. 1284 v seznamu vesnic, které byly založeny na německém právu a patřily odnepaměti k vratislavskému biskupství. Jejich soupis nechal pořídit biskup Tomáš II., aby podložil své argumenty ve sporu s vratislavským knížetem Jindřichem IV. právě o tyto vesnice. Symbolem majetkové a právní jistoty vratislavských biskupů se kolem r. 1290 stal také tzv. Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis, soupis vsí a majetků, z nichž biskupové pobírali desátek. Bernartice jsou zde jmenovány jako „Bertoldi villa“, „ves lidí Bertholdových“. Pod stejným názvem je ves uvedena i v zakládací listině vidnavského fojství z r. 1291. Podle Liber fundationis byla ves kolem dvorce kolonizací rozšířena na 75 velkých lánů počítaných za malé, z nichž šoltys držel 12 a kostel 1 lán. Ves měla dále dva mlýny se čtyřmi koly a krému, což dokládá velkou zalidněnost.

Ze 14. století pocházejí jen ojedinělé zmínky o majitelích šoltéství, kdežto o osudech vsi není nic známo. Počátkem 15. století patřilo 14 lánů nad kostelem k žulovskému hradu, Biskupský důchod činil ze vsi jen 3 kopy, zbytek příjmů náležel kostelu v Otmuchově. Ve vsi byly dva dvory, z nichž dolní patřil ke zdejšímu šoltéství a horní k majetku vratislavského biskupství. Rozdělení vsi na dvě majetkové odlišné části se udrželo přibližně do r. 1579, kdy byly pozemky horního dvora rozprodány, kdežto šoltéský majetek i nadále střídal majitele. Zvláštností Bernartice byl poměrně velký počet svobodných statků. V r. 1462 zde vedle šoltéství byly hned tři. Ves byla patrně pro svou polohu v úrodném kraji velmi zatížena dávkami a lidé z ní proto utíkali. Podle stížnosti místního faráře a několika sedláků byla z poloviny neobsazena. Jen klášter ve Vratislavi z ní pobíral 15 marek ročně. Pustých gruntů se ve vsi našlo dost ještě v 16. století.

Za třicetileté války patřily Bernartice k nejhůře postiženým vsím. Byly několikrát vypáleny vojsky obou válčících stran a v r. 1633 podlehl téměř všichni zdejší osadníci moru. Ještě v r. 1650 bylo z 26 před válkou obhospodařovaných lánů 20 pustých. Biskup ves proto na prosbu zbylých obyvatel osvobodil na 20 let od placení dávek. Zaniklo i několik rybníků a zřejmě i zdejší olejny. V 18. století se ves opět zalidnila, i když jí r. 1713 znovu postihla morová nákaza. V r. 1722 zde bylo již 60 ušedlých sedláků a 102 zahradníků. Slezské války přinesly obci nárust robot. Zrušení nevolnictví v r. 1781 povzbudilo sebevědomí poddaných vůči vrchnosti, kteří se soudní cestou pokoušeli setrátit některé tíživé povinnosti. Spory se vyskytovaly také během napoleonských válek, neboť poddaní museli sloužit při vojenských přesunech a nedostali za ně patřičnou náhradu.

Bernartické šoltéství koupila i se statkem v roce 1779 Pavlína Rustová, manželka ředitele biskupských statků. Podle ní byla nazvána i nová osada Pavlinka (něm. Paulinaburg), která vznikla rozparcelováním pozemků dvora kolem roku 1782 a postavením pivovaru, palírny a mlýna. Podobným způsobem vznikla kolem roku 1780 i osada Gotartovice (něm. Gotthardsdorf), která byla pojmenována podle vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche. V r. 1848 vlastnil majetek fojství starkář Josef Latzel, tehdy poslanec říšského sněmu, který začal ve velkém pěstovat cukrovou řepu a postavil na její zpracování v r. 1850 jeden z prvních cukrovarů v celé rakouské monarchii právě v Bernarticích.

Na počátku 19. století patřily Bernartice mezi nejlidnatější vsi na Jesenícku. V r. 1811 zde žilo v 218 domech 1304 obyvatel, do roku 1836 jejich počet vzrostl na 279 domů a 1436 obyvatel (v Pavlíně bylo 20 domů a 110 obyvatel a v Gotartovicích 10 domů a 66 obyvatel). Ve 2. polovině 19. století pak osídlení obce dále rostlo. V r. 1848 zde žilo 1569 obyvatel ve 251 domech, v r. 1869 již 3057 obyvatel v 383 domech a v r. 1880 dokonce 3368 obyvatel v 459 domech.

Farnost v Bernarticích patří k nejstarším na Jesenícku. Vznikla kolem poloviny 13. století a byla dotována jedním lánem. První písemná zpráva o ní je z r. 1335 v seznamu farností, odvádějících tzv. petrský haléř. K témuž roku je také poprvé zmiňován místní kostel sv. Petra a Pavla, ačkoli v té době již dávno existoval, jak lze soudit dle dochovaných architektonických prvků.

Jednoduchý kostel sv. Petra a Pavla v Bernarticích je jednou z mála památek na Jesenícku, která vznikla ve 13. století. Původně byl kostel zasvěcen Panně Marii spolu s apoštoly Petrem a Pavlem, což dosvědčuje ještě vizitační zpráva z r. 1579. V roce 1638 jsou již jako patroni uváděni pouze Petr a Pavel. Kostel má gotické jádro (loď a presbytář) z 2. poloviny 13. století. Vyznačuje se jednoduchým půdorysem s čtvercovým kněžištěm a obdélníkovou lodí. Hlavní portál na jižní straně je zakončen gotickým obloukem s jednoduchým tympanonem. Věž kostela původně vyrůstala z lodi a byla patrně dřevěná. Teprve v r. 1711 byla přistavěna nová barokní věž s přílehlým točícím schodištěm. Podle inventáře kostela z r. 1804 bylo jméno stavitele uvedeno v bání. Autor inventáře také zmiňuje bez bližší datace požár kostela. V r. 1871 došlo k přístavbě novogotické boční kaple sv. Hedviky se vstupní halou. Přitom byly strženy menší přístavky, zbudována hudební

kruchta a zvětšena okna. Přestavbu prováděl javornický stavitel Josef Schwarzer (asi 1833-1899), který patrně zpracoval také plány. Větší opravy kostela se prováděly v letech 1923, 1932 a 1948. V letech 1971-1974 probíhaly opravy střechy, věže, obnova fasád a celého areálu. Přitom byly nalezeny fragmenty raně gotických prvků. V r. 1993 byla provedena oprava fasád, poslední výmalba se uskutečnila v r. 1999, jakož i nové překrytí jižní strany sedlové střechy.

Interiér kostela byl bohatě zdoben malířskou a sochařskou výzdobou. Vizitační zprávy z let 1638, 1651 a 1666 dokládají krásnou figurální výzdobu všech stěn, informují o sochách a obrazech, dřevěný strop byl pomalován obrazy dvanácti apoštolů. Z někdejší umělecké výzdoby se však dochovalo jen několik kusů. Cenným je především hlavní oltář sv. Petra a Pavla se sochami Baltazara a sv. Vavřince ze sochařské a řezbářské dílny Bernarda Kutzera z Horního Údolí. Dále jde o čtyři nástěnné obrazy v lodí, jejichž autorem je malíř Alois Bauch (1867-1938) z Vidnavy. Signován a datován (r. 1909) je pouze jeden - Klanění pastýřů, další - Ukřížování, Nanebevzetí Panny Marie a Zmrtvýchvstání Krista - však nesou zřetelný autorský rukopis. Cenným je i v 19. století upravený renesanční deskový obraz Krista na kříži obklopeného rodinou zemřelého s lunetou s výjevem Zmrtvýchvstání. V r. 1571 jej nechal pořídit majitel zdejšího svobodného statku Baroloměj Oert z vděčnosti, že u jeho stavení přestal zuřit mor. Z liturgických předmětů stojí za pozornost také paprsková monstrance zhotovená pro bernartický kostel r. 1704. Je zdobena tepanými reliéfy sv. Petra a Pavla, Boha Otce, andělů a pelikána krmícího mláďata. V r. 1937 dostal kostel nové varhany, které zhotovila firma bratří Riegerů v Krnově.

Nedílnou součástí kostelního inventáře jsou rovněž zvony. Ve věži zavěšený velký zvon s reliéfem Malé Kalvárie a ornamentálním a nápisovým vlysem přelil r. 1832 Leopold František Stanke v Olomouci z původního starobylého zvonu z r. 1430. Střední zvon ulil pro bernartický kostel v r. 1673 Matyáš Munse z Nisy, malý zvon pak v r. 1794 Wolfgang Sraub z Olomouce. V prosinci r. 1915 byly dva zvony (velký o váze 363 kg zasvěcený apoštolům sv. Petru a Pavlu a malý „umíráček“ zasvěcený sv. Prokopu o váze 73 kg) shaty z kostelní věže a zrekvírovány ve prospěch válečného průmyslu. Dne 6. září 1916 pak umkl i třetí (zasvěcený sv. Františku z Assisi o váze 233 kg). O Květné neděli, 25. března 1923, byly slavnostně vysvěceny tři nové zvony - zvon sv. Petra a Pavla, zvon sv. Josefa a zvon sv. Barbory. Jejich odlití zajistila firma Richard Herold v Chomutově.

V r. 1794 přibýly na kostelní věž také hodiny, jejichž pořízení zaplatil mlýnářský mistr a člen kostelní rady Gottfried Volkmer. O sto let později, v r. 1894, byly z podnětu nadučitele Josefa Widera nahrazeny novými, které zhotovil bruntálský hodinář Alexander Schneider. V r. 1799 byla na střechu kostela připevněna také korouhvička.

Mimořádně cenné jsou také ozdobné kamenické práce, které jsou osazeny vně kostela. Na jižní straně kaple sv. Hedviky a předsíně k presbytáři jsou dochovány dva gotické portály z 2. poloviny 13. století. Tříkrát ustoupený žulový portál u boční kaple obsahuje v tympanonu vpadlou trojlistou výplň s reliéfem Kristovy ruky, nad níž je vyryt nápis nejasného obsahu RHOGOGGRUS (nebo také RUOGOG-RVS), o jehož smyslu se vede letitá diskuse. Nově osazen byl v r. 1871. Vedle jednou ustoupeného žulového portálu předsíně se nachází renesanční náhrobní deska místního faráře Adama Merkela s portrétní polopostavou a s nápisem připomínajícím jeho zásluhu o stavbu nedochované kaple sv. Hedviky z r. 1597 a zaznamenávajícím úmrtí farářovy matky Hedviky r. 1596. V nápisu vynechaný leropočet měl být doplněn po Merkelově smrti, kněz však později působil ve Vidnavě, kde má epitaf († po r. 1600). Na západní zdi kostela se dále nachází náhrobní pískovcová deska Zachariase Opitze, nízkého měšťana a perníkáře, a jeho manželky. Opitz koupil v r. 1645 šoltéství v Malé Kraši a další majetek v Vidnavě. V r. 1668 ho prodal a usadil se zřejmě v Bernarticích.

Vedle kostela se nachází hřbitov. Zbytky obvodové zdi kolem původního hřbitova jsou zmiňovány v r. 1666, edikula a branka jsou klasicistní z počátku 19. století. Hřbitovní zeď kolem celého areálu je postavena z lomového kamene a nově omítnuta, v severní části s pulovou stříškou. Na východní straně jižní části je vyzděná edikula. Vpravo od ní se nachází brána s pulkulatým záklenkem, jednoduchou římsou a trojúhelníkovým štítem, zdobeným křížem. Na jižní straně obvodové zdi je hlavní vstupní brána, rozměrná klasicistní cihlová stavba z 1. poloviny 19. století, zastropená, se dvěma samostatně přistavěnými edikulami.

Areál kostela v Bernarticích zahrnuje kostel sv. Petra a Pavla, nástěnné malby, gotické portály, náhrobní desky a hřbitovní zeď s edikulou, brankou a hlavní vstupní bránou byl v r. 1963 prohlášen za nemovitou kulturní památku.

Farní budova, postavená ze dřeva a hlíny, zchátrala během doby tak, že v polovině 18. století hrozila zřícením. Proro byla v letech 1755-1758 vystavěna fara nová. Zasloužil se o ni místní farář Sebastian von Kunitz. Při stavbě se prý domáhal pomoci věřících, kteří se ale vzpírali, a několik z nich bylo dokonce vsazeno do žaláře na Jánském Vrchu. Škola byla v Bernarticích založena při kostele již ve 13. století. První zmínka o místním učitelé je však až z r. 1603, kdy jím byl Laurenz Bergmann, jenž zároveň vedl farní matriky. Poprvé se o školní budově dovídáme k r. 1626, kdy se poddání z Jindřichova zavázali přispět finančně na její stavbu. V r. 1787 dostal místní učitel pomocníka a pro stále rostoucí počet dětí byla v r. 1810 postavena nová škola. V r. 1828 ji navštěvovalo 247 žáků.

Od nejstarších dob patřila k místní farnosti ves Buková (něm. Buchsdorf), poprvé v pramenech zmiňovaná k r. 1290. Patřila k biskupskému území, existovalo zde však také dědičné šoltéství, které často střídalo majitele. Za třicetileté války ves úplně zpustla, další pohromou byl v r. 1713 mor. Po jeho skončení byla na šoltysově dvoře v témže roce postavena kaple Panny Marie Pomocné. Škola byla v Bukové založena před r. 1777, protože z toho roku je znám první učitel. Budova školy byla postavena kolem roku 1810 a v r. 1828 ji navštěvovalo 54 dětí. Počet obyvatel vzrostl do r. 1836 na 775 osob žijících ve 120 domech. Buková byla do r. 1850 samostatnou správní a potom katastrální obcí, poté se stala osadou Bernartice.

K bernartické farnosti patřil také filiální kostel v Jindřichově (něm. Heinersdorf, dnes Dziewiętlice v Polsku). Při úpravě farních okrsků v důsledku změny státních hranic po válkách o Slezsko byl Jindřichov od Bernartice odloučen. V r. 1782 byly naopak k Bernarticím přifařeny Horní Heřmanice (něm. Ober Hermsdorf) s kaplí sv. Máří Magdaleny. Ve vsi kdysi pravděpodobně existovala samostatná fara. Ta ale za husitských válek zanikla a ves byla začleněna do farního okrsku v Rathmannsdorfu (Ratnowice); podle nové farní příslušnosti se řídila i školní docházka dětí. Také Heřmanice patřily k biskupskému majetku, ale byly zde dva svobodné statky, které často měnily majitele. Za třicetileté války tato původně větší ves zpustla, mj. přímo v důsledku tažení švédských vojsk. Situace se zlepšila až v průběhu 18. století, ale další škody přinesly rakousko-pruské války a rozdělení vsí státní hranicí v r. 1742. Dolní Heřmanice (něm. Unter Hermsdorf) tak připadly Prusku (pak Německu, dnes Jasienica Górna v Polsku), Horní Heřmanice zůstaly rakouské. Roku 1836 zde žilo 355 obyvatel ve 46 domech. Do r. 1850 byly Horní Heřmanice samostatnou správní a potom katastrální obcí, poté se staly osadou Bernartice.

Ve správě bernartické farnosti se nacházela také kaple sv. Josefa v osadě Pavlinka, která byla vystavěna kolem r. 1911, a kaple Panny Marie Bolesné v Gotartovicích.

Po r. 1950 byla pod správou farnosti v Bernarticích ex currendo začleněna také farnost Nové Vilémovice a od r. 1951 rovněž farnost Uhelná.

Obec Bernartice byla mimořádně velká, dříve téměř čistě německá (r. 1921 zde žilo pouze 18 Čechů, v r. 1930 již 71) a místní obyvatelstvo vyznávalo převážně katolické náboženství. Např. v roce 1887 zde bylo 3625 katolíků, 41 evangelíků a 14 židů, v r. 1900 v obci žilo 2930 katolíků a 21 evangelíků, k roku 1930 je již uváděno z celkového počtu 2631 obyvatel 2592 katolíků, 22 evangelíků, 11 osob s vyznáním československým husitským a 6 bez vyznání. Počet obyvatel v Bernarticích se v novověku až do r. 1945 příliš neměnil. Zásadní zlom přinesl až rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nově přichozích klesl počet obyvatel až na 1188 ve 242 domech v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nezlepšil. Při sčítání v r. 1991 bylo v Bernarticích zjištěno 884 obyvatel a 217 trvale obydlených domů, z čehož v Bukové to bylo 73 osob ve 29 domech a v Horních Heřmanicích 60 osob v 21 domech.

Rímskokatolickému vyznání se přihlásilo celkem 363 osob, 7 bylo vyznání československého husitského, 25 evangelického a 15 se hlásilo k ostatním církvím. Bez vyznání bylo celkem 261 osob, ve 213 případech nebylo vyznání zjištěno.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnější část fondu představují tři díly farní kroniky. První díl založil v r. 1748 bernartický farář Franz Sebastian von Kunitz a je psán souvisle do r. 1932 s retrospektivou od r. (1666) 1708. Obsahuje např. opis inventáře z r. 1741, opisy nadačních listin od r. 1734 a kupních smluv od r. 1748, registr desátků za léta 1785-1800, soupis peněžitých darů na výmalbu kostela a zdobení interiéru z let 1908-1911 a na opravu varhan v r. 1921, soupis darů a sbírek na zvony z let 1921-1922, přičemž je zde popsána i krátká historie tří nových zvonů z r. 1923. Nechybí ani soupis kaplanů z let 1908-1930 a soupis učitelů obecné školy v Bernarticích z let 1908-1932, zajímavé jsou rovněž texty modliteb a písní z válečných let 1914-1918 a přehled stavebních úprav a oprav na farních budovách za léta 1817-1827.

Druhý díl kroniky byl sepsán v letech 1804-1926 s retrospektivními údaji od r. 1587. Obsahuje inventář kostela z r. 1804, v jeho rámci pak přehled bernartických farářů od r. 1587 a podrobnější popis dění ve farnosti v letech 1785-1891. Dále je zde možné nalézt opis předávacího protokolu farnosti farářů Gedeonu Appelovi z r. 1871, přehled jmení farního obročí z let 1913-1926, přehled počtu obyvatel farnosti za léta 1910-1925 dle matrik a seznam ministrantů za léta 1908-1924.

Třetí díl farní kroniky obsahuje zápisy z let [1894]-1994. Kronika je sestavena nejprve z údajů I. a II. dílu farní kroniky (úvod, vznik kostela, popis vnitřní výzdoby a zvonů, chronologický soupis farářů s jejich biografiemi a popisem dění ve farnosti z let 1587-1891), na něj pak plynule navazuje text od r. 1892. Kroniku založil bernartický kaplan Richard Hauke po svém nástupu do funkce v r. 1894, po r. 1896 se jejího vedení ujal nově ustanovený farář Anton Hauke. Velký podíl na vypovídací hodnotě kroniky má rovněž jeho následovník farář Arnold Witzig, který ji navíc (stejně jako předchozí díly) opatřil četnými margináliemi a dodatky. Text kroniky je souvisle doveden do r. 1940, zápis z r. 1944 byl pořízen již retrospektivně a je psán česky. Ani po r. 1945 nebyly záznamy do kroniky pořizovány soustavně, pro období let 1955-1970 a 1976-1982 bohužel zcela chybí.

Významnou součástí fondu jsou mezi úředními knihami také inventáře kostela z let 1913-1982 a pozemková kniha kostelního majetku z let 1788-1850. Cenné dokumenty se však nacházejí zejména ve spisech. Předně se dochovalo poměrně velké množství materiálu k opravám kostela a přestavbě fary, přičemž je ve fondech farních úřadů zcela ojedinělou záležitostí soudní spor mezi zadavatelem stavby a dodavatelskou firmou. K dispozici jsou rovněž stavební plány kostela, fary a hospodářské budovy z let 1871-1948, jakož i kolorovaný stavební plán kaple v osadě Pavlinka z r. 1910 a drenážní plán k odvodnění hřbitova (s.d.). Z dokumentace vnitřního vybavení kostela si pozornost zaslouží nejen inventář z r. 1804, ale především nerealizovaný návrh hlavního oltáře sv. Petra a Pavla z r. 1848, jehož autorem je významný sochař a řezbář Bernard Kutzer z Horního Údolí. Cenné jsou rovněž 2 fotografie z rekvizice zvonů v letech 1915-1916, podrobné zprávy k pořízení nových zvonů a k jejich vysvěcení v r. 1923; součástí je i dokumentace k restaurátorským pracím na epitafu Bartoloměje Derta.

Důležitým zdrojem informací ke kostelu, hřbitovu, škole, farním budovám a farnímu obročí jsou ve fondu dochované vizitační protokoly z let 1853-1981. V přílohách k nim lze nalézt rovněž soupisy prací a oprav provedených na kostele a farních budovách, soupisy opravených a nově pořízených předmětů kostelního inventáře, přehledy o stavu náboženské výuky, bilance sbírek a finančních příspěvků ve farnosti či údaje o duchovenstvu a kostelních zaměstnancích.

Poměrně rozsáhlé jsou také spisy farního obročí, jejichž součástí jsou drenážní plány z r. 1891 a kolorovaná kopie katastrální mapy farních pozemků (s.d.). Cenné jsou ve fondu farního úřadu také údaje ke spolkové činnosti v Bernarticích v letech 1895-1947. Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu.

Farní úřad Bílá Voda 1744 - 1956

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Bílá Voda 1744 - 1956. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 9 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První zmínka o Bílé Vodě je z r. 1369, kdy jako zpustlá ves patřila ke vsi Kamenici. Roku 1532 koupil díl obce, zvaný *das Weisse Wasser*, J. Schaffgotsch. Po jeho smrti se majetku ujal jeho zeť Seyfried z Promnic, horlivý protestant, který nutil své poddané i násilím k odpadnutí od katolicismu. Dokonce zakázal návštěvu kaple v Bílé Vodě, která byla postavena v místech, kde je dnes kostel. Kapli poprvé uvádí vizitační protokol z r. 1579, kdy Bílá Voda spadala do pravomoci farnosti v Hošticích. K návratu ke katolické církvi došlo až za biskupa Gerstmanna; r. 1582 získal Bílou Vodu katolický rod Malutů. Protestantství zde již zapustilo kořeny tak silně, že se jeho stoupenci bránili, aby znovu podléhali farářům v Hošticích. V letech 1602-1604 nechal Kryštof Maltitz postavit kostel, který se stal vyhledávaným poutním místem. V kostele se nacházela pozdněgotická soška Madony. Roku 1623 byl kostel vysvěcen jménem Navštívení Panny Marie, odpovídající zázrakům přisuzovaným uctívané soše Madony. Po zničující třicetileté válce připadla obec Jiřímu z Hodic a farnost, i přes nevlídné šlechtovských, pod faru v Hertwigswaldu (dnes Doboszwice). V r. 1651 zapálil blesk kostelní věž a zničil oba zvony. Vizitační protokol z r. 1666 popisuje kamenný kostel se čtyřhrannou, ještě neukončenou věží. Dva nové zvony již však byly pořízeny (1651 sv. Anna; 1656 sv. Alžběta).

Roku 1687 přešla Bílá Voda do rukou Lichtenštejnů. Olomoucký kanovník Jakub Arnošt Lichtenštejn-Kastelkorn zde postavil vlastním nákladem piaristickou kolej - výuka byla zahájena r. 1727. Tím byl položen základ pro založení samostatné farnosti v Bílé Vodě, vedené rektorem koleje. Piaristé vykonávali duchovní správu i v Horních Hošticích (do 1784). I po zrušení gymnázia v r. 1829 spravovali piaristé farnost až do r. 1938. Slavnostní dokončení stavby piaristické koleje a kláštera se konalo r. 1733. Ale ještě bez nového kostela, jehož stavba se neustále odkládala. Se stavbou se započalo až r. 1755, kdy byl stržen starý svatostánek. Realizace se protáhla do r. 1765, kdy byla v novém chrámu poprvé sloužena mše. V r. 1777 jej biskup Schaffgotsch konsekroval a potvrdil zasvěcení kostela Navštívení Panny Marie. Protože státní hranice mezi Rakouskem a Pruskem procházela sakristií kostela (1742-1959!), tradovalo se, „že je tak velký, že se nevejde do jednoho státu...“. Neznáme autora projektu kostela. Česká literatura jej připisuje F. A. Hammerschmidtovi nebo M. J. Kleinovi, polská J. J. Topperovi. Většina vybavení kostela pochází z r. 1776, jen varhany byly postaveny r. 1806, r. 1917 byl kostel vybaven novým nástrojem fy Rieger z Krnova.

Fara při kostele nebyla nikdy postavena, farář vždy bydlel v pronajatém klášterním bytě. Majetek kostela, stejně i jeho historie, se vzájemně prolínají s klášterem. Z fondu, který je pouhým torzem někdejšího farního archivu, nelze dostatečně objektivně popsat historii farnosti a posloupnost a působení jednotlivých farářů za téměř 250 let existence farnosti. Nástup komunismu v Československu roku 1948 předurčil Bílou Vodu pro hrůzný projekt VK (vyklizení klášterů), jímž chtěla státní a stranická moc zrušit ženské (předtím i mužské) kláštery. Dne 28. září 1950 byly 143 řádové sestry ze 6 kongregací násilně deportovány do Bílé Vody a sdílely život farníků kdysi slavného městečka v zapomenutém pohraničí. Až po pádu socialismu r. 1989 se zbylé řeholnice mohly navrátit do svých mateřinců. Do farnosti přišli polští salvatoriáni, kteří se snaží o obnovu bývalého poutního místa.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Z fondu farního úřadu si zaslouží pozornost především kronikářský zápis, který podává osudy řádových sester zavlečených do Bílé Vody r. 1950. Cenné jsou doklady o věznění faráře A. Starkera v Dachau.

Farní úřad Bílý Potok 1793-1994

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Bílý Potok 1793-1994. Inventáře a katalogy SOkA Jeseník, Jeseník 2004, 8 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Ves Bílý Potok byla založena v polovině 13. století (první písemná zmínka 1310 *Wyzbach*). Je pravděpodobné, že již v této době zde existovala fara. Nasvědčuje tomu dvoulánová rozloha farního pozemku a kostel sv. Vavřince, spadající do výstavby raně gotických kostelů na Javornicku. Zasněžení připomínalo dobu sv. Hedviky a vratislavského biskupa Vavřince (1207-1232). Když se po 150 letech objevila první písemná zpráva o kostele, patřil k javornickému kostelu jako filiální s pouhým půllánovým obročím. K zániku fary a ztrátě značné části majetku došlo při husitských válkách 15. století, které těžce poznamenaly celé Javornicko jako součást majetku vratislavských biskupů. Roku 1579 se zavázal majitel statku Kohout (*Hahnberk*) Joachim Tschirnín, že přispěje na vybudování školy a fary. Svědčí to o povědomí kdysi samostatné fary v obci.

Kostel krátce po třicetileté válce vyhořel (1651), byl nouzově zakryt a postupně opravován. Vizitace r. 1666 potvrdila, že kněziště mělo již kamenný strop, zbytek byl dřevěný, podlaha z cihel. Střecha byla pokryta šindelem a v dřevěné věži visely dva zvony. Hřbitov kolem kostela byl ohrazen zdí. Bohoslužby zde každou druhou neděli vykonával javornický kaplan. Až za javornického faráře Johanna Wacheho došlo 5. 9. 1862 k založení lokálie. Prvním duchovním byl Franz Beyer, r. 1873 povýšený na faráře. Po něm přišel r. 1874 farář Albert Engelbrecher, který dospěl k názoru, že starý kostel je pro 1.272 farníků malý. Přesvědčil obecní zastupitelstvo o nutnosti postavit nový kostel namísto opravy starého. Činil tak v duchu dobových historizujících tendencí ve vratislavském biskupství, jež měly za cíl obnovu katolicismu ve Slezsku, které nejen materiálně, ale i duchovně utrpělo ztrátou území ve prospěch protestantského Pruska. V roce 1893 byl starý kostel zbořen, jedinečná umělecká a historická památka podlehla ambicím církve. V témže roce byl položen základní kámen za přítomnosti kardinála Koppa, který na stavbu stejně jako obec a majitelé blízkých panství finančně přispěl. Po dobu výstavby probíhaly bohoslužby v náhradních prostorách bývalé ovcárny. Kostel byl postaven za tři roky z materiálu z místních zdrojů. Zasněcen sv. Vavřincem byl r. 1895. Velký 540 kg těžký zvon daroval Pius Jäkel, rektor z Bílé Vody; roku 1916 byl však zrekvírován spolu s dvěma menšími. Nové zvony byly pořízeny r. 1922.

Po smrti posledního německého faráře Stefana Grunera r. 1948 byla farnost spravována kněžími z Javorníku a Bílé Vody *ex currendo*.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Archivní fond, a zejména kronika obsahují cenné materiály o stavbě kostela. Zajímavé jsou osobní doklady faráře Engelbrechera. Ostatní oddíly schématu jsou velmi mezerovité až torzovité.

Farní úřad Černá Voda 1785 - 1982

GROWKA, K. - MUSIL, R. - ŠVUB, J.: Farní úřad Černá Voda 1785 - 1982. Inventáře a katalogy SOkA Jeseník, Jeseník 2002, 8 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Ves byla přifařena k Červené Vodě do r. 1785, kdy zde byla zřízena lokálie. Bohoslužby se zprvu konaly v zámecké kapli šlechtství; teprve r. 1787 bylo započato se stavbou kostela dokončeného o rok později. Příští rok bylo ke kostelu přifařeno Staré Podhradí, patřící dosud k Vápenné a též od r. 1802 vznikající Nové Podhradí. R. 1843 byla lokálie proměněna na faru. Kostel je zasvěcen Panně Marii, prodělal opravy v letech 1856, 1885 a generální rekonstrukci v r. 1910. Obraz na hlavním oltáři, představující Kristův rodokmen, pocházel z jezuitského kostela v Opavě. Mramorovou křtitelnicí zhotovil sochař Kristián Keller ze Skorošic roku 1791, varhany vyrobil r. 1809 varhanář Jan Kuttler z Vidnavy. R. 1806 byla pořízena křížová cesta. Původně byly v kostele dva zvony, ulité r. 1758 a 1828 ve zvonářské dílně Straubů v Olomouci, k r. 1937 uvádí farní kronika zvony 4. Při kostele byla zároveň vystavěna škola, r. 1842 zvýšená o jedno patro.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejzajímavější částí archivního fondu farního úřadu jsou farní kroniky a materiály nalezené v makovické kostele v r. 2000. Farní kroniky mají stejný počátek, neboť jedna byla opsána od druhé. Není jasné, jakým způsobem byla vybirána ta či ona kronika k vedení řádných záznamů, 2. díl je však doveden až k roku 1947. Materiály z makovice kostela mají velmi různorodý charakter (např. včelí plást), vyzdvihnout lze pamětní zápis z r. 1856 s přípisem o opravě kostela r. 1885 a např. statistiku církevních úkonů farnosti.

Farní úřad Česká Ves 1912 - 1977

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Česká Ves 1912 - 1977. Inventáře a katalogy SOkA Jeseník, Jeseník 2002, 10 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První písemná zmínka o obci pochází z roku 1416. Když se roku 1547 stalo město Frývaldov s okolím statkem vratislavského biskupství, tvořila hornická obec Česká Ves jeho součást. Až do roku 1929 patřila k frývaldovské farnosti, věřící z České Vsi navštěvovali kostel ve Frývaldově. V obci stála pouze kaple, jejíž vznik se datuje rokem 1695. Byla postavena jako dřevěná budova bez věže a vstupní části, které byly dostavěny až později. U oltáře byla osazena deska jako památka na zřizovatele Hanse Christopha a jeho sestru Marii Pauerovou pocházející z Německé Kamenice (dnes Kamieniec, PR). Věž byla přistavěna v r. 1775 stavitelem J. K. Kneiflem z Hradce a zednickým mistrem J. Frankem ze Suplikovic. Nesla 60 kg těžký zvon zakoupený a instalovaný z peněz darce Johanna Georga Mildnera. Kaple byla zasvěcena sv. Dominikovi. Na výstavbě se podílela obec a pro další zvelebování kaple poskytl peníze i biskup Schaffgotsch. Ten též povolil konání nedělních bohoslužeb jedenkrát měsíčně a ojedinelé provádění křtů. V r. 1795 přebudoval Josef Franke kapli tak podstatně, že se podobala kostelu. Stavba přišla na 800 zlatých mimo potažních a ručních prací, které provedli obyvatelé obce sami. V kapli byl obraz „Královna nebeská“ od Rafaela Kutzera z Horního Údolí z r. 1840. V r. 1890 byl zásluhou starosty Vinzenze Böhma obnoven interiér kaple a střecha věže byla pokryta břidlicí. Do kazety v makovické věži byly ke dvěma pamětním zápisům z let 1775 a 1795 vloženy britské a an-

glické mince jako ilustrace posledního pokusu o obnovu těžby zlata na Zlatém chlumu. V r. 1896 se musela obnovit poškozená konstrukce věže a závěsy zvonů, protože zde byly instalovány nové těžší bronzové zvony (byly zrekvírovány za 1. světové války). V r. 1905 byla do kaple postavena socha „Svaté srdce Ježíšovo“. V r. 1919 přibýly na věži hodiny, které uhradila zdejší železářská společnost. Pro obyvatelstvo byly důležité, protože odbíjely čas každou čtvrt hodinu. Od r. 1924 zde byly povoleny mše každou druhou neděli. Obec však stále ještě spadala pod farnost ve Frývaldově. V r. 1910 byl v České Vsi ustaven katolický spolek, jehož cílem bylo postavení nového kostela. Pozemek věnovala Sofie Otte v r. 1912, byly vypracovány plány, avšak 1. světová válka tento záměr zhatila. Obec na tomto pozemku postavila v r. 1921 učitelský dům (dnes Obecní úřad), což vyvolalo u katolického spolku, preláta Neugebauera, kaplana Latzela a občanů veřejné protesty. Obec tedy musela koupit nový pozemek od železářské společnosti. Později, kdy už byly známy náklady na stavbu kostela, se obec znovu dostala do sporu se spolkem a občany. Obecní radní totiž předvíдали velké zatížení touto stavbou, a proto žádali zvýšení daní podnikatelům a občanům. Tyto obavy se pak v průběhu stavby potvrdily; obec splácela dluhy až do r. 1935.

Návrh kostela vypracoval arch. Anton Schneider z Mariánských Lázní. Projekt byl r. 1925 schválen Okresním úřadem ve Frývaldově a vratislavským biskupem Bertramem, který na stavbu věnoval 155 tisíc Kč. Vedením stavby byl pověřen Ing. Alexander Nietzsche z Frývaldova. Stavební komise začala stavbu s půjčkou 83 tisíc Kč. Během výstavby organizoval spolek sbírky v celé frývaldovské oblasti, pověření emisari však zajížděli i do Čech a na Moravu. Výtřezek sbírky činil 60 tisíc korun. I přesto dluhy za stavbu narůstaly, takže ke zvýšení daní nakonec stejně došlo, i když to vyvolalo bouři nevole občanů a protest železářské společnosti. Celkové náklady na kostel dosáhly částky 953.863 Kč a stavba fary vyšla na 242.374 Kč. K hrubému dokončení stavby došlo 26. 9. 1928 a o dva dny později vysvětil kardinál Bertram kostel k počtu sv. Josefa. Farnost byla zřízena k 1. 7. 1929 a prvním farářem byl jmenován Konrad Hugo Klein. V r. 1933 se stal českoslezským farářem kooperátor ze Skorošic Alois Pietsch; ve funkci zůstal až do r. 1946.

Po vybudování nového kostela byla kaple sv. Dominika odsvěcena a využívána školou jako tělocvična. Sakristii využíval hasičský sbor. Mobilní byl přenesen do nového kostela. Po opravě kaple r. 1935 byl do makovice věže vložen další pamětní zápis. V r. 1946 byla kaple jako obecní majetek převedena na nově ustanovenou náboženskou obec ve Frývaldově – na Československou církev husitskou. V 80. letech byla po letech zanedbávání tato stavba stržena.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Fond poskytuje celkem dokonalý přehled o stavbě nového kostela s farou. Nedochovala se pamětní kniha fary, takže o dalším dění po r. 1929 fond příliš poznatků nepřináší. Cenným informačním zdrojem o již neexistující kapli a nejen náboženském životě v obci jsou opisy dokumentů pocházející z věže kaple. Fond bohužel neobsahuje spisy o duchovenstvu po roce 1945.

Farní úřad Dolní Domašov 1730 - 1987

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Dolní Domašov 1730 - 1987. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2005, 16 s.

1. Vývoj původce archivního fondu

Dolní Domašov (něm. Nieder Thomasdorf) byl jednou ze dvou částí obce Domašov. Jako Dolní a Horní Domašov (něm. Ober Thomasdorf) byla obec nazývána zhruba od konce 18. století. Do katastru Domašova patřily vedle obou jeho částí také osady Valdenburk (něm. Waldenburg, od r. 1949 Bělá) a Filipovice (něm. Philippsdorf). V r. 1964 byl Domašov spojen s Adolfovicemi a Bélou v obec s názvem Bělá pod Pradědem.

Obec Domašov (něm. Thomasdorf, česky 1871 Domašov) byla založena ve 2. polovině 13. století a podle jména byl jejím lokátorem nějaký Tomáš. Thomasberg, nebo-li „ves Tomášových lidí“, je poprvé připomínána r. 1284 v seznamu vesnic, které byly založeny na německém právu a patřily odněpaměti k vratislavskému biskupství. Kolem r. 1290 byla sice opět zapsána do tzv. Liber fundationis, ale bez jakéhokoliv dalšího údaje o její rozloze a důchodech z ní. Je možné, že k úplnému vysazení vsi vůbec nedošlo, protože kolem r. 1420 již byla označena za pustou, ačkoli měla 40 lánů. Domašov byl znovu vysazen až v polovině 16. století. Přicházeli sem především osadníci ze sousedních Adolfovic, a to zejména dřevorubci, kteří vykácené plochy zúrodnili. Do r. 1579 se nová osada natolik rozrostla, že dostala do svého čela šoltyse, čímž se právně odloučila od Adolfovic. Bohatství a blízkost lesů vedly k tomu, že se ves rychle rozrůstala a postupně se prodlužovala proti toku řeky Bělé. K roku 1689 žilo ve vsi 67 sedláků, kteří drželi 29 a půl lánů. Vedle nich tu bylo 97 zahrádkníků a domkářů. Již tehdy se jen malá část obyvatel zabývala zemědělstvím, většinu živil les, značně se rozvinulo i přádlářství. V r. 1806 měl Domašov již 1938 obyvatel a tvořilo jej 336 domů – šlo o největší vesnici na Frývaldovsku (Jesenícku). Do r. 1825 se počet obyvatel zvýšil na 2261 osob, v r. 1880 jich zde ve 464 domech žilo dokonce 3161.

Domašov byl do r. 1730 přifařen do Frývaldova (Jeseníku), kam se také odváděl obilní desátek. Velká vzdálenost od Frývaldova přiměla vratislavského kanovníka Karla Maxmiliána z Fragsteinu, aby se zasadil o zřízení samostatné duchovní správy v obci. Podnětem k tomu bylo zřejmě neštěstí při lovu, kdy byl smrtelně zraněn jeden z honců a nebylo kněze, který by ho v poslední hodince zaopatřil svátostmi. Na kanovníkovu žádost vydal vratislavský biskup František Ludvík z Neuburgu r. 1726 povolení ke stavbě. V r. 1730 byl kostel dokončen. Duchovní správa zde téhož roku zahájila svou činnost, a to 8. října, kdy byl kostel zasvěcen sv. Tomáši Apoštole. Jde o ojedinělý případ, kdy byl patron vybrán podle jména obce. Prvním farářem zde byl ustanoven Johann Anton Schmidt.

Jednoduchý kostel sv. Tomáše Apoštola stojí na rozhraní katastrů obcí Dolní Domašov a Adolfovice. Je postaven v čistém slezském barokním stylu podle projektu jezuita Kryštofa Tausche, žáka slavného římského stavitele Andrea del Pozza a navrhovatele velkolepého biskupského špitálu v Nise. Stavbu vedli Felix Anton Hammerschmid, tesařský mistr Franz Ursprung a kamenický mistr Karl Scheim. Materiál ke stavbě poskytl biskup, náklady na jeho dopravu ve výši 600 zlatých uhradil sám Karel Maxmilián z Fragsteinu. Ten také kostelu věnoval jeho vnitřní výzdobu. Hlavní oltář je replikou oltáře Mariánské kaple ve vratislavské katedrále. Obraz na hlavním oltáři s výjevem setkání Krista s apoštolem Tomášem je zřejmě dílem samotného Tausche. Na oltáři jsou čtyři sochy – sv. Jana Křtitele, sv. Barbory, Jana Evangelisty a sv. Hedviky. Obraz sv. Petra ve volutě nad oltářem namaloval zřejmě slavný slezský malíř Michael Leopold Willmann z Vratislavi. Boční oltáře – oltář sv. Kříže a Mariánský oltář s obrazem Immaculaty jsou zřejmě též Tauschovými návrhy, stejně jako kazatelna. Autorem další malířské výzdoby nejsou známi. Řada cenných obrazů a dalšího inventáře kostela podlehl během času zkáze. Poděpsalo se na tom nejen nadměrně vlhké prostředí, ale také řada neodborných zásahů z pozdější doby. Na jejich obnově a opravě se podílel mj. i malíř Alois Bauch z Vidnavy. Původní kostelní varhany věnované Fragsteinem musely být r. 1885 nahrazeny novými, které nainstalovala proslulá firma Rieger z Krnova. Na jejich pořízení bylo z pozůstalosti biskupa Förstera poskytnuto 1000 zlatých, dalších 200 zlatých pak věnoval jeho nástupce biskup Herzog. Fragsteinovým nákladem byly pořízeny také kostelní zvony. Protože velké zvony (o průměru 120 cm) byly uměleckými díly, podařilo se ten největší o váze 20 centů a s vročením 1727 zachránit před rekvizicemi v letech 1916 a 1942. Místo něj byl pro válečné účely odvezen malý zvon a zvony z kapli. U nového kostela byl založen také hřbitov (původní byl ve vsi již před

výstavbou kostela, ale na zcela jiném místě, a později jej obec odkoupila jako pozemek) a byl postupně rozšiřován. V r. 1872 byla postavena nová márnice a o rok později nová hřbitovní zeď. Budova fary je barokní architekturou pocházející z r. 1766. Kostel sv. Tomáše Apóstola byl spolu s farou zapsán v r. 1963 na seznam nemovitých kulturních památek.

Do dolnodomašovské farnosti patřily také Adolfovice (něm. Adelsdorf), které sem přešly z farnosti frývaldovské (jesenické). Do husitských válek zde sice byl samostatný kostel, po nich však již nebyl obnoven, neboť se ves značně zmenšila. Farní obročí bylo zajištěno malým kusem pole a lesa, v desátku odvozem obilí (žito a oves) a ročním obecním příspěvkem 40 tolarů. Adolfovice pak na vydržování fary platily 6 tolarů ročně a věřící přispívali 3 a čtvrt mírou žita a 6 a půl mírami ovesa. Mlynáři z obou vesnic odváděli na vánoce a velikonoce starou niskou míru pšeničné mouky. Domkáři však odmítali platit tzv. stolní groš. Jeden adolfovický rodák se však přece jen zapsal do dějin Domašova jako dobrodinec. Byl jím zakladatel mešní nadace Anton Díttrich.

Pro Horní Domašov s Filipovicemi a Valdenburkem bylo v r. 1796 zřízeno kaplanství a o dva roky později zde byl dostavěn kostel sv. Jana Křtitele. Hornodomašovská lokálie byla v roce 1843 povýšena na farnost.

Obec Domašov byla mimofadně velká, dříve téměř čistě německá (r. 1930 zde žilo pouze 10 Čechů) a místní obyvatelstvo vyznávalo převážně katolické náboženství. Např. v roce 1900 zde bylo 2728 katolíků a 6 evangelíků, k r. 1930 je již uváděno z celkového počtu 2342 obyvatel 2327 katolíků, 11 evangelíků a 4 osoby bez vyznání. Počet obyvatel v Domašově se v novověku až do r. 1945 příliš neměnil. Základní zlom přinesl až rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nové příchozích klesl počet obyvatel až na 1297 ve 474 domech v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nezlepšil a při sčítání v r. 1991 bylo zjištěno v celé obci Bělá pod Pradědem (včetně Adolfovic) 1734 obyvatel a 434 trvale obydlených domů, z čehož v Domašově to bylo 914 osob ve 239 domech.

Farní úřad v Dolním Domašově spravoval po r. 1945 také farnost hornodomašovskou, a to ex currendo. Pro obě farnosti byly vedeny společné podací protokoly a korespondence, pro každou zvlášť pak matriky.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Jen málokdy se stává, že se ve fondech farních úřadů dochovají dokumenty nejstarší, tedy z doby samotného vzniku duchovní správy v obci a výstavby kostela. V případě Dolního Domašova tomu tak je. Ve fondu se totiž nachází inventář kostela z let 1730-1732, který nechal za své peníze pořídit donátor jeho výstavby vratislavský kanovník Karel Maxmilián z Fragsteinu. Kniha je zajímavá také proto, že se na jejím předešlé nachází Fragsteinovo ex libris v podobě erbu. Z tohoto období se rovněž dochoval i nejstarší podací protokol z let 1730-1871. Cennou součástí fondu je farní kronika s inventářem z let 1805-1949 s retrospektivou k r. 1725. Obsahuje velké množství údajů o stavbě, opravách a výzdobě kostela, o životě ve farnosti a rovněž o duchovních, k nimž je jinak ve fondu minimum zpráv. Z aktového materiálu jsou badatelsky využitelné dokumenty k opravám kostela, farních budov a školy. Poměrně rozsáhlé jsou také spisy farního obročí, jejichž součástí je kolorovaný situační plán statků farnosti včetně lesních parcel z r. 1919. Významnou je rovněž agenda nadační. Z jednotlivin stojí za pozornost všeobecný školní řád z r. 1774 a lékařské potvrzení z r. 1822, vydané doktorem medicíny a zemským fyzikem Antonem Schnorfeilem z Javorníku. Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu.

Farní úřad Horní Domašov (1789) 1796 - 1974

HRADÍLOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Horní Domašov (1789) 1796 - 1974. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2005, 14 s.

1. Vývoj původce archivního fondu

Horní Domašov (něm. Ober Thomasdorf) byl jednou ze dvou částí obce Domašov. Jako Horní a Dolní Domašov (něm. Nieder Thomasdorf) byla obec nazývána zhruba od konce 18. století. Do katastru Domašova patřily vedle obou jeho částí také osady Valdenburk (něm. Waldenburg, od r. 1949 Bělá) a Filipovice (něm. Philippsdorf). V r. 1964 byl Domašov spojen s Adolfovicemi a Bélou v obec s názvem Bělá pod Pradědem.

Obec Domašov (něm. Thomasdorf, česky 1871 Domašov) byla založena ve 2. polovině 13. století a podle jména byl jejím lokátorem nějaký Tomáš. Thomasberg, nebo-li „ves Tomášových lidí“, je poprvé připomínána r. 1284 v seznamu vesnic, které byly založeny na německém právu a patřily odněpaměti k vratislavskému biskupství. Kolem r. 1290 byla sice opět zapsána do tzv. Liber foundationis, ale bez jakéhokoli dalšího údaje o její rozloze a důchodech z ní. Je možné, že k úplnému vysazení vsi vůbec nedošlo, protože kolem r. 1420 již byla označena za pustou, ačkoli měla 40 lánů. Znovu vysazen byl Domašov až v polovině 16. století. Přicházeli sem především osadníci ze sousedních Adolfovic, a to zejména dřevorubci, kteří vykáčené plochy obraceli v pole. Do r. 1579 se nová osada natolik rozrostla, že dostala do svého čela šoltyse, čímž se právně odloučila od Adolfovic. Bohatství a blízkost lesů vedly k tomu, že se ves rychle rozrůstala a postupně se prodlužovala proti toku řeky Bělé. K roku 1689 žilo ve vsi 67 sedláků, kteří drželi 29 a půl lánů. Vedle nich tu bylo 97 zahradníků a domkářů, kteří všichni měli své domky. Již tehdy se jen malá část obyvatel zabývala zemědělstvím, většinu živil les, značně se rozvinulo i přádlářství. V r. 1806 měl Domašov již 1938 obyvatel a tvořilo jej 336 domů – šlo o největší vesnici na Frývaldovsku (Jeseníku). Do r. 1825 se počet obyvatel zvýšil na 2261 osob, v r. 1880 jich zde ve 464 domech žilo dokonce 3161.

Domašov byl původně přiřazen do Frývaldova (Jeseníku), kam se také odváděl obilní desátek. Velká vzdálenost a ne příliš častá přítomnost faráře si ale časem vyžádala zřízení samostatné duchovní správy v obci. To se zdařilo r. 1730. Nová farnost zahrnovala Horní i Dolní Domašov včetně Adolfovic. Ale vesnice dlouhá jednu míli (9 km) nebyla příhodná pro duchovní správu, když kostel stál na jejím počátku. Proto se osadníci z Horního Domašova domáhali zřízení lokálie a kostela na horním konci vesnice. Nakonec toto povolení 5. března 1796 dostali. Museli se ale zavázat, že zajistí jak stavbu kostela, tak byt pro lokalistu (pomocného kněze), jakož i jeho vydržování. Je s podivem, kolik peněz někteří nevelcí hospodáři tehdy měli. Např. zahradník Josef Plischke daroval na tento účel 2500 zlatých (a dalších 450 zlatých na varhany, které postavil mistr Standinger z Andělské Hory), jiný zahradník Kryštof Bernert 1000 zlatých. Když biskup Hohenlohe daroval stavební materiál, přikročili Hornodomašovští v červnu 1797 ke stavbě kostela a za 26 týdnů byli s prací hotovi. Manželka Kryštofa Bernerta Hedvika prý vynaložila při stavbě i po jejím dokončení tolik úsilí, že pak byla nazývána „kostelní zahradnickou paní“. Dne 15. září 1798 byl kostel zasvěcen sv. Janu Křtiteli a arcibiskupský komisař Johann Rother z Frývaldova zde odsloužil první mši.

Jednolodní pozdně barokní kostel sv. Jana Křtitele s prvky klasicismu byl vystavěn v letech 1797-1798, hudební kruchta je z 2. poloviny 19. století. Kostel je dílem stavitele Jana Grögera z Bukovic, stavbu vedl zednický mistr Josef Franke ze Supíkovice. Vnitřní výzdoba kostela vznikla svozem mobiliáře několika zrušených kostelů, především františkánského kostela v Opavě. Právě odsud pochází obraz Stěti sv. Barbory od Felixe Ivo Leichera z r. 1761, který je zasazen v retabulu hlavního oltáře. K výzdobě interiéru přispěl významnou měrou také sochař Bernard Kutzer z Horního Údolí. Kostel byl r. 1963 prohlášen za nemovitou kulturní památku. Dům pro lokalistu byl vystavěn r. 1799. Prvním duchovním správcem se při kostele sv. Jana Křtitele v Horním Domašově stal v září 1798 Josef Gottwald.

K lokálii náležely vedle Horního Domašova také osady Filipovice (vznikly v r. 1777 a dostaly jméno po tehdejší biskupovi Filipu Gottardu Schaffgotschovi) a Valdenburk (Bělá; vznikla v r. 1796). Obec Domašov byla jediná na Frývaldovsku (Jeseníku), která získala

patronát nad kostelem a mohla si kněze vybrat podle svého přání. Dnem 7. 3. 1843 byla hornodomašovská lokálie povýšena na faru. Škola v Horním Domašově byla postavena r. 1793. Roku 1828 ji navštěvovalo 208 dětí, které vyučoval učitel s pomocníkem.

Obec Domašov byla mimořádně velká, dříve téměř čistě německá (r. 1930 zde žilo pouze 10 Čechů) a místní obyvatelstvo vyznávalo převážně katolické náboženství. Např. v roce 1900 zde bylo 2728 katolíků a 6 evangelíků, k r. 1930 je již uváděno z celkového počtu 2342 obyvatel 2327 katolíků, 11 evangelíků a 4 osoby bez vyznání. Počet obyvatel v Domašově se v novověku až do r. 1945 příliš neměnil. Základní zlom přinesl až rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nově příchozích klesl počet obyvatel až na 1297 ve 474 domech v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nezlepšil a při sčítání v r. 1991 bylo zjištěno v celé obci Bělá pod Pradědem (včetně Adolfovic) 1734 obyvatel a 434 trvale obydlených domů, z čehož v Domašově to bylo 914 osob ve 239 domech, v části Bělá 24 osob v 8 domech a ve Filipovicích 20 osob také v 8 domech.

Farnost v Horním Domašově nebyla po r. 1945 osazena a byla spravována ex currendo duchovním ze sousední farnosti dolnodomašovské. Pro obě farnosti byly vedeny společně podací protokoly a korespondence, pro každou zvlášť pak matriky.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnější část fondu představuje farní kronika se zápisy z let 1800-1949 a retrospektivními údaji od r. 1677. Obsahuje informace ke zřízení duchovní správy v obci, údaje o stavbě a vybavení kostela, o životě ve farnosti a rovněž o duchovních, k nimž je ve fondu jen velmi málo zpráv. Cenné jsou rovněž spisy ke vzniku lokálie a k jejímu povýšení na farnost, dokumentace ke stavbě a opravám kostela, farních budov a budov škol v Horním Domašově a Valdenburku. Poměrně rozsáhlá je rovněž agenda nadační. Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu.

Farní úřad Kobylá nad Vidnavkou 1729 - 1982

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Kobylá nad Vidnavkou 1729 - 1982. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 13 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Kobylá nad Vidnavkou (něm. Jungferndorf, 1869-1921 Kobylá, 1921-1952 Kobylá nad Vidnavkou, 1952-2001 Kobylá, od r. 2001 Kobylá nad Vidnavkou) je poprvé připomínána r. 1284 (pod názvem Cobila) v seznamu vesnic, které byly založeny na německém právu a patřily od nepaměti k vratislavskému biskupství. Dále se objevuje v listině vydané pro vidnavského fojta z r. 1291, která ale zachycuje stav asi o čtvrtstoletí starší. Ves u původního dvorce sice patřila k majetku vratislavských biskupů, ale vedle toho zde byl i svobodný fojtský statek. Za husitských válek ves částečně zpusťla. V roce 1566 koupil Niklas z Niemitz, hejtman na Jánském Vrchu, v Kobylé od biskupa statek, s nímž nakonec r. 1573 splynul i majetek zdejšího fojství. - Byl to také právě Niemitz, kdo zde vystavěl renesanční zámek, nejstarší objekt v Kobylé, který dnes po rozsáhlé rekonstrukci v 70. - 90. letech slouží jako domov důchodců. - Část vsi i nadále náležela vratislavskému biskupství. Po třicetileté válce ves opět částečně zpusťla. Majitelé místního statku se od počátku 17. až do 19. století několikrát vystřídali; na konci 17. století přikoupili i biskupskou část vsi. V roce 1722 měl kobylský statek tři dvory a vlastní pivovar. Sňatkem mladší dcery Johanna Christofa z Wimmersbergu Anny Marie s Johannem Ernstem ze Skal (1742-1813) se tento rytířský statek dostal r. 1800 do rukou svobodných pánů ze Skal, kteří získali majetek také v sousedních Hukovicích a Černé Vodě. Rod Skalů držel Kobylou až do r. 1945. Trvalou součástí obce byla menší osada Annín (něm. Annaberg), založená r. 1802, která dostala jméno právě po tehdejší majitelce Kobylé Anně Marii ze Skal; r. 1836 zde bylo 20 domů a 108 obyvatel.

Kobylá byla od svého vzniku přiřazena do Vidnavy, kam odváděla příslušný desátek. Vrchnost mívala zpravidla svého kaplana, který konal i pro ostatní obyvatele vesnice bohoslužby v zámekské kapli. Když se za Josefa II. zvýšil počet farností, byla i v Kobylé zřízena lokálie, jejíž správou byl r. 1785 pověřen zámekský kaplan Josef Görlich. Patronát nad lokáli převzal náboženský fond. Současně se také započalo se stavbou kostela, fary a školy. Kostel sv. Jáchyma byl postaven v letech 1787-1788 na náklady náboženského fondu, který na stavbu uvolnil 6000 zlatých. Kostel vysvětil v říjnu 1788 kníže biskupský komisař Ignaz Kunzler. Vnitřní zařízení kostela patřilo patrně některému ze zrušených klášterů. Oltářní obraz sv. Jáchyma vytvořil známý jezuitský malíř Ignác Raab. V roce 1799 bylo vydlážděno prostranství u kostela, na které přispěla obec materiálem a lokál Görlich peníze ze své závěti. V roce 1807 uhořel blesk do kostelní věže, ta vyhořela a popraskal tehdy jediný zvon. Na náklady věřících musel být ulit nový. O finanční situaci farnosti se staraly nadace - zejména rodiny pánů ze Skal a jejich příbuzných Maltizů. V roce 1885 byla lokálie v Kobylé povýšena na farnost. Prvním farářem se stal Ernst Wotke. O tři roky později, u příležitosti 100. výročí dokončení stavby kostela, byl kostel opraven. Do obvodu farnosti náležela rovněž osada Annín a kaple sv. Josefa, jež byla vystavena asi ve 30. letech 19. století a která již dnes bohužel nestojí (po r. 1967 byla zlikvidována). V r. 1906 přišly do Kobylé sestry kongregace sv. Karla Boromejského, které zde později zřídily charitativní domov.

Obec Kobylá nad Vidnavkou byla dříve téměř čistě německá (r. 1930 zde byli pouze 4 Češi) a místní obyvatelstvo vyznávalo převážně katolické náboženství. Např. v roce 1895 zde bylo 976 katolíků, k roku 1930 je již uváděn počet 978 katolíků, 3 osoby náboženství československého husitského, 1 evangelík a 2 osoby bez vyznání. Počet obyvatel v Kobylé se v novověku až do r. 1945 příliš neměnil. V r. 1900 připadlo na 161 zdejších domů 937 obyvatel, z toho v Anníně bylo 25 domů a 104 obyvatel. Po druhé světové válce proběhl odsun německého obyvatelstva a počet nově příchozích byl nízký. V r. 1950 bylo v obci 525 usedlíků ve 155 domech, r. 1991 se jejich počet snížil na 494 v 93 domech. V r. 1976 byla Kobylá připojena jako místní část k Žulově, od r. 2001 je opět samostatnou obcí. Farnost v Kobylé nebyla po druhé světové válce soustavně obsazena, k jejímu zrušení ale nedošlo. Duchovní správu zde vykonávali vesměs pouze administrátoři, od 80. let dokonce ex currendo. V obci se nachází řada památkově chráněných sakrálních objektů. V roce 1963 byl za kulturní památku prohlášen kostel sv. Jáchyma (v r. 1975 byla obnovena fasáda podle původního starorůstového odstinu a v r. 1997 byla zahájena sanace omítek, vlhkých od kamenného zdiva sahajícího až do úrovně oken), žulová socha sv. Jana Nepomuckého z r. 1727, několikrát boží muka, kaple Panny Marie a hřbitovní kaple - rodinná hrobka svobodných pánů ze Skal.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnější část fondu představují farní kroniky. První díl byl sepsán v letech 1804 - 1939 s retrospektivními záznamy od roku (1632) 1730. Druhý díl je bez datace svého počátku. Byl ale pravděpodobně napsán v letech 1940-1943, přičemž se retrospektivně vrací k roku 1928. Archiválii zásadního významu, která se ve fondu farního úřadu nachází, je originální na pergamentu vyvedený dekret k udělení Řádu Božího hrobu. Dekret byl vydán v Jeruzalémě v květnu 1901 Václavu Schumannovi, obročníku a duchovnímu správci na zámku pánů ze Skal a předsedovi kostelní rady farnosti v Kobylé. Jedná se o dokument mimořádné hodnoty, kterých se v českých zemích dochovalo jen velmi málo. Jedinečné jsou rovněž kolorované stavební plány kaple sv. Josefa v Anníně (s.d.), zajímavá jsou také potvrzení o uložení svatých relikvií z let 1729 a 1766. K duchovní správě jsou cenné jmenovací dekrety k církevním úkonům a oltářní privilegia, k dění ve farnosti je využitelná poměrně rozsáhlá agenda chudinského fondu a nadací, zejména rodiny pánů ze Skal.

Farní úřad Dolní Lipová 1780 - 1950

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Dolní Lipová 1780 - 1950. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 9 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První zmínka o Dolní Lipové je z r. 1310 (*Lynde*) - v Liber fundationis je uvedena mezi nově založenými místy, její kolonizace však příliš neuspěla. Až v druhé polovině 14. století se osídlení stabilizovalo a v průběhu času došlo i k rozšíření jména na *Lindeweze*. Růstem obce se změnil i název na *Nieder Lindeweise* k odlišení od vsi Horní Lipová. Obec církevně náležela od svého založení i po své obnově k jesenické farnosti. Stála zde malá kaple, postavená r. 1625, která však pro tak velkou ves již nestačila. 69 sedláků a 30 zahradníků činilo z Dolní Lipové druhou největší vesnici jesenického panství. Ačkoliv ves těžce nesla, ostatně jako celé Jesenícko, důsledky prohraných slezských válek, následná josefinská éra byla pro ni z hlediska náboženského velkým přínosem. Popud k založení samostatné fary vyšel údajně od samotného císaře Josefa II., který 1. září 1779 obci projížděl.

Roku 1785 biskup Schaffgotsch získal jako faráře pro Dolní Lipovou člena zrušeného premonstrátského kláštera na olomouckém Hradisku Johanna Rothera, jenž byl pověřen úkolem postavit kostel. Nouzově řešil věc tak, že dal vylomit dveře staré kaple, která sloužila jako presbytář, a zbytek postavil ze dřeva. Peníze na kamenný kostel obdržel z náboženského fondu (6 988 zl.), přispěl i císař 400 zlatými. Pozemek pro kostel zakoupila obec od sedláka Kaspara Hackenberga, stejně jako místo pro hřbitov. Výběr místa však byl příčinou mnoha sporů mezi farníky obcí Horní a Dolní Lipová, protože se všichni domáhali toho, aby kostel stál co nejbližší jejich vesnici. K výstavbě kostela došlo r. 1787.

Strohý jednolodní kostel s věží nad vchodem, který není zapsán v seznamu nemovitých kulturních památek, patří k typickým stavitelským památkám josefinské doby. Není známo, kdo byl autorem plánu stavby, kterou provedl zednický mistr Mühatsch z Krnova. K výstavbě kostela zároveň s farou se připojilo mnoho farníků vlastní prací i potahy pro dovoz materiálu. Přesto zůstal na stavbě značný dluh. Proto farář Rother mnohokrát intervenoval v Brně, aby byly z náboženského fondu uvolněny další peníze. Až v r. 1790 získal dalších 1 748 zl. Vnitřní výzdobu farář opatřil z několika zrušených kostelů a klášterů. Oltář s tabernáklem, Boží oko a oltářní obraz získal ze zrušeného domínkánského kostela v Opavě. Dvě sochy P. Marie pocházejí z kostela v Branně, obraz s krucifixem z kaple kláštera na Hradisku, varhany z kostela P. Marie Pomocné u Zlatých Hor a mříž před presbytářem z poutního kostela na Buchberku u Krnova. Malbu nad oltářem s barokní fikcí prostoru provedl malíř Josef Schneider z Javorníku.

Kostel byl zasvěcen českému patronu sv. Václavovi na slavnosti dne 2. listopadu 1788 přítomným biskupským komisařem a jesenickým děkanem Ignatzem Rumplerem. K dolnolipovské farnosti byly přifařeny Horní Lipová a osady Ramzová (s kaplí sv. Rocha) a Bobrovník. Farář Rother po splnění svého úkolu přešel r. 1792 do Jeseníku k výkonu funkce městského faráře a komisaře rakouské části vatislavského biskupství.

Farnost vykazovala v roce 1887 celkem 4 115 katolíků, k židovské víře se hlásilo 6 osob, roku 1891 se zde vyskytoval 1 protestant. V roce 1929 farnost vykazovala 4 234 katolíky, 27 evangelíků, 11 židů, 16 osob jiného vyznání a 8 osob bez vyznání. Po odsunu německého obyvatelstva a obsazení pohraničí osídlení z vnitrozemí a reemigranti, se počet obyvatel Dolní Lipové snížil na 1987 obyvatel, v Horní Lipové na 628, v Ramzové na 22.

Pastorační činnost značně ztížil i tlak státních orgánů komunistického režimu po r. 1948, který usiloval o likvidaci náboženského smýšlení obyvatel.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Z farního fondu si zaslouží pozornost především kronikářský zápis, který seznamuje se zásluhami jednotlivých farářů při zvelebování kostela a jeho opravách. Badatel zde též nalezne historii kaple na Ramzové. Ve spisech jsou cenné demografické údaje z 2. poloviny 19. století.

Farní úřad Mikulovice 1625 - 1948

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Mikulovice 1625 - 1948. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 13 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První zásadní zmínka o Mikulovicích je z r. 1263 (Nicolai villa), r. 1268 již ve formě Nicklasdorff. Jméno vsi se shoduje se jménem svěřce, jemuž je zasvěcen kostel - snad jako ochránce před povodněmi, či patron horníků, kteří zde ve 13.-14. století těžili železnou rudu a rýžovali zlato. Se zprávami o existenci kostela se však setkáváme až r. 1550, kdy byl postaven dřevěný filiální kostel, patřící k farnosti v Ondřejovicích. Roku 1582 byl kostel přestavěn a presbytář opatřen kamenným klenutím. V roce 1650 jej světlý biskup Johann Baltazar Lisch z Hornau posvětil ku cti sv. Mikuláše. Boční oltář byl zasvěcen sv. Janu Křteli a sv. Valentýnovi. Roku 1672 byla v místě ustavena samostatná duchovní správa. K mikulovické farnosti patřily ještě Široký Brod, Hradec, Nová Ves, Kolnovice a později osady Lomy a Terezín. Kostel, podle vizitačních zpráv přebudovaný v letech 1651-1666, dostal i nad lodí kamenný strop a věž, do níž byly umístěny 3 zvony. Roku 1737 byla stavba rozšířena, ale pro velký počet farníků nedostačovala. V roce 1865 byla opravena věž a do makovice byl vložen pamětní zápis s mincemi. Dne 21. 3. 1903 se v kostele konala poslední mše před jeho stržením. Mezi novou školou (1902) a obecním úřadem byl postaven provizorní dřevěný kostelík. Dne 11. 6. 1903 byl posvěcen základní kámen nového kostela, postaveného podle plánů brněnského architekta Richarda Voelkla. Stavbu vedl Adolf Rieger z Benešova. Z původního kostela sem byla přenesena reliéfní deska s vyjevem Ukřižování a čtyř evangelistů z druhé pol. 16. století a renesanční náhrobek Wolfa Bibritsche z r. 1605.

Z farního okrsku se vyloučil Široký Brod, kde byl r. 1825 postaven filiální kostel a r. 1893 zřízena samostatná duchovní správa, k níž náležel i Hradec. Mikulovice patřily do r. 1742 k děkanátu v Glucholazech, poté k Vidnavě. V roce 1897 vykazovala farnost 5534 katolíky, v obci se k protestantismu hlásilo 6 osob, 12 bylo židovské víry, 2 bez vyznání. V r. 1895 patřila farnost již pod jesenické děkanství - měla 4524 farníky (12 evangelíků, 6 židů), v roce 1930 vykazovala farnost 4450 katolíků, z toho v samotných Mikulovicích z 3338 obyvatel bylo 3285 katolíků, 27 evangelíků, 10 Čs. církve husitské, 3 židé, 18 jiná, 22 bez vyznání. Po druhé světové válce, po odsunu německého obyvatelstva a obsazení pohraničí osídlení z vnitrozemí a reemigranti, se počet občanů snížil na 1786 (v r. 1950). Pastorační činnost značně ztížil i tlak státních orgánů komunistického režimu po r. 1948, který usiloval o likvidaci náboženského smýšlení obyvatel. Farnost nebyla obsazena farářem, byla spravována administrátorem.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Z fondu fary si zaslouží pozornost především pamětní kniha z let 1625-1940. Pro badatele mají význam i seznamy farníků, inventáře kostela a předávací protokoly farnosti. Značný význam mají dva plány k výstavbě kostela od Franze Krauseho z Vidnavy.

Pozn.: V r. 2006 byla k fondu dodatečně přifařena pergamenová listina z r. 1672, dokládající svým obsahem ustanovení samostatné

duchovní správy v obci. Vratislavský biskup Fridrich, hrabě hessenský, v ní jmenoval Georga Neugebauera farářem v Míkulovicích pro vsi Míkulovice, Široký Brod, Kolnovice a Hradec a stanovil povinnosti obcí pro zajištění jeho potřeb.

Farní úřad Nové Vilémovice 1750 - 1970

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Nové Vilémovice 1750 - 1970, inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2003, 10 s.

I. Vývoj původce archívního fondu

První zmínka o Nových Vilémovicích (něm. Neu Wilmsdorf) je z doby kolem roku 1290. Již před rokem 1420 však tato lokalita zpustla. Její postupné znovuosídlení - včetně připojení přívlasku „Nové“ - se datuje k roku 1580, kdy vratislavský biskup Martin Gerstmann s podmínkou, že tu kdysi stála ves Vilémovice (Wylemowicz), vyměřil novým osadníkům 21 lánů. Tři z nich připadly šoltěství, zbytek pak osadníkům za nevelký úrok a robotní dávky, které se odváděly na panství Jánský Vrch, kam ves patřila.

Nové Vilémovice spadaly nejprve pod duchovní správu farnosti skorošické, od roku 1678 do farnosti Vlčice. Počátek místní církevní organizace je nerozlučně spjat se jménem Johanna Georga Freunda, od roku 1760 majitele novovilémovského šoltěství. Freund přišel na Jesenícko (Frývaldovsko) z bavorského Eschenbachu a usadil se v Javorníku, kde působil jako ranhojič a lazebník. Časem nabyl značného bohatství a založil soukromou nadaci, jež se postupně stala největší, jaké se za několik staletí dostalo církevním účelům. Roku 1763 se J. G. Freund rozhodl, že svým nákladem postaví v místě větší kapli. O dva roky později byla kaple dokončena a r. 1767 zasvěcena Nanebevzetí Panny Marie. Svěcení připadlo pravděpodobně na 19. únor a provedl jej děkan Franz Scholz ze Skorošic za spoluúčasti Franze Menzela, faráře z Vlčic, a vrchního skorošického kaplana Franze Weidlicha.

Z Freundovy iniciativy byla při kapli Nanebevzetí Panny Marie zřízena r. 1767 bohatě fundovaná lokálie, jejímž prvním správcem se stal kaplan Franz Giersig, rodák z Uhelné. Protože byl Freund neobyčejně zámožný, mohl si dovolit odkázat výnosy z majetku šoltěství (zejména důchody z propachtovaných pozemků) a velké sumy peněz na založení fary nejen v Nových Vilémovicích, ale i v Uhelné. Zemřel r. 1785 (Freundův epitaf se nachází ve zdi javornického kostela), přičemž ve fundacích dále pokračovala jeho žena Kateřina, rozená Giebelová z Uhelné. K výstavbě farní budovy v Nových Vilémovicích došlo až roku 1827. Na farnost bylo lokální kaplanství povýšeno r. 1871. Prvním farářem se stal Josef Kunert z Bukové, který zde působil již asi sedm let jako kaplan. Do obvodu novovilémovické farnosti náležely osady Hranický (něm. Gränzdorf) s kaplí sv. Josefa a Červený Důl (něm. Rothengrund) s kaplí sv. Rocha. Obě kaple byly postaveny kolem roku 1785.

Obec Nové Vilémovice byla dříve zcela německá a místní obyvatelstvo vyznávalo dle dostupných pramenů pouze katolické náboženství. Počet obyvatel zde od poloviny 19. století stále klesal - z jednoho tisíce až na 805 osob v roce 1900, r. 1930 už jich bylo jen 705 (8 Čechů, 691 Němců a 6 osob jiné národnosti). V poválečném období, po odsunu většiny původního německého obyvatelstva, nebyla obec nikdy řádně dosídlena a očividně upadala - v roce 1950 zde žilo jen 39 obyvatel. V roce 1952 se Nové Vilémovice staly i s osadami součástí obce Uhelná. Zdejší kaple Nanebevzetí Panny Marie byla postupně přestavěna na kostel, jenž ale r. 1976 vyhořel a musel být zbořen. Farnost Nové Vilémovice nebyla po druhé světové válce soustavně osazena. Jako samostatný subjekt však zanikla až roku 1994, kdy se stala součástí farnosti Uhelná, kam již de facto několik desetiletí patřila.

IV. Stručný rozbor obsahu archívního fondu

Z badatelského hlediska jsou nejzajímavější části farního archivu materiály, které byly nalezeny ve věži novovilémovického kostela v červnu 1976. Týkají se oprav kostelní střešy (r. 1807) a věže (r. 1872). K dispozici je také zlomek dokumentace ke stavbě kostela, místní fary a farních budov, jakož i kaplí v Hranických a Červeném Dole. Cenné jsou rovněž inventáře kostela a kaplí z let 1796-1946. Jednu z nejrozsáhlejších částí spisů představuje agenda nadační, která poskytuje vcelku dokonalý přehled o řízení a velikosti nadace Johanna Georga Freunda. K církevní organizaci je cenný zejména dochovaný dekret o povýšení lokálie na faru z r. 1871. K samotnému dění ve farnosti postrádá fond jakoukoliv dokumentaci, nedochovala se ani farní kronika.

Farní úřad Ostružná 1743 - 1951 (1963)

TINZOVÁ, B. - ŠVUB, J.: Farní úřad Ostružná 1743 - 1951 (1963). Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2003, 12 s.

I. Vývoj původce archívního fondu

Obec Ostružná (německy Spornhau, česky 1894-1924 Špornava či Spornava, od r. 1924 Ostružná) náležela historicky vždy k Moravě. I církevně tedy patřila k olomouckému biskupství, resp. arcibiskupství. Její novodobé politické přiřazení k okresu Jeseník v r. 1996 na tom nic nezměnilo. První zmínka o obci pochází z r. 1591, kdy se v okolí Černého potoka začalo s klučením lesa a se zpracováním dřeva. Osada Petřikov (německy Peterswald, česky od 1839 Petřikov) byla založena v r. 1617 v souvislosti s těžbou pyritu a tuhy. Obě lokality patřily k panství Kolštejn (Branná, německy Goldenstein, česky Kolštejn, od r. 1949 Branná), které náleželo rodu Žerotínů (před r. 1570 do r. 1581), Bruntálských z Vrbna (1581-1614) a v r. 1615 Hanuš Petřivalskému z Petřivaldu, jemuž bylo spolu s ostatním majetkem zkonfiskováno ve prospěch Karla knížete z Lichtenštejna. Lichtenštejnové spravovali tento majetek až do r. 1945.

Ostružná s Petřikovem byla až do r. 1896 přiřazena k Branné. V r. 1784 byla v Ostružně rozhodnutím náboženského fondu založena lokálie, ale teprve po výstavbě kostela a fary zde mohl sídlit duchovní. Prvním lokálem v Ostružně byl v letech 1795-1796 Johann Albert, který v kostele sloužil slavnostní mši 6. srpna 1795.

V r. 1896 byla lokálie povýšena na farnost. Prvním farářem byl Raimund Sedláček, který zde působil jako lokál již od 5. června 1895. V r. 1949 je Ostružná uváděna jako kuracie, ale duchovní správa byla vykonávána provizorně docházkou faráře Antonína Fučíka z Branné. Ještě v roce 1951 byla farnost spravována z Branné ex currendo, od tohoto roku byla Ostružná přiřazena k Branné, posléze pak ke Starému Městu pod Sněžníkem a nakonec k Hanušovicím.

Pro rok 1833 je zde uváděno celkem 908 věřících římskokatolického vyznání, v roce 1858 již jen 853, z toho 609 katolíků v Ostružně a 244 v Petřikově. V roce 1886 žilo v Ostružně 769 věřících římskokatolického vyznání, v Petřikově 328 katolíků, celkem tedy 1097. V téměř stejné době navštěvovalo vyučování náboženství 158 dětí v Ostružně a 81 dětí v Petřikově. V následujícím roce 1887 je zaznamenán nejvyšší počet katolíků ve farnosti: 782 v Ostružně a 328 v Petřikově, celkem 1110. V následujícím období jejich počet již rapidně klesá. V roce 1911 počet katolíků v Ostružně klesl na 774 a v Petřikově na 224. Do výuky náboženství chodilo v tomto roce v Ostružně 130 žáků, v Petřikově pouze 32 dětí. V roce 1938 vykazuje duchovní správce 692 katolíky v celé farnosti, v r. 1943 pak 660 katolíků.

Kostel v Ostružně byl postaven zásluhou náboženského fondu v letech 1790-1794. Materiál na stavbu darovala vrchnost z Branné, farníci zajistili dopravu materiálu a část prací. Kostel byl vysvěcen 21. června 1795 jako lokální. Svěcení provedl děkan z Branné Karl Strohlich spolu se svým kaplanem. Zasvěcen byl Těm Králům (někdy je uváděno i zasvěcení Zjevení Páně). Patron kostela, náboženský fond,

financoval kostel 50 zlatými ročně. Předstíh kostela a věž byly zbudovány až v r. 1803 na náklady Franze Kopitzky, zdejšího farníka, který sám stavbu také provedl. Zařízení kostela pochází jednak z kostelíku P. Marie v Branné (zdobená kazatelna), jednak ze zrušeného chrámu Matky Boží v Olomouci (dva obrazy na oltářích). Autorem obou obrazů je J. K. Handke. Varhany pořídila obec ze sbírky mezi farníky v r. 1802. Na věži byly původně dva zvony, zrekvírované za I. světové války. V letech 1853 a 1888 prošel kostel celkovou rekonstrukcí. Postupně se také z darů a sbírek doplňoval mobiliář: nové lavice, kalichy, další obrazy, zastavení křížové cesty a podobně. Podoba hlavního oltáře pochází z r. 1902, křížová cesta prošla renovací v r. 1906.

Faru dal zbudovat v r. 1795 na svoje náklady náboženský fond. Měla jen tři místnosti a jako obydlí pro duchovního byla pouze provizorní. Stavební úpravy pak probíhaly na náklad farníků a lokála až do r. 1852. V r. 1906 byl do farní budovy zaveden vodovod.

V Petřkově byla kaple postavena v letech 1909-1910. Je zasvěcena sv. Vavřinci a nachází se v horní části osady. Pravidelné mše zde sloužil duchovní z Ostružné, což se hlavně v zimních měsících stávalo vzhledem k počasí velice obtížným. Podobně jako zajištění výuky náboženství na škole v Petřkově bylo sloužení mší předmětem stížností petřkovských farníků, které musela řešit olomoucká konsistoř.

Škola byla v Ostružné zřízena péčí náboženského fondu v r. 1853. V r. 1899 byl položen základní kámen ke stavbě nové školní budovy. Dvojtřídní obecná škola byla slavnostně otevřena v listopadu 1900. V Petřkově byla škola založena v r. 1854.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Pro badatele jsou nejceněnější součástí fondu farní kroniky. První z nich pod inv. č. 27 obsahuje zápisy z let 1796 - 1863 včetně retrospektivy z dějin obce od r. 1576. V inv. č. 11 pak nalezneme na str. 291-313 pamětní zápisy z let 1861 - 1900. Třetí část obsahuje pamětní kniha z let 1939-1951 (1963), inv. č. 28. Využitelné jsou také inventáře kostela z let 1796 - 1895, poměrně rozsáhlá nadační agenda a písemnosti chudinského fondu a chudinského ústavu. Součástí fondu jsou i matriky pro církevní účely z let 1875-1897 a výpisy z oddacích matrik Branné pro Ostružnou a Petřkov pro léta 1630-1797. Pro dějiny farnosti je dobrým pramenem i zachovaná řada protokolů o předání a převzetí fary z let 1886-1940.

Farní úřad Písečná 1684 - 1956

HRADILOVÁ, J., ŠVUB, J.: Farní úřad Písečná 1684 - 1956. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2002, 13 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Počátky církevní organizace v Písečné (něm. Sandhübel, do roku 1948 Sandhýbl) sahají do 2. poloviny 13. století, tj. do doby kolonizace Jesenicka. Písečná tehdy tvořila střed vsi Valteřovice (Waltersdorf), jež měla vlastní kostel. Kdy tato ves zanikla, není známo, patrně však před rokem 1420. Rovněž není zcela jasné, zda na jejím původním katastru vyrostly vsi Hradec, Široký Brod, Písečná a Česká Ves. Jistá je však spojitost mezi Písečnou a vsí Wüstekirche (asi jako „pustý kostel“ či „Pustá Cerekve“). Původní jméno obce, zmiňované poprvé roku 1373, souvisí se zdejším kostelem, ale vztah není zcela jasný. Buď zde stál kostel, který brzy i se vsí zpustl (ves zanikla po roce 1443), nebo bylo dáno vsi jméno podle zasvěcení kostela sv. Janu Křtiteli, jehož obraz, zachycující ho při kázání na poušti (Wüste), visel nad hlavním oltářem. Původně asi samostatná fara poklesla od počátku 16. století na filiální duchovní správu podřízenou farnosti v Jeseníku (Frývaldově). Při vizitaci roku 1579 nebyla Písečná (osazená po roce 1550) prohlédnuta zřejmě proto, že byla protestantská. Ke kostelu patřilo půl lánů pole a dům, vynášející ročně 8 tolarů. Výnos z nájmu dostával jesenický farář, který sloužil ve vsi jednou za tři týdny bohoslužby pro místní osadníky i věřící ze Studeného Zejfu a Širokého Brodu. Počátkem 17. století však došlo ke střetu. Obyvatelům se nelíbilo, že farář od nich dostává desátky, a přitom nekoná bohoslužby pravidelně, nýbrž jen nahodile. Nemocným se nedostávalo poslední útechy a ke křtu se muselo chodit pěšky až do Jeseníku, což bylo v zimě velmi obtížné. Spor byl vyřešen dohodou, podle níž se měly v Písečné napříště sloužit mše každou druhou neděli a k němu pak přistavěna nová loď. Ta byla později zbořena a na jejím místě vyrostl v letech 1751-1752 nový, pozdně barokní jednolodní kostel s obdélným presbytářem a západní hranolovou věží v ose průčelí: podoba, kterou dal tehdy stavbě jesenický (frývaldovský) stavitel Johann Georg, je v podstatě zachována dodnes. Kostel vysvětil 29. srpna 1767, v neděli po svátku Stětí sv. Jana Křtitele, vratislavský biskup Filip Gotthard Schaffgotsch. Roku 1841 bylo přistavěno patro nad sakristií, užívané dnes jako zimní kaple, a válcová věžička s vřetenovým schodištěm. V roce 1905 přibyla k lodi kaple Božího hrobu a o něco později také patrová předstíh s postranními schodišti. Součástí areálu kostela je ohradní zeď z 18. století s pozdějšími úpravami. Dle záznamů kronikáře byly v kostele instalovány roku 1879 nové varhany, roku 1918 byl pak celý objekt - společně s farou - elektrifikován. Během první světové války musela farnost odevzdat své dva zvony pro válečné účely. Ke slavnostnímu vysvěcení nových zvonů (většího o váze asi 318 kg, menšího s hmotností 179 kg) došlo v prosinci 1921 za hojné účasti představitelů obce, členů katolických spolků, duchovních a věřících ze širokého okolí. Kostel v Písečné byl nakonec roku 1963 zapsán na seznam chráněných nemovitých kulturních památek.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnější část farního archivu představují farní kroniky. Dvě knihy byly vedeny řádně - bez datace svého počátku, patrně však od let 1799 a 1896, zachycují retrospektivně období od roku 1513 až do roku 1944. Další dvě knihy pak představují jejich novodobé opisy s poválečným doplňkem textu z let 1945-1946 a ojedinělým zápisem z roku 1952. Cennými jsou rovněž dochované zlomky osobních spisů a dokladů některých duchovních správců - kaplana Ignaze Faulhabera, u něhož lze podrobně sledovat např. jeho církevní studia, apod. Zajímavý je rovněž soubor kázání v Písečné žijícího pensionovaného faráře Franze Wolfa (4 svazky), zachovaný uceleně z let 1825-1874. Přes značnou obsáhlou dochovaného materiálu však fond postrádá dokumentaci o stavbě kostela, rovněž duchovní správa, farní obroč a samo dění ve farnosti jsou ve fondu zachyceny jen ojediněle.

Farní úřad Skorošice 1673 - 1956

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Skorošice 1673 - 1956. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 21 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Obec Skorošice (něm. Gurschdorf, 1290 Scoronsdorph; do r. 1945 rozlišovány dvě části a zároveň samostatné katastrální obce Horní a Dolní Skorošice) založil ve 2. polovině 13. století slovanský lokátor jménem Skoroš (Scorosso), který obdržel od vratislavského biskupa (patrně Tomáše I.) les, aby jej osadil výhradně slovanským obyvatelstvem. Kolem r. 1290 měla ves již 60 velkých lánů počítaných za malé, nichž kostelu patřily dva a šoltysovi tři. Skorošice se poměrně brzy po svém vzniku staly sídlem farnosti. Už v Liber fundationis (práve do doby kolem r. 1290) je uvedeno farní obročí o rozloze dvou lánů. Brzké ustavení duchovní správy ve Skorošicích potvrzuje kaplan Mikuláš, který sloužil jako zpovědník u Wüstenhubů, kteří od konce 13. století ovládali okolí Žulové. Faráři ze Skorošic často figurovali jako svědci v listinách, týkajících se tohoto loupeživého rodu. Právě Mikulášovo jméno je uvedeno na listině z r. 1325, v níž patrně přiměl Wüstenhuby k vrácení statků odcizených klášteru v Kamenci. Ves tehdy patřila k žulovskému hradu a těžila z výhodné polohy při obchodní cestě do Kladska. Podobně tomu bylo i za vlády dalšího loupeživého rodu Haugwitzů, dokud od nich biskup Přeclov z Poragel nevykoupil v r. 1358 hrad i se Skorošicemi. V 15. století ves částečně zpustla. V 16. století patřily Skorošice k mála obcím na Jesenícku, kde se obyvatelstvo přiklonilo k protestantismu. Proto nebyla ves při vizitaci konané r. 1579 v celé vratislavské diecézi prohlédnuta. Kolem r. 1600 nastal obrat a hlavně přičiněním faráře Davida Tannera se všichni vrátili do katolické církve.

Počátkem 17. století byla skorošická farnost rozlohou největší na Jesenícku. Sahala od Fořtu až po Pomezí a od Tomíkovice až po kladské hranice. Patřily k ní vesnice Uhelná, Nové Vilémovice, Vlčice, Tomíkovice, Žulová, Skorošice, Petrovice a Vápenná. Kromě příjmů ze dvou lánů dostával farář z přiřazených obcí místo desátku 140 tolarů ročně. Velká rozlehlost farnosti nedovolovala uspokojit nároky věřících. Nejdříve se r. 1678 osamostatnily Vlčice. K nové farnosti náležely kromě Vlčic ještě Uhelná a Nové Vilémovice. Na konci 18. století došlo k vyřazení dalších obcí. V r. 1781 se osamostatnila Vápenná a konečně v r. 1813 také Žulová, takže farnost tvořily jen Skorošice, Petrovice, Tomíkovice a část Nýznerova.

Farní kostel sv. Martina ve Skorošicích byl podle tradice postaven r. 1401. Stál na starém hřbitově. Podle vizitačních zpráv byl kamenný, strop, střecha a věž byly ze dřeva. Kostel byl patrně r. 1707 rozšířen nebo přebudován a v r. 1752 vysvěcen biskupem Schaffgotschem. Počátkem 19. století ztěžely kostelní ochozy natolik, že hrozily zřícením. Situace se vyřešila sama r. 1833, kdy kostel vyhořel. Pro stavbu nového kostela bylo určeno jiné místo naproti fary, která byla po požáru nově vystavěna r. 1837. Prosazení novostavby ale nebylo jednoduché. Státní úřady totiž navrhovaly využít při obnově kostela starých ohořelých zdí, kdežto místní farář s náboženskou obcí žádali stavbu nového, většího kostela, neboť počet duší v obci značně vzrůstal. Teprve známost faráře Bernarda Meeseho s dvorním radou Čapkou přispěla k tomu, že se státní úřady uvolily věnovat 14600 zlatých na zcela novou stavbu. Dodaly také projekt, zpracovaný státní stavební kanceláří. Autorem plánu obnovy z r. 1834 byl c. k. krajský inženýr Anton Englisch z Opavy. Stavba proběhla v letech 1842-1844 a realizoval ji zednický mistr Franz Gröger z Bukovic. Základní kámen byl položen 27. září 1842 a k vysvěcení došlo 13. října 1844. Jednoduchý kostel byl vystaven v pozdně empírovém slohu. Nástrpní malby v jeho interiéru provedl v r. 1923 malíř Alois Bauch z Vidnavy se svými třemi pomocníky a jedním učněm. Na čelní straně fasády kostela se nachází pět kamenných desek s nápisy a před jeho průčelím stojí pozdně barokní žulová socha Panny Marie Immaculaty z r. 1778 od neznámého autora. Kostel byl spolu s deskami a sochou prohlášen r. 1963 za nemovitou kulturní památku.

Skorošice patřily k největším obcím na Jesenícku. V r. 1836 zde žilo 1777 obyvatel v 264 domech, k r. 1869 se jejich počet zvýšil na 1943 v 326 domech. Poté mírně poklesl a udržoval se na celkem stabilní výši 1750-1880 osob. Z náboženského hlediska bylo místní obyvatelstvo převážně katolické. V r. 1887 zde žilo 1675 katolíků, 15 evangelíků a 4 židé, k r. 1900 zde bylo vykazováno 1805 katolíků a 2 evangelíci, v r. 1930 pak 1842 katolíků, 2 evangelíci a 4 osoby bez vyznání. Z hlediska národnostního byly Skorošice obcí téměř čistě německou. Např. v r. 1930 zde žilo 1829 Němců, pouze 7 Čechů a 12 osob jiné národnosti. V poválečném období, po odsunu většiny původního obyvatelstva, nebyla obec nikdy řádně dosídlena a očividně upadala - v r. 1950 zde žilo oproti předchozím letům již jen 731 obyvatel.

Ke Skorošicím náležely též osady Sedm Lánů (něm. Siebenhuben) a Kamenné (něm. Steingrund). Osada Sedm Lánů je nejstarší osadou Skorošic. Její jméno sloužilo původně na označení dvora, jehož parcelací osada vznikla. V r. 1836 ji tvořilo jen 10 domů s 59 obyvateli, kteří patřili pod skorošickou faru i školu. Osada Kamenné byla osazena až na konci 17. století, kdy byly dány v dědičné držení pozemky, které měli poddaní předtím v pachtu. Půda zde byla tak chudá, že její majitelé nebyli povinni ani robotami a odváděli jen malý nájem. Hlavním zaměstnáním místních lidí proto byla práce v lesích. V r. 1763 zde žilo 23 rodin, r. 1836 osadu tvořilo 38 dřevěných domků s 281 obyvateli. Velká vzdálenost od skorošické školy přinutila správu obce, aby se dětem postarala o školní vyučování. Školu však vrchnost postavila teprve r. 1837. V r. 1816 si místní osadníci postavili kapli sv. Josefa, v níž se občas konaly bohoslužby. Od r. 1949 byla ke Skorošicím připojena také obec Petrovice s osadami Hraničná a Nové Chaloupky a část osady Nýznerov od obce Žulová. V r. 1960 byla přičleněna také obec Tomíkovice a r. 1964 i druhá část Nýznerova od obce Vápenná.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Nejvýznamnější část fondu představují farní kroniky. Nejstarší originální pamětní záznamy pochází z let 1673-1754. Druhá farní kronika byla sepsána v letech 1783-1931. V jejím novodobém strojopisném českém překladu, který byl doplněn úvodem s retrospektivou k r. 1284, lze nalézt pokračování kronikářských záznamů z let 1932-1956. Ve fondu se tento překlad nachází ve čtyřech exemplářích. Badatelsky využitelné jsou dále spisy ke stavbě fary, kostela (doplněné o 3 stavební plány) a kapli v Kamenné a Nýznerově včetně inventářů. Poměrně rozsáhlé jsou také spisy farního obročí, jejichž součástí je situační plán lesních parcel po revizi z 1. 1. 1937. Významnou je rovněž agenda nadační, především nadace Josefa Junga pro chudé nemocné (1820-1891) a nadace pro stavbu kaple v Petrovicích (1861-1862). K duchovní správě jsou cenné jmenovací dekrety k církevním úkonům a dále osobní dokumenty několika místních duchovních. Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu. Jeho součástí jsou také strojopisné duplicitní indexy k oddacím a rodným matrikám, které zahrnují období let 1559-1796 (1946).

Farní úřad Stará Červená Voda 1614 - 1958

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Stará Červená Voda 1614 - 1958. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2007, 19 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Název obce Stará Červená Voda (něm. Alt Rothwasser, 1266-1268 Ruffa aqua, 1284 Rothwassin, 1323, 1417, 1560 Rotwasser, 1373, 1448 Rotinwasser, 1407-1463 Rotenwasser, 1460-1594 Rothwasser, 1580-1625 Altrötterwasser, 1720-1938 Alt Rothwasser, 1939-1945 Alt Rothwasser bei Weidenau, Schlesien, český 1850 Stará Červená Voda) vznikl stejně jako u Černé či Bílé Vody od barvy toku či dna zdejšího

potoka. Přívlastky „stará“, „nová“ a „dolní“ vznikaly postupně, k odlišení jednotlivých částí a osad byly používány od 18. století. Obec původně tvořily tři samostatné katastrální jednotky: Stará Červená Voda a Nová Červená Voda (něm. Neu Rothwasser), které jsou dnes také uznávány za místní části, a Dolní Červená Voda (něm. Nieder Rothwasser) s osadami Johanka (něm. Johannsburg), Vidnavské fojtství (něm. Weidenau Voigtei), Nová Malá Kraš (něm. Neu Kleinkrosse) a Stachlovice (něm. Stachlowitz). V r. 1864 byl pro celou obec zaveden jednotný název Červená Voda, r. 1910 byl obnoven původní název Stará Červená Voda. V roce 1924 došlo ke změně katastrálních hranic s obcí Vidnava, ke které byly připojeny osady Vidnavské fojtství, Nová Malá Kraš a Stachlovice. Názvy místních částí Dolní Červená Voda a Johanka byly po zániku těchto osad v r. 1965 zrušeny.

Z celé skupiny vsí a osad je nejstarší dnešní Stará Červená Voda, zvaná původně jenom Červená Voda. Poprvé se jméno vsi objevuje v listině z r. 1291, stvrzující privilegia pro vidnavského fojta, udělená někdy kolem r. 1266-268. Dále je ves zmíněna v seznamu těžkých provinilců země niské zvaného *Tabula proscriptorum* z konce 13. století, podle něhož vidnavský fojt Rodger (Rüdiger) soudil nějakého zloděje koní z Červené Vody. Při založení vsi bylo šoltéství dotováno 4 lány, krčmou a mlýnem. Kdo byl jejím zakladatelem a prvním šoltýsem, není známo, jistě jím ale nebyl první jménem známý šoltys Jan, současně majitel pozemku v Nise a v r. 1323 přísedící tamějšího městského soudu. Ves patřila mezi největší na Jesenicku a měla na konci 13. století 60 lánů. Velkou rozlohu pozemků nebylo snadné obdělávat, zejména když osazení vsi nebylo nijak husté (ještě ve 20. letech 15. století byla celá polovina lánů pustá), a proto bylo šoltéství od počátku děleno mezi několik majitelů. Ves patřila k biskupskému hradu Kaltenštejn, po jeho zániku k Otmuchovu a nakonec k Žulové. Od poloviny 15. století se začala Červená Voda zalidňovat, další vlnu kolonizace vzbudil hornický ruch ve 30. letech 16. století, kdy si Walten Birolde ze Zlatých Hor a místní šoltys Andres Wagner vyžádali od biskupa Jakuba ze Salzy právo těžit v okolních horách.

Velké a nevyužitě bohatství místních lesů přimělo biskupa Baltazara z Promnitz k tomu, že před rokem 1560 obnovil část již dříve zaniklé vsi, kterou sám pojmenoval Nová Červená Voda. Zaujímal rozlohu 13 a půl lánu, na kterých hospodařilo 24 sedláků, dále zde žilo 22 podomků. Dohromady platili 5 marek 44 grošů úroku, robotovali na statku v Otmuchově a ročně odváděli 24 kuřat a 6 kop vajec. Krčmu v nové vsi daroval biskup v r. 1560 za věrné služby písaři Kašparu Fröhlichovi, který za ni měl platit 4 marky do otmuchovského důchodu a směl odebírat pivo pouze z Nisy. Navíc mu přidal jeden lán neobdělávané země, osvobozený od všech povinností. O čtyři roky později se majitelem šenku stal šoltys v Červené Vodě Jan Sič. Zvýšený počet obyvatel v obou částech vsi se však projevil nepříznivě právě na stavu okolních bohatých lesů. Proto biskup Karel ustanovil v r. 1611 lovčího, aby zabránil „svévůli a hrůzám“, páchaným poddanými ve zdejších lesích. Přidělil mu dům a 1 a půl lánu pozemků.

Majetek červenovodského šoltéství často střídal majitele a také se postupem doby rozdělil na několik částí. Jeden díl vsi s horním dvorem a šoltéstvím v Nové Červené Vodě prodal biskup v r. 1625 jezuitské koleji v Nise, založené čtyři roky předtím. Jezuité přitom museli převzít i povinnosti rytířské služby nebo její úhrady peněží. V držení jezuitů zůstala tato část vsi až do zrušení řádu v r. 1773, poté její správu převzaly statky v Albrechticích, které ji nakonec r. 1810 prodaly hraběti Konrádu Šternberkovi. V rukou slezské větve rodu Šternberků nakonec skončil i dolní dvůr se šoltéstvím v Nové Malé Kraši, který do té doby střídal majitele. V r. 1798 jej hraběti Šternberkovi prodal i s částí Černé Vody za 95 tisíc zlatých Arnošt Mikusch, krajský hejman v Opavě a později ve Znojmě. Celkově byly poměry dost spleťté, neboť většina usedlíků ve Staré i Nové Červené Vodě patřila i nadále k biskupskému majetku a k vrchnostenskému úřadu na Jánském Vrchu. Rodině Šternberků patřil statek až do konce feudálního období.

Za třicetileté války byla Červená Voda značně zpuštěna a vyrabována, ale bohatství lesů v okolí umožnilo po bojích poměrně rychlou obnovu. V letech 1740-1763 tudy několikrát prošla vojska válčících stran, přičemž nejtěžší zkouškou bylo dočasné táboření asi 40 tisíc rakouských vojáků v červnu 1759. Po porážce Rakouska se Červená Voda ocitla u nové hranice mezi pruským a rakouským Slezskem. Celní zábrany způsobily pokles vývozu dřeva do pruských částí kdysi jednotného území a dřevařství tak začalo upadat. Jeho místo zaujalo zvýšenou měrou zemědělství, povznesené na vyšší úroveň místní vrchností, jež zavedla pěstování brambor a jetele.

Ve 2. polovině 18. století byly v sousedství Dolní Červené Vody, která se uvádí jako další díl vsi již od r. 1722, založeny dvě nové osady. Kolem r. 1751 vznikla osada Stachlovice (1751 Stachelwitz, 1774 Stachelberg, 1832 Stachlowitz, 1924 Stachlovice), nazvaná podle slovanského jména Stach (Stanislav). V r. 1806 zde žilo 83 obyvatel ve 14 domech, o třicet let později pak 82 obyvatel v 15 domech. Osada byla přifařena do Vidnavy a od r. 1924 k ní byla připojena i politicky. Osada Johanka (1784 Joannenburg, 1805 Johannanburg) byla založena majitelem dolního dvora Františkem Urbanem Mikuschem v roce 1764 a pojmenována podle jeho manželky Jany (Johanny), rozené Falkenhainové. V r. 1806 čítala 9 domů se 40 obyvateli.

K Dolní Červené Vodě náležela původně i osada Rokliny (1506 Rubengrund, 1689 Grundt, 1749 Schrökengrund, 1773 Schroppengrund), a to až do r. 1850, kdy se stala osadou Černé Vody. V r. 1806 zde ve 28 domech žilo 149 obyvatel, v r. 1836 již čítala 32 domů, mlýn, pilu, pálenici, pivovar a 223 obyvatel, živících se zemědělstvím, předním a nádenickou prací.

V roce 1836 žilo ve Staré Červené Vodě 1180 obyvatel ve 160 domech. V Dolní Červené Vodě tehdy bylo 22 domů a 185 obyvatel a v její osadě Johanka 9 domů a 66 obyvatel. Těžila se tu hlína na výrobu porcelánu a počátkem 19. století je zde uváděn zámek, dvůr s ovčínem, pivovar, mlýn a bělidlo. V Nové Červené Vodě žilo ve stejné době 850 obyvatel ve 120 domech. Zde byly kromě mlýna také pivovar, palírna a pila. Obyvatelstvo se vedle zemědělství zabývalo také ovčářstvím a zejména pak přádlářstvím.

Samostatná duchovní správa ve Staré Červené Vodě byla zřízena brzy po založení vesnice. Podle tradice prý místní farnost patřila k nejstarším v celém kraji. To sice není vyloučeno, ale zpráva farní kroniky, zapsaná na počátku 18. století, že farnost vznikla v r. 997, je nevěrohodná a nepravděpodobný je také zápis, podle něhož byl při bourání staré fary v r. 1816 nalezen trám s datem 1006. První písemná zmínka je z r. 1291, kdy je zmiňován v obci kněz. Fara byla jako obročí věnován jeden lán, který k ní patřil ještě kolem r. 1420. Zatím není prameny osvětleno, jakým způsobem se fara dostala do pravomoci cisterciáckého kláštera v Jindřichově (Henryków), jehož opat Ondřej vystupoval jako patron fary v jejím sporu o pozemek, rybník a domek s majitelem šoltéství Janem Sičem v letech 1558-1559. Podobně jen tradice zachycená ve farní kronice říká, že zde působil v blíže neurčené době protestantský pastoř. Jinou nevyjasněnou okolností je velké zvětšení obročí z jednoho lánu na čtyři, které patřily faze k r. 1580. Dlouholetý spor mezi farářem Johannem Lutkem a majitelem šoltéství Janem Sičem byl urovnán teprve v r. 1580, kdy vratislavský biskup, pod jehož patronát byla farnost před r. 1579 převedena, rozhodl při ve prospěch faráře. Sič však přesto začal rybník svévolně vysušet a proměňovat na zahradu, proti čemuž farář opět protestoval.

Při kostelní vizitaci r. 1579 nesklidil farář valnou pochvalu. Vizitátor zjistil, že oltářní svátost uchovával velmi nedbale, že se ve vsi ani řádně nesvětil neděle a svátky a že farář nezpovídal jednotlivě ušní zpovědi, nýbrž hromadně. Důtka byla tím přísnější, že již o sm l et dříve dostal napomenutí, aby si více hleděl svého úřadu, udílel svátosti podle předpisů a choval se důstojně, neznevažující svůj úřad.

Farní obročí bylo vybaveno rozsáhlými pozemky, nemělo však dalších příjmů kromě 6 maldrů obilí, 2 seflů žita a ovsu a stolního groše od podomků. Patronátní právo náleželo biskupům. Nedostatečné vybavení fary přiměřenými příjmy přimělo biskupa arcivévodu Karla, aby kostelu věnoval 1000 tolarů jako záduší. O tuto velkou sumu peněz se vedly černé spory, neboť si ji vypůjčilo několik měšťanů z Jeseníku, kteří ji hypotekárně zajistili na svých domech, a nárok na ně si tak začal činit jesenický farář. Jako další polepšení důchodu farního obročí povolil biskup v r. 1614, aby si farář Martin Fabricius vysadil na farních pozemcích 5 zahrádek, k nimž v r. 1761 přibyl šestý. Farář Marek Weigmann pro ně začal psát r. 1639 pozemkovou knihu. Vedení knih si fara udržela až do r. 1789, kdy její vrchnostenskou funkci převzal úřad na Jánském Vrchu. Při vizitaci r. 1638 měl kostel již 2000 marek kapitálu a farář dostával 7 maldrů obilí jako desátek. Rozsáhlá farnost dostala v r. 1734 kaplana.

Do obvodu farnosti ve Staré Červené Vodě náležela od nejstarších dob ves Černá Voda (něm. Schwarzwasser). Vyřazena byla v roce 1785 poté, co zde byla zřízena samostatná lokálie, povýšená v r. 1843 na farnost.

Farní kostel Božího Těla ve Staré Červené Vodě patří ke stejnému typu kostelů, které na Vidnavsku, Javornicku a území sousedního Polska vznikaly těsně po polovině 13. století (např. v Bernarticích, Javorníku - vsi, Bílém Potoce). Původně byl zasvěcen Panně Marii, při vizitaci r. 1651 se již uvádí zasvěcení Božímu Tělu. Kostel je jednoduší, barokně upravený, s gotickým jádrem. Asi na počátku 16. století byl výrazněji upraven. Otázkou je, zda v té době vznikly nástěnné malby v presbytáři, zmiňované ve vizitační zprávě z r. 1666 a v inventáři z r. 1804 a objevené v r. 1976. Při vizitaci v r. 1580 byl stav kostela označen za dobrý. V roce 1610 byla pravděpodobně rozšířena chrámová loď, o čemž svědčí tento letopočet v tympanonu nad vchodem. Podle R. Zuberu kostel před tímto datem zřejmě vyhořel. V 17. století se stal kostel na krátkou dobu poutním místem. Uctíval se zde obraz Panny Marie na oltáři. Třicetiletá válka znamenala úpadek duchovního života v obci. Kostel byl vojáků vykraden a znesvěcen, nové svěcení se konalo na Boží Tělo r. 1666. Presbytář měl zděnou klenbu a loď dřevěný strop, chatrná střecha byla kryta šindelem. Strop v lodi byl podle zprávy z r. 1666 dřevový, podlaha měla dlažbu z obdélných kamenů a malby v klenbě nad hlavním oltářem stářím zcela vybledlé a zaslé. Kostel měl v té době tři oltáře, sakristie byla zaklenutá a uzavíratelná železnými dveřmi. K výrazné změně došlo v r. 1753 (resp. v letech 1755-1756), kdy byla výrazně přestavěna a zaklenuta chrámová loď a přistavěna věž (inventář z r. 1804 uvádí pouze stavbu kaple a věže). Autorem projektu přestavby byl pravděpodobně Johann Ignatz Tepper. Na počátku 19. století byla střecha celého kostela kryta červeně natřeným šindelem, vrchol věže s cibulovou střechou plechem. Sakristie byla vlhká a špatně osvětlená. Podlaha v lodi byla z pískovcových kvádrů, v presbytáři z mramoru. Na konci 19. století byla z jižní strany boční kaple přizděna předšíň s pultovou střechou a cimbuřím. V roce 1920 byla opravena věž, při níž byl osazen nový portál. K dalším opravám došlo v r. 1976. Byla při nich mj. odstraněna předšíň u kaple a kostel dostal novou fasádu. Právě při těchto opravách byly objeveny malby v presbytáři. V r. 1978 byly provedeny vnitřní úpravy včetně výmalby. V r. 1983 se projednávala možnost restaurování fresek. Drobné sondy zde byly provedeny v r. 1997. O dva roky později byl zpracován projekt opravy fasád, střechy a odvlhčení. V letech 2000 - 2001 byla obnovena krytina kopule věže z měděného plechu, střecha kostela byla pokryta břidlicí a kolem kostela byly položeny odvodňovací drenáže. Závěrem byla obnovena fasáda.

Interiér kostela byl bohatě zdoben malířskou výzdobou. Nejstarší fresky na stěnách presbytáře, během stavebního vývoje kostela zalíbené, vznikly patrně kolem r. 1510. Jedná se o útržky pašijí a postavy světců. Nástrovní malby v chrámové lodi z přelomu 19. a 20. století jsou s největší pravděpodobností dílem malíře Aloise Baucha z Vidnavy. Z někdejší umělecké výzdoby se však nedochovalo vše, např. obraz Uctívání Nejsvětější svátosti na hlavním oltáři z r. 1787 malíře Josefa Schneidera, jenž ke sklonku 18. století působil v Javorníku. Vnitřní vybavení kostela tvořil rokokový a klasicistní mobiliář. Nové varhany dostal červenovodský kostel v r. 1866. Postavil je varhanář Johann Klein z Nisy za 1100 zlatých rakouské měny. V r. 1872 dokončil Josef Bauch pro kostel výmalbu zastavení křížové cesty, která byla ještě téhož roku vysvěcena. V letech 1920-1922 došlo v interiéru kostela k četným renovacím. Byla opravena a zasklena okna, pořízeno několik nových kostelních lavic, rovněž byl přestavěn kostelní kůr, aby zde mohly být nainstalovány nové varhany. Na opravách se podílel mj. i Alois Bauch, který např. renovoval obraz na hlavním oltáři a pozlatil dvě sochy od místního sochaře Josefa Luxe.

Nedílnou součástí kostelního inventáře jsou rovněž zvony. Podle zprávy z r. 1666 visely v dřevěné věži dva zvony. V inventáři kostela z r. 1804 jsou uváděny zvony tři, všechny z dílny Wolfganga Jana Sarkandera Strauba z Olomouce: velký z r. 1796 (o průměru 94 cm, výšce 96 cm a váze 8 centýrů a 1 liber, tj. asi 500 kg), střední „sv. Jan Nepomucký“ z r. 1792 (o váze 2 centýrů a 40 liber, tj. asi 200 kg a průměru 60 cm) a malý „sv. Kříž“ z r. 1792 (o váze 1 centýr a 7 liber, tj. asi 80 kg a průměru 45 cm, vysvěcený 13. 1. 1793). Do současnosti se dochoval pouze velký zvon z r. 1796, jenž je zavěšen na kruchtě s uchy zdobenými páskou a jeho plastickou výzdobu tvoří rozvilinový ornament a reliéfy sv. Josefa Pěstouna a reliquiáře s ukřižovaným Kristem. Dne 15. prosince 1915 byly střední a malý zvon sňaty z kostelní věže a zrekvírovány ve prospěch válečného průmyslu. Obec za ně dostala částku 772 Kč, kterou si uložila do spořitelny ve Vidnavě. Tyto finanční prostředky, navýšené o úroky, patronátní příspěvek a dary věřících byly v roce 1922 vynaloženy na koupi nových zvonů ve zvonářské firmě Oktav Winter v Broumově v Čechách. Dva nové zvony - větší „sv. Barbora“ (o váze 250 kg a průměru 77 cm, naladěný na tón cis) a menší „sv. Josef“ (o váze 125 kg a průměru 60 cm, naladěný na tón h) - stály včetně balného, daně, dopravy a instalace celkem 17 208 Kč a 52 h. Slavnostně je 30. září 1922 vysvětil místní farář Josef Kirschner.

Cenné jsou také tři ozdobné kamenické práce, které jsou umístěny vně kostela. Předně je to žulový náhrobní sloup s křížem a rustikálním reliéfem Ukřižovaného Krista na mramorové desce, který stojí na úpatí kamenného schodiště vedoucího ke vchodu do kostela. Sloup vytvořil v r. 1684 po smrti svého otce kameník Tobias Gross, který také při farním kostele Božího Těla vybudoval vlastním nákladem kapli. Vedle sloupu stojí asi 120 cm vysoká křtitelnice ze slezského mramoru a žuly. Mísa byla zhotovena v r. 1610, noha je patrně novější z 2. poloviny 19. století. Před kostelem pak stojí sloup Nejsvětější Trojice, barokně ztvárněné kamenné sousoší, zhotovené kolem r. 1850 sochařem Bernardem Kutzerem z Horního Údolí (1794-1864).

Areál kostela ve Staré Červené Vodě zahrnující kostel Božího Těla s náhrobním sloupem s křížem, křtitelnicí a sloupem Nejsvětější Trojice byl v r. 1972 prohlášen za nemovitou kulturní památku.

U kostela se nachází hřbitov. Obvodová cihlová hřbitovní zeď je zmiňována k r. 1666. Původní nejstarší hřbitov se nacházel okolo kostela, „starý“ hřbitov byl založen až ve 2. polovině 19. století. Dochované spisový materiál dokládá, že úsilí o jeho zřízení vyvíjel jak místní duchovní správce, tak i obec již od 30. let - z korespondence je patrná snaha o rozšíření původního hřbitova, zakoupení nového pozemku, řešení přístupové cesty k novému hřbitovu apod. V r. 1913 byl starý hřbitov kvůli nadměrné vlhkosti zrušen a téhož roku založen „nový“ na pozemku za kostelem, který obec odkoupila o rok dříve od Josefa Telze. Dnes je celý areál kostela ohraničen kamennou hřbitovní zdí.

Farní budova zchátrala během let natolik, že musela být v r. 1816 stržena. Při jejím bourání byl dle farní kroniky údajně nalezen trám s vročením 1006. Nová fara byla vystavěna v letech 1815-1816.

Škola ve Staré Červené Vodě byla zřízena současně s farou. První zpráva o učitelích, jenž byl podle zvyku i kostelním písařem, pochází z r. 1651. Vlastnil jeden a půl lánů a dostával značný deputát dřeva. Škola, umístěná původně v pozdějším sídle obecního úřadu, přestala pro velký počet dětí brzy dostačovat. Proto byla v r. 1779 postavena nová škola v Nové Červené Vodě, původně dřevěná, do níž až do ustanovení samostatného vyučujícího v r. 1812 docházel učitel ze Staré Červené Vody. V r. 1824 dostala škola, jejímž patronem byl biskup, novou budovu, která po přestavbě v r. 1880 slouží i nadále. Do školky ve Staré Červené Vodě chodilo v r. 1828 celkem 262 dětí, které vyučoval učitel s pomocníkem, v Nové Červené Vodě pak 107 dětí.

Obec Stará Červená Voda byla mimořádně velká, dříve téměř čistě německá (r. 1921 zde žilo pouze 8 Čechů, v r. 1930 se jejich počet zvýšil na 30) a místní obyvatelstvo vyznávalo téměř výhradně katolické náboženství. Např. v roce 1887 zde bylo 2728 katolíků, k r. 1895 bylo evidováno 2529 katolíků, v r. 1900 v obci žilo 2307 katolíků a 16 evangelíků, k roku 1930 je již uváděno z celkového počtu 2101 obyvatel 2087 katolíků, 11 evangelíků. 2 osoby jiného vyznání a 1 bez vyznání. Počet obyvatel ve Staré Červené Vodě se v novověku až do roku 1945 příliš neměnil. Zásadní zlom přinesl až rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nově přichozích klesl počet obyvatel až na 958 v 341 domě v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nikterak nezlepšil. Při sčítání v roce 1991 bylo ve Staré Červené Vodě zjištěno celkem 681 obyvatel a 183 trvale obydlených domů, z čehož na Starou Červenou Vodu připadalo 414 obyvatel ve 109 domech (z toho 19 obyvatel a 5 domů v Dolní Červené Vodě) a na Novou Červenou Vodu 267 osob v 74 domech. K římskokatolickému vyznání se přihlásilo celkem 260 osob, 3 byli vyznání československého luthistického, 6 evangelického a 20 se hlásilo k ostatním církvím. Bez vyznání bylo celkem 177 osob, v 215 případech nebylo vyznání zjištěno.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Nejstarším dokumentem, který se ve fondu farního úřadu ve Staré Červené Vodě nachází, je pergamenová listina z r. 1614, již vřatislavský biskup Karel I. povolil faráři Martinu Fabriciovi usazení pěti hospodářů na farních pozemcích, stanovil jejich povinnosti a plat a zmnožil důchody farního obročí.

Badatelsky nejvýznamnější část fondu pak představuje farní kronika se zápisy z let [1791]-1932. Nabízí podrobnější popis dění ve farnosti od roku 1614, kterým také začíná přehled místních farářů; retrospektiva však sahá ještě dále do minulosti, a to ve stati ke vzniku vřatislavského biskupství (r. 965) a době založení červenovodské farnosti a kostela (r. 997). Obsahuje také opisy nadačních listin, přehledy daní, desátků a dluhů, popis farního obročí apod. Zajímavé jsou rovněž informace o opravách kostela, údaje k pořízení a opravám jeho vnitřního vybavení (obrazy, oltáře, relikvie, varhany, lavice apod.), sdělení o vloupání do kostela v noci z 23. na 24.6.1923, popis rekvizice zvonů za 1. světové války (včetně zvonů odvezených v září 1916 z obce Černá Voda a její osady Rokliny) a pořízení nových zvonů atd.

Významnou součástí fondu je mezi úředními knihami také inventář kostela z roku 1804 a tři pozemkové knihy (knihy kupů a smluv, pohledávek a hypoték) z let 1639-1850. Cenné dokumenty se však nacházejí zejména ve spisech. Předně se dochovaly materiály k opravám kostela a stavbě nové budovy fary; stavební a situační plány se však týkají jen farního dvora, hospodářských stavení a farního lesa. Cenné jsou smlouvy na pořízení varhan z let 1731 a 1858, jakož i potvrzení o vysvěcení zvonu z r. 1793. Ze spisů k farnímu obročí si pozornost zaslouží spory mezi farářem a majitelem šolstství o rybolov z let 1640-1676. Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu.

Farní úřad Široký Brod 1845 - 1946

MUSIL, R.: Farní úřad Široký Brod 1845 - 1946. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2001, 7 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Široký Brod byl nejprve přifařenou obcí fary Ondřejovice, od roku 1672 fary Mikulovice. Retrospektivní farní kronika uvádí, že před rokem 1572 mohl Široký Brod spadat také pod frývaldovskou faru. K roku 1651 zmiňuje existenci kostela, pravděpodobně na jeho místě byl v roce 1825 postaven dřevěný kostelík. Obraz na tabernákulu oltáře maloval, jak uvádí kronika, kolem r. 1835 Bernard Kutzer z Horního Gruntu. Kostel měl 2 zvony, r. 1896 byly zhotoveny varhany. Roku 1864 byl zbudován hřbitov, který však v roce 1885 zničila povodeň. Nový hřbitov je datován r. 1902. Plná duchovní správa, k níž patřil i Hradec, zde byla zřízena r. 1892.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Z dochovaných archiválií je badatelsky nejzajímavější kronika fary zachycující období od XIII. století po rok 1905 retrospektivně, poté až do roku 1946 již vedena řádně. Zajímavý je také inventář farního kostela a nadací z roku 1902.

Farní úřad Travná 1627 - 1997

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Travná 1627 - 1997. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2004, 9 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První zásadní zmínka o Travné (něm. Krautenwalde) je z r. 1295, kdy došlo ke sporu mezi vřatislavským biskupem Janem Romkem s knížetem Bolkem z Fürstenberku, který se vsi zmocnil a vybíral clo. Horská vesnice totiž leží na hranici zemí Kladská a Slezska, dnes států Polska a Česka. Od r. 1358 patřila již nastrálo vřatislavskému biskupství. Do 30. let 17. století byla ves přifařena do Liebenau (Lubnow), od r. 1638 byla připojena jako komenda k javornické fari. Stála zde nevelká dřevěná kaple zasvěcená sv. Volfgangovi, patronu pastýřů, dřevorubců a řezbářů. Za třicetileté války byla kaple vypálena, protože podle vizitace r. 1651 následky požáru nebyly ještě zcela odstraněny. Ve vizitačním protokolu z r. 1666 je zapsáno, že kamenná kaple měla dřevěný strop pomalovaný podle starodávného způsobu, neměla však okna. Na hlavním oltáři stála vedle sochy patrona kostela sv. Volfganga i socha sv. Barbory, asi z dob, kdy se v Travné dolovalo.

Následné přístavby daly objektu podobu kostela, který však byl r. 1721 celý zbourán (až na původní kapli) a vznikl nový svatozánek. Ten však záhy prostorově nevyhovoval, a proto ho r. 1745 bylo nutno rozšířit. Při této přestavbě byla zbořena i původní kaple. V r. 1754 byly u vřatislavského zvonáře Gärstena ulity tři nové zvony. K zaplacení nákladů mu byly dány na roztavení dva staré zvony (jejich stáří již nelze ověřit).

Když v srpnu 1779 projížděl Travnou císař Josef II., předali mu místní obyvatelé petici pro zřízení samostatné duchovní správy, čemuž bylo vyhověno r. 1782 ustavením lokálie. Biskup Schaffgotsch jmenoval prvním lokálem třetího kaplana v Javorníku Jeremiáše Dieringera. O sto let později, za vlády uměnilovného biskupa Heinricha Förstera, který se značnou měrou podílel na rozvoji novogotické církevní architektury ve Slezsku, byl v Travné postaven nový kostel. Plány vytvořil r. 1877 vídeňský architekt a vrchní stavební rada Friedrich von Schmidt, stavbu realizoval javornický stavitel Josef Schwarzer. Základní kámen byl položen 25. 9. 1878, o tři roky později byla slavnostně osazena makovice na věž. Nástupce H. Förstera biskup Robert Herzog kostel vysvětil 5. 10. 1882.

Vysoká stavba kostela na obdélníkovém půdorysu je zvenčí kamenná, vnitřní strana zdiva je cihlová, omítnutá. Jednoduchá síňová budova s transeptem, s trojdílným chrámovým lodi, je uzavřena na severu polygonálním kněžištěm, z něhož k západu vybíhá sakristie čtvercového půdorysu. Na jižní straně je představena hranolovitá věž s hodinami. Monumentálnost stavby je docílena zdůrazněním vertikálního prvku. Stejně působí i vstupní portál s tympanonem a reliéfem sochy Spasitele.

Kostel byl vybaven novogotickým mobiliářem vytvořeným na zakázku mistry z Vídně (sochař E. Erler, malíř Jobst). Vřatislavci (un. stolař K. Buhl) a Innsbrucku (fa. Vogel). Hlavní oltář je zasvěcen Neposkvrněnému Početí Panny Marie, spolupatrony kostela jsou svatí Petr a Pavel, jejichž obrazy se nacházejí nad hlavním oltářem. Boční oltář na epištolní straně je zasvěcen sv. Volfgangovi, na evangelijní straně pak sv. Anně. Poblíž kamenného kostela byla r. 1879 postavena budova fary z neomínutých cihel, což ji činí architektonicky zajímavou.

Travná se od r. 1851 stala vyhledávaným poutním místem, když zde revírník Eichinger nechal postavit dřevěnou kapličku na paměť záračného uzdravení své ženy Veroniky. Nejdříve zde byl umístěn obraz Nejsvětější Trojice neškoleného javornického malíře J. Neugebauera. Záhy jej nahradil votivní obraz s Pannou Marií La Salette od stejného autora. Spontánní reakce poutníků na údajné zázraky způsobila, že r. 1858 byla podle návrhu javornického stavitele Schwarzera postavena jednoduchá kamenná kaple z kombinovaného a režného zdiva, opět s novogotickými prvky. Poblíž kaple se nachází grotta se sochou Panny Marie Lourdské (1889), uctíváný pramen vody a křížová cesta o 14 zastaveních z let 1871-1894.

Obec Travná byla dříve zcela německá a místní obyvatelstvo vyznávalo dle dostupných pramenů pouze katolické náboženství. V poválečném období, po odsunu většiny původního obyvatelstva, se počet obyvatel zmenšil a projevil se i značný tlak státních orgánů komunistického režimu na likvidaci náboženského smýšlení obyvatel, tak vyhlášením poutním místem. Lokálie v Travné nebyla po r. 1948 již obsazena a začali ji spravovat administrátoři z Javorníku ex currendo.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Obsahem neveliký fond má značný význam nejen pro dějiny farnosti, ale i celé obce Travná. Nejhodnotnějším materiálem je pamětní kniha, která pečlivě zaznamenává též události v obci a obřížné postavení duchovních v letech 1935-1939, 1945-1948. Příznačné je, že po tomto roce záznamy chybí. Zápisy v kronice začínají opět r. 1983, a to i pro Zálesí. Mimořádnou výpovědní hodnotu má notový materiál, který překvapuje neobyčejnou vyspělostí v tak malé obci, jakou byla Travná. Mezi komponisty běžné církevní hudby jsou i díla českých skladatelů J. Myslivečka, J. Křtitele Vaňhala, J. Nepomuka Vításk, V. Maška a dalších, a to zásluhou kantorů J. Wachsmanna st. a ml., J. Thanheusera a J. Reischela, kteří zaznamenávali i dataci provedení jednotlivých děl.

Farní úřad Uhelná 1764 - 1972 (1997)

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Uhelná 1764 - 1972 (1997). Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2003, 14 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

První zmínka o Uhelné (něm. Sörgsdorf) pochází zřejmě z r. 1248, nachází se v zakládací listině Vlčic, kde se uvádí lokátor Pribista, který bývá spojován s Uhelnou. První písemná zmínka je z r. 1290 v *Liber fundationis*. Od svého založení patřila Uhelná do vlčické farnosti, po jejím zrušení (1582) příslušela k farnosti skorošické. Při obnově vlčické farnosti r. 1678 spadala Uhelná opět pod její správu.

Lokálie v Uhelné byla zřízena na základě rozhodnutí císaře Františka I. dne 23. 2. 1801. Peníze na stavbu kostela a fary totiž věnovala bezdětná paní Kateřina Freundová, rozená Giebelová z Uhelné. Pokračovala tak v bohu libé činnosti svého manžela, javornického ranhoříče a lazebníka Johanna Georga Freunda, který zřídil nadaci na postavení svatostánku v Nových Vilemovicích a zasloužil se tak o zřízení zdejší lokálie. Ve své závěti z 3. 1. 1792 odkázala na stavbu 3050 zlatých a na obživu farníků 6000 zlatých. Úroky z těchto částek měly navýšit celkovou dotaci 13293 zlatých, z čehož měl být vybaven interiér kostela a postavena i škola. V r. 1802 byla nejdříve dokončena fara, o rok později byl dostaven kostel, na počest Freundovy manželky zasvěcený sv. Kateřině.

Kostel je jednolodní, postavený na pravotočném obdélníkovém půdorysu zakončený pravotočným presbytářem s okosenými rohy. Z presbytáře vybíhá na levé straně čtvercová sakristie. Průčelí vrcholí centricky umístěnou hranolovitou věží ukončenou cibulovitou helmicí s makovicí krytou plechem. Stavba je zastřešena sedlovou střechou, kterou má i sakristie. Hlavní vstup je zaklenut stlačeným obloukem, nad ním je v omítce letopočet 1803. Kostel s původním vybavením se dodnes zachoval v intaktní podobě a je již v této oblasti ojedinělou ukázkou lidové klasicistní sakrální architektury. V kostele se nachází kopie dřevěné pozdně gotické Madony s andělky z let 1500-1530, dílo neznámého umělce připomínajícího tvorbu norimberského řezbáře Veitha Stosse. Za 1. světové války byly zrekvírovány zvony z věže, r. 1925 byly pořízeny nové a celý kostel včetně oltáře byl restaurován.

V r. 1865 povýšil biskup Förster lokálii na faru. Obec Uhelná, skládající se z několika osad, byla dříve zcela německá a místní obyvatelstvo vyznávalo dle dostupných pramenů pouze katolické náboženství. V poválečném období, po odsunu většiny původního obyvatelstva, se počet obyvatel zmenšil a projevila se i více náboženská lhostejnost. Nelze opomenout značný tlak státních orgánů komunistického režimu na likvidaci náboženského smýšlení obyvatel. Po vydání církevních zákonů r. 1949 bylo přikročeno k pozvolné likvidaci farnosti, místa farářů nebyla systematicky obsazována, jejich značná migrace byla zapříčiněna snahou komunistické moci, aby si kněží nevybudovali pevné základy pro náboženské působení na oběany. Farnost v Uhelné byla zrušena r. 1951 a začali ji spravovat administrátoři z Bernardic ex currendo.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Pro bádání poskytuje fond celkem dosti širokou základnu. Za nejvzácnější archivní dokument můžeme považovat pamětní knihu. I když v ní chybí některá období do r. 1945, zápisy po tomto roce jsou zajímavým svědectvím o záchraně kostela před zničením. Nadační agenda doplňuje archiválie ve farním úřadu Nové Vilemovice - i zdejší kostel byl postaven z nadace J. G. Freunda z Javorníku. Z hlediska památkové péče jsou důležité materiály k výstavbě kostela. K ozřejmení církevní organizace Jesenicka přispějí materiály o procesu povýšení lokálie na faru.

Farní úřad Vápenná 1781 - 1948

GROWKA, K. - ŠVUB, J.: Farní úřad Vápenná 1781 - 1948. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2003, 6 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Vápenná (Setzdorf, Zighartice) byla založena ve 13. století, ale první je v pramenech zmiňována až r. 1358, kdy byla zakoupena vratislavským biskupem Přechlavem z Pogarek jako součást žulovského panství. Obec neměla do r. 1845 vlastní faru. Podle vizitačních zpráv z let 1651 a 1666 patřila pod Vlčice, později k farnosti Skorošice. V obci stál svatostánek, o jeho podobě zprávy scházejí. V r. 1780 dostala obec císařsko-královské povolení ke stavbě kostela a fary. Náklady na stavbu nesla samotná obec, stavební materiál věnoval vratislavský biskup Philipp Gotthard Schaffgotsch. Kostel byl stavěn od května 1780 do listopadu 1781. Dne 15. listopadu 1781 byl kostel zasvěcen apoštolu sv. Filipovi (podle patrona biskupa Schaffgotsche). Nová lokálie dostala kaplana, který obdržel plat a dotace ve výši 182 zlatých a 30 krejcarů. Přebytky z příjmů kostela musel kaplan odevzdávat skorošické farnosti, která však recipročně nehradila dluhy. Z tohoto důvodu se lokálie s farou dostávala často do sporů, nakonec byl farář ve Skorošicích odvolán a plat byl kaplanovi vyplácen z náboženského fondu. V r. 1801 zde byla ustavena funkce kooperátora, r. 1845 byla lokálie povýšena na farnost. V mimořádně velké, téměř čistě německé obci žilo obyvatelstvo katolického vyznání. Podle údajů z roku 1900 se z 2.808 obyvatel hlásilo k evangelikům pouze 7 osob.

Kostel je postaven v klasicistním stylu, zřejmě podle plánů některého z biskupských stavitelů. Podle inventáře z r. 1804 je kostel postaven na pevných kamenných základech a vyzděný z cihel. Sakristie byla klenutá, věž bez kopule, celá střecha byla kryta šindelem. Vnitřní vybavení kostela nebylo původní, zásluhou vídnavského malíře Josefa Baucha sem byly z kostela ve Vídně přeneseny boční oltáře, obraz na hlavní oltář věnoval biskup Schaffgotsch. Nástropní malbu vytvořil malíř Alois Bauch. V r. 1789 získal kostel první varhany. V r. 1900 byl přestavěn kůr a zakoupeny nové varhany. O zvonech je zpráva až z r. 1916, kdy byly zrekvírovány pro válečné účely. Nové byly pak instalovány firmou Winter r. 1923 - posvětil je bývalý farář ve Vápené, tehdy již frývaldovský farář prelát J. Neugebauer. V témže roce byly na věži umístěny i hodiny fy Franze Beitela z Bavorska. Další podrobnosti k výstavbě kostela a fary neznáme, můžeme jen dodat, že kostel r. 1954 vyhořel a byl opraven. Další velká oprava (fasády, podezdívky) proběhla r. 1986.

Současně s kostelem byla postavena i škola, ale svým vybavením velmi primitivní, navíc sloužila i jako obydlí duchovního, který se měl o školu starat. Hřbitov kolem kostela byl v zanedbaném stavu a byl obehán (a to jen zčásti) ohradou ze shnilých prken. Stavbu kamenné zdi měl hradit patron, obec se zaručila, že ji postaví. Po rozšíření hřbitovního pozemku r. 1888 byla zeď za faráře Josefa Neugebauera dokončena a hřbitov vysvěcen.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Pro badatele je nejzajímavější pamětní kniha, která mj. pro období 1781-1941 zachycuje vedle církevních záležitostí i události v obci (povětrnostní podmínky, tragédie). Dochovála se i část novodobých opisů matriky oddací, křestní a úmrtí od r. 1708.

Farní úřad Velké Kunětice 1733 - 1958

MUSIL, R. - ŠVUB, J.: Farní úřad Velké Kunětice 1733 - 1958. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2001, 9 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Fara vznikla brzy po založení vsi a kolem roku 1290 držela jeden lán. Po postavení kostela v Borkendorfu, předtím přiřazeného ke Kuněticím, byl r. 1418 přidělen desátek k novému kostelu a trvalo dlouho, než se vztahy obou kostelů ustálily. R. 1498 byly Kunětice ještě sesterským kostelem borkendorfského a r. 1535 opět vznikly spory, který z obou je farním. Při vizitaci r. 1579 už byl Borkendorf i Supíkovice částí farního obvodu v Kuněticích.

Úřad farního správce zastával ženatý Valentin Schulz z Pačkova. Za třicetileté války byla fara spolu s celou vesnicí zpusťována tak, že se nedala r. 1638 obývat. Farníci byli dosti horliví a měsíčně téměř všichni přijímali svátosti. Do roku 1666 se obohatil kostelní inventář a rovněž farní knihovna byla početná. Kromě 559 tolarů kostelních peněz patřilo ke kostelu 13 železných krav, za které jejich uživatelé platili ročně 6 grošů. R. 1733 už nebyl u fary žádný pozemek, jen 1 zahradník s platem 24 grošů ročně a povinností vypomáhat při opravách kostela.

Po rozdělení Slezska vykonával kunětický farář duchovní správu i v pruské části svého obvodu až do roku 1781, kdy byly pruská část Kunětic a ves Borkendorf vyfařeny, čímž fara přišla o dvě třetiny svých příjmů. Nadále přiřazené Supíkovice se však od roku 1797 všemi prostředky snažily získat samostatnou faru, což se jim po těžkých sporech podařilo roku 1822. V roce 1848 uvádí katalog kléru 1270 duší i se Strachovickými a Františkovými. K roku 1877 uvádí katalog dohromady 1617 katolíků a 1 izraelitů. V roce 1894 zde bylo podle katalogu 1272 katolíků a 1 izraelita. V roce 1913 zde bylo celkem 1386 katolíků, 10 izraelitů a 3 jiného vyznání.

Kostel sv. Alžběty ve Velkých Kuněticích patří podle tradice k nejstarším v kraji, totéž uvádí i farní kronika. Zachoval původní půdorys kříže, první zmínka o kostele pochází z doby kolem r. 1290. První povšechný popis pochází z r. 1651 a líčí kostel jako zděný s věží nad kněžištěm s kamenným klenutím, nad lodí s dřevěným stropem. Po epistolní straně stála kaplička s malým oltářkem a křtitelnicí. R. 1758 zapálil blesk kostelní budovu a r. 1815 shodila obrovská vichřice věž. R. 1807 byla přistavěna nová sakristie, v letech 1836-1837 byl zchátralý kostel přebudován a rozšířen. Po pravé straně hlavního oltáře je epitafní deska dvou příslušníků rodu Bavorova, majitelů Supíkovice, a to Václava Bavora z Holovous, zemřelého r. 1462 a Jiřího Bavora, zesnulého roku 1514. Budova fary vyhořela r. 1675, tři roky nato byla znovu postavena a opět nově vybudována mezi léty 1711-1738 farářem Josefem Hachbergem.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnějším materiálem farního archivu je kronika, založená roku 1733 s retrospektivními záznamy od roku 1579. Ve fondu farního úřadu Písečná jsou knihy kázání faráře Franze Wolfa, který v letech 1829-1838 působil ve Velkých Kuněticích.

Farní úřad Vlčice 1678 - 1948

HRADILOVÁ, J. - ŠVUB, J.: Farní úřad Vlčice 1678 - 1948. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2006, 15 s.

I. Vývoj původce archivního fondu

Obec Vlčice (něm. Wildschütz, česky od r. 1871 Vlčice) byla založena v rámci kolonizace v 1. polovině 13. století na biskupských statcích v podhůří Rychlebských hor nad říčkou Vlčíci („de Silva super aguam Vilchicham“; z pol. Wilczyce). Vlčice byly založeny na základě smlouvy z r. 1248, jíž vratislavský biskup Tomáš I. (1232-1268) udělil Vrocivoji, členu své rytířské družiny, za věrné služby jemu i jeho předchůdci právo vysazet z biskupského lesa 40 velkých lánů a usadit zde na německém právu obyvatelstvo, které by však bylo jiné než německé. Dávky měly náležet jemu a jeho synům, desátek měl být odváděn biskupství. Jedná se o dokument zásadního významu potvrzující skutečnost, že lokátorem vsi byl rytíř nepochybně slovanského původu. Dalším dokumentem, v němž se Vlčice pod názvem „Wylezicza“ vyskytují, je z doby kolem roku 1290 tzv. Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis, soupis vsí a majetků, z nichž vratislavští biskupové pobírali desátek. Ves měla v této době rozlohu 60 velkých lánů počítaných za malé, z nichž kostelu a šoltysovi patřilo po dvou lánech. Ves měla dále dva mlýny a dvě krčmy, což dokládá velkou zařídnost. Ale již kolem r. 1420 ztratily Vlčice mnoho ze své původní rozlohy, obděláváno bylo jen 18 lánů.

Prvním známým majitelem Vlčic po Vrocivoji byl rytíř Albert Schoff. Ród Schoffů, který v nízkém knížectví patřil počátkem 16. století k nejvlivnějším, držel ves nepřetržitě téměř dvě století. Když v r. 1557 nízká linie rodu vymřela po meči, stala se dědičkou rodového jméni Voršila, manželka Seyfrieda z Promnitz, bohatého a vlivného synovce biskupa Baltazara (1540-1562). Biskup sice udělil Vlčice svému synovci za 2000 zlatých v léno, ale nevyžádal si potřebný souhlas vratislavské kapituly, což po jeho smrti vedlo k ostrým střetům. Zásahem císaře, v jehož službách Promnitz pracoval, byl spor nakonec vyřešen v jeho prospěch. V r. 1567 mu biskup Kašpar z Logau (1562-1574) znovu udělil Vlčice v léno, a to za stejnou sumu i s vyšším a nižším soudnictvím, svobodným šenkem, skladovnou, pivovarem, dvory se sedláky a zahradníky, rybníky, horami a lesy. Protože však byl útočným protestantem, nesmířil se s nástupem protireformace v nízkém knížectví a vyměnil statky, které zde měl, v r. 1582 za statek v Horní Lužici, jehož majitelem byl Albert Maltitz.

Maltitzové, horliví katolíci, hráli od konce 16. století v nízké oblasti podobnou úlohu jako před nimi Schoffové. Rozsáhlé statky rozdělil Albert Maltitz mezi své tři syny, z nichž Vlčice připadly Janu Jindřichovi, který byl v r. 1594 vybrán biskupem za hejtmana v Otomuchově. Vlčice držel od r. 1633 až do své smrti v r. 1665. Třicetiletá válka, morová epidemie v r. 1713 i války o Slezsko přinesly obci mnoho bíd, strachu a problémů. Za sedmileté války zde dokonce v červnu a červenci 1759 sídlil hlavní stan císařské armády operující ve Slezsku. Po skončení války se poddaní museli opět potýkat s vrchností při sepisování nového urbáře v r. 1770. Podle něho bylo ve vsi 51 sedláků, 7 svobodných a 14 malých domkářů. 2 krčmaři a 1 mlýnář. Roboty neúměrně vzrostly a zřízeny byly navíc císařským rozhodnutím z r. 1775 o nárůstu robot a snížení odměn.

Poslední člen rodu Maltitzů František Ignác se o vlčické léno příliš nestaral a předal jej v r. 1772 do správy své ženě Anně Alžbětě ze Skal, která odprodala několik nemovitostí bez předchozího předepsaného schválení lenním pánem, vratislavským biskupem. Biskup Filip Gothard Schaffgotsch (1748-1795) byl tímto postupem sice pobouřen, ale zřejmě jen na oko, neboť již v r. 1768 přislíbil vlčické léno po bezdětném Maltitzovi svému bratrovi. Ten se pánem Vlčic stal již v r. 1791, kdy Maltitzovou smrtí vymřel kdysi rozvětvený ród na Jesenícku úplně.

Schaffgotschové se věnovali hospodářství ve Vlčicích daleko více než Maltitzové, kteří lenní statek zanechali v neutěšeném stavu,

rozšiřovali území obce, stavěli nové hospodářské budovy, opravili zdejší zámek a intenzivně se věnovali chovu ovcí. Vlčice, které měly v r. 1804 celkem 164 domů a 1067 obyvatel, se do r. 1836 zvětšily téměř o třetinu. Bylo zde 182 domů s 1341 lidmi, kteří se živilí především zemědělstvím a řemeslem. Kromě panského pivovaru a palírny v obci pracovaly ještě tři mlýny, pila, bělidlo, potašovna a lisovna oleje. Poměr mezi vrchností a obyvatelstvem se však stále zhoršoval. Vrchnost požadovala plnění robotních povinností dle urbáře z r. 1770. Celých deset let se poddaní bránili, nakonec ale prohráli a museli se v r. 1842 domluvit na novém rozdělení robot. Když pak došlo v březnu 1848 ve Vídni k revoluci, spustili hraběti pod okny velký povyk, a při zrušení roboty, které postrašený Schaffgotsch dokonce o měsíc uspišil, odcházeli poslední robotníci ze dvora s hudbou a jásotem. Hrabě se pak na několik měsíců ze vsi vytratil. Pouze útěk přes okno v hospodě v srpnu 1848 zachránil také šoltyse a místní radní před výpraskem. Vlčice jsou jedinou vsí na Jesenicku, z níž se zachovaly alespoň kusé zprávy o průběhu revolučního roku na vesnici, i když tu nedošlo k otevřené vzpouře jako v Bílé Vodě a Horních Hošticích.

V následujícím období připadly Vlčice k soudnímu okresu Javorník a k politickému okresu Jeseník (Frývaldov). I po zrušení poddanství ovlivňoval do značné míry život v obci i v okolních osadách zdejší velkostatek. V r. 1900 měl rozlohu 724 hektarů, dvůr, lesní revír, z průmyslových podniků lihovar a nově zavedenou výrobu marmelády. V r. 1919 Schaffgotschové prodali lesní půdu statku a celý velkostatek v Travné (Krutvald) majitelům velkostatku v Bílé Vodě a zbývajícím zemědělskou půdu spolu s dvorem a podniky získala rodina Augusta Schuberta z Úsova; malá část půdy byla rozparcelována mezi drobné hospodáře. Vlčický velkostatek byl po r. 1945 konfiskován a v r. 1949 byl začleněn do Státního statku v Javorníku. Vlčice byly do r. 1984 samostatnou obcí, k 1. lednu 1985 se staly místní částí Javorníku. Samospráva byla opět obnovena v r. 1990.

Farnost ve Vlčicích patří k nejstarším na Jesenicku. Vznikla kolem poloviny 13. století. Farní obročí tvořily dva lány, které kostel vlastnil ještě kolem r. 1420. V r. 1437 je coby svědek uváděn vlčický farář Rudolf. V období reformace a zejména za Seyfrieda z Promnic přešla vesnice k protestantům a z tohoto důvodu nebyla v r. 1579 vizitována. Po r. 1582 nastal pravý opak, neboť nový majitel statku Albert Maltitz byl přísný katolík a nutil své poddané vrátit se ke katolické víře. Pro velký nedostatek kněží zrušil faru ve Vlčicích a připojil ves ke Skorošicím, které byly počátkem 17. století rozlohou největší farností na Jesenicku. Při skorošické faře zůstaly Vlčice až do r. 1678, kdy zde byla obnovena samostatná duchovní správa. K Vlčicím byly zároveň přiřazeny *Nové Vilémovice* a *Uhelná* s osadami. Obě vsi se dle ujednání z r. 1654 zavázaly přispět dárkami a robotami na stavbu vlčické fary a školy. Při obnově měla fara už jen necelý půllán pozemků, zbytek patrně ztratila v době reformace. Farář dostával od obcí místo desátků peněžité poplatky v celkové výši 120 tolarů ročně. Z farnosti se nejdříve odloučily r. 1769 *Nové Vilémovice*, v r. 1801 též *Uhelná*.

Patronátní právo nad farností patřilo Maltitzům, s nimiž místní faráři příliš dobře nevycházeli a přáli si, aby patronát přešel na biskupa. Spory sice vyhrála vrchnost, ale když Maltitzové v r. 1791 vyměnili a místo nich se správy vlčického léna ujal hrabě Schaffgotsch, biskupův blízký příbuzný, vzdal se patronátního práva ve prospěch biskupa jako lenního pána.

Rod Maltitzů se ve Vlčicích zasloužil také o výstavbu *farního kostela sv. Bartoloměje*. V r. 1600 nechal Jan Maltitz, syn Alberta Maltitze, strhnout původní dřevěný kostel, který sloužil předtím i protestantům, a dal postavit a vysvětit kostel nový, zděný. Dle popisu vnitřního zařízení z r. 1666 měl presbytář kamennou klenbu, zbytek stropu byl dřevěný. Na strop nechal Maltitz namalovat 64 znaků svých předků. Čtyřboká věž kostela měla kopuli v době vizitace již poněkud poškozenou a jako zvláštnost byly do ní zabudovány hodiny. V r. 1678 byla dřevěná a plechtem pobitá bání kostela opravena; práce provedl tesařský mistr Michal Baumgarten z Fořtu za 170 zlatých. Další oprava věžní bání se uskutečnila v r. 1718 a práce provedli tesařští mistři Franz a Hans Haukovi z Javorníku, Karl Eichinger, rovněž z Javorníku, pak pozlatil makovíci. Protože kostel za 150 let od svého postavení značně zchátral a jeho kapacita přestala dostačovat, rozhodl se místní farář Georg Schramm pro jeho rozšíření. Realizaci komplikovaly spory s vrchností, která odmítala přispět na stavbu materiálem i robotami poddaných. Přesto se ale podařilo stavbu v r. 1732 zahájit. Plán barokní přestavby je připisován biskupskému staviteli M. J. Kleinovi, její realizace pak E. A. Hamerschmiedovi. Rozsáhlá renovace trvala deset let. Byla při ní vybourána zeď na epistolní straně, kostel byl rozšířen, zvýšen a opatřen klenbou, také sakristie se zvětšila o přístavbu. Již v r. 1752 bylo nutné vyměnit střechu; práce provedl tesařský mistr Johann Baumgarten. Kostel zůstal bez věřších úprav až do r. 1841, kdy byla položena nová dlažba z dolnolipovského mramoru. Přitom byla zazděna hrobka Maltitzů, do níž se sestupovalo uprostřed kostelní lodi vchodem překrytým deskou. Opravu střechy věže provedl v r. 1851 tesařský mistr Josef Schindler z Bílého Potoka, celá věž pak byla opravena v r. 1904. Kostel byl v r. 1963 prohlášen za nemovitou kulturní památku, v letech 1973-1976 byla provedena jeho celková rekonstrukce.

Neobyčejně cenná je vnitřní výzdoba kostela. Dle inventáře z r. 1804 se zde nacházely čtyři oltáře - hlavní oltář s obrazem sv. Bartoloměje, jehož autor je neznámý, druhý s obrazem sv. Jana Nepomuckého, který pro vlčický kostel namaloval r. 1787 malíř Josef Schneider z Javorníku a jenž se bohužel nedochoval, další dva nesly obrazy sv. Floriána a sv. Kříže takéž od neznámých autorů. Dle farní kroniky pozlatil v r. 1856 vidnavský malíř a štukatér Johann Bauch s Andreasem Schmiedem z Řezna hlavní oltář a dva boční oltáře, k nimž Schmied také namaloval oltářní desky. Práce stály přes 450 zlatých. Velmi kvalitně je v kostele dochována především přízední kazatelna s jednoramenným schodištěm a polychromovanými dřevorezbami čtyř církevních Otců, významný je též soubor barokních dřevěných soch Panny Marie, sv. Anny s P. Marií jako dítětem, sv. Josefa s dítětem, sv. Hedviky a sv. Vendelína a volně umístěných soch sv. Rocha a sv. Agáty z 18. století. Jejich původ není znám, svým stylovým zaměřením a precizností řezbářského provedení však výrazně přesahují domácí řemeslnou tvorbu a zřejmě pochází odjinud. Přibližně na konci 19. století vznikly v klenbách lodi a presbytáře malby; jejichž autorem je malíř Alois Bauch (1867-1938) z Vídně. Týž také v r. 1894 nově pozlatil hlavní oltář. Již v r. 1670 dostal kostel varhany, které sloužily až do r. 1792, kdy byly nahrazeny novými. Při renovaci kostela v r. 1904 byl zakoupen nový nástroj od varhanářské firmy Rieger z Krnova a instalován v listopadu téhož roku. Posvěcení v r. 1904, při kterém byla do věžní makovice vložena pamětní schránka, zkrášlil v kostele také nový lustr.

Nedílnou součástí kostelního inventáře jsou rovněž zvony. Cenným je ve věži zavěšený pozdně gotický zvon o průměru 82 cm, výšce 84 cm a o váze 224 kg, jenž pochází z r. 1497. Je dílem Bartoloměje Linderhata z Nisy (jehož činnost je doložena v letech 1492-1516) a představuje ojedinělý exemplář z produkce této zvonařské dílny na severní Moravě a ve Slezsku. Zároveň je také nejstarším dokladem užití letopočtu sestaveného z arabských číslic v tomto regionu. Středně velký zvon ulil pro vlčický kostel v r. 1618 Adam Straub z Nisy. Adam Straub byl pravděpodobně autorem i malého zvonu o váze 112 kg, který byl zhotoven v témže roce. Oba zvony byly v letech 1916-1917 zrekvirovány pro válečné účely. Dle farní kroniky byly dne 8. září 1923 vysvěceny dva nové zvony z dílny Richarda Herolta z Chomutova - velký zvon Panny Marie a „hrdinský“ sv. Josefa. Ani tyto zvony se však do dnešních dnů nedochovaly.

Kostel je obklopen zdí zrušeného hřbitova. Původní starý hřbitov okolo kostela přestal dostačovat, a to i následkem cholery v r. 1832. Nový hřbitov za kostelem byl vysvěcen 7. května 1842. Pozemek o rozloze 1082 čtverečních sáhů (tj. cca 3895 m²) pro něj obci věnovali Schaffgotschové a sám hrabě Josef Schaffgotsch byl na něm pochován jako první necelý týden po svěcení (12. 5. 1842).

Budova fary ve Vlčicích pochází z r. 1789. Původní objekt během doby velmi zchátral a proto byla při příležitosti příchodu nového faráře Phillipa Rottera (1789-1810) do farnosti vystavěna fara nová. Dům byl zděný, se šesti místnostmi, k němuž přináležely stáje a chlévy.

Škola jako součást farní organizace existovala ve Vlčicích již od poloviny 13. století. První konkrétní zprávy o ní pocházejí až ze 17. století. Je pravděpodobné, že výuka zde nikdy neustala, a to ani v důsledku zrušení fary při nástupu Maltitzů, neboť učitel ze Skorošic docházel za dětmi až do vesnice. Při obnově farnosti v r. 1678 byl jako první učitel ustanoven Jindřich Kutzer z Javorníku. Musel být zřejmě

velmi mladý, neboť své povolání zde vykonával plných padesát let až do r. 1728. V r. 1816 dostal místní učitel pomocníka a pro stále rostoucí počet dětí (v r. 1797 ji navštěvovalo 71 dětí, v r. 1820 již 201 dětí) byla namísto původní dřevěné budovy z r. 1679 postavena v r. 1828 nová škola.

Nejstarší osadou v katastru Vlčic jsou *Vojtovice* (něm. Voitzdorf, česky do r. 1948 Vojtěchov). Ves vznikla v r. 1567 patrně na místě dříve zaniklé osady a její jméno je odvozeno od osobního jména Wojciech, Vojtěch. Byla založena z podnětu Seyfrida z Promnitz, který zde přiděloval půdu poddaným z Vlčic, neboť mateřská ves byla již přelidněná. V r. 1722 zde žilo 9 sedláků a 17 zahradníků; osada měla svého šoltyse. Zhruba o sto let později, v r. 1806, měla osada 38 domů s 211 obyvateli, mlýn, olejovnu, stoupu a potašovnu. Velký počet osadníků a značná vzdálenost od Vlčic přiměla obec r. 1812 ke zřízení školy. V r. 1820 chodilo do školy 37 dětí, v r. 1828 již 67 dětí což odpovídalo růstu obce, v níž v r. 1836 bydlelo v 41 domech 278 obyvatel.

Ve Vojtovích se nachází kaple sv. Ignáce. Stavba pochází z konce 16. století (vysvěcena byla asi v r. 1580). V r. 1801 byla renovována, interiér zvětšen a 7. listopadu 1804 nově vysvěcena. Obraz Nanebevzetí Panny Marie, který pro kapli namaloval v r. 1804 Josef Schneider, se nedochoval. Dle inventáře z r. 1804 byl v kapli zavěšen zvon sv. Floriána a Jana Nepomuckého, který v r. 1765 odlil olomoucký zvonář Wolfgang Straub. Zvon se bohužel nedochoval. Dle farní kroniky byl 6. června 1916 ve Vojtovích zrekvírován malý zvon sv. Rocha o rozměrech 38 x 31 cm a o váze 33 kg, který ulila zvonařská dílna Ignatze Hilzera ve Vídeňském Novém Městě v r. 1875. Nedochoval se ani druhý zvon o váze 46 kg, vyhotovený Hilzerem v témže roce. Byl odvezen 11. září 1916. Po r. 1945 byl do kaple umístěn ocelolitinový zvon, značený signaturou SVP 69.

Do vojtoveckého katastru patřila ještě poněkud výše položená osada *Nová Ves* (něm. Neudorfel, česky od r. 1890 Nová Véska). Tato osada nevelkého rozsahu byla založena kolem r. 1760, hustěji se zalidnila teprve po r. 1770. V r. 1836 zde žilo 117 obyvatel v 17 domech.

Před rokem 1599 byla založena rovněž osada *Dolní Les* (něm. Niederwald, česky do r. 1948 Dolní Valteřovice), která dostala jméno z původního pomístního jména, jež měl dolní panský dvůr blízko lesa na Vojtovickém potoce. V osadě žili především mlatci - zahradníci, kterých zde v r. 1722 bylo 28. V r. 1806 zde žilo v 39 domech 245 obyvatel, v r. 1836 se počet osob zvýšil na 272.

V Dolním Lese se nachází kaple Neposkvrněného početí Panny Marie. Původní stavba pochází z doby kolem r. 1800. V r. 1823 byla ke kapli přistavěna věž. Téhož roku byl do ní zavěšen zvon, jenž nechal v r. 1723 zhotovit Nepomuk Sauer na památku morové epidemie, která citelně postihla Dolní Les o desetiletí dříve. Do vystavění věže visel zvon ve štítě domu čp. 23, který vlastnila rodina Sauerů. Poté, co původní kaple zchátrala a byla uzavřena, uspořádala obec Vlčice v r. 1904 sbírku na výstavbu nové kaple. Mezi nejštědřejší donátory patřil již tradičně vratislavský biskup, jenž na stavbu věnoval polovinu z celkové sumy, tedy 5.000 K. Již následující rok byly pod vedením stavitele Alberta Polaka ze Žulové a za velkého přispění místních obyvatel zahájeny stavební práce a do zimy 1905 byla hrubá stavba pod střechou. Kaple byla vybavena lavicemi cca pro 90 osob, oltář Matky Boží se sochou Neposkvrněného početí jakož i sochu sv. Rocha vytvořil pro kapli skorošický sochař a fezbář Franz Tinz; oltář pak vymaloval a pozlatil Alois Bauch z Vidnavy.

Na závěr stavebních prací byly do věže kaple zavěšeny dva zvony. Malý zvon pocházel z původní kaple, druhý, poněkud větší, byl zakoupen ve zvonařské dílně Petera Holzera ve Vídeňském Novém Městě. Oba zvony se do dnešních dob nedochovaly. Dle farní kroniky byl v Dolním Lese 6. června 1916 zrekvírován malý Sauerův zvon sv. Petra o rozměrech 32 x 25 cm a o váze 20,5 kg, velký byl odvezen 11. září téhož roku; poté byl do věže pořízen nový ocelový zvon.

Kapli vysvětil dne 8. září 1906 bernartický farář Anton Hauke, rodák z Vlčic, první mši svatou pak celebroidal tehdejší vlčický kaplan Franz Seichter. Od té doby se pak v kapliče sloužila mše každé 3-4 týdny. Ve 30. letech byla provedena renovace interiéru a v r. 1938 bylo do kaple pořízeno harmonium. Poválečný odsun německého obyvatelstva omezil mše na jednou ročně, a to vždy 12. září. Termín se vztahuje rovněž k morové epidemii, neboť ti, co ji přežili, se právě toho dne r. 1713 zavazovali poděkovat každoročně za svou záchranu sloužením mše svaté. Poutě ke kapli však časem zcela ustaly, stavba zchátrala a protože nebyla prohlášena za kulturní památku, byl její osud nejistý. Zhruba od r. 2000 se kaple dostala do středu pozornosti Obecního úřadu ve Vlčicích, v jehož je majetku. Byla zabezpečena proti dešti a volnému vstupu, byla opravena střecha a schody na věž, vyměněna okna a položena nová dlažba. Ke 100. výročí vysvěcení byla v kapli v září 2006 odsloužena slavnostní mše.

Osada zahradníků a podruží *Hřibová* (něm. Pilzberg, česky do r. 1948 Pilzberk) vznikla koncem 17. století a byla pojmenována podle stejnojmenné hory. V r. 1806 zde žilo 123 obyvatel ve 23 domech, do r. 1836 se jejich počet zvýšil na 141 osob bydlících ve 24 domech. V r. 1904 byla z přispěvků místních osadníků, darů obyvatel Vlčic a vratislavského biskupa postavena v osadě kaple. Dle farní kroniky byl v Hřibové v červnu 1916 zrekvírován zvon sv. Michael o rozměrech 36 x 40 cm a o váze 31 kg, jenž zhotovil Leopold František Stanke v Olomouci r. 1832.

Nejmladší osadou náležející k Vlčicím je *Bergov* (něm. Bergau). Počátkem 19. století ji založili Schaffgotschové, kteří v nové založené osadě rozprodali pastviny kolonistům. V r. 1836 zde žilo 127 obyvatel ve 24 domech. Po r. 1900 zde vznikla pila s mlýnem a elektrárnou, která náležela k vlčickému velkostatku.

Demografický stav v obci a jejích osadách od poloviny 19. století soustavně klesal. Z původních více jak 2000 obyvatel jich v r. 1900 zbylo v 359 domech jen 1772. Z tohoto počtu přitom nejvíce připadalo na vlastní Vlčice, kde tehdy bydlelo 1125 obyvatel ve 212 domech. Nejméně osob pak žilo ve Vojtovích (226 osob v 45 domech) s Novou Vsí (76 osob v 17 domech) a v osadách Dolní Les (181 osob v 45 domech), Hřibová (89 osob v 23 domech) a Bergov (75 osob v 17 domech). O desetiletí později klesl počet obyvatel až na celkových 1608 osob. Všechny lokality byly dříve čistě německé, teprve po r. 1918 se zde objevila nepatrná česká menšina (v r. 1921 zde žil pouze 1 Čech, v r. 1930 se jejich počet zvýšil na 17). Místní obyvatelstvo vyznávalo téměř výhradně katolické náboženství. Např. v roce 1887 zde bylo celkem 2588 katolíků, v r. 1891 v obci žilo 2498 katolíků a 1 evangelík, k roku 1930 je uváděno z celkového počtu 1661 obyvatel 1659 katolíků, 1 evangelík a 1 osoba bez vyznání. Zásadní demografický zlom přinesl rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nově přichozích klesl počet obyvatel až na 539 ve 205 domech v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nezlepšil. Při sčítání v r. 1991 bylo ve Vlčicích zjištěno 444 obyvatel a 121 trvale obydlených domů, z čehož v přímo ve Vlčicích to bylo 350 osob v 90 domech, ve Vojtovích 35 osob v 11 domech, v Bergově 48 osob v 15 domech a v Dolním Lese 11 osob v 5 domech. K římskokatolickému vyznání se přihlásilo celkem 229 osob, 4 osoby byly vyznání československého husitského, 20 evangelického a 6 se hlásilo k ostatním církvím. Bez vyznání bylo celkem 111 osob, v 74 případech nebylo vyznání zjištěno.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Badatelsky nejvýznamnější část fondu představuje farní kronika se zápisy z let [1737] - 1937 a retrospektivními údaji k r. (1614) 1665, resp. soustavně od r. 1709. Obsahuje informace o obnově samostatné duchovní správy v obci, o založení nového hřbitova, o opravě varhan a rekvizici zvonů, údaje o životě ve farnosti, přehled bratrstev a nadací, opisy nadačních listin a přehled nadačních účtů, kapitálů a úroků z let 1731 - 1792. Cenným je rovněž inventář kostela z r. 1804. Za pozornost stojí také účetní knihy nadací, a to špitální a školní nadace faráře Friedricha Müllera určené k pořizování oděvů pro obročníky ve Vlčicích a pro chudé děti ve Vlčicích a Vojtovích z let 1850 - 1940 a nadace hraběte Franze Schaffgotsche z let 1857 - 1939 ve prospěch chudých obyvatel farnosti, za něž bylo z fondu hrazeno ubytování. Ze spisového materiálu je nejceněnější dekret k obnovení farnosti ve Vlčicích z r. 1678 a korespondence ve sporu o desátky mezi místním farářem a vrchností z r. 1682. Fond dále obsahuje dokumentaci ke stavbě, vnitřnímu vybavení a správě kaple ve Vojtovích, výtahy z po-

zemkových knih a přehled parcel v majetku farnosti s jejich nákresem, záznamy o obdělání půdy a výnosech polí farního obročí, osobní spisy duchovních (zejm. pozůstalostní řízení) apod. Kuriozitou jsou v korespondenci s politickými úřady tiskové zprávy ministerstva vnitra z r. 1858 o narození korunního prince Rudolfa a o zdravotním stavu jeho matky, císařovny Alžběty. Fond dále obsahuje běžnou farní agendu.

Farní úřad Zálesí 1780 - 1888

MUSIL, R.: Farní úřad Zálesí 1780 - 1888. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2001, 7 s.

I. Vývoj původce archívního fondu

První zmínka o obci jako o filiálce javornického kostela pochází z roku 1651. Není z ní však patrné, zda zde stála nějaká kaple. Nynější kostel, zasvěcený sv. Barboře, byl postaven r. 1751 a r. 1785 byl zde ustanoven lokální kaplan.

IV. Stručný rozbor obsahu archívního fondu

Valná většina knih jsou opisy císařských a biskupských cirkulářů, patentů a nařízení. Nejvýznamnějším materiálem, který se týká fary v Zálesí, nenáleží však do fondu, je farní kronika farního úřadu v Travné, nalezená při archivní dohlídce na farním úřadu v Javorníku dne 30. 11. 2000. Kronika obsahuje ojediněle i záznamy k farnímu úřadu Zálesí.

Farní úřad Žulová (1799) 1813 - 1947

HRADILOVÁ, J.: Farní úřad Žulová (1799) 1813 - 1947. Inventáře a katalogy SOKA Jeseník, Jeseník 2007, 13 s.

I. Vývoj původce archívního fondu

Žulová (něm. Friedeberg) leží na soutoku říčky Vidnavky a Stříbrného potoka. Na severu sousedí s Tomíkovcemi a Kobylou nad Vidnavkou, na východě s Černou Vodou, na jihu s Vápennou a Nýznerovem, na západě pak se Skorošicemi. Je situována uprostřed Žulovské pahorkatiny, v níž charakteristickou dominantu tvoří Boží vrch.

Název města (1373 Fredeberg, 1522 Fridenbergk, po r. 1800 Friedeberg, česky 1881 Frideberk, 1924 Frýdberk, 1948 Žulová) znamenal chráněnou či opevněnou horu (od něm. vřide - mír, ochrana, bezpečnost a berg - hora). Nové jméno pak dostala Žulová podle početných žulových kamenolomů v okolí. Původní název města byl ale slovanský - *Sestrechowitz*, tedy „ves lidí Sestřechových“, a jako takové je prvně zmiňováno kolem r. 1290 v tzv. „*Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*“, v soupisu vsí a majetků, z nichž vratislavští biskupové pobírali desátek. Ves měla v této době rozlohu 24 lánů a již tehdy zde stál na nevysokém ostrohu nad říčkou Vidnavkou hrad jménem *Vridebergk* (*castrum Vridebergk*). Patrně bez vědomí biskupa jej na církevních statcích postavil německý feudál Johannes Wisthub, jenž odtud loupeživými výpady ohrožoval blízké i vzdálené okolí. Původní slovanské obyvatelstvo bylo později nahrazeno německými kolonisty.

Rodina Wüstehube se brzy stala postrachem pro celý kraj a nebylo snadné se jí zbavit. Biskup Jindřich z Vrby se o to v r. 1318 pokusil i darováním důchodu z několika vsí. Když však nepomohlo ani to, uvalil na ni klatbu. Wüstehubové rozšířili svou loupežnou činnost nejen do okolí Nisy, Otmuchova a Pačkova (zde např. přepadli a vypálili kostel, při mši zabili několik lidí a místního fojta i se synem odvěkli na svůj hrad), ale kromě Žulové se zmocnili také hradu v Branné (Kolštejn) a odtud zase pustošili kladské pomezí a statky kláštera v Kamenci. Nakonec se svých výbojů ale přece jen vzdali a smířili se s biskupem.

Někdy po r. 1325 prodali Wüstehubové hrad Žulovou rodu Haugwitzů, kteří v menším měřítku pokračovali v loupeživém díle svých předchůdců. Haugwitzové zde sídlili jen něco málo přes třicet let. Již v r. 1358 vykoupil biskup Přeclav z Pogarele za obrovskou sumu 3100 kop pražských grošů hrad i s městem, domy a dalšími vesnicemi. Za husitských válek kraj velmi zpustl a žulovský hrad byl i s panstvím zastavován různým feudálům. V r. 1537 biskupství hrad vykoupilo patrně v souvislosti s hrozícím tureckým vpádem. Stav hradu byl ale velmi špatný a tak jej v r. 1582 nechal vratislavský biskup Martin Gersmann důkladně opravit a učinil z něj sídlo jednoho z biskupských velkostatků. Při této příležitosti dal na věž osadit pamětní desku s latinským nápisem. Správu žulovských statků pak svěřil hejmanovi na Jánském Vrchu. Za třicetileté války v r. 1639 se hradu zmocnili Švédové, kteří jej při vyklizení vyhodili zčásti do povětří, zatímco zbytek zachvátil požár. Nový švédský nájezd zažila Žulová v r. 1642 a po dalším ničivém požáru r. 1657 již městečko zcela upadlo.

Situace v Žulové se zlepšila až koncem 17. století. Tehdy byly obnoveny a znovu vystavěny dva dvory a zbývající objekty hradu byly od r. 1703 využity pro pivovar. V podhradí se usazovalo stále více řemeslníků, sdružených do několika samostatných cechů. V r. 1793 byla Žulová znovu povýšena na město, i když takto byla označována již dříve, např. r. 1358 a pak roku 1722. Bylo to již tehdy městečko velmi malé, kde se obyvatelé do značné míry živili přádláctvím. Obchod s přízí citelně oslabily války o Slezsko, také průchody vojsk obou válčících stran přinášely městu vážné těžkosti. Po hladových letech a krizi přádláctví i zemědělství před r. 1848 byly s uspokojením přijaty změny, které mj. ukončily i nadvládu vrchnostenského úřadu a městského fojta v Žulové, zatěžující místní obyvatelstvo vysokými daněmi a kontribucemi. Městečko bylo začleněno do nově vytvořeného soudního okresu Vidnava a politického okresu Jeseník (Frývaldov). Nový impulz k rozvoji Žulové ve 2. polovině 19. století dal ohromný rozmach kamenického průmyslu na Jesenícku, jehož hlavním střediskem se stala právě Žulová. V r. 1878 zde byla založena jedna z největších kamenických firem (kamenictví, brusírna a leštírna kamene H. Franke), v r. 1886 zde byla založena odborná škola pro zpracování žuly.

Trvalou součástí Žulové je osada *Starost* (něm. *Sorge*), která byla založena v r. 1590 v blízkosti nového biskupského dvora, aby její 4 obyvatelé měli blízko do práce. Jméno osady vyjadřuje námahu spojenou s jejím vznikem. Ještě v roce 1722 zde žilo pouze 7 osadníků, z nichž jeden vykonával místní správu (šoltys). V letech 1771 - 1781 prodala vrchnost novým osadníkům část půdy a lesa, takže se osada mohla výrazně rozšiřovat. Již v roce 1804 zde v 11 dřevěných domech žilo 64 obyvatel, živících se zemědělstvím, předením a nádeničtvím.

V r. 1806 žilo v Žulové 756 obyvatel ve 126 domech. Do roku 1836 se počet obyvatel zvýšil na 931 ve 133 domech, z nichž 70 bylo z kamene. Ve městě bylo tehdy 5 hospod a 4 obchody - dva se suknem a dva s potravinami. V osadě Starost tehdy v 11 domech žilo 72 obyvatel.

V církevních a školských záležitostech byla Žulová až do počátku 19. století závislá na sousedních Skorošicích. Město získalo nejprve vlastní školu, a to v r. 1801, kdy bylo pod patronátem vratislavského biskupa zahájeno vyučování v najatém domě čp. 64. Ač přestala místnost brzy dostačovat (už v r. 1820 ji navštěvovalo 117 a r. 1828 dokonce 140 dětí), sloužila až do r. 1866. Zřízení samostatné duchovní správy pak bylo jen otázkou času - lokální kaplan byl v Žulové ustanoven již v r. 1813. Na samostatnou farnost byla lokálie povýšena teprve v r. 1870.

K bohoslužbám se od roku 1708 používala kaple zbořeného hradu, vystavěná patrně kolem poloviny 14. století. Žulovští měšťané nelibě nesli, že byli v církevním ohledu podřízeni vsi a pokoušeli se od r. 1785 o postavení nového kostela. Povolení od moravskoslezského gubernia sice dostali již 8. února 1804, ale vzhledem k všeobecné drahotě byla realizace záměru odsunuta. Na stavbu nového kostela věnoval již v r. 1800 vápenský mlynář František Meisl částku 1100 zlatých. Stanovil si však údajně podmínku, že stavba musí být dokončena do jednoho roku, jinak peníze propadnou na dobročinné účely. To měl být také důvod, proč biskup I. Hohenlohe daroval pro kostel

pozemek bývalého hradu s dobře zachovalou věží. Skutečnost ale byla jiná. Meisl věnoval částku v aktivních pohledávkách (patrně v dlužních úpisích), takže díky úrokům do začátku stavby, která ostatně trvala více než rok, vzrostla na 2000 zlatých. Stavební dříví věnoval biskup, četnými finančními dary i dobrovolnými pracemi se na stavbě podílelo také obyvatelstvo města i blízkého okolí. První základní kámen byl položen 4. května 1809 a druhý 26. srpna 1810 do zdi za hlavním oltářem. Stavba byla dokončena na podzim a již 4. listopadu 1810 byl kostel zasvěcen sv. Josefu.

Kostel je jednodílná klasicistní architekturou vystavenou z lomového kamene (dolní část věže, která je neomítnutá) a cihelného zdiva, omítnutého hladkou vápennou omítkou. Západnímu průčelí dominuje válcová věž, opatřená ve vrchole zvonickým patrem zakončeným cibulovou helmici s makovicí a jednoduchým křížem. Loď navazující na věž je obdélná, krytá sedlovou střechou. Má valenou klenbu, v níž jsou dvě nástropní signované malby z konce 19. století: Smrt sv. Josefa a sv. Josef ochránce mužů.

Interiér kostela byl bohatě zdoben. Sochy čtyř evangelistů na hlavním oltáři, jakož i sochy sv. Jana Nepomuckého, sv. Pavla, sv. Floriána a sv. Petra v lodi kostela z počátku 19. století jsou připisovány dosud málo známému řezbáři Christianu Kellerovi ml. V r. 1810 ještě nebyl vymalován hlavní oltář. Boční oltář představující sv. Františka Xaverského namaloval v r. 1814 vratislavský malíř Franz Grestpitsch, který je též autorem obrazu sv. Antonína na dalším z bočních oltářů z téhož roku. Oltářní obraz sv. Josefa s Ježíškem od vídeňského malíře Karla Madjera dal v r. 1863 pro žulovský kostel pořídit vratislavský biskup Förster. V roce 1874 byla instalována socha Neposkvrněného početí. V letech 1895–1896 byla pořízena nová zastavení křížové cesty a nová kazatelna.

V r. 1884 byly opraveny varhany. O téměř třicet let později se zastupitelé města rozhodli zakoupit nové. Nabídku předložila v červenci 1912 varhanářská firma Wilhelma Braunera z Uničova, která také nástroj nakonec vyrobila. Nové varhany byly zkolaudovány 21. září 1913. Jejich největším donátorem byl vratislavský biskup kardinál Georg Kopp, který přispěl částkou 2000 K. Velká suma peněz byla získána dary, půjčkou přispěla i místní spořitelna. V r. 1917 hrozila rekvizice nových cínových varhanních píšťal. Město se bránilo, že nástroj dosud nebyl splacen, že by byl nepoužitelný a že již při první sbírce v r. 1913 věnovalo pro válečné účely kovové píšťaly ze starých varhan. Ochotno bylo poskytnout jen píšťaly ze dvou rejstříků, což i tak činilo přes 230 kusů.

Významnou součástí kostelního inventáře jsou zvony. Větší zvon (o váze 2 centnýřů) i menší (o hmotnosti 1 centnýře) ulil pro žulovský kostel v r. 1810 František Mikuláš Stanke z Opavy. V roce 1826 získala Žulová zvon (o průměru 78 cm a výšce 75 cm) z dílny téhož zvonaře, působícího však v té době již v Olomouci. Jeden ze zvonů (o váze 59 kg) ale časem praskl. Proto bylo rozhodnuto o pořízení nových zvonů, které nakonec v letech 1876–1877 dodala zvonařská firma Ignatz Hilzera z Vídeňského Nového Města. Přitom byly pravděpodobně roztaveny dva staré zvony. Podle dochovaného firemního účtu z 2.10.1877 byly dodány tři nové zvony: velký (o váze 422 kg), střední (244 kg) a malý (126 kg). Zaučtována přitom byla také oprava jednoho starého zvonu a odečtena hodnota zvonoviny ze starých zvonů o celkové váze 705 kg. Náklady na nové zvony tedy v r. 1877 činily celkem 686 zlatých a 62 krejcarů. Díky inventáři kostela z r. 1896 známe i jejich jména: velký zvon byl zasvěcen sv. Marii (v ladění A), střední sv. Josefu (v ladění Cis) a malý sv. Pavlovi (v ladění E). Patrně rekvizice za 1. světové války způsobily, že se až do dnešních dnů dochoval ze všech původních zvonů pouze jediný, a to ten z r. 1826. V roce 1923 poříдила farnost pro kostel dva nové zvony: velký (výrobní č. 1411) o průměru 90 cm a váze 422 kg, a menší (výrobní č. 1412) o průměru 60 cm a váze 127 kg. Oba zvony ulil ve své broumovské dílně Oktavián Winter.

Kolem kostela byl zřízen hřbitov a obvodová kamenná zeď. V r. 1846 byl odstraněn dřevěný most a nahrazen kamenným. Materiál z bývalého opevnění hradu byl použit na školní zahradě. Podzemní prostory hradu byly zasypany asi v 60. letech 19. století a vchod zazděn. K vnějším stavebním úpravám kostela došlo patrně v letech 1878–1879. Dokazuje to mramorová deska osazená na věži. V r. 1891 zachytil kostel, faru i místní školu požár. Další renovace kostela proběhla v letech 1900–1904. Byl tehdy vyměněn krov a ukotvena zeď lodi, protože se odtrhla od věže. V létě 1904 provedl vidnavský malíř Alois Bauch výmalbu stropu chrámové lodi. V r. 1911 byl rozšířen hřbitov, v r. 1921 pořízeny nové věžní hodiny. V letech 1993–1994 byl opraven krov a položena cementová krytina.

Areal kostela sv. Josefa zahrnující bývalou hradní věž, pamětní desky a náhrobní kameny na východní straně věže, kamenný most spojující kostel s obcí a sloup se sochou Panny Marie Immaculaty na náměstíčku před vstupem na most byl v r. 1963 prohlášen za nemovitou kulturní památku.

Místní duchovní bydleli v domě, který v r. 1810 přenechal biskup Hohenlohe městu. Říkalo se mu „starý vrchnostenský dům“ a do té doby zde bydlel sládek biskupského pivovaru. V 50. a 60. letech 19. století byla budova fary opravována. Celková rekonstrukce budovy proběhla v r. 1892.

Charakteristickou stavbou pro široké okolí Žulové je rovněž kostelík na Boží hoře. Podle pověsti byl na ní už ve 12. století uctíván obraz Panny Marie, pro který byla v r. 1713 vystavěna kaple, cíl četných zástupů poutníků. V r. 1784 měla být nařizením císaře Josefa II. zbořena, ale nestalo se tak a jen mariánský obraz byl přenesen do kostela ve Skorošicích, kde r. 1833 i s kostelem shořel. Kaple na Boží hoře časem zchátrala. Na jejím místě pak byla v r. 1879 postavena nová. Stavbu realizoval stavitelský mistr Schwarzer z Javorníku. Jejím středním donátorem byl opět vratislavský biskup. V r. 1880 proběhlo slavnostní vysvěcení kaple jménem Panny Marie Sedmiboolestné.

Žulová byla (a od podzimu 2006 opět je) nejmenším městem na Jesenicku, dříve čistě německým, teprve po r. 1918 s českou menšinou (v r. 1921 zde žilo pouze 5 Čechů, v r. 1930 se jejich počet zvýšil již na 126). Místní obyvatelstvo vyznávalo téměř výhradně katolické náboženství. Např. v roce 1887 zde bylo 1324 katolíků, 2 protestanti a 6 židů, k r. 1895 bylo evidováno 1088 katolíků a 2 protestanti. V r. 1900 v obci žilo 1149 katolíků a 8 evangelíků, k roku 1930 je již uváděno z celkového počtu 1478 obyvatel 1438 katolíků, 20 evangelíků, 10 příslušníků československé církve husitské, 3 osoby jiného vyznání a 7 bez vyznání. Počet obyvatel v Žulové se v novověku až do roku 1945 příliš neměnil. Zásadní zlom přinesl až rok 1945. V důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a nízkého počtu nově příchozích klesl počet obyvatel až na 939 ve 249 domech v r. 1950. Tento stav se v následujících desetiletích nikterak nezlepšil. Při sčítání v roce 1991 bylo v Žulové zjištěno celkem 1100 obyvatel a 205 trvale obydlených domů, z čehož na Žulovou připadalo 977 obyvatel ve 172 domech a na osadu Starost 123 osob ve 33 domech. K římskokatolickému vyznání se přihlásilo celkem 818 osob, 7 bylo vyznání československého husitského, 29 evangelického a 19 se hlásilo k ostatním církvím. Bez vyznání bylo celkem 626 osob, v 328 případech nebylo vyznání zjištěno.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Obvykle nejceňnější a badateli nejvyužívanější součástí fondu, farní kronika, se bohužel nedochovala. Nejvýznamnější část fondu farního úřadu proto představují dokumenty ke zřízení lokálie, ke stavbě kostela a jmenování prvního duchovního správce v r. 1813, jakož i dekret o povýšení lokálie na farnost v r. 1870. Ze spisového materiálu je dále cenný inventář kostela z r. 1810 a dokumentace ke kapličce Panny Marie Sedmiboolestné na Boží hoře u Žulové. Pozornost si zaslouží také materiál k pořízení zvonů a varhan, k nimž je navíc přiložen 1 soubor plánů (o 3 listech). Fond jinak obsahuje běžnou farní agendu.

II. MISCELLANEA

Z DĚJIN JESENICKÉ FARNOSTI

† PhDr. Rudolf Zuber

Sv. Tomáš Akvinský kdysi napsal: *Milujeme to, co známe*. Lze to aplikovat na všechny naše životní oblasti, tedy i na instituce, v nichž duchovně dýcháme. Patří k nim i naše farnost, i když přitom nezapomínáme, že naše farnost je spíše historickým pojmem, který se zúžil ve farní společenství. Poznat proces, jak k tomu došlo, je naší povinností i aktem lásky. Nelze však pominout ani to, že je dnes v historické metodě velmi aktuální studium lidových mentalit menších společenských celků (farnost, diecéze).

Je obecně známo, že první zmínka o Jeseníku, který se do r. 1948 nazýval Frývaldov, pochází z r. 1267. Připomíná se jeho fojt, kterýžto titul se dával soudcům ve městech, zatímco ve vsích týž vykonavatel soudní moci se nazýval šoltys. Pravidelně se založením města či větší vsi bylo spojeno postavení kostela a fary, většinou i školy. Na Jeseníku bylo koncem 13. století po velké kolonizaci asi 12 farností, které už měly vymezeny své územní okrsky. Je pravděpodobné, že blízko Jeseníku stál kostel i v Adolfovicích, který někdy v 15. století zpusťl. Pak sahala jesenická farnost od Písečné až po Lipovou. Jak vypadal jesenický kostel, není známo, ale patrně se nelišil příliš od kostelů ve Vidnavě či hřbitovního kostela v Javorníku. Zasvěcen byl Panně Marii Nanebevzaté a toto patrocinium se uchovalo až po dnešek. Podle tehdejších zvyklostí se v kostele scházela městská obec k poradám a tu byly vynášeny i soudní rozsudky. V kostelní sakristii se uchovávaly důležité smlouvy, dokud nebyla postavena městská radnice.

Jeseník byl tzv. distriktním městem pro okolní vsi. Dnes bychom užili názvu středisková obec. Tvořil součást statků vratislavských biskupů, kteří vlastnili toto území asi do polovice 12. století a kolonizovali je. Jeho správním střediskem byl Otmuchov, později Nisa.

Správci kostela se nazývali do počátku 15. století plebáni (od plebs - lid), později faráři, kteří se velmi často nechali zastupovat vikáři. Kromě nich působili v kostelích oltářníci u jednotlivých oltářů. Jeden z nich, žijící z příjmů oltáře sv. Petra a Pavla v Jeseníku, je doložen k r. 1414. Oltářník Jan působil u oltáře Všech svatých r. 1418. Lze tedy soudit, že kromě hlavního oltáře byly v kostele ještě dva boční oltáře. Tato svědectví patří do dob velkého církevního rozkolu, jehož průvodním jevem bylo i husitství. I to se značnou měrou objevilo i na Jeseníku. Zdejší hejtman Hynek, člen rodiny Mušínů, jejíž potomci žijí dodnes, podepsal r. 1415 stížný list českých pánů proti upálení Jana Husa v Kostnici. Byl za to jako odpadlík od Kristovy víry, „kacíř, viklefista a husita“ zbaven svého místa. Zúčastnil se r. 1420 bojů Pražanů s králem Zikmundem, ale po r. 1422 se jeho jméno ztrácí z pramenů. Víme jen, že byl držitelem hradu Hoštejna u Zábřeha a že žil v ustavičných rozporech se svými sousedy. Jeho žena žila ještě v r. 1424 ve Vidnavě.

Tento případ dosvědčuje, že i na odlehlé Jesenícko zasáhly soudobé rozpory v církvi. Ještě citelněji pocítilo obyvatelstvo tíhu doby, když husitská vojska vtrhla do Slezska a vypálila r. 1429 Vidnavu i Hlucholazy. Zmocnila se i hradu Javorníku, kde se udržela do r. 1432, kdy jej biskup Konrád z Olešnice vykoupil za obrovskou sumu 10 tisíc hřiven. V německých publikacích se často píše, že byl husity vypálen i Jeseník, ale přímých zpráv o tom není. Zničení města lze předpokládat i proto, že r. 1457 pomohl tehdejší hejtman Vavřinec Coch ze Susy postavit měšťanům kostel.

V 15. století se Jeseník zdárně vyvíjel díky hornické těžbě (zlato, stříbro, železná ruda) a r. 1506 byl povýšen biskupem Janem Turzem (1506-1520) na město. Bohužel přes množství zpráv o držitelích a správcích, kteří město řídili, myslíme tu především na rod Fuggerů v Augspurku, chybí zprávy o kostele úplně. Lze mít za to, že v době vlád biskupů Turza, Jakuba ze Salzy (1521-1539) a zejména Baltazara z Promnic (1540-1562) se v kraji volně šířila Lutherova nauka. V jejím duchu vychovávala i katedrální škola v Nise, kam biskup Baltazar uvedl protestantské učitele. Pronikání reformace podporovali ze zřetelných důvodů někteří šlechtici a šoltysové. Biskupův synovec Sifrid z Promnic, pán v Bílé Vodě, násilím převáděl své poddané na luterství a vzdorující sedláky vsadil do vězení, kde jeden z nich i zemřel. Kromě Promniců podporovali novou víru i Schoffové ve Vlčicích, které byly patrně zcela nekatolické. Je přirozené, že luterství proniklo i do Jeseníku, protože jeden ze zdejších rodáků studoval i na luterské akademii v německém Vitemberku. Navíc to potvrzuje i série několika farářů, která byla zřejmě luterská. Jejich jména se datují k r. 1559, kdy faru spravoval **Jan Weiser**, který zde koupil pro svou ženu Kateřinu dům na Svobodě za 15 a půl hřiven a 48 grošů. Po něm nastoupil r. 1560 jako farář **Jan Püschel**, který tu koupil dům za 104 hřiven. Po něm přišel farář **Karel Groch** (1563-1565), který se ale brzy fary vzdal a stal se křížovníkem v Nise. I ten byl bohatý a vlastnil v městě dokonce dva domy. Protože založil

v kostele mešní fundací, která se plnila ještě na počátku století, lze se domnívat, že byl katolík. Po něm dlouho spravoval faru **Jan Groch**, zvaný též Gloccius, rodák z Vidnavy. Zda byl příbuzný Karla Grocha, je nejisté. Podrobné zprávy o jeho činnosti zachytily vizitační protokoly z r. 1579. Pro tehdejší teologickou neujasněnost je příznačné, že byl jako ženatý uveden biskupem Kašparem z Logau (1562-1574) na jesenickou faru. Přesto byl vizitátor ponechán na svém místě, protože vynikal horlivostí, sloužil mše v katolickém ritu a přechovával ve svatostánku svátost oltářní. Vizitátoři napomenuli záměckého hejtmána, aby faráři pomohl přimět obyvatele dvou lesních hospod k návštěvě kostela aspoň o velikých svátcích a jednou do roka k přijetí eucharistie. Ostatní lid byl poddajný a poslušný.

Po Janu Grochovi, který spravoval farnost do r. 1610, nastoupil **Jan Holunder**, o jehož působení mnoho nevíme. V pozemkové knize obce Písečné je zápis, podle něhož tento farář přislíbil, že bude každou třetí neděli i o druhém svátku (pondělí velikonoční a svatodušní) sloužit mši svatou a kázat. Rovněž jednou v době postní pronese kázání o pokání, pokud ovšem věřící budou chodit do kostela. Jak z této dohody vyplývá, byla duchovní správa v přiřazených obcích velmi nedostatečná a věřící se vlastně jen zřídka setkali s knězem. Proto jejich znalost křesťanského učení byla velmi nízká a promísená mnohými prvky pohanského folkloru.

Jasně se to projevilo při výbuchu pověry o čarodějnicích, k němuž došlo právě v Jeseníku r. 1622. Toho roku umíral obecní pastýř Mikuláš Schmied a na smrtelné posteli obvinil svou ženu, že jeho i mnoho jiných lidí zahubila čarodějnickým nápojem. Zrovna tehdy řádil v městě dobytčí mor a mezi lidem se šířily pověsti, že je to následkem zlých mocí. Proto byla obviněná žena ihned zatčena, obviněna ze dvou požárů a zařklávání krav, ale zprvu všechno popřela. Při pálení boků pochodní se však „přiznala“ a udala z čarování dalších pět žen. Druhého dne sice obvinění odvolala a obviněné, které byly rovněž zatčeny, prosila o odpuštění, ale když ji opět začali trápit ohněm, opakovala předešlá přiznání. Její konec není znám, ale buď byla popravena nebo zemřela na následky mučení. V první vlně čarodějnických procesů, které tehdy postihly celou Evropu a vyhnuly se oblastem s českým obyvatelstvem, bylo vyšetřováno 35 osob, především žen. Výjimkou byl šoltys (rychtář) z České Vsi Bertold Schroth. Problém čarodějnických procesů je dnes studován z mnoha stran, protože je to úkaz, vracející se v lidských dějinách častěji, zvláště v dobách společenských krizí. Hledání „obětího kozla“ jsme nedávno poznali jak za nacismu (židé), tak v komunismu (nepřátelé socialismu). Čarodějnické procesy byly s oblibou svalovány na církve katolickou i protestantskou, ale šlo tu i o složku světské kultury, která nosí v sobě představu o možnosti některých lidí čarovat od svých počátků. Představa čarování byla běžná i v antice a žije podnes. Ženy s údajně magickou mocí objevují se dnes bez potíží na obrazovkách v NSR, Anglii i USA a sdružující se ve spolcích zvaných Wicca. Pojem čarování je tedy velmi složitý kulturní jev, který nelze v úzkém rámci farních dějin širě rozebírat.

Faráře Holundera nahradil r. 1623 **Jan Weiser**, který tu působil do r. 1638. Brzy po jeho nastoupení postihl město velký požár, který zničil 25. července 1625 kromě radnice 25 domů. Oheň vypukl v domě měšťana Michala Goldmanna, který za trest musel opustit město a slíbit, že se sem nikdy nevrátí. Po tomto neštěstí učinili obyvatelé města slib. Že vždy osmý den po Božím Těle se zdrží jakékoliv práce, navštíví bohoslužby a zúčastní se procesí. Kdo by se slibu nedržel, měl zaplatit pokutu 15 tolarů. Záslibný den se ve farnosti dodržoval po mnoho generací.

Nevíme, zda Weiser nebo jeho nástupce **Jiří Schwarz** (1638-1647) zažil stejnou ránu, protože 21. února 1638 město znovu vyhořelo včetně fary a kostela. Jestli při prvním požáru byly zničeny písemnosti města, nyní padly za oběť ohni matriky, paramenta i zvony. Oheň zavinil svou nedbalostí švec Jiří Axmann, ale není známo, že by byl vypuzen z města. Na památku této katastrofy byla na jednom pilíři zámku upevněna deska o obnově zámku nákladem tehdejšího biskupa Karla Ferdinanda (1625-1655), který pocházel z polského královského rodu a sídlil ve Varšavě. Knězem nikdy nebyl a nízké knížectví spravoval na dálku. Tím lze vysvětlit, že jeho příkaz, aby se neuzívalo mučení proti obžalovaným z čarodějnictví, neměl účinku. R. 1652 došlo totiž k nové vlně čarodějnických procesů, jimž padlo za oběť asi přes 120 osob, opět většinou žen. Střediskem této vlny byly tentokrát Zlaté Hory, kde smutně proslul tamější rodák František Boblig z Edelstadtu, který později pokračoval ve své zločinné činnosti ve Velkých Losinách a přivedl na hranici i šumperského děkana Kryštofa Lautnera.

Zrovna r. 1652 se konala generální vizitace jesenické farnosti, o které nám zajímavou zprávu zachoval vizitátor kanovník Jan Leuderode z Vratislavi. Praví se v ní: „*Třetího listopadu ve čtyři hodiny odpoledne jsem po obtížné a kamenité cestě konečně chvilu Bohu dorazil do Jeseníku, který před 14 lety zcela vyhořel a nyní byl znovu vystavěn. Patří i patronátem biskupovi. Našel jsem tu kamenný kostel (spodní část stavby zůstala po požáru zachována), opatřený římsami a dřevěnou střešou, s krásným oltářem a chórem kolem dokola. Kostel je posvěcen ke cti Panny Marie Nanebevzaté, sv. Jana Křtitele a Jana Apoštola. Ciborium a monstrance je na hlavním oltáři, který byl s dvěma bočními oltáři posvěcen nejdůstojnějším světicím biskupem. Vše je v nejlepším pořádku. Křtitelnice je dobře uzavřena, čistá a náležitě ozdobena (totiž sochou sv. Jana Křtitele). Jsou tu dále: 3 pozlacené kalichy ze stříbra, velká a krásně vypracovaná monstrance ze stříbra, jakož i abluční kalich, stříbrná nádoba k přechovávání Velebné svátosti, 3 nová mešní roucha, 8 starých, 3 alby, 3 rochety a ozdoby s příslušenstvím pro oltáře a kalichy. Farář užívá římský rítus, křtí latinsky a povoluje pouze dva kmotry. Všichni obyvatelé jsou katolíky, ale bohužel po-*

lovina z nich je oddána čarování, takže z toho důvodu jich bylo upáleno 127 a den po dni jsou předváděni další před soud. Farář se snaží katechezemi odvést mládež od ďábelských kumštů, jimiž jsou obklopeni.“

Vizitační protokol z r. 1652 obsahuje i podrobné zprávy o řízení kostela a farního majetku. Peníze patřící kostelu spravovali dva kostelní otcové, kteří se vyznali ve vedení účtů. Podle dlužních úpisů prokázali, že kostel má 1175 hřiven 18 grošů dluhů, což byla velká suma. V ní bylo započteno i 300 tolarů, které byly vypůjčeny z Nisy na opravu vyhořelého kostela. Péči o kostelní majetek nevykonávali kostelní otcové, kteří obvykle nebyli kostelníky, jen z ochoty, nýbrž byli za to placeni. Dostávali za tuto službu ročně 6 tolarů a 3 sáhy dřeva. Farní příjmy nebyly veliké. K faře patřil lán pole, o němž nevíme, kde leželo. Jeden lán míval v našem kraji asi 16 hektarů, ale šlo-li o půdu velmi kamenitou, až 24 hektarů, do nichž byly zahrnuty orná půda, louky i les. Byla to rozloha obvyklého selského statku. Kromě pole patřil faráři i nevelký příděl obilí od města Jeseníku a přifařených vsí. Kapitál, náležející kostelu, čítal 600 tolarů. Tyto peníze, které vlastnily všechny kostely, byly půjčovány na šestiprocenní úrok a plnily tak funkci založen za nevysoký úrok. Městský magistrát v Jeseníku si vypůjčil z kostelních peněz hned polovici, to jest 300 tolarů, ale úrok z nich neplatil. Třeba dodat, že kostelní peníze rostly z odkazů farářů, kteří byli podle církevních nařízení povinni odkázat kostelu, kde působili naposledy, třetinu svého majetku.

Z uvedené zprávy se rovněž dovídáme, že r. 1652 působili při kostele rektor kůru a zpěvák-kantor. Protože obvykle kantoři byli i učitelé, zdomácněl pro ně název kantor, dodnes obecně užívaný. Víme, jak byli oba dva odměňováni. Rektor měl podle smlouvy z r. 1610 dostávat ze Širokého Brodu 4 míry obilí, ale tento deputát bral farář z Ondřejovic, snad proto, že ves patřila na čas do jeho správy. Tak se musel rektor spokojit jen s 9 tolarů a trochou obilí od města. Dostával však i část farní štolý za úkony při svatbách, křtech a pohřbech. Za tyto příjmy měl povinnost čtyřikrát do roka pít rekviem.

Kostel byl při opravě po požáru obohacen i o varhany, které byly vždy známkou zámožnosti farníků. Kde varhany nebyly, zpívali věřící za doprovodu trubek a pozounů. Kantor si r. 1652 stěžoval, že dříve každý farník mu zaplatil za hraní 3 groše, ale že tento zvyk upadl do zapomnutí. Za svou práci pobíral ročně 12 tolarů. K farní správě patřil i špitál, udržovaný z kapitálu 240 zlatých. Z výčtu příjmů je zřejmé, že jesenická fara byla nevýnosná, a proto ji faráři rádi opouštěli, jestli se jim naskytlo lepší obroč.

Je třeba se krátce vrátit ke stavu náboženství v Jeseníku kolem r. 1600. Známe svědectví, že město bylo už na přelomu 16. a 17. století katolické. Syn purkmistra Jana Wundera Ondřej začal r. 1597 studovat na jezuitské univerzitě v Olomouci a r. 1600 do jezuitského řádu i vstoupil. Za morové epidemie ve Vídni sloužil jako kněz nemocným a r. 1619 na nákazu zemřel. I jeho příbuzní Jan, Bedřich a Kašpar Wunderovi byli rovněž zapsáni v matrice olomoucké univerzity. Na konci 17. století vstoupilo do Tovaryšstva Ježíšova ještě několik mladíků z Jesenicka. Patřil k nim i vidnavský rodák Jan Kaller, který působil v Mexiku a poté na Filipínách, kde zemřel r. 1728.

Po skončení třicetileté války a po uhasnutí čarodějnických procesů zavládl na Jeseníku na delší dobu pokoj, vyplněný nápravou škod po těchto dvou katastrofách. Za faráře **Jiřího Tartsche** (1668-1679) byly od jeho nástupu pravidelně vedeny křestní a úmrtní matriky, snubní od r. 1677. Jak známo, jsou tyto knihy, související s udílením svátostí, jedním z nejdůležitějších historických pramenů v Evropě vůbec. Starší matriky patrně při požárech města shořely. Tartsch odešel za duchovního správce do Velkých Kunětic, patrně pro neshody s farníky, a na jeho místo nastoupil učený muž **Jiří Schreier** (1679-1695), magistr filozofie a bakalář teologie. Za jeho správy, o níž se moc neví, byla r. 1682 zřízena v Domašově škola, ač tam fara ještě zřízena nebyla. Nějaký farář Karel Fitz tam postavil pro svého bratra domek, aby v něm vyučoval děti. Jak vidět, bylo možno založit školu skoro jako živnost.

Až na Jesenícko dolehly starosti s tureckými válkami, protože jeden matriční zápis z r. 1683, kdy Turci stáli před Vídní, praví, že školmistr musel odvést na válečnou daň 3 zlaté, kantor 15 stříbrných grošů a varhaník 10 grošů. Z této drobné poznámky se dovídáme, že k rektorovi kůru a kantorovi přibyl i varhaník.

Nástupcem Schreiera se stal **Jeremiáš Hoffmann** (1695-1704), muž rovněž vzdělaný, který měl to neštěstí, že za něho zachvátil kostel i město 4. května 1696 obrovský požár, při němž lehly popelem kostel, fara, škola, zámek, biskupský dvůr a 80 domů. Na věži se žářem roztavily zvony, v sakristii shořely matriky i důležité listiny a jen zlomek matrik se podařilo zachránit. Neštěstí postihlo město zrovna v den sv. Floriána, ochránce před ohněm. Požár vypukl v horní části předměstí v noci v jedenáct hodin, zrovna když vál silný vítr. Příštího roku byl v tentýž den učiněn farou, magistrátem a konšely slib, že každého roku na den sv. Floriána se zdrží měšťané všech prací, navštíví bohoslužby a prožijí den v nábožnosti. Kdo by se proti tomuto záslibu provinil, zaplatí značnou pokutu 6 tolarů. Smlouva byla zpečetěna 22. dubna 1627 a jí byl zaveden druhý záslibný den vedle osmého dne po Božím Těle z r. 1626, který byl učiněn rovněž po požáru.

Počátkem 18. století se rychle vystřídalo na jesenické faře několik správců, kteří brzy odtud odešli na výnosnější obroč v bohatších městech. **Jakub Sieber** (1704-1707) byl současně kanovníkem v Nise, kam odešel, když se v tamější kapitule uvolnilo místo. Ví se o něm, že podle pozemkové knihy Jeseníku fundoval nadaci

Podoba kostela Nanebevzetí PM před přestavbou r. 1882 (reprofoto)

pro nočního hlídače, aby při vyvolávání hodin v noci přidal i vzpomínku na mrtvé. Dostal za to z jistiny 60 tolarů 1 tolar ročně, magistrát ale dva. Jeho nástupce **Bernard Rothe** (1707-1710) a **Bernard Lewing** (1710-1712) se stali kanovníky ve Velkém Hlohovci.

Přes 16 let řídil jesenickou farnost **Ondřej Hauptmann** (1713-1728). Za něho byla r. 1721 postavena socha sv. Trojice, stojící dnes před Vodní tvrzí, jedna z mála vzácných památek, které naše farnost má. Na čtyřbokém základu jsou zpodobněni 4 svatí, uctívání jako ochránci proti nemocem a hlavně moru, svatí Šebestián, Roch, Karel Boromejský a František Xaverský. Sloup pomníku nesl dříve latinský nápis: **VNI TRINOQVE DEO CREATORI NOSTRO SIT SEMPITERNA LAVS HONOR ET GLORIA**, tedy tzv. chronostich, jehož velká písmena dávají římskými číslicemi součet 1721. V českém překladu text zní: *Jednomu a trojjedinému Bohu našemu Stvořiteli budiž ustavičná chvála, čest a sláva*. Na sloupku trůní sv. Trojice, Bůh-Otec, Bůh-Syn na kříži a Duch svatý v podobě holubice. Není známo, že by r. 1721 zuřila v městě nákaza, a proto jde snad o dodatečnou vzpomínku na roky 1713 a 1714, kdy byla celá střední Evropa postižena smrtonosným morem.

Po Hauptmannovi převzal správu farnosti **Kryštof Böser** (1728-1743), za něhož postihla město třetí ohňová katastrofa ve 120 letech. 30. listopadu 1737 vypukl ve dvě hodiny v noci požár, který zničil kostel, faru, zámek, školu a polovinu domů na náměstí. V kostelní věži se žářem roztekly zvony, ale klenba kostela se nezřítila ani při tomto ohni jako při dvou předcházejících. Oprava škod trvala dlouho, zvláště když r. 1740 vypukla první slezská válka o dědictví habsburského rodu, započatá vpádem pruského krále Friedricha II. do Slezska. Tehdejší vratlavský biskup kardinál Sinzendorf utekl před ním do Jeseníku, kde byl chycen a předveden před krále - dobyvatele. Ten jej přivítal nešetrně slovy: „*Dobrý den Sinzendorfe!*“, pominuv všechny biskupovi tituly. Nové hranice, na které musela Marie Terezie přistoupit, přinesly obyvatelstvu města mnoho strádání, protože bylo odřezáno od úrodné slezské roviny, kam zase nemohlo dodávat své výrobky (dřevo, přízi). Jesenická farnost, patřící dosud do arcikněžství v Hlučolazích, byla přiřazena k arcikněžství ve Vidnavě.

Obecná nejistota a panující bída přivedla magistrát na myšlenku zavést třetí zásvětný den a to na sv. Annu (1745), kterýžto den měl být podobně slaven jako na sv. Floriána a osmý den po Božím Těle. Stalo se tak za faráře **Adama Floriána Girdwilla** (1743-1771), který téměř po třicet let vynikajícím způsobem vedl jesenické věřící jako výborný kazatel a neúnavný zpovědník. Z jeho doby pocházejí některé části kostelního inventáře, které jsou nám důvěrně známé. Předně je to obraz za hlavním oltářem s výjevem Nanebevzetí Panny Ma-

rie, již je kostel zasvěcen. Namaloval jej r. 1763 malíř Eliáš František Herbert, který byl i tvůrcem dvou obrazů na vedlejších oltářích, zachycujících smrt sv. Anny a sv. Josefa, tedy osob úzce spojených se životem Panny Marie. Tyto oltáře postavil řezbář Kristián Keller ze Skorošic, což dosvědčuje, jak zdatní řemeslníci s velkým uměleckým cítěním tehdy na Jesenicku žili. Péči faráře Girdwilla byly postaveny i dvě krásně vykládané zpovědnice, které slouží už přes dvě stě let jako mlčenliví svědkové smíření věřících s Bohem. Týž Girdwill se nevyhýbal ani společenskému životu v městě a r. 1749 získal ve střeleckých závodech, konaných vždy o svatodušních svátcích, i titul krále střelců. Daroval za to spolku střelců, který v městě existoval až do konce druhé světové války, dnes ztracenou stříbrnou trofej.

Nástupcem tak zasloužilého kněze se stal **Ignác von Runtzler** (1771-1792). Zprvu hledal štěstí ve vojenské vřavě, ale když se dostal do zajetí v Janově, zvolil klidnější dráhu duchovního. Po několika let byl ceremoniářem vratislavského biskupa Filipa Gotharda Schaffgotsche (1716-1795), který se na nátlak pruského krále Friedricha II. dostal r. 1748 na biskupský stolec, ale r. 1765 uprchl před hněvem téhož krále na habsburské území a usadil se na Jánském Vrchu v Javorníku. Z doby Runtzlerovy lze uvést, že r. 1782 byly na jesenickém kůru postaveny Antonínem Finklerem z Javorníku nové varhany v ceně 1000 zlatých. Před nimi stál menší nástroj zvaný pozitiv, který patrně před stavbou velkých varhan sloužil k doprovodu zpěvu. Týž farář vymohl na biskupovi, že arcikněžství bylo přeneseno z Vidnavy do Jeseníku a on sám se stal prvním arciknězem. Svědectvím toho je i kalich, jím věnovaný kostelu, na němž je latinsky vyryto: Ignác Runtzler, farář a první arcikněz jesenický, daroval r. 1779. V duchu josefinských reforem byly děleny velké farnosti na menší. Proto došlo r. 1785 k vyfaření Písečné a Dolní Lipové. Už r. 1726 se osamostatnil Domašov.

Po Runtzlerovi převzal r. 1792 správu jesenické farnosti **Jan Rother** (1792-1819), muž mnoha vynikajících vlastností, jehož osobnost si zaslouží podrobnější líčení. Pocházel ze Suchých Arnoltovic v pruském Slezsku, studoval na gymnáziu v Bílé Vodě, vyšší třídy u jezuitů v Langendorfu, poté filozofii v Olomouci. Protože jej pruské úřady nutily, aby nechal studií a hospodařil na rodné usedlosti, přestěhovali se jeho rodiče do Vidnavy. R. 1766 vstoupil do premonstrátského kláštera na Hradisku, jehož opatem byl Ferdinand Václavík, právem počítaný mezi moravské osvícence. Po vysvěcení na kněze působil na Sv. Kopečku a po zrušení kláštera Josefem II. r. 1784 se vrátil jako světský kněz do vratislavské diecéze. Biskup Schaffgotsch mu svěřil r. 1785 stavbu kostela a fary v nově zřízené farnosti Dolní Lipová, což Rother přes mnohé překážky s úspěchem provedl. Svou zdatností získal u biskupa dobré jméno a ten jej den po smrti faráře Runtzlera ustanovil na jeho místo. Rother se tomu marně vzpíral, protože se mu z nově postavené fary nechtělo do ubohé farní budovy v Jeseníku. Teprve když mu biskup slíbil, že její přestavbu uhradí, svolil. Starou faru zbudoval r. 1606 farář Jan Groch a to tak, že v části obrácené ke kostelu sám bydlil, v části obrácené k východu postavil stáje. Ty r. 1767 farář Girdwill strhl a na jejich místě vystavěl byty pro dva kaplany. Přístavba převyšovala byt pro faráře a Rother při přebudově fary oba trakty výškově srovnal do nynější podoby.

Jeho přičiněním byl v duchu nařízení z r. 1784 zrušen hřbitov kolem kostela a vybudován nový v Zadní ulici (Hintergasse), na prostranství mezi dnešním hotelem Staříč a městskou knihovnou. Nové místo posledního odpočinku ozdobil 15 kapličkami, v nichž výjevy z utrpení Páně vyzdobil malíř Josef Schneider z Javorníku za 200 zlatých. Rother miloval lípy, u kostela jich zasadil 34 a téměřž stromy okrášlil i nový hřbitov. O sekání trávy na hřbitově se podělili rektor kůru a varhaník, který převzal za to povinnost hrát ve všední dny a při školních mších. Při dvou vstupech na hřbitov byly umístěny pokladničky pro chudinský fond, spravovaný farářem.

Rother se mimořádně zasloužil o zachycení zpráv z minulosti jesenické fary, takže všechno, co o ní víme, se opírá o jeho studium. Z jeho pera pochází i důkladný popis kostela a jeho inventáře. Pořídil jej r. 1804 a píše v něm, že kostel byl postaven r. 1457 a že přes požární katastrofy zůstala jeho klenba neporušena. Bohužel z té doby se nezachoval žádný obrázek, jak kostel vypadal a je nutno se smířit jen s údaji, které Rother zachytil. Presbytář byl 9 loktů (6,97m) dlouhý a 12 a půl lokte (9,68m) široký. Rovněž loď kostela byla širší než delší. Byla 33 loktů (25,57m) široká, nepíše však, jak byla dlouhá. Věž sahala do výše 56 loktů (43,4m) a 6 loktů (4,65m) široká. R. 1795 jí nasadil Rother novou kopuli. Kostelní klenbu drželo 6 pilířů, vysokých 18 loktů (13,95m). Byly na nich umístěny sochy sv. Valentina, Jana Nepomuckého, Jana Sarkandra a sv. Mikuláše. Je pozoruhodné, že i ve Slezsku byli čeští svatci uctíváni, Sarkander dlouho před svým blahověčením. Ve věži byla pod kůrem zbudována r. 1799 umrlčí komora, z níž vedl provázek od zvonku do kostelníkovy domu, nově postaveného. Zvonek měl sloužit pro případ, že by někdo zdánlivě mrtvý přišel k sobě a dovolal se pomoci.

Po boku obou stran chrámové lodi byly tři kůry nad sebou a mezi nimi hudební kůr s varhanami. Ty byly sice nedávno postavené varhanářem Antonínem Piklerem z Javorníka (1782), ale Rother s jejich stavem nebyl spokojen a dal je r. 1799 opravit varhanářem Šebestiánem Staudingerem z Andělské Hory za 400 zlatých. Za sakristie vedly na evangelní straně točité schodky do depozitáře jako dnes, ale tudy se chodilo i na kazatelnu, která tedy nebyla na prvním sloupu jako nyní.

Kostelní lavice byly pronajímány na doživotí. Za místo, ze kterého bylo dobře vidět na oltář, se platilo 3 zlaté, za místo bez přímého pohledu na kněze 1 zlatý 36 krejcarů. Podle smlouvy z r. 1653 byly dvě lavice určeny

pro ševcovské tovaryše, což svědčí, že toto řemeslo bylo v městě hojně zastoupeno a váženo. Z výnosu těchto poplatků se hradilo udržování lavic v dobrém stavu.

Na věži svolávaly věřící do kostela tři zvony. Největší, zasvěcený Panně Marii Nanebevzaté, vážil 18 centýřů (1008 kg) a byl r. 1737 ulit zvonařem Janem Jiřím Poseckem v Nise. Z téže dílny pocházel i nejmenší zvon 3 centy těžký (168 kg), zasvěcený sv. Barboře a sv. Františku Xaverskému. Náklad uhradila Hedvika Františka Hundová, patrně manželka šlechtice, který byl v té době (1737) v biskupských službách. Konečně středně veliký zvon o váze 4 centů (224 kg) ulil olomoucký zvonař Wolfgang Straub. Byl zasvěcen sv. Janu Křtiteli a jménu svého patrona jej věnoval sám Jan Rother.

Farář Jan Rother pečlivě posbíral i statistiky své farnosti, které jsou pro vývoj obyvatelstva velmi cenné. Roku 1800 čítalo Jeseník - město 220 čísel a 1420 duší, předměstí Svoboda kolem starého autobusového nádraží 97 čísel se 715 obyvateli, ves Jeseník 33 čísel se 174 obyvateli, Dětrichov 25 čísel se 133 obyvateli. Tehdy k jesenícké farnosti příslušící obce měly tyto stavy: Česká Ves 249 čísel a 1435 obyvatel, Bukovice 113 čísel a 675 obyvatel, Ficová (Fitzenhau) 9 čísel a 75 duší, Hamrová (Hammerhau) 11 čísel a 53 obyvatel, Štrejtrůvka (Streitenhau) 8 domů a 47 duší, Bobrovník (Bieberteich) 13 domů s 83 obyvateli. Vcelku čítala farnost 821 čísel a 5023 duší. Město samo i přilehlé vsi byly vesměs katolické, jen v městě samém žili 3 evangelíci, v České Vsi jeden. V městě žila jedna židovská rodina, která vlastnila prodejnu tabáku.

Rother podrobně popsal i farní příjmy opírající se o údaje z konce 17. století. Malý příjem přinášely pozemky kolem Bobrovníku, v Písečné a Studeném Zejfu, ale z posledních dvou míst už neplynul ani nájem za půdu. Více vynášely obilné dávky a dřevo z biskupských lesů. Z příjmů vydržoval farář dva kaplany, jimž byl povinnen poskytovat byt a stravu i část štólových poplatků. Lokálnímu kaplanovi v Písečné platil ročně 50 zlatých.

Rother se zcela věnoval duchovní správě a rozvoji školství, které mu bylo svěřeno jako vrchnímu inspektoru. Za něho bylo postaveno několik škol, též jesenická vedle fary. Za napoleonských válek, kdy městem procházela jak rakouská, tak i francouzská vojska, ležící posádkou v Nise, rozdával 500 chudým osobám třikrát týdně polévku. Po domech chodil prosit bohatší farníky o šatstvo a potraviny pro strádající nouzí.

Rother vzorně spravoval faru po 27 let a zemřel 2. prosince 1819. Byl pohřben na hřbitově, který sám založil. Byl ozdoben mnoha církevními funkcemi. Byl biskupským komisařem pro širší Jesenícko (včetně Města Albrechtic), arciknězem a vrchním školním inspektorem. Byl typem osvícenského kněze, který se staral nejen o duchovní blaho svých farníků, ale byl pln zápalu i pro jejich světské potřeby. Tato snaha být všestranně užitečným byla rovněž rysem jeho současníků. Farář Jan Karpstein (1830-1839) ve Skorošicích učil své farníky pěstovat ovocné stromy a se zdarem tu vybudoval i malou vinici. Farář Filip Dittrich v Dolním Domašově učil děti hudbě a založil v Jeseníku hudební spolek vynikající úrovně, který často účinkoval i na jeseníckém kúru. Jeho hvězdou se stala sopranistka Charlotta Langenicklová, dcera městského úředníka.

Bylo by omylem se domnívat, že dějiny farnosti tvořily jen série farářů, jak ji zachytila farní kronika. Ze zpráv královského úřadu v Opavě se dovídáme hodně o činnosti věřících samých, sdružujících se v nábožných spolcích. V sedmdesátých letech 18. století existovala v Jeseníku dvě nábožná bratrstva. Jedno neslo název sv. Růžence a vlastnilo značný majetek 1119 zlatých 36 krejcarů. Z úrokových výnosů se dávalo ročně stipendium na 12 mší. Členové spolku se modlili mariánské hodinky. Druhé bratrstvo ctilo Pannu Marii jako pomocnici duší, nemělo ani stanovy, ani spolkový kapitál. Z almužen byly ročně slouženy 4 mše svaté. Členové měli za povinnost modlit se za duše v očistci. Z majetku obou bratrstev je zřejmé, že první z nich sdružovalo bohatší farníky, druhé nemajetné. Četná byla i bratrstva i v jiných místech dřívějšího Jesenícka. Ve Zlatých Horách působilo bratrstvo Nanebevzetí Panny Marie, jehož stanovy byly potvrzeny papežem r. 1739. V Javorníku se sdružili věřící v bratrstvech sv. Trojice a sv. Růžence. První z nich vydávalo seznamy zemřelých členů, za které se byli ostatní měli modlit. Několik exemplářů tohoto tisku se podnes zachovalo. V Bílé Vodě se r. 1727 přičleněním piaristů, kteří se přistěhovali do tamější koleje, ustavilo bratrstvo Navštívení Panny Marie. Ve Skorošicích vzniklo škapulířové bratrstvo už r. 1673 a kolem r. 1770 vlastnilo 384 zlatých 36 krejcarů. Povinností jeho údů bylo jít měsíčně a o velikých svátcích k sv. přijímání, což tehdy bylo neobvyklé. Bratrstva byla i organizátory poutí. Na Jeseníku byla dvě poutní místa a to Bílá Voda a Panna Maria Pomocná nad Zlatými Horami. Jen dvakrát ročně se vydávala na cestu do Králík procesí a to jednou z Jeseníku a jednou ze Zlatých Hor. Dávno zapomenutou formou zbožného života bylo poustevnictví, jichž bylo ve Slezsku více než na Moravě. Většinou to byli terciáři sv. Františka, nosili černý hábit a pečovali o čistotu kostelů, v jehož blízkosti měli své poustevny. Žili z milodarů. Na Jeseníku žili 4 poustevníci v Bílé Vodě, 2 ve Zlatých Horách u poutního kostela, v Javorníku jeden, rovněž po jednom se usadili v Dolní Červené Vodě, Vidnavě, u kaple sv. Rocha u Zlatých Hor a v Jeseníku. Poslední se jmenoval Jan Fr. Schmid a r. 1773 se vydal na cestu do Říma. Poustevníci se usídlili na kopci u Heřmanovic. Osvícenci nepřáli ani bratrstvům, ani poustevníkům. Bratrstva zrušil Josef II. r. 1783 a jejich značný majetek zkonfiskoval, poustevníky zakázal rok předtím.

Památka na vynikajícího faráře Rotha zůstala ve farnosti živa po několik generací. Jeho dílo převzal **Ignác Wiesner** (1820-1837), narozený 21. ledna 1765 v Dolním Domašově. Studoval teologii v Olomouci, kde byl vysvěcen na kněze r. 1790. Po krátkém působení v Jeseníku si jej vybral těžce nemocný biskup Schaffgotsch za

svého dvorního kaplana a předčítače breviáře. Byla to doba plná zvratů, když po smrti císaře Josefa II. převzal biskup správu statků znovu do svých rukou. O přízeň chorobami sužovaného hierarchie soupeřily dvě skupiny, z nichž jednu vedl skladatel Dittersdorf, druhou brněnský rodák hobojská Václav Červenka.

Wiesner jako mladý kněz těžce snášel spory, které nakonec skončily Dittersdorfovou prohrou, a raději odešel do Vápenné jako lokální kaplan. Lokálie patřila do r. 1781 ke Skorošicím a její správce byl povinnen část štolových poplatků odvádět do mateřské farnosti. Ve stejné funkci prošel Wiesner ještě lokálii v Písečné, kde podle vlastního doznání prožil svá nejkrásnější léta. Roku 1809 získal faru v Mikulovicích, kde zůstal do r. 1820, kdy byl jmenován farářem v Jeseníku. Zde získal titul arcikněze i školního dozorce - inspektora. Vstupoval do města, které se prudce měnilo. Rozvíjela se v něm manufakturní výroba plátna, v níž přední postavení získal původně svíčkař, perníkář a obchodník s medem Josef Raymann. Tomu se podařilo postupně vytlačit ostatní konkurenty, zejména když se spojil s vídeňským bankéřem Regenhartem. Plátenická manufaktura, pro kterou pracovali početní domácí přadláci, se stále rozšiřovala a určovala vývoj města až do druhé světové války. Za faráře Wiesnera začal svou světově proslulou činnost Vincenz Priessnitz (1799-1851), který dovedl přitáhnout na Gräfenberk tisíce nemocných ze všech kontinentů. Příchod četných cizinců s odlišnými mravy i náboženskými vyznáními ztěžovaly duchovní správu, kterou Wiesner vedl do 28. srpna 1837, kdy zemřel. V náhrobním nápisu, který sám sestavil, se pokorně označil jako „největší hříšník“. Na faře se zachoval jeho zdařilý portrét z r. 1824.

Wiesnerem začala dlouhá řada farářů, rodáků z Jesenicka, kteří studovali teologii v Olomouci a pak prošli několika farnostmi svého rodného kraje, než skončili v Jeseníku. Jen ojediněle vstupovali do některého z řádů, jako kupř. Reginald Kneifel (1761-1826) z Dolní Lipové. Po studiu na gymnáziu v Bílé Vodě vstoupil k piaristům, vynikl jako gymnaziální profesor a autor školských příruček z botaniky a zoologie. Nakonec se stal místoředitelem evropsky známého výchovného stavu Theresianum ve Vídni. O svůj rodný kraj se velice zasloužil jeho popisem v rámci topografie celého Slezska. Toto podnes nepostradatelné dílo vyšlo v Brně ve 4 svazcích v letech 1804-1806.

Wiesnerův nástupce **Gottfried Bude** (1838-1859) se narodil 1. listopadu 1788 v Nové Červené Vodě. Gymnázium vystudoval v Nise a v Bílé Vodě, teologii v Olomouci, kde byl vysvěcen na kněze r. 1811. Kaplanoval na mnoha místech jesenického kraje (Kobylá, Dolní Domašov, Město Albrechtice, Zlaté Hory) a jako lokalista působil i v odlehlých Nových Vilémovicích. R. 1830 se stal farářem v Červené Vodě a do Jeseníku přišel r. 1828. Podobně jako jeho předchůdce získal tituly arcikněze, školního inspektora a navíc i biskupského komisaře.

Do jeho působení v Jeseníku spadal rozkvět lázní na Gräfenberku, kdy se Priessnitzově léčebné metodě ochotně podrobovali pacienti z měšťanských i šlechtických rodin. Zdraví tu hledali i četní kněží z blízka i z daleka. K posledním patřil i šlechtic Melchior Diepenbrock (1798-1863), přivedený ke kněžské službě známým biskupem v Řezně J. Sailerem. Léčil se tu z melancholie a pobyt na Gräfenberku mu vskutku pomohl. To ještě netušil, že se r. 1845 stane vratislavským biskupem. Měl svým rozhledem a osobní ušlechtilostí uklidnit slezský církevní život, rozvířený biskupem Leopoldem Sedlnitzkým z Choltic (1836-1840). Tento člen starého moravského rodu se nechtěl angažovat ve sporu katolické církve s pruským státem o tzv. smíšená manželství katolíků a protestantů a vzdal se úřadu. Žil pak v Berlíně, kde později přestoupil k protestantismu. Jeho případ vyvolal v celé Evropě velké vzrušení a byl přirozeně živě přetřásán i věřícími na Jesenicku, kde byl dobře znám. Diepenbrock byl vskutku mimořádnou osobností a svým rozhledem a aktivitou mnohokrát převyšoval starého biskupa Josefa Kauera (1843-1844), který převzal nelehké dědictví po Sedlnitzkém. Diepenbrock, proslulý i jako básník, osvědčil i své laskavé srdce velkou pomocí ubohým přadláčům, postiženým po r. 1845 strašlivou nouzí.

Zavinil ji nejen bramborový mor, který připravil většinu obyvatelstva o nejdůležitější potravinu, ale ztráta odbytu domácího vyráběné příze, kterou ve zvýšené míře nahradila levnější vyráběná lněná příze strojová. Diepenbrock přispíval tisícovými dary na udržování přadláčských škol, nákup příze a stravování chudých, kteří v zoufalství opouštěli své děti a utíkali do Uher na stavbu železnic.

Rok 1848 vzbudil všude velké naděje zrušením roboty. Obecný strach před revolucí vedl k zakládání gard, které v Jeseníku velel starosta města Adolf Raymann. V městě samém k nepokojům jako ve Zlatých Horách a Bílé Vodě nedošlo. Farář Bude musel však spolknout hodně hořkých výtek, když r. 1841 vypukl ve farní stodole oheň a zachvátil 36 stodol a 20 domů na předměstí Svoboda. Na požářišti byl vysázen park, podnes uchovávaný na někdejší autobusové nádraží. Snad i tato událost měla na faráře Budeho neblahý vliv, když byl pro tělesnou slabost zbaven vedení komisariátu, který byl svěřen faráři v Javorníku Ignáci Steinovi. Po jeho smrti se Bude opět ujal této funkce. Spravoval ji do své smrti 17. srpna 1859.

Do doby působnosti faráře Gottfrieda Budeho spadá stavba kaple sv. Anny na Křížovém vrchu. Před ní stála na téže místě dřevěná mariánská kaplička na pozemku Františka Neugebauera ze Štrajtové. Na kopec chodilo i mnoho Priessnitzových pacientů udivených zlým stavem této maličké svatyně. Proto se rozhodl biskupský registrátor vrchnostenského úřadu v Jeseníku Willibald Fischer po poradě s vidnavským kaplanem Gott-

hardem Saxem nahradit polorozpadlou kapli novou stavbou. Začali sbírat peníze, ale více štědrosti našli u Priessnitzových hostů než u domácích lidí. S výkopem začali osadníci ze Štrajtové 27. června 1845 a už 21. srpna téhož roku nasadili stavbě krov. Při dovozu materiálu a stavbě ochotně pomáhali věřící ze všech okolních vesnic od Písečné až po Domašov. V červnu 1846 ukončili i věžičku, v níž byl umístěn zvon ulitý Karlem Stecherem v Brně a tam i posvěcený na jméno sv. Anny biskupem Schaffgotschem. Poprvé se ozval 23. listopadu 1847. Celá stavba stála 1100 zlatých a mezi dárci této sumy se skvěla jména známých šlechtických rodů z Polska, Anglie, Uher a Německa. Nechyběla ani jména pacientů z Ameriky. Mezi dárci byl i jezuita Belgičan Petr Jan Beckx (1795-1887), tehdy zpovědník kněžny z Anhalt-Köthen, která se léčila na Gräfenberku. Beckx se později stal 22. generálem jezuitského řádu a zemřel v Římě.

Trvalo však dlouho, než bylo získáno povolení sloužit v kapli mši svatou. Teprve 22. října 1861 posvětil kapli za velké účasti věřících farář Josef Lichtblau. Hlavní iniciátor stavby Fischer zemřel r. 1879. Brzy poté hrozilo zřícení věžičky, kterou dal počátkem osmdesátých let opravit místní farář Peiker. Konečně r. 1899 věnoval nový oltářní obraz profesor náboženství ve Vidnavě Adalbert Weese (1842-1911), syn bednářského mistra Josefa Weeseho z Jeseníku, rovněž zasloužilého o stavbu kaple na Křížovém vrchu. Obraz přivezený z Karlsruhe v Německu zachycuje sv. Annu s manželem sv. Jáchymem při poučování Panny Marie. P. Weese byl známou osobností na Jesenícku a zasloužil se o stavbu gymnaziálního kostela ve Vidnavě, dokončené po čtyřletých pracích r. 1898.

Kostelík na Křížovém vrchu se stal milovaným místem vycházek obyvatelů Jeseníku i lázeňských hostů, zejména když se v něm v letních měsících sloužila jednou týdně mše svatá. Pro návštěvníky zbudoval F. Hoffmann ze Štrajtové vedle kaple restauraci, kterou r. 1902 zvětšil. Kostelík získal r. 1865 protějšek na protilehlém kopci, kde byla r. 1865 zbudována kaple pro sloužení bohoslužeb pro kněze, léčící se na Gräfenberku. Posvěcena byla 31. srpna 1865 místním farářem J. Lichtblauem za velké účasti lázeňských hostů. Zároveň sloužila jako hrobka slavného přírodního lékaře a jeho manželky. V hrobce pod kaplí jsou uloženy tři rakve. V jedné odpočívá Priessnitz, ve druhé jeho manželka Žofie a v malé rakvi se nachází jejich dcera Karolína (* 1843).

Po faráři Budovi přišel **Josef Lichtblau** (1859-1872). Narodil se 18. března 1805 v Městě Albrechtice, gymnaziální studia absolvoval v Opavě a poté studoval teologii ve Vídni a v Olomouci, kde přijal kněžská svěcení. Poté kaplanoval v Jeseníku 17 let, stal se farářem ve Vápenné a r. 1859 převzal stejnou funkci i v Jeseníku. Později vykonával i funkci arcikněze. Velkou péči věnoval kostelu i faře. V chrámu dal zrestaurovat boční oltáře, na faře upravit kuchyň a zrušil kaplanskou zahrádku, která se asi nacházela v prostoru, kde dnes stojí prodejna oděvů. Působnost faráře Lichtblaua spadala do údobí velkých politických a hospodářských změn, které zcela zvrátily postavení církve ve společnosti, v níž se těšila privilegovanému postavení. Bohužel musela za četné výsady platit zlou daň ve spojení „trůnu a oltáře“, takže zejména v českých zemích byla ztotožňována s vládou Habsburků. Už r. 1848 se v rozjitřeném ovzduší vyskytly proticírkevní hlasy v podobě „kočičích koncertů“ proti kněžím, především ve Zlatých Horách. Měšťanstvo udržovalo styk s církví jen jako s institucí, dodávající lesk při slavnostních příležitostech při křtech, svatbách a pohřbech. Učitelstvo stálo v prvních řadách tohoto neblahého vývoje, jehož ducha církev zprvu nechápala a spokojovala se jen jeho odsuzováním. Projevilo se to zejména po uzavření konkordátu monarchie s papežskou stolicí r. 1855, kdy poprvé začaly výstupy z církve.

Při některých příležitostech se zatím fasáda dobrého styku měšťanstva s církví udržovala na vžitých stycích. Když r. 1860 přijel třicetiletý panovník Josef František I. do Jeseníku, aby se tu setkal se svým švagrem bavorským králem Maximiliánem II., který se léčil u Priessnitze na Gräfenberku od 12. do 30. července, vítal ho před obrovským davem na náměstí i vratislavský biskup dr. Jindřich Foerster (1853-1881), velký dobrodinec jeseníckého kostela, jak bude později uvedeno. Byl rovněž u slavnostní tabule, pořádané jeseníckým továrníkem Adolfem Raymannem v domě, na jehož místě dnes stojí spořitelna. Za svou pohostinnost obdržel od císaře brilantový prsten. Po obědě se oba monarchové odebrali na Gräfenberk, kde byli bouřlivě uvítáni důstojníky mnoha národností, kteří se tu léčili. Rovněž místní střelecký spolek se podílel na slavnostním uvítání císaře ve městě střelením z hmoždířů, které stálo 2 zlaté a 76 krejcarů. Biskup Foerster přijel do Jeseníku hned r. 1861 při generální vizitaci, kterou provedl v místě i okolí. Tehdy se osobně přesvědčil, že jesenícký kostel je pro početné vzrostlé obyvatelstvo malý.

Farář Lichtblau se jen těžko smířoval se změněným duchem doby, který byl ovládán jednak liberalismem měšťanských vrstev, jednak rostoucím sebevědomím dělnických vrstev. Toto rozpolcení, které procházelo i farními obcemi, zakusil už jeho předchůdce Bude. V polovici památného roku 1848 otrávil město Jeseník vášnivý spor o dvě sebevraždy. Nedaleko tzv. Francouzského pramene se totiž 21. června zastřelil Friedrich von Enhuber, nevléčitelně chorý pacient v Priessnitzových lázních. Byl pohřben na hřbitově v městě. Zrovna v tutéž dobu se v sebevražedném úmyslu utopil u papírnického jezu (dnes u bělidel Moravolenu závod II) jeden ševcovský učeň. V tomto případě byl farář neoblomný a nedovolil, aby nešťastník spočinul v posvěcené půdě. Odmítnutí vzbudilo takový odpor, že ozbrojený lid se srotil před farou a začal, aby Enhuber byl exhumován

a pohřben mimo hřbitov. Sám Priessnitz se snažil osobním vystoupením ovlivnit rozvášněný dav, ale bez výsledku. Farář se proto podrobil přání lidu a exhumované tělo bylo nakonec uloženo v lese nad lázněmi, jak si přál Priessnitz. Nad jeho hrobem dal vztyčit kamenný sloup s nápisem, že zde našel klid ten, jemuž „zbožná horlivost“ nedovolila spočinout na hřbitově. Kde byl pohřben ševcovský učedník, se ve zprávě nic neříká. Tento případ názorně ukazuje, jak bylo pro duchovní správu obtížné vyhnout se podobným tlakům.

Rok 1848 přinesl proti dřívějšímu ještě jednu velikou změnu a to překotný spolkový ruch. Brzy bylo možno v městech i na venkově najít stovky spolků všech možných odstínů, od společenských až po náboženské. Velký podíl na jejich vzniku měli rovněž katoličtí kněží. Jesenický kaplan Jan Göttlicher, který zemřel r. 1896 jako arcikněz ve Vlčicích, založil v městě spolek katolických tovaryšů. Šel tak ve šlépějích německého kněze Adolfa Kolpinga (1813-1865), obecně známého jako „otec tovaryšů“. Ujímal se opuštěných tovaryšů v městech a sdružoval je v podpůrných skupinách, staraje se o jejich hmotné i duchovní zabezpečení. První takové spolky vznikly ještě před r. 1850 a byly zakládány v českých i německých městech, kde se rozvíjel průmysl. Göttlicher založil sdružení tovaryšů v Jeseníku r. 1855 a jeho záměrem bylo vychovat „zdatného křesťana“, který by byl současně i „zdatným občanem“. Zdejší spolek našel spolkovou místnost v restauraci U slunce v Bukovicích, což bylo velmi nevýhodné, když ležela mimo vlastní město. Na počátku našeho století získal spolek vhodné místnosti v hostinci „U polního maršálka Radezského“ (dnes knihkupectví Hastík).

Velkou agilitou vynikl rovněž kaplan Ignác Thienel (1842-1906), který založil r. 1871 ženský podpůrný spolek sv. Alžběty. Týž spolek založil 1877 malou nemocnici, protože do té doby bylo nutno nemocné ze zdejšího kraje vozit do Opavy, Krnova a Šumperka. Toto zařízení pro 8 osob vůbec nestačilo pojmout všechny nemocné, a proto se členky ženského spolku rozhodly postavit velkou nemocnici. Nápomocen jim byl lékař dr. Moriz Friemel, který se stal ředitelem nemocnice sv. Alžběty dostavěné a posvěcené r. 1891. Jeho nástupce Dr. med. H. Schilder nemocnici rozšířil o operační sál a přistavěl další pavilon s mnoha novými lůžky. O nemocné pečovaly sestry z kongregace sv. Karla Bartolomejského.

Uvolnění veřejného života po roce 1848 se netýkalo jen politické scény, ale i náboženské. Rozvojem průmyslové výroby nastal i větší pohyb obyvatelstva ve všech směrech. Z hladem sužovaného Jesenicka, postiženého po r. 1845 morem brambor, utíkali v zoufalství nejvíce do Rakous, kde našli obživu při stavbě železnic jako nádeníci. Naopak zase odborníci přicházeli do města, kde se dobře uplatnili u tkalcovské firmy Regenhart-Raymann. Přirozeně byli evangelíky, zejména přistěhovalci ze Saska. Patřili v Jeseníku k nejbohatším lidem a založili r. 1879 spolek Gustava Adolfa. Spolky tohoto jména byly v Německu zakládány od r. 1832 s cílem finančně podporovat evangelické obce, pokud byly roztroušené v katolickém prostředí. V Rakousku byly spolky povoleny r. 1871 a dostávaly velké podpory ze střediska v Lipsku. Byly vyhraněné protikatolické a po r. 1900 patřily k nejagilnějším propagátorům hnutí Pryč od Říma. V Jeseníku byli iniciátoři spolku dva obchodníci A. Mücke a Gustav A. Rickborn, kteří dali podnět k stavbě evangelického chrámu a fary. Našli velkou oporu v majitelce statku Bílá Voda Marianně, princezně oranžsko-nasavské, která tu odloučená od lidí trávila od r. 1853 trpký úděl rozvedené paní. Věnovala na postavení chrámu 32 tisíc zlatých a tak bylo možno položit základní kámen ke chrámu 13. října 1871, právě sto let od vydání tolerančního patentu Josefem II. Tento označil katolický farář Lichtblau jako „smutnou událost“. Nejvíce ho mrzelo, že poklep základního kamene provedli i katolíci, mezi nimi i továrník Raymann. Kostel i fara byly postaveny r. 1883 a jejich prvním správcem se stal K. Brudniok (1883-1885). Správci fary se poměrně často střídali a do r. 1945 jich bylo šest. Nejdéle tu působil dr. Hugo Folwartschny a to v letech 1903 až 1937. Po něm převzal místo faráře S. Hofmann, který spolu s Folwartschnym odešel r. 1945 do Německa, kde tento muž, v Jeseníku velmi vážený, v obci Werra nedaleko Kasselu r. 1954 zemřel. Jeho úsilím byly po roce 1930 ustaveny kazatelské stanice v Javorníku, Vidnavě a Zlatých Horách. Celkem žilo před r. 1945 na Jesenicku celkem 750 evangelíků, nejvíce v Jeseníku, kde obec evangelíků čítala asi 200 členů.

Z nekatolických obcí je třeba se zmínit o starokatolicích, jejichž inspirátorem byl místní kaplan Gustav Nohel, pohledný muž a výborný zpěvák. Na konci I. světové války se nepatrná skupina jeho stoupenců scházela v soukromém domě Na svobodě č. 53. V roce 1923 se věřící, jichž mnoho nebylo, rozešli a farář Nohel odešel do Vídně, kde si vzal dceru evangelického biskupa. Poté působil jako starokatolický farář v I. vídeňském okrese. V Jeseníku se velmi angažoval ve straně sociálních demokratů, ve Vídni, kde zemřel r. 1949, se politické činnosti vzdal. K nekatolickým církvím v Jeseníku patřila malá židovská obec, která se ustavila někdy po r. 1850 a shromažďovala se v domě č. 226. Modlitby o šábesu řídil buď rabín z Krnova nebo nějaký host v Priessnitzových lázních.

Po smrti faráře Lichtblaua na jeho místo nastoupil **Josef Peiker** (1872-1893). Pocházel ze vsi Raase v Prusku, ale teologii studoval v Olomouci, kde byl r. 1844 vysvěcen na kněze. Poté kaplanoval v Mikulovicích a Skorošicích. Stal se farářem v Černé Vodě, kde postavil faru, a v téže hodnosti přešel i do Jeseníku. Zde ihned hledal možnosti, jak zvětšit a renovovat kostel. Jak už bylo uvedeno, vřizitoval r. 1861 biskup Foerster faru v Jeseníku, přičemž zjistil, že zdejší kostel nestačí pojmout všechny věřící. Ve svém testamentu odkázal velké sumy

k podpoře chudých kostelů, ale jejich rozdělení přenechal pozůstalostní komisi. Na ni se obrátil jesenický farář s prosbou, aby bylo pamatováno i na jím spravovaný kostel. Měl opravdu štěstí, protože mu bylo poskytnuto 36 tisíc zlatých. První potíž nastala při jeho jednání s městským konkurenčním výborem pro církevní věci, ovládaným už tehdy liberály a nacionalisty. Ten požadoval, aby peníze byly poukázány jemu, ne přímo faráři. Ten se ovšem vytrvale bránil a docílil, že konkurenční výbor o penězích nerozhodoval. Proti Peikerovi byl zvlášť zaujat člen městské rady Gustav Pollak, což mělo osobní pozadí. Pollak byl totiž barvířem plátna a jako sklad by se mu hodil domek vedle kostela (dnešní knihkupectví Domeček). Po mnoha třeňicích nakonec farář Peiker prokázal, že jde o církevní majetek a Pollak svou při prohrál. O proticírkevní náladě v měšťanských vrstvách svědčí i skutečnost, že při uzavření konkordátu mezi sv. stolicí a habsburskou říší se většina učitelstva podepsala pod protest, zaslaný r. 1867 císaři.

Právě tyto jednotlivosti ukazují, jak se bohaté měšťanské kruhy stále zaměřovaly proti náboženství vůbec. Proti těmto tendencím měl církevní zájmy chránit a objasňovat týdeník Volksbote, který začal r. 1875 vydávat místní kaplan Josef Thienel (1842-1906), rodák z Vlčic a zemřelý jako farář v Mikulovicích. Jeho zásluhou byl zbudován i nový kostel v této farnosti (1904). Tento všestranně agilní muž získal za redaktora Fr. Josefa Riepenhausena, po jehož odchodu byl týdeník přejmenován na Mährisch-schlesischer Volksfreund. Vycházel do r. 1938, kdy byl po příchodu německé armády ihned zastaven. Podnes jsou tyto noviny nepřehledným pramenem zpráv o životě na Jesenicku, zejména pak články dvou kněží Františka Grógra (†1932) a profesora náboženství na jesenickém reformním reálném gymnáziu Josefa Ehrliche (1885-1955), rodáka z Vídně.

Neshody mezi konkurenčním výborem a farářem Peikerem, které vždy znovu narušovaly dobrou shodu mezi kostelem a radnicí, sklouzávaly někdy do malicherností. Tak kupř. ve sporu o varhany, stářím už opotřebované, Peiker se domáhal, aby byly postaveny varhany nové, kdežto konkurenční výbor byl přesvědčen, že stačí vyměnit jen několik pišťal. Přivolaný odborník dal za pravdu faráři a ten objednal nový stroj u firmy Rieger v Krnově. Stál 3400 zlatých a svým nádherným zvukem potěšil věřící o vánocích roku 1879.

Nakonec příchla pozůstalostní komise peníze přece jen Peikerovi, který ihned zřídil stavební komisi. Byli v ní stavitel Rudolf Zelenka (1851-1910), který se vepsal do dějin Jesenicka početnými stavbami sakrálními (kaple na Ramzové, kostel v Bukovicích) i světskými (měšťanská škola v Jeseníku, Žulové, hotel Jeseník). Velký spor se rozhořel kolem kostelní věže. Peiker si přál, aby podle návrhu vynikajícího architekta Fr. Theuera (1810-1886), rodáka ze Supíkovice, žijícího ve Vídni. O staré věži však nechtěl ani slyšet továrník Adolf Raymann, který vzkázal Peikerovi, že ji nechá odstřelit ženisty z Olomouce. Když farář v této věci uhnul, přinesl mu hned příštího dne syn Raymannův 700 zlatých.

S přestavbou bylo započato v úterý po sv. Duchu (30. května) 1882. Při boření zdi starého kostela byla odkryta i kružba gotického okna, podle tehdejších odhadů z 15. století. Bohužel nebyla zachována, jen dosvědčila skutečnost, že nový kostel stál na místě gotické svatyně. Bohužel se nedochovala ani podoba kostela, jen rytina z polovice 19. století ukazuje, že stará věž měla cibulovitý tvar. Při stavbě se vyskytlo dost nesrovnalostí, které faráře Peikera notně mrzely. Tesařský mistr použil proti vůli faráře při zastřešení laťových šindelů, ne štípaných, jak si přál Peiker. Práce byla tak nedbale provedena, že do kostela přšlo a lidé se báli do něho vstoupit. Farář v rozpacích se obrátil na biskupa Roberta Herzoga, který mu dal 1400 zlatých na zakoupení břidlice, již byla nakonec střecha pokryta.

Po dobu přestavby se konaly bohoslužby v provizorním kostele, ale nepíše se, kde stál. Při přestavbě pokračovaly půtky mezi městem a farním úřadem, trvající po více let. Starý kostel byl při renovaci ozdoben 3 velkými a 4 menšími okny. Dvě velká okna daroval výrobce krajek ve Vídni Louis Damböck. Jsou to okna s obrazy sv. Ludvíka a sv. Ludmily. Druhé okno věnoval na památku své matky, která se na Gräfenberku léčila, zde zemřela a byla pochována. Okno s podobou sv. Hedviky, patronky Slezska, zaplatila žena zdejšího biskupského rentnístra Josefa Kutschrová. Tři menší okna darovaly jesenické ženy, okno s obrazem Panny Marie daroval Peiker sám. Hodiny na novou věž dal na svůj účet zasadit stavitel Zelenka. Jednu nepříjemnost si však přivodil Peiker sám, když naletěl na řeči jednoho podvodníka ze vsi Neulandu u Nisy. Ten mu slíbil postavit nový hlavní oltář za 2 tisíce zlatých a hned si vybral i vysokou zálohu. Když však oltář dlouho nebyl hotový, poslal Peiker svého kaplana do Nisy, aby se informoval, proč není oltář hotový. Ten se ale vrátil s nepříjemnou zvěstí, že Dorf, jak se muž nazýval, nebyl řezbářem, ale palírníkem. Po mnoha upomínkách nakonec přivezl ubohé čtyři sloupky, které farář ani nedovolil v kostele postavit. Svůj omyl Peiker kajcně přiznal ve svých kronikářských zápisech a snažil se jej napravit tak, že práci na novém oltáři pověřil zkušené řezbáře z Horního Údolí, bratry Antonína a Rajmunda, syny známého sochaře Bernarda Kutzera (1794-1868). Jejich práce stojí v našem kostele podnes a za ni zaplatil farář Peiker 1400 zlatých. Původní hlavní oltář byl přenesen do boční kaple. Obnovený chrám byl věřícím znovu přístupný koncem června 1883. V roce 1896 byl opět důkladně opraven a vymalován.

Farář Peiker vynikal houževnatostí a důsledností v prosazování katolicství. Prokázal to i při uvedení řádu voršilek do Jeseníku. Na pozadí tohoto činu byla prudká srážka katolické církve a pruského státu po r. 1870. Tehdy byly z Vratislavy vyhnány řeholnice voršilského řádu, které odešly do Francie, kde r. 1622 vznikly.

V rámci tohoto zápasu byl i vratislavský biskup Foerster nucen uprchnout na Jánský Vrch u Javorníka. Protože znal blahodárnou činnost voršilek ve Vratislavi, poradil faráři Peikerovi, aby přivedl voršilky do Jeseníku. Zprvu přišly r. 1881 jen dvě, jedna z nich už měla 74 let, a po nich další z Marseille. Peiker koupil pro ně za 27 tisíc zlatých na náměstí č. 154 dům, údajně nejstarší v celém Jeseníku. Mezi příšlymi řeholnicemi byla i sestra městského rady Dittricha, který jediný důsledně zastával zájmy katolické církve. S jeho pomocí se pustily sestry do rozsáhlé stavby kláštera, penzionátu pro dívky a obecné školy, kteréžto budovy stály 108 tisíc zlatých, které uhradili biskup Foerster a jeho nástupce Robert Herzog (1882-1886). Brzy zahájily vyučování na obecné škole pro dívky, což zase magistrát nedovolil, takže sestry musely jet do Vídně, aby zákaz zrušily. Byly přijaty dokonce císařem Františkem Josefem I. v audienci a ten jim nejen dovolil školu otevřít, nýbrž jejich ústavy obecnou a měšťanskou školu obdařil r. 1886 právem veřejnosti. K oběma přibyla i obchodní škola, zprvu soukromá, později rovněž nadána právem veřejnosti. V penzionátu se učily chovanky i domácím pracím. Ústav byl vyhledáván dívkami z celé střední Evropy a r. 1930 čítal klášter 50 sester, z nichž 15 bylo učitelek. V ústavě kvetla výuka cizím jazykům a ke studiu zde byla skvělá cizojazyčná knihovna. Po r. 1945 byla vykradena a její zbytky skončily ve stoupě. Sestrám bylo ovšem po příchodu německé armády r. 1938 zakázáno vyučovat a po r. 1945 musely klášter opustit. Obrovské budovy s kaplí jsou podnes výmluvným svědectvím o skvělém výchovném ústavu, vybudovaném z církevních peněz. Ještě po r. 1960 se hlásily bývalé chovanky o dosvědčení, že prošly obchodní školou. Podnes je komplex budov nazýván dětmi i dospělými „na klášteře“. Penzionát a školy při něm byly vedle V. Priessnitze a tkalcoven Regenharta a Raymanna třetí složkou proslulosti, již se Jeseník těšil ve střední Evropě. Jisté k tomu přispěla i okolnost, že vstup na voršilské školy nebyl vázán příslušností ke katolické církvi.

Za své veliké zásluhy obdržel Peiker četná církevní i světská vyznamenání. Koncem roku 1892 začaly jej síly opouštět a 9. února 1893 zemřel. Byl pohřben na novém hřbitově blízko hlavního kříže.

Jeho nástupcem se stal **Josef Neugebauer** (1893-1926), syn velmi chudých rodičů v Dolní Lipové. Po gymnaziálním studiu v Opavě a absolvování teologie v Olomouci byl r. 1875 vysvěcen na kněze a kaplanoval na několika farách na Jesenicku (Horní Domašov, Zlaté Hory, Jeseník, Vidnava). Stal se farářem ve Vápenné a odtud přišel ve stejné funkci do Jeseníku. Brzy po svém příchodu provedl v kostele některé úpravy. R. 1895 odstranil z něho dva nepotřebné sloupky a rok na to byl kostel ozdoben ornamenty vídeňského profesora Kristiána Petersena. Stropní malbu s obrazy ze života Panny Marie provedl vídeňský malíř profesor Schüller. Byl pořízen nový boží hrob, užívaný podnes, a opraveny boční oltáře a kazatelna.

Farář Neugebauer byl si plně vědom zásadních změn, které přinášela moderní doba a r. 1899 zapsal do farní kroniky tento úsudek: „*Devatenácté století se chýlí ke konci, ale pohled na farní obec je méně útěšný než před sto lety, kdy komisař Rother začal psát farní kroniku. Dřívější zbožnost lidu ustoupila velké lhostejnosti nebo náboženské nevěře. Zvláště zlé je to s dospívající mužskou mládeží. Kéž by boží milosrdenství obrátilo vše k lepšímu.*“ Aby nabyl lepšího přehledu o náboženském stavu farnosti, sestavil velmi užitečnou statistiku fary s přířazenými obcemi (Bukovice, Česká Ves). Katolíci sice měli početně naprostou převahu, bylo jich 10 960, ale přitom nemohli si ani pronajmout sál pro konání shromáždění. Evangelíků augšpurského a kalvínského vyznání bylo 192, židů 111. Neugebauerovi bylo jasné, že nelze v tak velké farnosti dobře pastoraovat a přičinil se proto o postavení kostela v Bukovicích.

Jesenický farář J. Neugebauer si přál, aby rozsáhlá farnost byla rozdělena na menší pastorační celky a podporoval snahy přířazených obcí, aby měly svoje kostely. Příležitost k tomu se naskytla r. 1900, kdy byl založen hřbitov v Bukovicích, kde bylo dosti místa i pro kostel. A vskutku 14. dubna 1901 byl k stavbě položen hlavní kámen budoucích základů kostela. Autorem návrhu byl místní stavitel R. Zelenka, který přes své české jméno se narodil v Jeseníku. Patrně jeho český původ jej chránil před účastí na tehdejších politických sporech a zcela se věnoval svému povolání. Vedl přestavbu jesenického kostela 1882-1884, postavil v Jeseníku chlapeckou školu, nemocnici, hotel Koruna, střelnici a Hedvičin sál, školu v Žulové a kapli na Ramzové.

Bukovický kostel pojal Zelenka jako renesanční budovu a v tomto stylu byl upraven i vnitřek kostela. Stavba rychle pokračovala a v září 1901 byl na věž nasazen kříž. Hlavní oltář a kazatelnu provedla firma Dominik Demetz ze sv. Ulricha v Tyrolsku. Obraz sv. Jiřího na hlavním oltáři jako patronu kostela namaloval vidnavský malíř Alois Bauch (1867-1938). Tři zvony byly ulity ve zvonařské dílně Petra Hilzera ve Vídeňském Novém Městě za 6 164 korun. Zvony věnovala kostelu bukovická obec. Poprvé se ozvaly nad obcí o velikonočních 30. března 1902. V červnu téhož roku přibýly i nové varhany, dodané firmou Rieger v Krnově za 3 300 korun. Slavnostní posvěcení kostela vykonal sám farář Neugebauer a to 21. října 1902. V únoru 1903 přibyla křížová cesta, kterou namaloval rovněž malíř Bauch podle předlohy známého náboženského malíře J. Führicha (1800-1876). Bauch rovněž dodal i obrazy pro vedlejší oltáře, pro oltář Panny Marie r. 1906 a pro oltář sv. Josefa 1908. Kostel v Bukovicích sloužil jako filiální a teprve za II. světové války fungoval jako expozitura pod správou kaplana Alberta Sauera, později redaktora Altvaterbote.

Farář Neugebauer nevynikal agilitou pouze v náboženské oblasti, ale jako muž pevně spjatý s rodným krajem a s jeho minulostí s bolestí pozoroval, jak změnám času podléhají i předměty denní potřeby, nářadí i šat-

Biřmování za účasti kardinála Koppa, 1912 (SOKA Jeseník)

stvo. Proto shromáždil kolem sebe několik zájemců, kteří rovněž s lítostí registrovali zánik dřívějšího vybavení domácností i řemeslnických dílen. Ti vydali r. 1901 provolání k obyvatelstvu Jesenicka, aby hmotné památky ze starší doby neničilo, ale dalo je do úschovy plánovaného muzea. K jeho otevření došlo 15. prosince 1905, při němž farář Neugebauer vyzvedl v proslovu důležitost uchovat při proměnách světa vše, co charakterizovalo život a práci minulých generací.

Ovzduší před první světovou válkou bylo na Jesenicku přesyceno politicko-náboženskými spory podobně jako v celé habsburské monarchii. R. 1887 rozpoutalo protestantské Prusko hnutí Pryč od Říma (Los von Rom) i propagandu o vznik jednotného Velkoněmecka pod pruským velením. I v Rakousku samém se vyhrocovaly sociální rozpory současně se snahami slovanských národů získat více práv rakousko-uherském dvojstátí, vzniklém r. 1867. V katolických kruzích se pomalu prosazovalo vědomí, že je třeba v duchu encykliky *Rerum novarum* z r. 1891 aspoň trochu zmírnit následky nedostatečného zájmu církve o dělnickou otázku. Tato skoro nenapravitelná chyba vedla později papeže Pia XI. k výroku o skandálu 19. století, kdy církev ztratila dělnictvo. Proto se kněží snažili nejen intenzivní duchovní správou, ale i četnými organizacemi získat opět půdu v dělnických vrstvách.

I na Jesenicku se kněží podíleli na zakládání spolků, které sloužily podpoře vzdělání dělnických vrstev. Mezi prvními byl už zmíněn spolek katolických tovaryšů (Katholischer Gesellenverein), založený r. 1855, který vychoval generace osvědčených tovaryšů, především tkalců. Nejdříve se scházeli v hostinci U polního maršálka Radeckého. Péči o nemocné si vzal za úkol spolek sv. Alžběty, z něhož vzešel podnět k postavení nemocnice, a spolek sv. Vincence, pracující v intencích francouzského lidumila sv. Vincence z Pavla. Od r. 1888, kdy se spolek ustavil, podporoval chudé rozdělením potravin, darovaných místními obchodníky. Návštěvami v rodinách dělníků poznal farář J. Neugebauer velkou nouzi, která v nich byla domovem, a založil roku 1891 Katolický dělnický spolek (Katholischer Arbeiterverein), který hájil práva dělníků v jednání se zaměstnavateli. Spolek vyvíjel pod jeho vedením záslužnou sociální a kulturní činnost, ač byl napadán socialisty i stoupenci velkoněmectví, k nimž patřil i továrník Regenhart. Neugebauer byl znám jako přítel dělnictva. Projevilo se to při prv-

ních májových oslavách v Jeseníku, kterou pořádal r. 1890 dělnický spolek socialistického ražení v Jeseníku. Manifestace začala odpoledne v kostele, odkud se odebral průvod do Bukovic, kde v hostinci U slunce vystoupili dělníci řečníci. Poté se manifestanti vrátili znovu do Jeseníku a zúčastnili se první májové pobožnosti.

Původně měl spolek společenské místnosti rovněž v hostinci U slunce, protože městské hostince odmítaly poskytnout místnosti „černým“, tedy katolíkům. R. 1913 se však naskytla příležitost koupit bývalou továrnu na rukavičky firmy Blühdorn a přestavět ji na divadelní sál a budova sama (dnešní Divadlo P. Bezruč) sloužila jako útulek pro všechny katolické spolky. Jen Mariánská družina, založená r. 1883, se scházela ke svým shromážděním v klášteře voršilek. K posílení charitativní práce ve farnosti založil J. Neugebauer Katolický ženský spolek (Katolischer Frauenverein). Pro ženy byl určen i Sociální kurs pro ženy a dívky, založený r. 1919 vrchním kaplanem Engelbertem Neugebauerem. Přednášeli v něm vynikající teologové, lékaři a spisovatelé a spolek pořádal častá divadelní představení a koncerty. Všechny katolické spolky byly ihned zrušeny po příchodu německé armády r. 1938.

První světová válka přinesla po počátečních úspěších spojených německo-rakouských armád moře bídy pro všechny. Po dobytí Haliče ruským vojskem přišly do Jesenicka zástupy haličských Židů, většinou zámožných, kteří skupovali za zlato od venkovského obyvatelstva potraviny, za které museli místní chudobní lidé platit domácími zařízeními (záclony, šatstvo). Tyto skutečnosti stupňovaly antisemitismus, který měly velkoněmecké ideje ve svém programu. Konec války a vznik Československé republiky přijalo německé obyvatelstvo se zděšením a objevily se i plány na zřízení sudetského území, spojeného nadále s Vídní jako hlavním městem. Byly to však zcela nereálné plány, a proto když počátkem roku 1919 přišlo české vojsko do Jeseníku, složila lidová obrana (Volkswehr) zbraně a obyvatelstvo si znenáhla zvykalo na roli druhého národa ve státě.

Bohužel farní kronika o těchto událostech mlčí. Víme jen, že Hedvičin sál byl za války přeměněn na lazaret a že všechny spolky musely přerušit svou činnost. Sžívání s novou politickou situací bylo i pro duchovní správu velmi obtížné, protože se německé obyvatelstvo nacionalisticky radikalizovalo. Při volbách r. 1921 se plně osvědčila sociálně-politická práce místního duchovenstva, protože křesťansko-sociální strana jím vedená byla na druhém místě za německou nacionální stranou, která získala pouze o dva mandáty více (12). Podobně tomu bylo ještě při volbách r. 1925, kdy křesťansko-sociální strana skončila rovněž na druhém místě. Tehdy se stal členem městského zastupitelstva profesor náboženství na místním reformním reálném gymnáziu Josef Ehrlich.

Pro duchovní správu bylo velmi obtížné vedení přífařené obce Česká Ves, která čítala 2560 obyvatel. Obec sice nebyla bez kostela, v němž se konaly bohoslužby jen jednou měsíčně. Původně šlo o kapli, založenou r. 1695, zasvěcenou sv. Dominikovi. Po téměř sto letech (1775) dostala kaple věž a r. 1795 byla rozšířena tak, že měla vzhled kostela. Byl 17,30 m dlouhý a 10 m široký. R. 1912 byl v obci založen Katolický spolek, který si dal za úkol, postavit nový kostel. Přesto byl kostel r. 1916 renovován a dostal nové varhany od firmy Rieger v Krušově za 3 350 korun a rovněž nové hodiny. R. 1912 darovala paní Žofie Otte pozemek pro stavbu budoucího kostela, ale po mnoha potížích s obcí, která by si ráda pozemek přivlastnila, došlo k položení základního kostela teprve 27. září 1925. Slavnostní obřad vykonal jesenický farář J. Neugebauer, který se o stavbu velmi zasloužil. Za patrona kostela byl vybrán sv. Josef. Hrubá stavba podle návrhu jesenického architekta Alexandra Nitsche byla dokončena v září 1926, ale vybavení vnitřním inventářem trvalo do r. 1928, kdy jej kardinál Bertram, který věnoval na zbudování kostela 150 tisíc, 23. září posvětil. Nový kostel, do něhož byly reinstalovány hodiny a varhany ze starého kostela, je 41,5 m dlouhý a 23,7 m široký. Stavba stála 953 tisíc korun, stavba fary podle plánu architekta Nitsche si vyžádala 242 tisíc korun nákladu. Prvním duchovním správcem se stal Konrád Hugo Klein, který se sice narodil v Chronici, ale vyrůstal v Dolní Lipové. R. 1933 odešel ve stejné funkci do Skorošic, ale po těžkém úrazu nemohl zastávat svůj úřad a odstěhoval se do Dolní Lipové ke svým rodičům. R. 1946 byl odsunut a zemřel v Německu 1957. Jeho nástupcem se stal r. 1933 Adolf Pietsch, který dokonale ovládal češtinu. Po vysídlení působil jako farář a zemřel r. 1965.

Kněžská služba Josefa Neugebauera byla nadřazenými místy velice ceněna, a proto postupoval po žebříčku církevních funkcí a hodností. Byl mnohokrát významně oceněn čestnými tituly a vyznamenáními jak světskými, tak duchovními, jmenujme alespoň Stříbrný čestný kříž papeže Lva XIII. „Pro ecclesia et pontifice“ a rytířský kříž Řádu Františka Josefa I. Po jeho smrti převzal farnost **Engelbert Neugebauer** (1926-1941), za nějž byl farní kostel Nanebevzetí Panny Marie povýšen na proboštský kostel. Posledním německým farářem v Jeseníku byl **Friedrich Polzer** (1941-1945).

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Pojednání PhDr. Rudolfa Zuberu (1912-1995) Z dějin jesenické farnosti vycházelo jako seriál v měsíčníku Jesenické farnosti *Communio* v letech 1991-1994. Redakční úprava textu vychází z rukopisu Zuberových článků uložených ve Státním okresním archivu Jeseník. Byly odstraněny opakuje se pasáže (vzhledem k povaze seriálu), na dvou místech byla opravena tvrzení autora, k nimž neměl archivní podklady (lokality zruce budov), která upřesnil vývoj dalšího badání za poslední desetiletí (podoba starého kostela). Vzhledem k tomu, že stará kronika jesenické farnosti, z níž dr. Zuber čerpal, je dnes bohužel neznámá, vzdal se redaktor možnosti komentovaného vydání textu s použitím poznámkového aparátu.

STRESZCZENIE

Z dziejów parafii w Jeseníku

Stara kronika parafii w Jeseníku zaginęła. Tym cenniejsza jest seria artykułów Rudolfa Zuber, która ukazywała się w miesięczniku parafialnym *Communio* w latach 1991-1994. Podstawą wydania były rękopisy artykułów Zuber zachowane w Państwowym Archiwum Powiatowym w Jeseníku.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus der Geschichte der Jeseniker Pfarrei

Die alte Chronik der Jeseniker Pfarrei ist heute leider verschollen. Umso wertvoller sind die Verhandlungen von PhDr. Rudolf Zuber, die als Serie im Monatsheft der Jeseniker Pfarrei *Communio* in den Jahren 1991-1994 erschienen. Es erscheint eine redaktionelle Bearbeitung des Textes aus den Handschriften der Zuber'schen Beiträge, die im Staatlichen Kreisarchiv Jeseník aufbewahrt werden.

KŘÍŽ JESENICKÉHO PROBOŠTA ?

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Na Jesenicku bylo koncem 13. století po velké kolonizaci asi 12 farností, které měly vymezeny své územní okrsky. Jesenická farnost sahala od Písečné až po Lipovou. Jeseník samotný byl distriktním městem pro okolní vsi a tvořil součást statků vratislavských biskupů. Jeho správním střediskem byl Otmuchov a později Nisa. Farnosti se nevyhnuly všechny historické události provázející dějiny katolické církve. Nemůžeme se jim věnovat podrobně, odkážme zde na sérii článků historika dr. Rudolfa Zuberu.¹ Připomeňme jen schizma, jehož průvodním jevem bylo husitství, pronikání luterství, nedostatečné šíření křesťanského učení mezi prostým lidem, což se mj. projevilo i při čarodějnických procesech na Jesenicku v době třicetileté války.

Právě válka byla původcem nového územního uspořádání vratislavské diecéze. Když pruský král Friedrich II. v první slezské válce o dědictví habsburské porazil vojska Marie Terezie, nadiktoval ji nové, historicky a ekonomicky nesmyslné hranice, které trvají od r. 1742 s kosmetickými úpravami dodnes! Pro menší díl Slezska, který zůstal Habsburkům, byl zřízen generální vikariát v Těšíně, jemuž podléhal nízký komisariát tvořený 4 děkanáty (arcikněžství): 1742 - Vidnava a Zlaté Hory, 1755 - Javorník a naposledy r. 1770 byl od děkanátu v Glucholazech oddělen samostatný děkanát v Jeseníku. Jeho prvním děkanem se stal farář Ignác Runtzler. V duchu josefinských reforem byly děleny velké farnosti na menší. Proto došlo r. 1785 k vyfaření Písečné a Dolní Lipové, již r. 1726 se osamostatnila farnost v Domašově. Potřeba zlepšení pastorační služby vedla k tomu, že r. 1902 byl vysvěcen filiální kostel v Bukovicích a r. 1928 v České Vsi se samostatnou farností. Pod jesenický děkanát tak spadalo celkem 9 farností: Česká Ves, Široký Brod - Hradec, Jeseník, Lipová, Dolní Domašov, Horní Domašov, Mikulovice, Písečná a Supíkovice. Právě složitý vývoj a věrnost katolicismu v dobách nepříznivých přispěly k události, již se občanům Jeseníku dostalo mimořádné církevní pocty.

Arcibiskup vratislavský Adolf kardinál Bertram ve Vratislavi na svátek Božího těla dne 11. června 1936 povýšil farní kostel Nanebevzetí P. Marie v Jeseníku na proboštsví.² Slavnostní akt byl v Jeseníku naplánován na velikonoce 1937. O velikonoční neděli 28. března se jesenická veřejnost shromáždila v kostele, kde prof. Josef Ehrlich přečetl text listiny arcibiskupa Bertrama, z níž citujeme:

„Před slezskými částmi Československé republiky, po staletí spojenými skrze biskupský stolec ve Vratislavi, nyní stojí hluboké změny, vzniklé v důsledku slavnostní smlouvy uzavřené pod názvem *Modus vivendi* dne 2. února 1928 mezi Svatým stolicí a vládou Československé republiky. Oddanost důstojného kléru a farníků této části diecéze je založená nejen na svatosti pastýřského úřadu, ale i na dlouhodobé pastorační práci a obětech vratislavských biskupů, věnovaných pro duchovní i pozemské blaho lidu a kléru, což je vším lidem potvrzováno. To mně bylo často spontánně a s vroucí srdečností dáváno najevo, zejména v posledních letech, když probíhala jednání mezi nejvyššími představiteli církve a státu. Na tyto projevy chci odpověděti udělením církevní pocty dvěma obzvláště významným kostelům v západním a východním Slezsku.

Pročež podle církevního řádu propůjčuji jak farnímu kostelu v Karvině, tak i farnímu kostelu ve Frývaldově (Jeseníku) proboštsví a tam působícím farářům titul probošt. S tím je spojeno povolení nosit při slavnostních církevních příležitostech na žluto-bílé stuze náprsní kříž ve velikosti a formě křížů vratislavských kanovníků s obrazem vyjadřujícím titul farního kostela. (podtrhl aut.)

Ať jsou tyto pocty jak radostí farníků, tak pobídkou farářů k věrné vytrvalosti v milostiplné práci pro blaho národa a vlasti.“³

Poté první jesenický probošt Engelbert Neugebauer vysvětil pamětní desku umístěnou ve vchodu do kostela. Plocha desky o rozměrech 90 x 150 cm ze středně zrnitého supíkovického mramoru s hnědofialovým nádechem⁴ je půlena postavou sv. Hedviky, patronky Slezska, s modelem kostela v levici. Vlevo čteme 12 řádkový nápis:

Ich erteile der/ Pfarrkirche Freiwaldau/ den kirchlichen Rang einer/ Propsteikirche./ Erzbischof von Breslau/ Kardinal Dr. Adolf Bertram./ Gegeben zu Breslau am Fron-/ leichnamsfeste den 11. Juni 1936/ Zurbleibenden Erinnerung/ an die feier der Erhebung/ unserer Pfarrkirche zur/ Propsteikirche. Der erste/, který pokračuje vpravo: Propst Engelb. Neugebauer/ wurde am 22 März 1937/ im Beisein des fürsterz-/ bischöfl. Vertret Prälaten/ Dr. Franz Onderek, des/ Hochmeisters des Deutsch-/ ordens Robert Schälzky/ im Freudenthal, des Dom-/ kapitulars Dr. Josef/ Negwer in Breslau und/ unter großer Anteilnahme/ von Geistlichen und Volk/ feierlich uingeführt.

Pamětní deska byla zhotovena ve Státní odborné škole pro zpracování kamene v Supíkovících, graficky ji navrhl prof. Kytka.⁵

Kříž kroměřížské kapituly (foto autor)

ným vavřínovým věncem. Revers je stejný, jen do zlatého vypouklého středového medailonu jsou vyryty iniciály SR. Mezi hroty horního ramena je vsazeno pevné ouško s otočným čepem pro závěsný kruh. Kříž je zavěšen na 88 cm dlouhém mosazném řetězu.

Na první pohled je patrná disproporce mezi zněním listiny a samotným křížem. Ten však nepožívalo vratislavské arcibiskupství, ale propoštu jej věnovaly místní dámy, jak dokládá pamětní listina občanů města.⁷ Kříž zhotovil z darovaných zlatých a stříbrných šperků zlatník Rudolf Beege, jenž měl svůj obchod na Schillerstrasse (dnešní Školní ul.). Vzhledem k tomu, že nemáme k dispozici žádnou fotografii propošta Neugebauera s křížem, vznikají tak určité pochybnosti nad pravostí kříže deponovaného na faře. Ten totiž můžeme jednoznačně určit jako kříž kolegiální kapituly u sv. Mořice v Kroměříži - s postavou sv. Mořice negroidního typu⁸ a monogramem římského císaře Františka II. Kříž kroměřížské kapituly, založený roku 1794, musel být za dobu své existence časem doplňován,⁹ proto na rozdíl od jesenického exempláře známe starší náhrdelní kříže kvalitně smaltované.¹⁰ Rovněž řetěz, který v rozporu se stanovami nahradil stuhu, je záležitostí spíše druhé poloviny 20. století.

Původní jesenický proboštský kříž musel nést symbol Nanebevzetí Panny Marie, jemuž je kostel zasvěcen. Je tedy zcela prokázáno, že došlo k záměně propoštského kříže za moderní výrobek kroměřížské kapitulního kříže ku neprospěchu jesenické farnosti.

POZNÁMKY

1. ZUBER, Rudolf: Z dějin jesenické farnosti I XXVIII. *Communio*, měsíčník jesenické farnosti 1991-1993.
2. Die neue Propstei Freiwalddau. *Das Volk* 2. 4. 1937, s. 6.
3. Převzato z: *Kronika farnosti Frývaldov 1937-1946* (český překlad). SOKA Jeseník, fond Farní úřad Jeseník.
4. Podle sdělení dr. J. Hauka z VMJ je to dáno příměsí flogopitu, tj. hnědofialového druhu slidy.
5. Die neue Propstei Freiwalddau. *Das Volk* 2. 4. 1937, s. 6.
6. Viz pozvánka na oslavy. SOKA Jeseník, fond Farní úřad Jeseník, prozatímní inv.č. 322.
7. SOKA Jeseník, fond Farní úřad Jeseník, prozatímní inv.č. 215a. Listinu vlastnoručně podepsalo 20 občanů, mj. i zlatník Beege. V přílohách k nedochované německé kronice za rok 1937 je jednoznačně uvedeno, že kříž byl nově zhotoven.
8. RAVIK, Slavomír: O světcích a patronech. Praha 2006, s. 416-418.
9. BURIAN, Václav: Náhrdelní znamení kolegiální kapituly u sv. Mořice v Kroměříži. *Vlastivědný věstník moravský* 1997/1, s. 31-34.
10. Viz též ALEXY, Zdenko, G.: *Ehrenzeichen der Kapitel in Vormals Habsburgischen Ländern*. Wien-Köln-Weimar 1996, s. 94. Děkuji PhDr. Karlu Müllerovi, řediteli ZAO, za zapůjčení vzácné knihy.

Hlavní část oslav následovala o velikonočním pondělí 29. března.⁶ V deset hodin dopoledne směřoval do kostela slavnostní průvod, v jeho čele šli již na desce zvěčnění vysocí církevní hodnostáři Dr. František Onderek, arcibiskupský komisař, velmistr řádu Německých rytířů Robert Schälzky a vratislavský dómský kanovník Dr. Josef Negwer. Po kázání, jež měl profesor vidnavského duchovního semináře Dr. Otto, posvětil komisař Onderek proboštský kříž a předal ho propoštu Neugebauerovi. Pak následovala slavnostní mše, kterou koncelebroval kanovník Negwer. Celou slavnost uzavřela podvečerní akademie v Hedvičině sále.

Vraťme se však k proboštskému kříži, který se dodnes zachoval na farním úřadě v Jeseníku. Jde o stříbrný (punc 800), silně zclacený maltézský kříž o rozměrech 57 x 57 mm, s mírně vypouklými šrafovanými rameny pod světle průhledným červeným lakem, rámovanými provazcem. V úžlabích kříže je vložen oválný zclacený vavřínový věnec s červenými kuličkami pokrytý bezbarvým lakem. Ve středu oválného medailonu o rozměrech 23 x 20 mm je zahroubené zlaté pole, v němž se nachází zlatá, černě patinovaná postava světce s praporem a štítem. Medailon je obtočen zlatým provazcem a stylizova-

STRESZCZENIE

Krzyż proboszcza z Jeseníka?

Kardynał Adolf Bertram podniósł 11 VI 1936 r. kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny do rangi świątyni dekanalnej. W niedzielę wielkanocną 28 III 1937 r. odczytano w kościele dekret arcybiskupa, który postanawiał, że jego proboszcz może nosić na żółto-białej wstędze krzyż, przypominający formą krzyże wrocławskich kanoników, z obrazem Matki Boskiej. Krzyż ze złota wykonał złotnik z Jeseníka Rudolf Beege. Według zachowanego dokumentu pochodził on z daru miejscowych wiernych. Na probostwie w Jeseníku znajduje się dziś inny, nowoczesny, tylko pozłacany krzyż kapituły kolegiackiej św. Maurycego w Kromieryżu.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kreuz eines Freiwaldauer Propstes?

Kardinal Adolf Bertram erhob am 11. Juni 1936 die Pfarrkirche zur Himmelfahrt der Jungfrau Maria in Frývaldov zur Propsteikirche. In der Osterwoche des 28. März 1937 wurde in der Kirche eine Urkunde des Erzbischofs verlesen, in der es hieß, dass der Propst auf einem gelb-weißem Band ein Kreuz, in der Form ähnlich den Kreuzen der Breslauer Kanoniker, mit dem Bild der Jungfrau Maria tragen dürfe. Das Kreuz aus Gold stellte der Frývaldover Goldschmied Rudolf Beege aus den Geschenken von örtlichen Gläubigen her, wie die Widmungsurkunde ausweist. Im Pfarramt in Jeseník befindet sich jedoch heute ein anderes, modernes, nur vergoldetes Kreuz des Kollegiums-kapitels St. Moritz in Kroměříž.

K NEJSTARŠÍ FÁZI VÝSTAVBY HŘBITOVNÍHO KOSTELA V JAVORNÍKU-VSI

PhDr. Milena Filipová, Vlastivědné muzeum v Šumperku

Kostelík v Javorníku - Vsi náleží do velké skupiny jednoduchých středověkých venkovských kostelů, jichž je na území okolo Javorníka, Nisy, Otmuchova i hlouběji do území polského Slezska velký počet. Kostely byly budovány v období kolonizace kraje, od první poloviny 12. století do konce 13. století, od románských staveb přes stavby přechodného období až ke kostelům gotickým.¹ Řada z nich se dochovala dodnes, byl s četnými pozdějšími dostavbami. Se vši pravděpodobností se jednalo většinou o vlastnické kostely drobné šlechty, která je budovala v centru propůjčených území, poblíž svého vlastního sídla.² Některé z těchto kostelů byly samostatně opevněny, předpokládá se však, že i četné další byly opevněny v rámci vlastního šlechtického sídla.

Vývoj šel od staveb drobných kostelíků s apsidou, zaklenutým kněžištěm a malou plochostropou lodí, ke kostelům s přímým závěrem zaklenutého kněžiště, později s trojboce a posléze pětiboce uzavřeným kněžištěm. Některé z kostelů byly přestavovány ještě ve 13. století, především ty nejstarší, z nichž se mnohé nevyhnuly poničení při tatarském vpádu do Slezska v roce 1241. A nešlo pouze o Tatary. Kostely mohly zasáhnout mnohdy i krvavé spory mezi knížetem a biskupem o výkon soudní moci v kraji, táhnoucí se od 30. do 60. let 13. století.

Kostelík sv. Kříže a sv. Heleny a Barbory v Javorníku je zatím uváděn někde uprostřed zmíněné vývojové řady. Přes četné pozdější stavební zásahy je na území bývalého jesenického okresu nejlépe dochovanou stavbou ze 13. století. Jeho založení je zpravidla kladeno do 60. let 13. století, bližší okolnosti jeho vzniku však nejsou známy. Vzhledem k tomu, že leží v oblasti s hustou farní sítí, kde ve 13. století připadalo na jednu farnost méně než obvyklých 50 lánů, dá se předpokládat vznik farnosti, který je zpravidla vázán na založení kostela, již před tzv. velkou kolonizací, to je před rokem 1241.³ Toto časnější datování je možné přijmout pro stavbu javornického kostela i na základě vyhodnocení dochovaných architektonických článků a stavebních detailů. Nepřináší však žádné konkrétní datum, ale pouze zjištění, že výstavba kostela probíhala patrně ve dvou fázích, z nichž ta starší mohla proběhnout i řadu let před rokem 1260.

Inspirací pro stavitele venkovských kostelů byly stavby cisterciáků. Jednoduché, masivní, s klenbami na těžkých žebrech a s kamennými portály vstupů. Takový je i javornický hřbitovní kostel s mírně obdélným zaklenutým kněžištěm a plochostropou lodí. V kněžišti je jedno pole, bohužel, již mladší křížové klenby, která doseďá v rozích nad čtyři kamenné přípory. Neporušeny zůstaly pouze dvě přípory, jejichž hlavice nesou atributy evangelistů Marka a Matouše. Další dvě přípory z větší části zanikly, patrně po zřícení původní klenby. Jejich torza jsou vklíněna do dvou protilehlých nároží ve směru tlaku padajících klenebních žebor, která zde původně nepochybně existovala (obdobně jako v Bernarticích.). Přípory jsou ze slezského hrubozrnného mramoru, v současné době jsou přetřeny novějšími ličkami. Ze stejného materiálu je i malý portálek z kněžiště do sakristie a malý portál vstupu do kněžiště v jižní stěně. Vchod je jak do lodí, tak do kněžiště z jižní strany, v obou případech kamennými portály. Oba jsou reprezentanty přechodného stylu mezi románským a gotickým slohem. Jsou to nevýznamnější architektonické články, které mohou datovat vznik stavby. Mramorový portál vstupu do kněžiště s průběžným zalomeným prutem a s prstencem v místě hlavice je typově mladší než těžký žulový ústupkový portál hlavního vstupu a je doložen v polovině 13. století na více stavbách v okolí. Oba dva portály jsou druhotně osazeny. Jednotný materiál architektonických článků malého portálu a kněžiště dává možnost předpokládat, že jsou součástí časově starší samostatné fáze stavby, fáze, kdy byl kostelík soukromou stavbou při tvrzi, stojící v jeho bezprostřední blízkosti.⁴ Doposud není dostatečně objasněna situace před východní silně narušenou zdí kněžiště, kde je prokázána vně stavby pod terénem jakási destrukce, a kde je možné předpokládat existenci apsidy. Tu podporuje i asymetricky umístěný otvor na půdě ve východním štítě nad kněžištěm, patrně průchod do půdy apsidy, dnes zazděný, a četné dilatační spáry podél okna ve východní stěně kněžiště. Pro samostatnou dřívější fázi - apsidu jako místo celebrování mše a nynější kněžiště ve funkci lodí - mluví zjevně i až dodatečně vytvoření vítězného oblouku a spolu s ním i přetažení následně postavených zdí kostelní lodi přes vnější obvodové zdivo kněžiště. Pro toto je jediný důvod, suplovat opěrný pilíř v místě, kde byla vytvořena nová klenba - vítězný oblouk. Z výše uvedeného vyplývá, že kostel mohl původně existovat jen jako malá sakrální stavba, kterou bylo nutné rozšířit po prudkém nárůstu obyvatel, způsobeném mohutnou kolonizační vlnou po roce 1241.⁵

Jak ale vysvětlit formu velkého, typově staršího portálu hlavního vstupu v později postavené lodi? Nejspíše

Hlavní vstupní portál kostela sv. Kříže, foto P. Kašparová

jako anachronismus. Portál je až na náběžní štítky archivoly replikou západního portálu cisterciáckého kostela v Rudách Ratibořských, který byl dokončen r. 1258. Byl-li pozván k dostavbě lodi kostela v 60. letech 13. století někdo z huti, která stavěla v Rudách, bylo přenesení stejného prvku na javornickou stavbu nejjednodušším efektním řešením. Lodi byla postavena plochostropá, snad s bedněním stropu. Stávající úprava s průvlakem a podpůrným sloupem je patrně renesančního původu, vznikla jako bezpečnostní pojistka pod konstrukcí sanktusníkové vížky zároveň s renesančním krovem nad lodí. Západní průčelí lodi je novodobé, z roku 1901, včetně rosety v jeho štítě. Dalšími zajímavostmi a stavebními anomálií je v kostele celá řada a lze s nimi projít pohnutou historií stavby až do dneška. To ale již není již záměrem tohoto příspěvku.

V posledních letech se kostelu věnuje stálá pozornost. Vlastník, římskokatolická církev, hledá možnosti zvelebení kostela, a to jak vlastními silami, tak za podpory Města Javorníku využíváním grantových titulů i další pomoci. V roce 2002-2004 bylo provedeno restaurování obou portálů i jejich dveří.⁶ V roce 2004 byl proveden průzkum vnitřních omítek a na veškerém středověkém zdivu byly zjištěny celoplošné středověké malby. Sondáž zatím neumožnila přesnější datování, ale je nepochybné, že v případě obnovy půjde doposud o nejrozsáhlejší odkryv středověkých maleb na Jesenicku. Z průzkumu vyplývá, že jejich rekonstrukce je možná.⁷ V letech 2006-2007 provedla firma Arstav sanaci krovů a výměnu krytiny. V rámci přípravy této akce byl proveden dendrochronologický průzkum, který datoval stáří dřeva na konstrukci krovu do let 1629-1631.⁸

Kostel by se mohl stát po restaurování maleb, venkovních omítek a obnově dlažeb další významnou památkou na Jesenicku, srovnatelnou svou historickou hodnotou a kulturním významem s nedalekým zámek Ján-ský Vrch v Javorníku.

Hlavice přípor s atributy Evangelistů, foto J. Mašek

POZNÁMKY

1. M. KORNECKI se ve studii K problematice venkovského kostelního stavitelství na Opolsku ve 13. století (Biuletyn historii sztuki, XXVIII, Warszawa 1966) zabývá vývojem zdejších venkovských staveb, které dělí do časově následných skupin podle jejich stavebních proměn. Blíže rozvedeno i pro území Jesenicka, viz FILIPOVÁ, M.: Hřbitovní kostel ze 13. století v Javorníku-Vsi. Severní Morava, sv. 44, 1982, s. 11-18. Zde i další prameny a literatura.
2. Mezi nimi jsou ale také i knížecí a biskupská založení.
3. ZUBER, R.: Osídlení Jesenicka do počátku 15. století. Opava 1972.
4. V 80. letech 20. století prováděl Z. Brachtl archeologický výzkum zaniklé tvrže ležící asi 80 m jihovýchodně od kostela. Zajistil geofyzikální měření i při východní a západní zdi kostela, protože jeho výzkum tvrže vykazoval až pozdější středověké nálezy, které badatele v souvislosti vztahu vzniku tvrže a kostela neuspokojily. Další destrukce, patrně kamenného materiálu, zjištěné pod terénem i za západní zdí stavby zůstaly zatím nevysvětleny.
5. V případě existence apsidy by javornický hřbitovní kostel náležel do první skupiny dle dělení Korneckého. Pak by ovšem bylo zapotřebí věnovat pozornost tomu, zda jde v případě této skupiny skutečně o stavební typ - absida, kněžiště, loď - nebo o dostavby lodí ke starším malým svatyním.
6. Oprava portálů 2002 - Bohumil Teplý, oprava dveří 2002-2004 - Jakub Gajda.
7. Restaurátorský průzkum omítek - Romana Balcarová.
8. Dendrologické datování - Tomáš Kyncl.

STRESZCZENIE

Najstarsza faza budowy kościoła cmentarnego w Javorníku-Vsi

Zapoznanie z wiejskim kościołem z XIII w. w Javorníku-Vsi i jego miejscem wśród wiejskich świątyń z tego okresu w okolicach Otmuchowa i Nysy. Zwrócenie uwagi na prawdopodobnie dwie fazy budowy kościoła: apsydy i obecnie prezbiterium jako nawa pierwotnej świątyni powstało przed 1260 r., a następnie wzniesiono dzisiejszą nawę po 1260 r. Przypomnienie najważniejszych prac konserwatorskich po 2000 r.

ZUSAMMENFASSUNG

Zur ältesten Phase der Errichtung einer Begräbniskirche in Jauernig-Dorf

Ein sich Bekanntmachen mit der Dorfkirche aus dem 13. Jahrhundert in Jauernig-Dorf und deren Einordnung unter den Dorfkirchen jener Zeit in den Regionen Freiwaldau und Otmuchau sowie in der Umgebung von Neisse. Hinweis auf die Wahrscheinlichkeit von zwei Phasen des Kirchenbaus, mit einer Apside und einem bestehenden Chor als Schiff bereits vor dem Jahre 1260 und mit dem Bau des heutigen Kirchenschiffs nach diesem Jahre. Erwähnt werden die bedeutendsten Restaurierungsbemühungen am Bauwerk nach dem Jahre 2000.

POZNÁMKA K INSPIRAČNÍM ZDROJŮM OBRAZU PANNA MARIA POMOCNÁ ZLATOHOŘSKÁ

Vladislav Bakončík, Opava

Článek o vzniku a historii poutního místa Panna Maria Pomocná u Zlatých Hor¹ zaujal hodně čtenářů a vyvolal živý zájem o toto téma. To je důvodem k uvedení dalších informací, v původním článku jen velmi stručně zmíněných. Dávají konkrétní představu o jedné z mnoha cest rekatolizace po tridentském koncilu - uctívání Panny Marie - a to na příkladu využití obrazu Lucase Cranacha st. Madona s dítětem.

Malíř Lucas Cranach starší, přítel Martina Luthera, vytvořil tento obraz ve Wittenbergu pravděpodobně po roce 1537. Cranach stál na straně reformace (není ale bez zajímavosti, že pro své katolické zákazníky i nadále maloval tradiční obrazy) a obraz je v souladu s Lutherovým smýšlením - žádná odcizená zobrazování svatých, ale lidí ze skutečného života, Marie ne jako královna nebes, nýbrž z lidu, bez svatozáře, bez hvězd a bez oblaků. Obraz byl určen pro kostel Sv. Kříže v Drážďanech, ale pro nepřátelský postoj reformace vůči obrazům skončil buď hned po dokončení, nebo brzy poté v drážďanské dvorní obrazárně saských kurfiřtů.

K tomuto Cranachovu obrazu uvedme alespoň několik základních informací. Cranach vytvořil 120 obrazů Panny Marie, ale pouze jeden obraz, který reprezentuje typ Panny Marie Pomocné. Od církevního koncilu v Efezu (roku 431) vedlo požadované obligatorní vyobrazení Matky Boží ve spojení s jejím Synem k řadě ikonografických prototypů, které byly dále předávány až do doby, v níž Cranach maloval svůj obraz. S každým z nich byla přitom svázána teologická výpověď o jeho myšlenkové podstatě. Cranachův obraz představuje Boží Dítě hledající pomoc v náručí Panny Marie a jeho konfigurace vychází z prototypu nazvaného „Eleúsa“ - Matka Boží Soustrastná, Slitovnice a souvisí i s významy prototypu „Glykofilúsa“ - Panna Maria Sladce Milující² či „Palagonitissa“, s nímž se setkáváme zejména v ruském umění a v Itálii jako s jedním z projevů byzantských tradic.³ Cranachovou zásluhou je, že zdařile kromě jiného obohatil zmíněné prototypy o lidskou stránku vztahu mezi dítětem a matkou, něžnost a náklonnost. I díky tomu se lidé mohli vnitřně ztotožnit s obrazem a jeho výpovědí. Obraz se tak za daných historických okolností stal základem, na němž byl vybudován kult Panny Marie Pomocné.

Při diplomatickém jednání v Drážďanech roku 1611 obdržel arcivévoda Leopold (V), pasovský a štrasburský biskup, od saského kurfiřta darem Cranachův obraz, který nechal umístit ve dvorní kapli své pasovské biskupské rezidence. Leopold se stal prvním uctívatelem tohoto obrazu a nazýval jej „Maria Auxiliatrix“ - tedy „Maria Helferin“ („Maria Pomocná/Pomocnice“).⁴ Biskup Leopold byl jako druhý syn arcivévody Karla Štýrského (prvním synem byl pozdější císař Ferdinand II.) určen ke stavu duchovnímu. Na jedné straně byl stejně jako jeho otec přísně katolického smýšlení, ale na straně druhé byl ke stavu duchovnímu málo povolán. Neměl ani kněžské, ani biskupské svěcení, takže nemohl vykonávat církevní obřady. Ty ve své funkci biskupského administrátora vykonával svobodný pán Marquard von Schwendi. Leopoldovo úsilí bylo cíleno k tomu, aby se zbavil svých nepohodlných duchovních hodností a namísto nich získal samostatné světské panství. Velmi klikatou cestou⁵ však dosáhl jen toho, že se stal díky svému bratrovi císaři Ferdinandu II. nejdříve místodržícím (1619) a posléze v roce 1625 zemským knížetem v Tyrolsku. Poté Leopold složil všechna svá duchovní obřadí a roku 1626 se oženil se svolením papeže s vévodkyní Claudií Medicejskou. Již jako místodržící se zřejmě přemístil v roce 1619 na knížecí dvůr v tyrolském Innsbrucku, kam vzal i Cranachův obraz, který byl v průběhu hrozících nebezpečí třicetileté války častěji vystavován ve zdejší farní kostele sv. Jakuba a občany Innsbrucku velmi uctíván.

O trvalé umístění v tomto kostele (je zde do dnešních dnů) se postaral až v roce 1650 jeho syn, arcivévoda Ferdinand Karel, který obraz kostelu věnoval s tím, že jako dík za ukončení třicetileté války a odvrácení ohrožení Švédy chce umožnit trvalé veřejné uctívání obrazu. V kostele sv. Jakuba byla pro obraz nejdříve zřízena vlastní boční kaple, ale poněvadž davy věřících rostly, byl v roce 1713 obraz umístěn uprostřed hlavního oltáře. Kostel se tak stal nejvýznamnějším milostným místem Tyrolska a přilehlých území.⁶ Uvádí se, že u „Maria Hilf“ hledaly útočiště šestinedělky, mezi jinými asi o sto let později císařovna Marie Terezie, která zde obětovala zlatou figurku svého prvorozeného syna Josefa II., která vážila tolik jako dítě.

Za biskupa Leopolda V. se Pasov stal centrem katolické reformy, tedy protireformace této oblasti. V roce 1612 povolal do Pasova jezuitu, kteří z jezuitského gymnázia ovládli vládnoucí vrstvu pasovského měšťanstva,

Lucas Cranach st.: Obraz Madona s dítětem, po r. 1537, Innsbruck, dům sv. Jakuba (reprofoto)

Milostný obraz PMP Zlatohorská, 1718, Zlaté Hory, farní kostel Nanebevzetí Panny Marie (reprofoto)

stejně jako duchovní a šlechtu v západní části pasovského biskupství. S jezuity přišlo do Pasova i uctívání Panny Marie, které bylo součástí jezuitské zbožnosti a také něčím významnějším než dosavadní tradiční mariánská modlitba. V roce 1615 přivedl do prvního kláštera v Innstadtu (předměstí Pasova) Marquard von Schwendi kapucíny, kteří se k uctívání Panny Marie rovněž hlásili.

Svobodný pán Marquard von Schwendi náležel již od roku 1594 k pasovské dómové kapitule. Jeho rod byl v těch dobách věrnou oporou císařského domu. Proto také byl Marquard administrátorem pasovského biskupství, členem kapitul v Salcburku, Augsburgu a Regensburgu a roku 1612 se stal děkanem pasovské kapituly. Před přesídlením biskupa Leopolda V. do Innsbrucku nechal roku 1618 zhotovit dvě volné kopie Cranachova obrazu. Jedna kopie, určená pro osobní potřebu Marquarda, se nacházela v jeho pracovně (a po jeho smrti v domovském kostele rodu Schwendi), druhou pak umístil do dřevěné kaple v zahradě zv. Innbruckmeister-Garten na úpatí návrší Schulerbergu, zvedajícího se od řeky Inn v již zmíněném Innstadtu. Touto kaplí připravil veřejné uctívání obrazu a podpořil je sdělením o svých opakovaných vizích procesí s Matkou Boží, která směřují na návrší Schulerberg. Poté následovalo přemístění kaple s obrazem nahoru na návrší, kde veřejné uctívání obrazu pokračovalo.

Velký nával věřících ke kapli na návrší a Marquardovy další vize Marie vedly samozřejmě v krátké době k tomu, že rozhodl o stavbě poutního komplexu s kostelem a klášterem na tomto místě, které dostalo název Maria-hilfberg. Stavba započatá roku 1624 byla ukončena vysvěcením kostela roku 1627 a v následujících letech bylo ještě okolí doplněno dalšími stavbami potřebnými k provozu poutního místa a úpravy završeny v roce 1630 stavbou hospice kapucínů. Uveďme jen stručně, že jinak prosté stavby nastupujícího baroka jsou s velkou citlivostí usazeny do terénu a působí malebným dojmem. Již na dokončenou stavbu kostela navazoval čilý poutní ruch v péči kapucínů, jimž Marquard v roce 1631 poutní místo zcela světil.⁷

Podpora šíření úcty k Panně Marii Pomocné byla všestranná. O roli jezuitského řádu jsme se již velmi stručně zmínili. Kapucíni se rovněž snažili šířit úctu k Panně Marii Pomocné nejen svou péčí o nové poutní místo, ale zejména využitím Bratrstev Panny Marie Pomocné (první bylo založeno roku 1627 v Pasově). Tato bratrstva a arcibratrstva byla postupně zřizována na řadě míst.⁸ Během několika desetiletí se tak uctívání Panny Marie Pomocné rozšířilo po celé střední a jihovýchodní Evropě a bylo podporováno nejrůznějšími cestami. Panna Maria Pomocná byla i ochránkyní dunajských plavců a lodníků, ochránkyní proti moru, atd. Zřetelná byla i podpora papežova, bez níž by například zřejmě nebylo možné téměř okamžité korunování obrazu Panny Marie Pomocné v nově postaveném poutním kostele v Pasově.

Velkou podporu demonstroval i císařský dvůr. Císař Leopold I. věnoval již v letech 1667 a 1668 pasovské Panně Marii Pomocné bohaté votivní dary. V roce 1676 pak rozhodl, že svatba s jeho třetí ženou Eleonorou Magdalenou von Pfalz-Neuburg se bude konat v Pasově a při této příležitosti několikrát putoval vzhůru k milostnému obrazu se vším císařským ceremoniálem a pompou. Jako dík věnoval poutnímu kostelu dodnes dochovaný cenný stříbrný „císařský lustr“, který byl zavěšen před milostným obrazem. V roce 1683 císař Leopold I. uprchnul se svým dvorem do Pasova před tureckými vojsky obléhajícími Vídeň a odtud v červenci a srpnu organizoval osvobození Vídně. I v tomto období spolu se svou ženou Eleonorou téměř denně putovali „nahoru“ k milostnému obrazu, aby zde vyprosili osvobození země od Turků. Papežský legát Marco d'Aviano, pověřený organizováním křesťanského vojska, vydal pro den rozhodující bitvy bojové heslo „Maria Hilf!“ („Maria, pomoz!“) a časně ráno před bitvou sloužil mši k úctě Panny Marie. Není divu, že vítězství císařských vojsk nad Turky 12. září 1683 bylo připisováno přímluvě Panny Marie Pomocné a papež Inocenc XI. ustanovil tento den jako Svátek jména Marie. A také je pochopitelné, že přišel čas postavit i ve Vídni kostel ke cti Panny Marie Pomocné jako dík za záchranu hlavního města císařství a říše před tureckým nebezpečím. Nechali jej v letech 1686-1689 postavit císař Leopold I. a kníže Paul Esterházy. Je třeba ještě dodat, že poutní kostel Maria Hilf ve Vídni byl také navštěvován poutníky z našich zemí a významně přispěl k šíření úcty k Panně Marii Pomocné v českých zemích.

Tím dosáhlo uctívání „Mariahilf“ svého vrcholu a pouti na řadu vzniklých a vznikajících poutních míst „Mariahilf“ (Innsbruck, Amber, Mnichov, Vídeň, atd.) přetrvaly asi do poloviny 18. století. Uvádí se, že jen v německy mluvících alpských zemích vzniklo více než 500 sekundárních poutních míst „Mariahilf“.

Připomeňme, že první obraz Panna Maria Pomocná Zlatohorská je z roku 1718.⁹ V té době již byla v českých zemích i ve Slezsku řada kostelů s devočními obrazy Panny Marie Pomocné,¹⁰ poutních kostelů a poutních kaplí. Nelze je zde vyjmenovávat, pro Slezsko přináší rozsáhlou informaci o motivu Panny Marie Pomocné ve zdejších malířství 18. století M. Schenková,¹¹ a to včetně míst, na nichž se obrazy Panny Marie Pomocné nacházely nebo jsou uchovávány. Uveďme ještě, že poutní místo Panna Maria Pomocná u Zlatých Hor nebylo prvním v této oblasti. Tím byl Uhlířský vrch u Bruntálu, na němž byla již v roce 1653 vybudována dřevěná kaple a následně i zděný kostel, s obrazem z doby kolem roku 1654. O šíření kultu Panny Marie Pomocné ve Slezsku se nepochybně významně zasloužil nástupce pasovského biskupa Leopolda V., arcibiskup Leopold Wilhelm, který byl v letech 1656-1662 současně také vratislavským biskupem.¹²

Oba zlatohorské obrazy (z roku 1718 a z roku 1811) se však od ostatních obrazů z této oblasti výrazně odlišují tím, že kromě korunek na hlavách Marie a malého Ježíše je Marie oděna do korunovačního pláště. Schenková uvádí, že původní obraz „... ukazuje ve srovnání a pasovskou předlohou odlišnosti ve formaci tváří a snahu autora o vlastní pojetí. Nápadný je tmavý inkarnát postav, který jako by vzdáleně napovídal na typ Czestochowské Madony. Malbu překrývá stříbrná pozlacená aplikace šatu a korunky posazené kameny, tmavé pozadí zdobí kovové hvězdy.“¹³ Druhý obraz se pak od prvního liší korunkami, vzory korunovačního pláště a nalezneme zde i další výrazné odlišnosti v symbolice obou obrazů. Poněvadž obrazy vznikly s časovým odstupem téměř jednoho sta let, nemůže jít o díla téhož autora a druhý obraz je zřejmě verzí obrazu prvního a oba jsou přitom již značně vzdáleny původnímu obrazu Lucase Cranacha st., respektive jeho pasovské kopii. I na druhém obrazu malbu překrývá stříbrná pozlacená aplikace šatu a korunky posazené kameny, atd.

Je řada důvodů předpokládat, že již Dorota Weissová objednala u prudnického malíře Simona Schwarzera kopii pasovského obrazu, pokud nešlo přímo o přání jejího otce Martina Tannheisera, poněvadž jej údajně objednala „podle údajů, které jí sdělil otec“. Ten měl bezpochyby možnost navštívit za svého života poutní místo na Uhlířském vrchu u Bruntálu. Uvádí se, že zhotovení obrazu bylo S. Schwarzerem čtyři roky odkládáno, a to až do příchodu neznámého malířského pomocníka, který obraz zhotovil a opět odešel. Prvotní inspiraci vzniku poutního místa Panna Maria Pomocná u Zlatých Hor však musíme zřejmě hledat v Pasově.

POZNÁMKY

1. BAKONČÍK, Vladislav: Poutní místo Panna Maria Pomocná u Zlatých Hor. In: Vlastivědné listy, /2006/2, s. 7-12. Tam je též uvedena další literatura k tématu.
2. ŠTAJNOCHR, V.: Panna Maria Dívotvůrkyně. Slovacké muzeum v Uherském Hradišti 2000.
3. SCHENKOVÁ, Marie: Motiv P Marie Pomocné ve slezském malířství 18. století. In: Časopis Slezského muzea, Série B, 407 / 1991, s.247-251.
4. HARTINGER, Walter: Mariahilf ob Passau. Volkskundliche Untersuchung der Passauer Wallfahrt und der Mariahilf-Verehrung im deutschsprachigen Raum. Verlag des Vereins für Ostbairische Heimatforschung, Passau 1985.
5. Leží na ní záměr stát se nástupcem Rudolfa II. v Čechách a také císařem, v roce 1611 pak neúspěšný pokus opanovat vojensky Čechy, kdy spoléhal na přízeň španělského dvora i papeže, jejichž přáním byl silný katolický panovník ve střední Evropě, atd.
6. Wallfahrtskirche Mariahilf ob Passau, Kunstverlag PEDA, Passau 2003.
7. Viz <http://www.mariahilf-passau.de/>, <http://web.utanet.at/pfarre-sulz/gnadenbild.html>. Autor děkuje P Mirko Legawieci z konventu paulínů v Pasově (Paulinenkonvent Mariahilf, Passau) za laskavé poskytnutí fotografií a informací o historii tohoto poutního místa.
8. V roce 1719 vzniklo také Arcibratrstvo v Praze při kostele Panny Marie Sněžné.
9. LEVERS-ORTNER, Rosalinde: Die Geschichte zum Bild „Maria Hilf“. In: Zuckmantler Heimatbrief, Folge 152, Dezember 2006.
10. Tj. s obrazy, kterým bylo liturgicky uděleno „posvátné znamení“ buďto zasvěcením-dedikací, nebo žehnáním-benedikcí.
11. SCHENKOVÁ, opak. cit.
12. NOWACK, Alfons: Schlesische Wallfahrtsorte älterer und neuerer Zeit im Erzbistum Breslau. Frankes Verlag und Druckerei, Otto Borgmeyer, Breslau 1937.
13. SCHENKOVÁ, opak. cit., s. 249.

STRESZCZENIE

Uwagi do źródeł inspiracji obrazu Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych ze Złatych Hor

Obraz Łukasza Cranacha starszego z 1537 r. przedstawia Dzieciątko Jezus szukające pomocy w ramionach Matki Boskiej. W 1611 r. stał się on własnością biskupa pasawskiego arcyksięcia Leopolda i był przedmiotem kultu, który rozszerzał się do połowy XVIII w. Wśród kilkuset miejsc pielgrzymkowych Mariahilf znajdują się także Złate Hory. Pierwszy obraz w tym miejscu pochodzi z 1718 r. i jest dziełem nieznanego pomocnika malarza S. Schwarzer z Prudnika. Drugi obraz pochodzi z 1811 r. i jest wersją pierwszego. Oba są bardzo odległe od pierwotnego dzieła Łukasza Cranacha.

ZUSAMMENFASSUNG

Anmerkung zu den Inspirationsquellen des Bildes der Jungfrau Mariahilf in Zlaté Hory

Ein Bild des Lukas Cranach des Älteren aus dem Jahre 1537 stellt das Gotteskind, Hilfe auf dem Arm der Jungfrau Maria suchend, dar. Im Jahre 1611 fand es das Interesse des Passauer Bischofs, des Erzherzogs Leopold und wurde zur Grundlage, auf dem der Kult um die Jungfrau Mariahilf aufgebaut wurde, der sich bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts ausbreitete. Zu den einigen Hundert Wallfahrtsorten „Mariahilf“ gehört auch Zlaté Hory. Das erste Bild der Zuckmanteler Jungfrau Mariahilf stammt aus dem Jahre 1718, gemalt hat es ein Malergehilfe beim Maler S. Schwarzer in Neustadt. Das zweite aus dem Jahre 1813 ist eine Version des ersten Bildes und beide entfernen sich schon recht weit vom ursprünglichen Bild des L. Cranach.

FARÁŘ ANTON JOHANN SCHWEIDLER Z DOLNÍHO DOMAŠOVA

MVDr. Jaroslav Knoz, Bělá pod Pradědem

P. Anton Schweidler (reprofoto)

Při příležitosti VII. svatováclavského semináře, věnovaného církevním dějinám na Jesenicku, bych se chtěl v krátkosti zmínit o nejvýznamnějším administrátorovi farnosti V Dolním Domašově, o faráři, osvícenci a novátoru Antonu Schweidlerovi.

Pocházel z Dolní Lipové (nar. 17. 12. 1890) a byl pokrevně spřízněn s prelátem Josefem Neugebauerem, biskupským komisařem a městským farářem z Jeseníku. Jeho švagrem byl významný církevní malíř a restaurátor Alois Bauch z Vidnavy. Po absolvování katolického gymnázia ve Vidnavě nastoupil do kněžského semináře ve stejném městě. Po ukončení studia byl vysvěcen na kněze a dne 15. července 1917 absolvoval svou primici v kostele v Dolní Lipové. Mše se zúčastnila i tamější rodačka Rosa Fietzová (1905-1937), pozdější řádová sestra školských sester Dr. Klara Fietz z Graz-Eggenbergu.

Svou krátkou životní dráhu započal A. Schweidler jako kaplan u faráře Franze Böseho v Dolním Domašově. Odtud byl postupně přeřazen na farnosti v Bernarticích, Mikulovicích, Javorníku, Bílé Vodě a Kobylé nad Vidnavkou, aby 1. března 1927 nastoupil jako administrátor opět v Dolním Domašově. Zde se cítil nejlépe, miloval okolní hory a lesy, které mu dodávaly dostatek síly a potřebnou energii.

Dne 11. září 1927 slavnostně vysvětil nově postavenou kapli na Vřesové studánce, kterou postavil hornodomašovský stolař Pompe. Sám Schweidler věnoval kapli obraz sv. Anny a sv. Magdalény, jehož autorem byl malíř a restaurátor Alois Bauch. Věhlasný poutní kostelíček vydržel až do léta 1946, kdy jej na svátek sv. Anny zapálil blesk a zcela vyhořel.

Farář Schweidler byl mužem pokrokového ducha a velkým novátorem. Pokoušel se např. pěstovat i nové odrůdy rostlin. Už v roce 1928 vlastnil jako první osadník rádio a pořádal veřejná obecní vysílání. S fotoaparátem navštěvoval krásnou jesenickou přírodu, která ho natolik okouzila. K vyjížděním používal vlastní velomobil, na němž byl schopen absolvovat i daleké výpravy. Z jeho pozůstalosti se zachovalo i několik desítek dobových fotografií, které si ukládal v rodinném albu.

Ve veřejném životě byl Antonu velmi aktivní. Kromě bohaté pastorační činnosti byl členem mnoha veřejných spolků. S láskou hrál i divadlo, byl autorem mnoha divadelních her a komedií, v nichž si dokonce zahrál i hlavní roli. Byl divadlu též mecenášem, část svých financí daroval na jeho provoz (pořízení kostýmů, kulisy apod.). Psal také lyrické básně a příležitostně i maloval.

Společně s učitelem Uvírou založil roku 1928 v hostinci Rudolf (dnes Lama) obecní muzeum. Toto schráňovalo historické předměty, knihy a písemné dokumenty, jakož i neživé přírodniny. Součástí sbírky byly i archeologické nálezy z výkopů na adolfovické tvrzi. Při svých oblíbených kázáních nabádal farníky, aby svými dary podporovali rozšiřování muzea. Velkolepý kulturní stánek přežil celou 2. světovou válku bez úhony tak, aby byl po osvobození rozkraden a totálně zničen.

Velkou oblibu si farář Schweidler získal u farníků organizací letních mariánských poutí na Vřesovou studánku, jakož i výletů na Maria Hilf u Zlatých Hor a do Králik. Na Farním kopci nechal zbudovat boudu a kříž, u něhož pořádal při příležitosti svátků světců bohaté programy. Byl oblíben i u obecní chudiny. Před vánocemi a jinými svátky organizoval sbírky potravin, oblečení a obuvi, z nichž pak rozdával žebrákům. Nejedna dívka i po něm slastně pokukovala, protože byl fešný mladík.

Anton Schweidler zemřel uprostřed svých započatých plánů 28. května 1933 na otravu krve. Byl pochován na dolnodomašovském hřbitově vedle faráře Ferdinanda Robela. Jeho nástupcem se stal farář Franz Schreiber, který však slávy ani věhlasu svého předchůdce nikdy nedosáhl.

STRESZCZENIE

Ksiądz Anton Johann Schweidler z Dolnego Domašova

Ksiądz A. J. Schweidler, pochodzący z Dolní Lipovéj, był wikarym w kilku parafiach na Jesenícku, do momentu, gdy w 1927 r. został administratorem w Dolnym Domašovie. Oprócz działalności duszpasterskiej zorganizował teatr amatorski, pielgrzymki na Vřesovą studánku i prowadził pracę charytatywną. W 1928 r. był współzałożycielem muzeum we wsi. Zmarł nieoczekiwanie w 1933 r. pozostawiając wiele niedokończonych prac.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Pfarrer Anton Johann Schweidler aus Dolní Domašov

Der Priester A. J. Schweidler, ein Landsmann aus Dolní Lipová (Nieder Lindewiese), durchlief als Kaplan mehrere Pfarreien des Jeseníker Gebietes, bis er im Jahre 1927 als Administrator nach Dolní Domašov (Nieder Thomasdorf) kam. Neben einer reichen Pastoral-tätigkeit spielte er u. a. im Jägertheater, organisierte Marienwallfahrten zur Vřesová studánka (Heidebrünnel) und widmete sich der karitativen Arbeit. Im Jahre 1928 war er Mitbegründer des Gemeindemuseums. Er verstarb unerwartet inmitten vieler begonnener Pläne im Jahre 1933.

FILOSOFICKO-TEOLOGICKÁ VYSOKÁ ŠKOLA A KNĚŽSKÝ SEMINÁŘ VE VIDNAVĚ V LETECH 1899-1945

Dr. Josef G. Stanzel, Bergisch Gladbach

Založení a výstavba školy

Zde ve Vidnavě, v bývalém kněžském semináři v našem bezprostředním sousedství, se konala před 100 lety dne 16. října 1899 pamětihodná konference: vratislavský kníže biskup kardinál Georg Kopp pozval na první konferenci nově jmenované profesory filosoficko-teologické vysoké školy s kněžským seminářem, který sám založil. Příštího dne, 17. října, otevřel kardinál nové učiliště slavnostní bohoslužbou a slavnostním aktem za přítomnosti špiček státních a církevních institucí.

Vysoká škola a kněžský seminář byly určeny pro vědecké a pastorální vzdělávání katolických kněží v rakouské a později československé části biskupství vratislavského, tj. v našem Slezsku, což je v zásadě dnešní okres Jeseník - včetně moravské enklávy Osoblahy a těšínského vévodství, od slezské Ostravy přes Těšín až k okraji Beskyd, až k Bělé.

Proč k tomu došlo právě ve Vidnavě - jež byla tehdy jako nyní malým městečkem v extrémní okrajové a hraniční poloze, daleko od jakéhokoli politicko-kulturního, církevního a hospodářského centra - k založení takového vzdělávacího ústavu na úrovni vědeckých vysokých škol, když nadto při vratislavské univerzitě existovala teologická fakulta a velký kněžský seminář. K předběžnému porozumění je žádoucí několik krátkých orientačních poukazů na historické pozadí. Jak známo, dobyl pruský král Friedrich II. před 250 lety ve slezských válkách větší část Slezska a anektoval je. Rakouské císařovně Marie Terezii zbyl po roce 1742 jen okrajový pruh, pozdější rakouské Slezsko. Větší část tohoto rakouského Slezska spadala církevně pod vratislavské biskupství: jižní část nízkého knížectví, tj. v podstatě politický okres Jeseník s panstvím Albrechtice, jakož i celé vévodství těšínské. Mezi oběma ležela oblast kolem Krnova a Opavy náležející k biskupství olomouckému. Jesenícko bylo čistě německé, zatímco v těšínském Slezsku žily rozdílně rozloženy polské, resp. české většiny - s malým německým podílem - nejsilněji zastoupeny v Bělé. Celkově to bylo kolem 400 000 katolíků, z toho zhruba 75 000 v části nízkého knížectví. Pro tuto oblast byl v roce 1771 zřízen vlastní církevní ústřední úřad, generální vikariát a jmenován generální vikář, který později (za kardinála Koppa) sídlil v Těšíně. Vratislavští studenti teologie studovali v Olomouci a byli ubytováni v tamějším kněžském semináři. Politicky velmi významné bylo, že vratislavský biskup měl až do konce 1. světové války křeslo a hlas v zemském sněmu rakouského Slezska v Opavě, jakož i v rakouské říšské radě ve Vídni, stejně tak byl členem rakouského episkopátu.

Nyní nazpět k výchozí otázce: proč právě v sice krásné, avšak malé a odlehlé Vidnavě? Ze studia aktů vyplývá následující. Kardinál po těžkých letech kulturního boje v Prusku institucionálně a osobně solidně uspořádal vratislavskou teologickou fakultu a kněžský seminář podle svých vědeckých a pastorálních představ. Byli povoláni renomovaní vědci a znovu získáno promoční právo. Jelikož se mu však nepodařilo dovést v rakouském episkopátu k úspěchu dlouho diskutovanou reformu teologických studií a bezúspěšná zůstala též jeho námaha učinit přítrž častým nářkům vratislavských studentů v Olomouci nad neuspokojivou studijní situací, rozhodl se zřídit pro své biskupské území v Rakousku (z pohledu z Vratislavi tedy v cizině) vlastní vzdělávací instituci podle vlastních vědeckých a pastorálních představ.

V důvěrném dopise známému vídeňskému církevnímu historikovi prof. Albertovi Ehrhardovi jmenuje další důvod: stěžoval si na velký nedostatek kněží v rakouské části biskupství. Nedostatek kněží mu dělal zejména starosti vzhledem k explozi sociální otázky v razantně rostoucích průmyslových centrech Slezska, spojené s rostoucí socialistickou, nábožensky nepřátelskou agitací a s přibývajícím národnostním napětím. Kardinál se domníval, že pouze s dostatečným počtem kněží, vědecky a pastorálně dobře vzdělaných, může církev uveřejněné problémy překonat. Pro takové vzdělání hledal vhodné místo a sice takové, které by skýtalo záruky pokud možno klidné studijní atmosféry. Posledně jmenovaným aspektem jsme se ocitli u Vidnavy. Myslitelnými místy byly přirozeně pochopitelně nejprve Opava a Těšín. Opava, ústřední místo a sídlo zemské vlády, však byla vyloučena, neboť město patřilo k biskupství olomouckému. Těšín opět se zdál z biskupského pohledu ležet příliš ve středu politického a národnostního napětí. Kardinál Kopp tam vybudoval svůj vlastní generální vikariát.

Rozhodly dvě další okolnosti: za prvé blízkost k městu Javorníku. Na zámku Jánský Vrch, současně druhým biskupským sídlem, dleli vratislavští biskupové každoročně 1-3 měsíce a v předpolí zámku, v Javorníku, byla centrální správa velkých biskupských statků; z jejich výnosů byly až do konce 2. světové války dalekosáhle

financovány vzdělávací ústavy celého biskupství, též vidnavské učiliště!

Další okolností byla podle mého názoru malá, ale důležitá náhoda. Biskup se dověděl, že městské zastupitelstvo ve Vidnavě finančně přepjalo své síly stavbou velkého gymnaziálního konviktu a chtělo, resp. muselo jej prodat. Město ho nabídlo knížecímu biskupovi, který to přivítal – jistě též s ohledem na kvetoucí gymnázium, přikoupil dodatečně pozemky a nechal celý komplex diecézním stavitelem účelově přestavět a na tehdejší poměry velkoryse, moderně a dobře vybavit včetně pozoruhodné, velké vědecké knihovny. Knihovna obsahovala v posledních letech přes 50.000 svazků. Ve Vidnavě bohužel již není.

V roce 1906 následovala ještě stavba vlastního gymnaziálního konviktu. Díky vlivnému postavení kardinála ve státu a v církvi šlo pak vše neobvykle rychle. Žádost rakouskému ministru kultu a vzdělávání z 3. května 1899 byla již 12. srpna 1899 schválena a 17. října mohl být zahájen, jak již bylo zmíněno, studijní provoz na vysoké škole s kněžským seminářem s kompletním profesorským kolegiem – to vše během pouhých pěti měsíců! Vzhledem k dnešním povolovacím řízením je to možné vzít na vědomí jen s podivem! Vratislavský knížecí biskup však též státu rychle povolení ulehčil tím, že převzal náklady za stavbu a vybavení. Stát převzal ze své strany, jako u jiných diecézních učebních zařízení, do svého rozpočtu pouze profesorská místa a jistý příspěvek pro studenty z náboženského fondu.

Vysoká škola a kněžský seminář započaly s pouhými 21 studenty: 4 Čechy, 9 Poláky a 8 Němci. Obřízné hledání vhodných profesorů vyústilo v sestavení následujícího kolegia:

Prof. ThDr. teologie *Rudolf Buchwald* z Münsterbergu, profesor pro oblast pastorální teologie a liturgiky; *P. Wenzeslau Titz SJ* (Societas Jesu), z Märzdorfu am Bober, prof. pastorální teologie; Prof. ThDr. *Johannes Nikel* ze Sohrau, prof. pro oblast exegeze Starého a Nového zákona a kulturních dějin; *P. Franz Ser. Klapuch SJ* z Palanky, prof. apologetiky a dogmatiky;

Prof. ThDr. *Leonhard Stampfl* ze St. Radegund, prof. církevního práva a církevních dějin; Prof. PhDr. *Franz Proksch*, laik a prof. na vidnavském gymnáziu, prof. filosofie a literárních dějin; Lic. Theol. *Karl Miketta* z Ratiboře, prof. hebrejštiny, homiletiky, katechetiky a patrologie.¹ S těmito sedmi profesory a 21 studenty práce začala. Prvním ředitelem jmenoval kardinál Rudolfa Buchwalda. Ředitel byl v personální unii rektorem vysoké školy a regentem kněžského semináře s gymnaziálním konviktem.

„Institut měl štěstí, že za doby 45 let své existence měl bez výjimky zdatné ředitele.“² Bylo jich pět: Rudolf Buchwald 1899-1905, 2. Leonhard Stampfl 1905-1925, 3. Josef Fischer 1925-1932, 4. Ludwig Wrzol 1933-1938 a 5. Paul Kirchner 1938-1945. Jejich osobními příběhy lze sepsat vědecké a politické dějiny celé instituce, což zde samozřejmě není možné, ani to nelze očekávat.

Následující půldruhé desetiletí až do vypuknutí první světové války bylo velkou dobou vidnavského semináře. Počet studentů rostl, tvořili dobré seminární společenství a učitelé se svým bádáním stávali známými ve vědeckém světě. Od roku 1906 až do války vycházela dokonce vlastní vědecká řada „Weidenauer Studie“. Povoláváním profesorů na jiná místa bylo ovšem nutné opětovně uzavírat mezery v učitelském sboru, což byla těžká úloha.

Vývoj do konce roku 1945

Od roku 1914 až do konce roku 1945 byla vidnavská vysoká škola v krátkém odstupu vždy konfrontována s těžkými, zčásti existenci ohrožujícími událostmi, politickými cézurami a zlomy. Mohu je naskicovat jen heslovitě.

1914:

Na jaře 1914 zemřel kardinál Kopp v Opavě a jeho nástupcem se stal hildesheimský biskup Adolf Bertram, téměř časově identicky s vypuknutím první světové války. Profesorské kolegium zůstalo stabilní, ale počet posluchačů klesal do roku 1918 na 9, z části budovy se stal lazaret.

1918:

Konec první světové války. Porážka Německa a Rakouska. Zánik c. k. monarchie, pařížské mírové smlouvy, vznik nových států, mj. též Československé republiky.

Západní část bývalého rakouského Slezska, k němuž patří i Jesenicko s městem Vidnavou, nyní leží na československém státním území, zůstalo však vratislavským biskupským územím. Východní část, východně od Olše, připadla Polsku, od roku 1925 náležela k novému polskému biskupství Katovice. Generální vikariát Těšín byl katovickým biskupem zrušen. Z dosavadních rakouských občanů se stali občané českoslovenští. Biskupské statky byly postaveny pod nucenou správu (jako ostanní menzální statky, resp. velký pozemkový majetek, jako kupř. olomoucké obroční statky), a měly být v rámci pozemkové reformy rozděleny.

1921:

Pražské ministerstvo školství nařídilo rozpuštění vysoké školy a semináře. Nejvyšší správní soud v Praze, kam se kardinál Bertram odvolal, v roce 1923 rozsudkem výnos anuloval pro jeho protiústavnost. Vidnavské gymnázium, významné pro teologický dorost, bylo však rozpuštěno.

Kardinál Bertram s profesory vidnavského semináře, 1935, foto Thomasberger (SOkA Jeseník)

1928:

V tzv. „modus vivendi“, smlouvou mezi československou vládou a Vatikánem bylo sjednáno přizpůsobení církevních hranic hranicím státním. Znamenalo to oddělení Vidnavy a celého okrsku od mateřského biskupství vratislavského - oblast náležela po staletí k biskupskému územnímu jádru - niskému knížectví. Následující politický vývoj zabránil ovšem realizaci smlouvy. Spojení s vratislavským biskupstvím přetrvalo až do roku 1977.

1938:

V rámci Mnichovské dohody připadly sudetoněmecké oblasti Německé říši, vpochoďovaly sem německé jednotky, paralelně k tomu obsadily polské jednotky českou oblast západně od Olše. Novou polsko-českou hranici tvořila přibližně Ostravica. Biskupství olomoucké bylo rozděleno, mnozí teologové již nemohli v Olomouci studovat. Tito a teologové Německého řádu byli přijati v nyní přeplněném vidnavském semináři. Někteří teologové z Polska obsazeného Zaolží nejprve nemohli ve studiích ve Vidnavě pokračovat.

Situace se ještě přiostrčila zřízením Protektorátu Čechy a Morava.

1939-40:

Začátek druhé světové války, porážka a obsazení Polska. V Krakově studující hornoslezští/katovičtí teologové stáli před zavřenou fakultou a uzavřeným seminářem. Největší skupina šla po dohodě s kardinálem Bertramem do Vidnavy, museli být ovšem vedeni jako Němci žijící mimo říšské území („Volksdeutsche“). Na rozdíl od dalších teologických učilišť nebylo vidnavské v rámci nacionálně socialistických opatření uzavřeno. Nucená registrace hornoslezských studentů z katovického biskupství v roce 1942 v tzv. „Volksliste“ bylo velkou zátěží jak pro studenty, tak pro jejich nadřízené, zejména pro katovického biskupa. Vysoká škola a seminář ve Vidnavě byli v roce 1940 užívány jako zajatecký tábor pro cca 1000 francouzských důstojníků, později jako lazaret. Studenti a docenti museli přejít do kláštera boromejek, který nacionálně socialistické úřady uzavřely již v roce 1939. Nájemní smlouva s wermachtem alespoň zabránila vícekrát hrozícímu zabavení stranickými instancemi.

1943:

Kardinálovi se dařilo získat od říšského ministerstva pro církevní záležitosti v Berlíně uznání vidnavského učiliště jako vědeckého německého učiliště podle ustanovení říšského konkordátu. To bylo důležité pro zachování a uznání studia - vynořil se problém prostoru, v němž se konkordát neuplatňoval.

1943/1944:

S oblastním branným komandem byly prodiskutovány plány k evakuaci vratislavské diecézní správy do Vidnavy, nebyly však uskutečněny.

Poznámky k vybraným národnostním problémům

Poté co byla soudním rozsudkem z roku 1923 další existence semináře předběžně zajištěna, mohla v relativně klidné atmosféře práce pokračovat. Později se objevily první útoky ve sdělovacích prostředcích, přibývalo jich ve 30. letech a zostřeně paralelně s převzetím moci Hitlerem v Německu. Tak byl v moravsko-slezském zemském sněmu napaden seminář kvůli údajným „germanizačním snahám a znevýhodňování českých studentů při zkouškách“.³ Zemský úřad v Brně zpochybnil státní spolehlivost tří polských a jednoho německého studenta a hrozil vyvozením důsledků. Vedení semináře bylo obviněno, že zanedbává českou státní myšlenku při výuce studentů, čímž byl napaden ředitel prof. Wrzol, jenž byl polské národnosti. Nabídl demisi, kterou jeho biskup nepřijal. Událost vyvolala dosti mnoho hluku. Intervence u úřadů v Praze a v Brně dokázaly obvinění vyvrátit, přičemž byl při uklidnění atmosféry nápomocen český vidnavský profesor František Onderek. Profesor církevního práva v semináři dr. Karl Harbich, napadený jako německý docent kvůli přednáškové činnosti, odstoupil v listopadu ze svého úřadu komisaře. Ten přešel na prof. Ondereka, který jej v roce 1938 opět vrátil Harbichovi, neboť pak nebyl opět on jako Čech příjemný nacionálně socialistické politice.

Situace na podzim 1938 a na jaře 1939 je zaznamenána do imatrikulační knihy vysoké školy: „Dne 6. října vtáhly do Vidnavy německé jednoty. Ve stejné době byla významná část dosavadního čsl. východního Slezska předána Polsku. Zhruba 45 procent olomoucké arcidiecéze patří nyní k Německu. Tak se rozptýlili naši dosavadní teologové. Osm z nich a jeden nově přijatý přešli do Olomouce, 10 do kněžského semináře do Krakova, tři vystoupili. O zbytku, ..., chybí v současnosti (25.11.1938) zpráva. Někteří jsou bezradní, neboť mají kvůli vlastní národnosti či státní příslušnosti potíže, či se jich obávají. Ve Vidnavě jich zůstává 8, k tomu 2 nově přijatí. Zato k nám přijde: 66 olomouckých alumnů, z Německého řádu 7.“⁴

Řediteli vysoké školy prof. Wrzolu se podařilo začlenit mnoho nových teologů do rytmu seminárního společenství. V prosinci 1938 však došlo k závažné události. Zde beru za podklad zveřejněné líčení prof. Kleineidama a potvrzující a doplňující ústní zprávu žel před několika týdny zesnulého pátera Antonína Harazina, generálního prefekta ve vidnavském semináři:

V předvečer lidového hlasování počátkem prosince přenášelo rádio řeč Adolfa Hitlera, které naslouchali němečtí teologové. Přeslechli přitom znamení k večerní modlitbě a nereagovali ani na spirituálovo napomenutí. Nakonec se objevil samotný ředitel Wrzol a za protestu teologů rozhlasový přijímač odnesl. Avšak vidnavské obyvatelstvo se o tom dovědělo a zazněla prudká kritika. To mohlo být nebezpečné vzhledem k nacionálně socialistickému, církvi nepřátelskému okolí a především vzhledem k právně a politicky nejisté situaci německých profesorů a studentů. Pomysleme jen na možné heslo: „Polský ředitel zakazuje německým studentům poslouchat vůdcovu řeč!“ Profesor Wrzol požádal o propuštění z úřadu ředitele, brzy rezignoval i na svou profesuru a vrátil se nazpět do vlasti. Jak známo, byl v roce 1940 zatčen a přišel o život v koncentračním táboře.

Za dané situace nejmenoval kardinál, jako to bylo jinak obvyklé, za ředitele služebně nejstaršího, totiž profesora Ondereka, nýbrž Paula Kirchnera, který se zjevně těšil neobvyklému uznání a oblibě. Na tomto místě budiž poznamenáno, že podle úsudku prof. Kleineidama se poslední německý starosta ve Vidnavě, i když byl pochopitelně začleněn do politického systému, choval vůči semináři vždy blahovolně a nikoli nedůvěřivě či nepřátelsky.

Druhý případ vznikl z podnětu katovických studentů, kteří přišli do Vidnavy mezi listopadem 1939 a lednem 1940 a sice jako Volksdeutsche („Němci žijící mimo říšské území“), což byla jediná přípustná cesta, ačkoli se jen jediný ze 40 otevřeně přihlásil jako Němec. Polsko bylo poraženo a obsazeno německými jednotkami, vzápětí začalo pronásledování a stíhání. Na tomto pozadí zorganizovala polská skupina studentů dne 3. května, jiné údaje mluví o 4. či 5. květnu, akademii na počest polského národního hrdiny sv. Stanislava, resp. Matky Boží, královny Polska, v sále semináře „s výrazně politickými akcenty“⁵ a polskými písněmi. Vedení vysoké školy se o tom dovědělo a všem zúčastněným odpovědným osobám bylo okamžitě jasné, jaké ohrožení existence domu polská upomínková oslava představovala. V rychlém bezprostředním rozhovoru s kardinálem Bertramem a katovickým biskupem Adamským se vedení semináře podařilo celou záležitost udržet „v zásuvce“ a „v domě“. Odpovědný „iniciátor“ opustil Vidnavu, mohl však v Salcburku dále studovat a být vysvěcen za kněze. Se zděšením pozorovali katovičtí teologové vážnost situace, když se dověděli, že prof. Wrzol byl ve stejném měsíci zatčen, dopraven do koncentračního tábora Dachau a nakonec do Gusenu, kde zemřel nemocný a zcela vyčerpaný již 30. září (jako 58-letý). Znovu pak, když byl jejich biskup v únoru 1941 vypovězen z katovického biskupství.

Poslední příklad. Titíž katovičtí teologové (těž ze Záolží) byli dopisem katovického generálního vikáře Strzyze z 26. února 1942 uvedeni do stavu čirého vzrušení. Byli vyzváni, aby se bezodkladně zapsali do Deut-

sche Volksliste s cílem dosáhnout německého státního občanství, které bylo předpokladem pro povolení působit jako kněz! Gauleiter Horního Slezska zveřejnil úřední poslední výzvu se stanovenou lhůtou k vyloučení ze semináře. Teologové museli vzít dopis na vědomí podpisem. Ze sedmi teologů ze Záolží vydalo šest požadované prohlášení, sedmý se prohlásil za Čecha. Rozhodovací proces byl těžký. Generální vikář a katovický biskup setrvali na svém požadavku. Nakonec se až na jednoho všichni do národní listiny zapsali. Tímto jediným byl synovec profesora Wrzola - Ludvík Wrzol junior byl propuštěn a stal se lesním dělníkem. Kardinál a vedení institutu mu vydali zvláštní povolení „*soukromě se připravovat v lese na examina a složit je ve Vidnavě. Úspěšně se to podařilo.*“⁶

O co šlo u této „národní listiny“? Konec konců o rozhodnutí či zvážení: musí, smí přiznání k vlastní národnosti ustoupit do pozadí, lze se ho vzdát, zapřít jej a tím eventuelně též lhát, ve prospěch možnosti, aby se jediný mohl stát knězem a být k dispozici lidem jako duchovní pastýř. Profesor Romuald Rak z Katovic, který tuto dobu sám zažil, podrobně analyzoval tuto problematiku a podle svého názoru přesvědčivě zodpověděl.⁷ Bohužel, pro zaneprázdnění jinými termíny nemá možnost být zde. Titul jeho zveřejněného šetření zní ve smyslu: církev ve službách člověka /pro člověka - bylo by třeba dodat/ a nikoli přednostně pro národ, ani pro vlastní národ. Při povinnosti k pravdě je třeba mít na paměti situaci formovanou donucením, pronásledováním a utlačováním.

Zánik vidnavské vysoké školy a vratislavského arcibiskupského kněžského semináře

Studium pokračovalo navzdory rostoucímu neklidu, blížící se frontě a prostorům přeplněným uprchlíky. V lednu 1945 přišli do Vidnavy poslední ve Vratislavi studující teologové, tři invalidní vojáci a žasli nad zdejší, z jejich hlediska klidnou situací. Jeden z nich, Anton Thiel, byl posledním knězem vysvěceným těžce nemocným kardinálem Bertramem a sice 17. března na zámku Jánský Vrch. Podařilo se mu ještě proniknout frontovými liniemi do jeho hornoslezské vlasti a oslavit tam první tiché obětování při mši.⁸ Jelikož byli němečtí studenti povoláni k branné službě, žili nakonec v semináři jen čeští a několik málo katovických studentů: „*Byl zde pouze jeden německý teolog, Franz Schacht. Byl to 'polodárlec' narozený v Berlíně. Kardinál Bertram měl odvahu přijmout jej ve Vidnavě, jelikož mu byl uzavřen přístup na každou univerzitu. Studoval několik semestrů, dokud nebyl 16. října 1943 odvelen k organizaci Todt a u tohoto stavebního druhu vojska přestál válku.*“⁹ Po válce promoval, emigroval do USA a stal se profesorem. Dosud žije.

Ještě 15. února 1945 začal jako obvykle letní semestr. Teprve na slavnost sv. Josefa, dne 19. března 1945, na obvyklém počátku velikonočních prázdnin, udeřila hodina rozloučení: ve 3,30 hod v noci celebroid prof. Kleineidam mši na rozloučenou, v 5,35 hod teologové odjeli. V 8 hodin nařídily úřady evakuaci z Vidnavy, která však byla provedena jen částečně. 7. května opustil Vidnavu německý wehrmacht, poslední jednotky vyhodily příštího rána do povětří ještě mosty a muniční skladiště, rozmáhalo se plenění. Odpoledne 8. května, v den bezpodmínečné kapitulace, vtáhly bez boje do města sovětské jednotky. Čeští teologové pokračovali ve studiu v Olomouci, katovičtí v Krakově. Žádost několika olomouckých teologů, aby mohli dokončit studium ve Vidnavě, byla ostře odmítnuta s tím, že seminář již „*neexistuje*“.¹⁰

Dne 26. července začalo první tzv. „divoké vysídlení“.¹¹ Profesori a řádové sestry trpěli pleněním méně než jiní Němci. Neboť - jak oznamuje prof. Kleineidam podle vlastních zážitků - v červenci 1945 přišli někteří z dřívějších českých teologů z prázdnin bez pozvání nazpět do Vidnavy a obsadili vrátnici kněžského semináře. Poslali nazpět každého, kdo tam chtěl jako nepovolaný proniknout.¹² Dne 3. října 1945 byli odsunuti profesori dr. Paul Kirchner, dr. Richard Otto a dr. Erich Kleineidam s řádovými sestrami a spolu s ostatními Němci. Prof. Kirchner předal předtím řádně inventář učiliště prof. dr. Blokschovi, který zůstal ve Vidnavě, jako svému nástupci ve správě nemovitého majetku.

Dne 12. října 1946 musel Vidnavu opustit jako poslední německý profesor dr. Karl Harbich. Budova semináře s vedlejšími budovami a parkem byla zabavena československým státem a v průběhu minulých desetiletí využívána k různým účelům. Nezbyvá než doufat, že tyto budovy, svědkové krátké, vcelku však vydařené, příznačné dějinné epizody, budou moci být v souladu s vůlí zakladatele nadace dovedeny k adekvátnímu užívání.

Prof. dr. František Onderek byl již 21. června 1945 pověřen umírajícím kardinálem Bertramem církevní správou oblasti a vybaven „zvláštním pověřením“. Po kardinálově smrti obdržel od vratislavského kapitulárního vikáře dne 18. srpna 1945 plné moci generálního vikáře. Papež Pius XII. jej jmenoval 26. června 1947 apoštolským administrátorem a podřídil administraturu se sdílem v Těšíně bezprostředně Svaté stolici. Prelát Onderek zemřel 24. října 1962. Apoštolskou konstitucí z prosince 1977 byla oblast apoštolské administratury Těšín, která náležela téměř tisíc let k biskupství vratislavskému, přidružena k biskupství olomouckému. A nyní, od roku 1996, je tato oblast, a tím i Vidnava, součástí nové ostravské-opavské diecéze, s jejím prvním biskupem Františkem Václavem Lobkovicem.

Závěrem

Chtěl bych se připojit k úsudku zvláště kompetentního svědka: prof. dr. Ericha Kleineidama, posledního žijícího vidnavského vysokoškolského profesora a víceředitele.¹³ Jako 93 letý žije v Erfurtu. Ze zdravotních důvodů nemůže být zde, ale dle v těchto dnech myšlenkami ve Vidnavě a zdraví přirozeně své bývalé studenty. Profesor Kleineidam zveřejnil své vzpomínky na Vidnavu. Píše v nich: „*Kněžský seminář ve Vidnavě a filosoficko-teologická škola přetrvaly stěží půl století. Pro rakouskou, později československou část diecéze Vratislav byla existence vidnavského kněžského semináře velkým požehnáním ... Vidnava se stala duchovním centrem celého biskupství.*“ Vysoká škola a kněžský seminář „byly založeny v národnostně rozervané zemi, musely neustále trpět politickými zvraty, avšak dokázaly najít svou vlastní formu. Byly útočištěm míru právě v brutální době nacionálního socialismu. Vychovávaly své alumny ve věřící, přesvědčené kněze, kteří vycházeli jako duchovní pastýři s dobrým základem teologického vědění a se solidní zbožností. Církev byla v těchto oblastech ještě církví lidu a právě s tímto lidem udržovali takto vzdělaní kněží dobrý rodinný kontakt. Byli lidovými kněžími. Kněžský seminář a filosoficko-teologická vysoká škola splnily svou úlohu.“¹⁴

Zbývá přání a naděje, že instituce v níž bylo možné něco, v což se nikdo v okolí neodvážil ani doufat, zůstane živoucí historií v podvědomí přinejmenším třech participujících národů - jako znamení a pobídka - *quod deus bene vertat*.¹⁵

POZNÁMKY

1. KLEINEIDAM, Erich: Die Philosophisch-theologische Hochschule und das Priesterseminar zu Widenau, In: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, XII, Königstein 1993, s. 129.
2. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 129.
3. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 133.
4. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 134. Číslo se nadále navyšovalo. Většina byla Němců, také vícero Čechů, především z oblasti Opavy.
5. MYSZOR, Jerzy: Historia Diecezji Katowickiej. Katowice 1999, S. 184; též PAWLIK, Jerzy: Wspomnienia o Seminarium duchownym (Widnawa). In: Świat wewnętrznej dostojności, 1999, S. 22-43.
6. Kanonik Ludwik Wrzół žije a k mé velké radosti přislíbil, že na naše zasedání přijede. Snad se od něj samotného ještě něco dovíme o tomto dobrodružství a o ještě dobrodružnějších návštěvách ve Vidnavě za účelem zkoušek.
7. RAK, Romuald: Die deutsche Volksliste (1941) und ihre sittliche Beurteilung. Oberschles. Jahrb. 7, 1991, S. 223-230.
8. KLEINEIDAM, opak. cit., s. 144.
9. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 143.
10. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 167.
11. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 146.
12. KLEINEIDAM, tamtéž, s. 168.
13. Prof. Dr. Dr. h.c. Erich Kleineidam zemřel ve věku dožitých 100 let 21. 4. 2005. O něm viz: KRÖMER, Dietrich: Dem letzten lebenden Professor der Weidenauer Hochschule. Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse 58, 2004, s. 59. STANZEL, J. G.: Zum Gedenken Erich Kleineidam. Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse 59, 2005, s. 33-35.
14. KLEINEIDAM, opak. cit., s. 172.
15. Referát byl přednesen na regionálním semináři Návrat do dějin (Rückkehr in die Geschichte), který se konal v Jeseníku ve dnech 25. - 28. 10. 1999 ke 100. výročí vzniku filosoficko-teologické vysoké školy s kněžským seminářem ve Vidnavě. Bohužel ze semináře nikdy nevyšel proponovaný sborník. Bylo snahou redakce alespoň takto splatit část dluhu, který vůči veřejnosti organizátoři semináře dodnes mají.

STRESZCZENIE

Filozoficzno-Teologiczna Szkoła Wyższa i Seminarium Duchowne w Vidnavie w latach 1899-1945

Referat został wygłoszony na seminarium regionalnym Powrót do historii (Návrat do dějin, Rückkehr in die Geschichte), które odbyło się w Jeseníku w dniach 25-28 X 1999 r. z okazji 100. rocznicy powstania Filozoficzno-Teologicznej Szkoły Wyższej i Seminarium Duchownego w Vidnavie. Niestety, nigdy nie ukazał się planowany zbiór referatów. Publikując artykuł redakcja chce spłacić część długu, który wobec społeczeństwa mają do dziś organizatorzy seminarium. Autor naszkicował główne kierunki rozwoju szkoły i na podstawie wspomnień prof. dr. Ericha Kleineidama zajął się problemami narodowymi profesorów i studentów po przyłączeniu Sudetów do nazistowskich Niemiec.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Philosophisch-Theologische Hochschule und das Priesterseminar in Vidnava in den Jahren 1899 - 1945

Das Referat wurde auf dem Regionalseminar Návrat do dějin (Rückkehr in die Geschichte) vorgetragen, das in Jeseník in den Tagen des 25. - 28. 10. 1999 anlässlich des 100. Jahrestages der Entstehung der philosophisch-theologischen Hochschule mit einem Priesterseminar in Vidnava (Weidenau) stattfand. Leider erschien der angekündigte Sammelband über das Seminar nicht. Die Redaktion bemüht sich, wenigstens auf diese Weise einen Teil der Schuld abzutragen, die die Organisatoren des Seminars vor der Öffentlichkeit bis heute haben. Der Autor beleuchtete die Grundrichtungen der Entwicklung der Schule und widmete sich auf der Grundlage von Erinnerung von Prof. Erich Kleineidam insbesondere den Volksgruppenproblemen der Professoren und Studenten nach dem Anschluss der Sudeten an Nazi-Deutschland.

MINCOVÁNÍ NISKÉHO KNÍŽETE A VRATISLAVSKÉHO BISKUPA FILIPA GOTTHARDA SCHAFFGOTSCHÉ V ROCE 1748 V CUKMANTLU

Jaromír Indra

První zmínka o ražbách mincí biskupa Schaffgotsche v letech 1748 - 1753 údajně ve Vratislavi a v Cukmantlu (dnes Zlaté Hory) se objevuje v práci J. F. Joachima vydané v roce 1761 v Norimberku. Informace, které přináší, jsou však zcela nevěrohodné.¹ Další prací, přinášející i seznam mincí biskupa Schaffgotsche, je soupis slezských mincí a medailí vydaný v roce 1883 Saurmou-Jeltschem. Historií mincování biskupa jako knížete niského se zabývá Ferdinand Friedensburg v roce 1899, soupis mincí a jejich vyobrazení přináší však teprve práce F. Friedensburga a H. Seger z roku 1901.²

Novější zmínky o mincování biskupa Schaffgotsche uvádějí R. R. Franke v roce 1957, W. Baum v roce 1973 a podrobněji A. Ehrlich v roce 1981. Z česko-polské literatury se tímto tématem zabývají J. A. Swagrzyk v roce 1973, E. Kopickí v roce 1984 a J. Šmerda v roce 1984.³

Důležitým doplňkem díla F. Friedensburga a H. Seger o slezském mincovnictví z roku 1901 je kniha N. Jaschkeho a F. P. Maerckera z roku 1984, která uvádí přeražby biskupa Schaffgotsche, popsané již v roce 1973 W. Baumem a zmiňuje se také o měděném odražku dukátu z roku 1748.⁴ Samostatná souhrnná studie o mincování biskupa Schaffgotsche v letech 1748 - 1777 s popisem jednotlivých ražeb nebyla dosud publikována.

Rozdělením Slezska roku 1742 po první prusko-rakouské válce připadla větší část knížectví niského se sídlem vlády a mincovnou v Nise Prusku, menší část knížectví (Zlatohorsko, Javornicko a Jesenicko) s horním revírem zlatohorským zůstaly však české Koruně. Také knížectví opavské a krnovské ztratilo značná území ve prospěch Pruska, pouze knížectví těšínské zůstalo při českých zemích. Pro správu zbylé části českého Slezska byl zřízen v Opavě Královský úřad, který zahájil činnost v lednu 1743. Ještě téhož roku byl přejmenován na Královskou reprezentaci a komoru, podléhající přímo Vídni, která v roce 1763 dostala opět původní název Královský úřad. V jednotlivých knížectvích rakouské části Slezska byly zřízeny na úrovni krajských úřadů c. k. úřady zemských starších, podléhající přímo Královské reprezentaci a komoře v Opavě. Pro knížectví niské byl r. 1743 zřízen úřad zemského staršího ve Vidnavě. Na výslovnou žádost císařovny Marie Terezie byla vratislavským biskupem, který byl leníkem české Koruny, zřízena ve Vidnavě také zvláštní knížecí zemská vláda v čele se zemským hejtmanem, jejíž sídlo bylo později přeloženo do Javorníka.

Změna politické situace v zemi měla samozřejmě vliv i na církevní záležitosti. Do pruské okupace Slezska byl biskupský stolec ve Vratislavi obsazován svobodnými volbami dómské kapituly ve Vratislavi. Pruský král Friedrich II. ujistil r. 1742 katolickou církev ve Slezsku, že zachová status quo, což však bylo v rozporu s postavením pruského krále jako hlavy protestantské církve pruského státu, jímž usiloval být také v dobytém Slezsku. Aby si zajistil vliv na obsazení místa vratislavského biskupa, jmenoval Friedrich II. na konci r. 1742 jako koadjutora a nástupce 43 letého vratislavského biskupa a niského knížete Filipa hraběte ze Sinzendorfu teprve 26 letého Filipa Gottharda von Schaffgotsche.⁵ Na potvrzení, že status quo je jím dodržován a aby dal svému kandidátu právo kanonické oprávněnosti, pokusil se nejdříve dát zvolit Schaffgotsche dómskou kapitulou ve Vratislavi za koadjutora. Kapitula se však zdráhala. K právu volby potřebovala zmocnění od papeže, protože Schaffgotsch neměl ještě 30 let a navíc byl pro svůj necírkevní život pro kapitolu nepřijatelný. Volba se měla uskutečnit 15. března 1744, avšak papež Benedikt XIV. nevystavil pro Schaffgotsche breve. Prestižní situaci mezi králem a kapitulou vyřešil Friedrich II. počátkem r. 1744 povýšením Schaffgotsche do knížecího stavu a ustanovil jej z moci královské 4. března 1744 za koadjutora biskupa Sinzendorfa. Papež však neprovedl konfirmaci a zakázal kardinálu Sinzendorfovi vysvětit Schaffgotsche na biskupa. Dne 28. září 1747 kardinál Sinzendorf zemřel. Ještě téhož dne prosil Schaffgotsch krále Friedricha II. o biskupský stolec. Král 30. září 1747 rozhodl, aby byl Schaffgotsch dosazen do držby biskupských temporálií, církevní záležitosti měl převzít světitel biskup vratislavský. Slezský ministr von Münchov poslal kanovníkovi Bastianovi do Říma 15 - 20 tisíc říšských tolarů „ke korupci papežského dvora“, a papež byl ochoten provést kontrolu způsobu života Schaffgotschova, s čímž Friedrich II. souhlasil. Na základě kladné zprávy a přímluvy polského nuncia upustil papež od svých námitek a 5. března 1748 jmenoval Schaffgotsche biskupem, aniž se zmínil o jmenování králově. Dne 18. dubna 1748 potvrdil král kapitule právo volby biskupa a 1. května 1748 byl Schaffgotsch slavnostně vysvěcen.⁶

Nový biskup chtěl podle starého zvyku vratislavských biskupů a niských knížat, majitelů zlatohorského rudného revíru bohatého na zlato, kteří již od 16. století využívali mincovní a horní regal k ražbě zlatých a po-

zději i stříbrných mincí v knížecí mincovně v Nise, razit pro svou konsekraci obvyklé dukáty, potvrzující staré právo mincovního regálu. Friedensburg cituje Schaffgotschův dopis odeslaný z Otmuchova 15. dubna 1748, „že má být raženo z již dříve zaslanych dukátových razidel 100 kusů a z přiložených zlatníkových razidel 400 kusů, čím dříve, tím lépe, protože je chce použít při své konsekraci“.⁷ Dopis není adresován a neříká, kde má být ražba provedena. Friedensburg sám konstatuje, že po vtělení Slezska do Pruska nemůže být již řeč o nějakém mincovním právu vratislavského biskupa pro pruskou část Slezska. Otázku, kde tyto mince měly být a byly raženy, nechává nezodpovězenou. Vzhledem k rezoluci krále Friedricha II. z 8. ledna 1744, omezující výsostná práva slezských knížat, nebyla již ražba v Nise možná.⁸ Dopis biskupa byl se vši pravděpodobností zaslán knížecímu zemskému hejtmánovi do Nisy, který jediný mohl v tak krátké lhůtě zajistit ještě další ražbu konsekračních zlatníků (guldenů), kromě dukátů jejichž razidla byla již dříve mincovně v Cukmantlu dodána. Tuto domněnku potvrzují i nedávno nalezené archivní záznamy doplňující biskupovu korespondenci ve věci ražby konsekračních mincí. Již 16. dubna odpověděl vrchní komorní administrátor Adam Václav Keller na biskupův dopis odeslaný 15. dubna z Otmuchova s příkazem k ražbě 200 kusů dukátů a 400 kusů zlatníků v Cukmantlu. V dopise uvádí, že poté, co zaslal do Nisy kolký a nařídil, aby se v Cukmantlu narazilo 200 kusů dukátů, byla celá záležitost předána komornímu radovi F. von Pretznerovi s příkazem, aby se spolu se zámečnickem z mincovny (Münzschlosser) odebral do Cukmantlu a sdělil, v jakém stavu se tamní mincování nachází. Pretzner v dopise uvádí, že zatímco mincovna v Nise je umístěna v několika místnostech zámku, je nutné v Cukmantlu vše zařídit znova. Při návštěvě města prošel mnoho shořelých domů, pokud měly zachovány zdi. Uvedl, že zcela chybí přívod vody nezbytný pro provoz mincovního lisu (Streckwerk), když vybudování nového přívodu z mlýnské strouhy by bylo velice nákladné. Proto hledal jiné místo a našel zahradu i s potokem v ceně 248 zlatých a sdělil, že by bylo vhodné k postavení mincovny. Stavební rozpočet byl určen magistrátem na 90 zlatých. Protože zakoupení místa ke stavbě mincovny by zabralo mnoho času a stálo nemálo peněz a navíc v místě nebyl mincovní vardejn, domluvil se Pretzner již 15. dubna se zlatníky bratry Hartmannovými, že **mincovnu zřídí ve sklepení domu horního hejtmána v Cukmantlu, do něhož se dá dobře umístit ohniště i měch**. Kromě toho nařídil mincovnímu zámečnickovi, aby očistil mincovní nářadí, zapustil svěráky a zhotovil novou šmitnu (Schnittwerk) a vše připravil tak, aby se mohlo do 14 dnů začít s ražbou.

Ve svém dopise z 19. dubna 1748 sdělil Keller biskupovi, že obdržel od zlatníků bratrů Hartmannů a mincovního zámečnicka Fegeneye z Cukmantlu zprávu, že bez vodního kola nelze získat dostatečnou sílu k ražbě mincí, a tak bude nezbytné postavit v zahradě, jejíž koupě by stála 248 zlatých (jak bylo uvedeno v dopise z 16. dubna) mincovnu novou. Kromě toho bude zapotřebí přece jenom mít vyučeného a pod přísahou vzatého vardejna, který by rozuměl granulování a legování, aby legování feynu nebylo ke škodě biskupa. K ražbě zlatníků je nezbytné zajistit dostatečné množství 14ti lotového stříbra, aby se neopakoval případ z doby biskupa Františka Ludvíka, kdy zkušený vardejn přehlédnutím zapříčinil, že jeho ius scudendi monetam bylo v nebezpečí. Žádal proto o rychlou zprávu, jak se zařídit, když s ražbou mincí nelze začít bez zakoupení zahrady a postavení mincovny. Rovněž zdůraznil nutnost získání mincovního vardejna, případně souhlas s pověřením jednoho z bratrů Hartmannů. Pokud by se ražba mincí uskutečnila, i když by nebyly raženy 7 a 17 krejcarey, zůstalo by biskupovi alespoň právo ražby.

Události měly rychlý spád. Následující den, 20. dubna 1748, se vyjádřil Schaffgotsch ke zprávě ze 16. dubna. Schválil opatření učiněná pro ražbu 200 kusů dukátů a 400 kusů zlatníků, chybějící vodní kolo doporučil nahradit při ražbě střídajícími se osobami. Rovněž sdělil, že nechce stavět zvláštní mincovnu, protože kromě dukátů a zlatníků, z nichž nemá žádného užítu, nemůže razit další druhy mincí. Žádal urychlení ražby, aby na 1. května, v den jeho konsekrace, měl k dispozici aspoň 100 kusů dukátů a stejné množství zlatníků. Dále uvedl, že pokud jde o jakost mincovních kolků, není třeba mít obavy, protože medailér, který je zhotoví, jej ujistí, že vydrží. Pokud by přes všechnu snahu nemohly být mince do požadovaného data zhotoveny, uvedl, že by byl rád, kdyby byly k dispozici na 20. května, kdy přijme hold svých vazalů.

Poslední dopis je ze dne 21. dubna a je zřejmě odpovědí na Kellerovu zprávu z 19. dubna. Biskup jen krátce sdělil, že pro uvedené obtíže ražbu odvolává a žádá jen 20 kusů 5 dukátů, k níž je možné použít hotové razidlo. Osminásobný dukát, který dal razit jeho předchůdce, si nepřeje razit.⁹ Další podrobnosti o ražbě chybí. Z uvedené korespondence mezi biskupem a jeho úředníky je zjevný spěch, jaký provázel připravovanou ražbu mincí. Značné rozdíly jsou i v počtech požadovaných kusů mincí uváděných Friedensburgem a v nově nalezené korespondenci. Stříbrné zlatníky biskupa Schaffgotsche nebyly vůbec raženy, jejich razidla byla proto nepochybně použita k výjimečné ražbě malého počtu pětidukátů. Jaký byl skutečný počet vyražených dukátů, nevíme.¹⁰

Existenci dosud neznámé knížecí mincovny v Cukmantlu a ražbu mincí v roce 1748 rovněž potvrzuje nově nalezený, zcela neznámý archivní materiál Zemské vlády knížectví nížního na Jánském Vrchu a Královského úřadu v Opavě. Když se zpráva o zřízení mincovny a o ražbě mincí biskupem Schaffgotschem v Cukmantlu dostala prostřednictvím opavské Královské reprezentace a komory do Vídně, byl 11. ledna 1751 vydán příkaz k zabavení mincovny a odvezení mincovního zařízení do vídeňské mincovny. Dovídáme se o tom z dopisu

odeslaného 2. května 1751 z Vratislavi biskupem Schaffgotschem vratislavské dómské kapitule. Biskup kapitule oznamuje, že „zařízení mincovny z Cukmantlu, patřící k inventáři biskupství, bylo na rozkaz c.k. Královské reprezentace v Opavě zabaveno, aniž byl předtím obdržel interdictum de monetando“. Píše, že „odeslal císařovně ihned rozklad a doufá, že obdrží zpět aspoň mincovní instrumenta. Horní hejtman v Cukmantlu, který právě přijel do Vratislavi, mu však znovu potvrdil, že všechna mincovní instrumenta o váze 30 a více centnýřů byla 26. dubna 1751 v Cukmantlu skutečně odebrána a najatou fúrou odvezena do Vídně do c.k. mincovního úřadu. Poněvadž k tomu nedal žádné příčiny, považuje za nutné a na potvrzení svých práv, žádati znovu císařský dvůr o vrácení odebraných mincovních instrumentů a žádá, aby také vratislavská kapitula communicatio concilio učinila totéž a zaslala obdobné podání císařovně.“¹¹

Žádost však neměla žádný úspěch. Friedensburg cituje dopis biskupa ze dne 17. června 1751, v němž sděluje jednomu ze svých radů, že se dozvěděl, že císařovna nechce mu brát právo mincování, má však být natolik omezeno, že stejně jako biskup olomoucký má dát razit mince v císařských mincovnách v Praze nebo ve Vídni a to pouze dukáty nebo toлары.¹²

Protože zlato vytěžené ve zlatohorském revíru nebylo odváděno do císařské mincovny ve Vídni, nařídila císařovna Královské reprezentaci a komoře v Opavě vyšetřit stav dolování zlata a jiných kovů v dolech české části nízkého knížectví, patřících vratislavskému biskupství, druhy a množství těžby, kam a v jakém množství je odváděno. Niský starší ve Vidnavě E. Mükusch měl však při zjišťování skutečného stavu značné potíže. Úředníci těžířstva mu nechtěli sdělit přesné údaje o těžbě, výnosech, kam je zlato odváděno atd. Ve své zprávě do Opavy ze dne 21. listopadu 1751 podal však cenné údaje, které zjistil vyšetřováním.

„Těžba se nyní provádí v Obergrundu,“ píše Mükusch, „a to městy Cukmantlem, Frývaldovem a obcemi patřícími k těmto knížecím úřadům z prostředků kvartálně jimi skládaných peněžitých příspěvků (Zubuss). Biskupovi je odváděna pravidelně 1/12 vytěženého zlata a 1/15 vitriolu. Za každý dukát zlata čisté váhy, který je odebrán výlučně biskupem, jsou těžařům placeny 3 zlaté. Zemřelý biskup kardinál Sinzendorf dával razit před započatými válečnými nepokoji v roce 1740 v Nise dukáty z vytěženého cukmantelského zlata. Kam však nyní, po skončení válečných časů, je vytěžené zlato odváděno, není známo, protože jsem zjistil,“ píše Mükusch, **že pro ražbu dukátů provedenou po dvakráte v Cukmantlu vládnoucím biskupem byly směněny a spotřebovány holandské dukáty.** Z toho vyplývá, že zlato zaplacené za nynější vlády muselo zůstat v rukou biskupa, nebylo-li dodáno do císařské mincovny.“ Toto sdělení Mükuschovo je velmi důležité. **Potvrzuje ražbu dukátů a pětidukátů v Cukmantlu biskupem Schaffgotschem z vytěženého zlata a holandských dukátů, které byly použity vzhledem k malému množství zlata vytěženého z cukmantelských dolů. Současně potvrzuje ražbu dukátů biskupem Sinzendorffem v mincovně v Nise, a tím i její existenci před rokem 1740.**

Pro ověření údajů z literatury o ražbách biskupa Schaffgotsche a prověření archivních zpráv jsem provedl podrobný průzkum dochovaných ražeb mincí uložených ve všech významnějších státních muzeích v Evropě a USA. Zjištěné údaje o výskytu jednotlivých druhů mincí uvádím spolu s metrologickými údaji a inventárními čísly uložení.

Mincovna Zlaté Hory:

4 dukát 1748 bez značky

AVERS: Poprsí biskupa Schaffgotsche v mozetě s klopami se zavěšeným křížem vpravo, hlava pokryta kalotou. Po obvodu provazec.

Opis: PHIL • GOTTHARD • D : G • PR • DE • SCHAFFGOTSCH

REVERS: jako u č. 1. Po obvodu provazec.

Opis: EPISC • WRATISLA • PR • NISS • ET • DUX • GROTTKO • 17-48

Zjištěn jediný exemplář, vyobrazená a popsaná mince je uložena v British Museum v Londýně.

průměr	váha	hrana	inv.č.
35,5 mm	13,85 gr	vroubkovaná	C.3551

5 dukát 1748 bez značky

AVERS: Poprsí biskupa Schaffgotsche v mozetě s klopami se zavěšeným křížem vpravo, hlava pokryta kalotou. Po obvodu provazec.

Opis: PHIL • GOTTHARD • D : G • PR • DE • SCHAFFGOTSCH

REVERS: Štít dvakrát polcený a jednou dělený se středním štítkem, korunovaným knížecí čepicí. Střední štítek čtvrcený, v 1. a 4. (stříbrném) poli 3 (červené) kůly, ve 2. a 3.

(modrém) poli na (zeleném) trojvrší (zlatý) gryf, držící v předních prackách (stříbrný) kámen. Druhé a 5. pole štítu štípeno, ve 2. poli vpravo na (zlatém) poli (černá) orlice. Na štítě turnajská přilba s klenotem, který tvoří (bílá) ovečka, mající na krku na (červeném) obojku zavěšen (zlatý) zvoneček a stojící před (zeleným) stromem. Klenot není oddělen od přilby helmovní korunkou. Z přilby splývají (červeno-stříbrná) příkrývadla. Za štítem vpravo berla závětem dovnitř a mitra, vlevo knížecí čepice a meč. Vše spočívá na knížecím plášti s knížecí čepicí.

Po obvodu provazec.

Opis: EPISC • WRATISLA • PR • NISS • ET • DUX • GROTTKO • 17 - 48

Zjištěn jediný exemplář, vyobrazená a popsána mince je uložena v Kunsthistorisches Museum ve Vídni.

průměr	váha	hrana	inv.č.
35,0 mm	17,29 gr	vroubkovaná	4.110 b&

Dukát 1748 bez značky

AVERS: Poprsí biskupa Schaffgotsche v mozetě s klopami se zavěšeným křížem vpravo, hlava pokryta kalotou. Po obvodu provazec.

Opis: PHIL • GOTTHARD • D • G • PR • DE • SCHAFFGOTS

REVERS: jako u č. 1. Po obvodu provazec.

Opis: EPISC • WRATISLA • PR • NISS • ET • DUX • GROTTKO 17 - 48

Zjištěny dva exempláře. Vyobrazená a popsána mince je uložena v Kunsthistorisches Museum ve Vídni.

průměr	váha	hrana	inv.č.
22,8 mm	3,46 gr	vroubkovaná	11.381 a&

Poznámka: J. F. Joachim uvádí, že razidla pro ražby z roku 1748 zhotovil vratislavský medailér Johann Gottfried Held. Mince vyobrazená v knize Saurmy - Jeltsche má v opisu na aversu PRI • a na reversu GROTTKO •. Jedná se zřejmě o chybu v interpretaci opisu. Zjištěn rovněž odrazek dukátu v mědi - uveden v aukčním katalogu firmy Adolph E. Cahn - Auctions Katalog Nr. 73 ze dne 29. února 1932 Sammlung Löffler, pod č. 994.

Z Mükuschova dopisu se dále dovídáme, že „těžba rudy pozůstává z většího dílu ve zlatě, nemnoho stříbra, něco málo olova a dosti vydatně vitriolu, zatímco olovo se větším dílem opět spotřebuje při vytavení zlata. Těžba je pro nezkušenost a malý počet horníků velmi malá. Zlata se kvartálně vytěží jen asi 20 dukátů, stříbra méně. Od počátku roku 1752 doufají však těžiři, že při novém zařízení dolů vytěží mnohem více, protože důl je považován za bohatý. Nové zařízení dolů je budováno pod vedením zkušeného odborníka Eschlera, povoláného do Cukmantlu z uherských dolů ve Štiavici. Podle jeho zprávy se značná část vytěžené rudy, považované zdejšími horníky za obsahově nevalnou, odváží povozy do Banské Štiavnice. Z 50 odvezených centnýřů vytěžili tam více zlata, takže byla uhrazena nejen drahá doprava, ale i ostatní výlohy a ještě bylo hornímu těžiřstvu odevzdáno 36 zlatých čistého zisku.“ Protože si Mükusch stěžoval, že nemůže od horního těžiřstva zjistit přesné výtěžky, nebude-li k tomu Královskou reprezentací akordován, dostal již 5. listopadu 1751 plnou moc k předvolání horních úřadů a provedení všech kontrol pro zjištění žádaných údajů. Po kontrole předložených účtů vedoucího účtárny Heissiga a výkazů vrchního šichtmistra Nitmanna sdělil Mükusch ve své zprávě 27. listopadu 1751 do Opavy, že z kontroly účtů za rok 1745 zjistil, že bylo vytěženo 104 a 1/2 dukátů zlata, jež byly dodány do knížecího duchovního úřadu v Nise, za dukát zapláceno po 3 zlatých, za prodaný vitriol získáno 86 zlatých 52 krejcarů. Proti tomu bylo

na práce a jiné výlohy vynaloženo 606 zlatých. Z účtů za biskupa Schaffgotsche bylo zjištěno, že v roce 1750 bylo vytěženo 143 a 7/8 dukátů, které i s výtěžkem letošního roku budou odevzdány zdejšímu knížecímu zemskému hejtmánovi von Postovi. Za zlato a vitriol bylo získáno 642 zlatých, vydání však činila 2674 zlatých, tj. o 2032 zlatých více, což Heissig vysvětlil budováním nové tavírny a jiných zařízení, daných do provozu. Podle vyjádření banskoštiavnického horního mistra Eschlera jsou cukmantelské doly na výnos a kvalitu rudy stejné jako svatomichalská štola ve Štiavici. Výtěžek byl dosud proto tak málo vydatný, že dolování se omezovalo jen na vymývání korpórního zlata a větší, minerální část zůstala nepovšimnuta, protože pro jeho vytěžení nebylo k dispozici žádné zařízení. Po napomenutí ujistil šichtmistr i účetní, že vytěžené zlato bude příště dodáváno do císařské mincovny ve Vídni.¹³

Po prozkoumání zpráv o dolování na Zlatohorsku navrholo v roce 1751 dvorské kolegium c.k. mincovního úřadu ve Vídni císařovně, aby biskupovi nebylo dále dovoleno brání 1/12 zlata jako robotní dávky, ani aby mu nebyl povolen výkup zlata váhy dukátu za 3 zlaté, protože to poškozuje erár, zasahuje do regálních práv panovníka a je proti ustanovení platného horního řádu pro království české. Podle toho náleží panovníkovi brát dvacátý díl a též tolik biskupovi za jeho ochranu horního řádu. Na povznesení a zlepšení těžby bylo kolegiem císařovně doporučeno, aby zprostita biskupa na dobu tří let od odvádění dvacetiny výtěžku a aby mu za dukát amalgamovaného a vytaveného zlata bylo mincovním úřadem placeno 3 zlaté a 15 krejcarů. Císařovna reskriptem z 11. března 1752 nařídila, aby k rozsouzení sporu s biskupem byly použity c.k. mincovní regalia a český horní řád. Napřed však měl být ve věci brání 1/12 zlata a výkupu dukátu za 3 zlaté vyslechnut biskup, zda jeho domnělá práva jsou fundována, aby si císařovna nepřisvojila, co by právně patřilo biskupovi. Biskup však nedovedl prokázat, jak přišel k oprávnění žádat a brát z cukmantelských dolů robotní dávku a veškeré vytěžené zlato. Ve své odpovědi z 29. června 1752 přešel zcela všechny otázky a uvedl jen, že doly nejsou žádné nové zařízení, ale existují od starodávna a biskupové dostali k nim zemská privilegia panovníka, jež mnohokrát byla již prokázána a odvolával se na privilegium císaře Ferdinanda I., jež však nemohl prokázat. Císařovna proto schválila dřívější návrh kolegia a reskriptem z 8. září 1752 rozhodla, aby biskupovi bylo brání 1/12 vytěženého zlata a jeho výkup zastaven a aby se řídil starým rudolfínským řádem z roku 1577 a narovnáním, učiněným se stavy českého království z roku 1575, jímž se mají řídit všechna horní těžištva. Na základě reskriptu císařovny nařídila pak Královská reprezentace v Opavě dne 7. října 1752, že od 1. listopadu 1752 nesmí být výtěžek zlata odevzdáván biskupovi, ale čas od času pouze c.k. mincovním úřadům, a že za dukát zlata má být placeno 3 zlaté a 15 krejcarů. Cukmantelské těžištvo bylo od 1. prosince 1752 zproštěno na tři roky od odvádění zeměpanské dávky 1/20 vytěženého zlata, biskupovi měla být odevzdávána jen 1/40 vytěženého zlata.¹⁴

Biskup se však nechtěl vzdát svých starých práv na vlastní mincovnu a ztráty větší části důchodů vratislavských biskupů, jež až dosud měli z cukmantelských dolů. Z dopisu adresovaného mu jeho právním zástupcem ve Vídni ze 14. ledna 1754, který je odpovědí na biskupův dopis ze dne 3. ledna 1754, se dovídáme, že biskupův zástupce podal ministrově Haugvicovi zprávu, že biskup chce k urychlení záležitostí, týkajících se knížecího biskupského regálu, vyslat do Vídně svého knížecího zemského hejtmána von Posta. Haugvic s návrhem souhlasil, upozornil však biskupa, že c.k. dvorské mincovní kolegium se nebude chtít odchýlit od principia, „poněvadž Vaše knížecí milost ve třetím místě chtěla v Cukmantlu mincovnu vlastní autoritou zříditi, aniž k tomu měla souhlas císařovny (eine Münzstatt propria autoritate aufrichten intendirt gehabt, ohne hierum den consens Ihro Mays. der Kaiserin zu haben), a že by nebyla žádná nejmenší napomenutí následovala, než že se tato instrumenta odtamtud odvezla, zvláště, kdyby Vaše milost by byla ražbu velkých mincovních druhů ve zdejší nebo pražské mincovně schválila.“¹⁵ Vše tedy záleželo na šikovném vedení případu svobodným pánem von Postem, jemuž pisatel sliboval ve všem podporu.

Veškeré snažení biskupa bylo však bez výsledku. Císařovna uznala jen mincovní právo vratislavského biskupa, nikoli však právo na vlastní mincovnu. Údajné privilegium císaře Ferdinanda I., dané biskupům vratislavským, i kdyby existovalo, nebylo potvrzeno pozdějšími panovníky a nebylo ani předloženo, i když všichni privilegiáti byli několikrát vyzváni, aby ve stanovené lhůtě sub poena nullitas je předložili k nejvyšší confirmaci.¹⁶ Nakonec biskup sám prosil, byly-li českým horním řádem zrušeny starší horní řády, že se mu chce podříditi. Podle tohoto řádu bylo zřízení mincoven při zlatých a stříbrných dolech dovoleno jen v tom případě, když těžba byla tak vydatná, že by pro ten případ tam panovník povolil razit vlastní minci. Pokud by však doly tolik nevynášely, aby mohla být v provozu vlastní mincovna, mělo být vytěžené zlato a stříbro dodáváno do nejbližší císařské mincovny a tam zmincováno.¹⁷

Biskup rozmrzelý všemi těmito opatřeními, jež znamenaly značné zkrácení jeho důchodů biskupství a stálými zásahy státu do svých práv, propustil r. 1754 jím ustanoveného direktora zlatohorského rudního revíru Jana Jakuba Eschlera, který vybudoval a zřídil na náklad biskupův při dolech tavírnu rud a zlepšil i jiná důlní zařízení. Biskup se vymluvil na značné náklady peněžní a na nedostatek peněz na další podnikání.

Po dočasném dobytí Vratislavi rakouskými vojsky za sedmileté války r. 1757 sloužil biskup Schaffgotsch slavné Te Deum na počest vítězství Rakušanů a uchýlil se pak do rakouského Slezska. Tím navždy ztratil přízeň

krále Friedricha II., který mu znemožnil další výkon biskupských práv a ustanovil mu koadjutora von Strachwitz. Když se pak Schaffgotsch v roce 1763 vrátil do pruského Slezska, byl internován v klášteře v Opoli.¹⁸ V dubnu 1766 z pruské internace uprchl do rakouského Slezska a usadil se trvale na Jánském Vrchu u Javorníka. Král Friedrich II. jmenoval von Strachwitz generálním vikářem pro pruskou část vratislavské diecéze, Schaffgotsch spravoval až do své smrti jen její rakouskou část.

Válečné události sedmileté války těžbu zlata v biskupských dolech na Zlatohorsku na řadu let omezily, a proto i výnos dolů byl malý. Teprve po skončení válek projevil stát opět velký zájem o obnovení těžby ve zlatohorském revíru. Byl proveden dalekosáhlý geologický průzkum celého revíru, stavu štol a zásob rud. Biskup Schaffgotsch, omezený jen na důchody z biskupských panství rakouské části nízkého knížectví (důchody pruské části nízkého knížectví nesměly být biskupovi vyplaceny), neprojevil však z obav vysokých finančních nákladů, jež by musel nést, zájem o rozsáhlejší důlní těžbu nabízenou mu ve spolupráci se státem.¹⁹ Pokračoval sice v dolování, ale spíše jen proto, aby udržel biskupství právo horního regálu.

Mincovní regál biskupův byl uznán, ražba zlatých a stříbrných mincí z cukmantelského zlata a stříbra byla však biskupovi povolena jen ve státních mincovnách. Ve vídeňské mincovně byly raženy mince v letech 1752, 1753, 1754 a 1770. Po přenesení razidel do Prahy v roce 1771 byly ve zdejší mincovně raženy mince v letech 1773, 1774 a 1777. Přeložení ražby mincí biskupa Schaffgotsche z Vídně do Prahy potvrzují také dochované výkazy zlata vytěženého v dolech zlatohorského revíru, odváděného každoročně do císařských mincoven, a to v letech 1753 - 1771 do Vídně a od roku 1771 do roku 1784 do Prahy.²⁰

O posledních biskupských ražbách v pražské mincovně se dochovaly dva doklady. Dne 26. července 1776 psal z Cukmantlu Jan Wenzel Fickl biskupovi Schaffgotschovi na Jánský Vrch, že mu došla od c.k. mincovního úřadu odpověď ve věci ražby mincí a současně dotaz, zda kníže má v úmyslu dát razit tři žádané druhy mincí ze starých mincovních kolků z roku 1770 uložených v Praze nebo z nových, současného roku 1776. V prvním případě by byla razidla jen polírována bez jakýchkoliv výloh, ve druhém případě by musely být zhotoveny tři nové reversní ražební kolky ve lhůtě šesti týdnů a rytci za to zaplacen 50 zlatých.. Pisatel žádal biskupa o rozhodnutí, aby mohl co nejdříve zařídit potřebné u c.k. mincovního úřadu v Praze. Biskup rozhodl, aby k ražbě byly použity tři nové reversní ražební kolky. Jejich zhotovení bylo podmíněno předložením povolení k ražbě mincí c.k. mincovnímu úřadu v Praze, kterým se ale biskup nemohl prokázat.

Obsáhlým dopisem zaslaným císařovně dne 25. listopadu 1776 si biskup stěžuje, že chtěl pokračovat v ražbě mincí v pražské mincovně, razit zde tolarý a zlaté, že však c.k. mincovní úřad v Praze jej žádá o předložení nejvyššího povolení k ražbě těchto mincí..*„Je všeobecně známo,“* psal biskup, *„že žije vzdálen od svého řádného sídla a od archivu biskupství a nemá přístup ke starým spisům, potvrzujícím jeho regální práva. Císařovna ho přece po dosažení biskupské hodnosti potvrdila ve všech knížecích regáliích světských, které užívali jeho předchůdci mezi jiným též k výkonu mincovního práva. Toto užívá již po více let a bylo mu povoleno nejdříve ve Vídni, později podle nejvyššího potvrzení v Praze. Prosí císařovnu, aby vydala pražskému úřadu oznámení, že je mu povoleno zmínčovat zlato získané dolováním jeho poddaných, které provozuje nyní se škodou pouze pro jejich dobro. Současný výnos těžby není stejně značný a jeho žádost se netýká pouze jeho osoby, ale výhod a předností jemu svěřeného biskupství.“*²¹

Císařovna vyhověla jeho prosbě a povolila mu roku 1777 razit v pražské mincovně po 100 kusech dukátů, tolarů a zlatých. Byly to poslední mince biskupa Schaffgotsche, nízkého knížete, jako leníka české koruny, ražené v pražské mincovně z cukmantelského zlata a stříbra. Biskup, žijící ve vyhnanství na zámku Jánský Vrch u Javorníka, omezený jen na příjmy ze svých statků v rakouské části vratislavského biskupství, byl štedrým, lehkomyslným přítelem hudby, divadla a zábav, jimiž se na zámku obklopol. Roku 1785 byla na biskupské statky pro jejich zadluženost uvalena nucená správa. Při převzetí statků zjistila státní správa, že důlní práce na Zlatohorsku vykazovaly v letech 1755-1785 ztrátu 15500 zlatých. Po důkladné kontrole stavu dolů a dobrodání, aby se v těžbě nepokračovalo, zastavila státní správa biskupských statků roku 1788 se souhlasem vídeňského dvora zcela těžbu na Zlatohorsku.²² Biskup Schaffgotsch zemřel na Jánském Vrchu 5. ledna 1795 ve věku 79 let.

POZNÁMKY

1. JOACHIM, J. E.: Das neu eröffnete Münzcabinet etc., I. Teil, Nürnberg 1761, str. 235, uvádí na základě informací od svých přátel z Vratislavi, že ražbu dukátu z roku 1748 v mincovně ve Vratislavi povolil biskupu Schaffgotschovi král Friedrich II. zcela výjimečně jako reprezentační, nikoli oběžnou minci. Podle těchto informátorů uvádí Joachim dále, že ražby dukátu z roku 1752 a tolaru z roku 1753 byly provedeny biskupem v jeho mincovně v Cukmantlu, což je zcela vyloučeno, protože mincovna v Cukmantlu byla zabavena a její zařízení odvezeno do Vídně již v roce 1751 a tyto mince byly raženy tedy ve vídeňské mincovně. Také Joachimova informace o údajné ražbě 1000 kusů dukátů ve Vratislavi není věrohodná, protože jednak odporuje rezoluci krále Friedricha II. z roku 1744 o ražbě mincí slezských knížat a také nebyla odbornou německou literaturou potvrzena existence takového výjimečného svolení k ražbě. Je proto stejně nevěrohodná jako zpráva vratislavského informátora o pozdějších ražbách v Cukmantlu. Přijetím výjimky ražby pamětní mince z milosti krále v roce 1748 by potvrdil biskup, že se vzdal práva ražby mincí niských knížat.

2. SAURMA - JELTSCH, H. E.: Schlesische Münzen und Medaillen. Vratislav 1883, s. 3, č. 235 - 244, tab. XVI.; FRIEDENSBURG, E.: Schlesiens neuere Münzgeschichte. CDS, Vratislav 1899, XIX, s. 183 an; FRIEDENSBURG, E. - SEGER, H.: Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit. Vratislav 1901, s. 48, č. 2776 - 2786, tab. 32 - 33.

3. FRANKE, P. R.: Kleine Münzgeschichte der Stadt Neisse. Schlesien, Nürnberg roč. II/1957, s. 215 an.; BAUM, W.: Die Münzen und Medaillen der Bischöfe von Breslau. Tom II. Archiv für schlesische Kirchengeschichte, roč. XXXI/1973, s. 96 an.; EHRLICH, A.: Gedanken und Tatsachen zur Oesterreichisch-Schlesischen Numismatik. Mitteilungen der Oesterr. Numismatischen Gesellschaft, XXII/1981, č. 6, s. 80 an.; SWAGRZYK, J. A.: Peniadz na zemiach Polskich. Vratislav 1973, s. 188, č. 1823 - 1829; KOPICKI, E.: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz zeim historycznie z Polska zwiazanych, VIII, Varšava 1983, s. 122-124, č. 667 - 671. Autor přiděluje všechny mince biskupa Schaffgotsche niské mincovně. ŠMERDA, J.: Mincovníctví vratislavských biskupů v Nise. Moravské numismatické zprávy, Brno 1984, č. 16, s. 78-90. Uvádí obdobně všechny ražby biskupa Schaffgotsche, s výjimkou ražeb z roku 1777, jako ražby niské mincovny.

4. JASCHKE, N. - MAERCKER, F. P.: Schlesische Münzen und Medaillen. Ithringen, 1984, s. 27, č. 213 - 215.

5. Filip Gotthard von Schaffgotsch se narodil 3. června 1716 ve Warmbrunu (dnes Cieplice - Zdrój v Polsku) jako šestý syn hraběte Jana Adama Schaffgotsche, svobodného pána z Trachenbergu, dědičného pána panství Kynast, Greiffensteinu, Giersdorfu, v letech 1704 až 1740 zemského hejtmána knížectví svídnického - javorského, a jeho ženy Anny Terezie, rozené hraběnky Nowohradské z Kolowrat. Na kněze byl vysvěcen roku 1738 ve Vídni, v roce 1740 byl ustanoven kanovníkem v Olomouci a Halberstadtu a kustodem a influovaným probostem kostela sv. Kříže ve Vratislavi a v roce 1743 komendátorem kláštera na Písku ve Vratislavi. Viz.: KASTNER, K.: Breslauer Bischöfe. Vratislav 1929, s. 60, též WUTKE, K.: Das Geburtsdatum des Breslauer Fürstbischofs Philipp Gotthard von Schaffgotsch. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Schlesiens, Vratislav roč. 68/1934, s. 168-177.

6. HOFFMANN, H.: Die Breslauer Bischofswahlen in preussischer Zeit. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Schlesiens, Vratislav roč. 75/1941, s. 157 - 224.

7. V německém originále: „... es seien von dem bereits übersandten Dukatenstempel 100 Stücke und von dem befolgenden Guldenstempel 400 Stücke je einer je besser zu prägen...“ Viz.: FRIEDENSBURG, E.: Schlesiens neuere..., s. 183.

8. FRIEDENSBURG, op. cit., s. 6.

9. Korespondence biskupa Schaffgotsche s úředníky o ražbě mincí v Cukmantlu (výpisky), SOKA Jeseník, fond Rudolf Zuber, inv. č. 96, karton 18. Za upozornění a laskavé poskytnutí výpisků děkuji archiváři Mgr. Květoslavu Growkovi.

10. Výskyt zlaté mince o hmotnosti čtyřdukátu, zjištěné a uložené v jednom exempláři v British Museum v Londýně, lze vysvětlit nedostatkem zbývajícího zlata z holandských dukátů a krátkou lhůtou k provedení ražby.

11. Zemská vláda Jánský Vrch, sign. 322, koncept, ZA Opava. Podrobná zpráva o zabavení a odvozu mincovního zařízení z Cukmantlu do Vídně na základě archivního materiálu dvorské komory ve Vídni, viz.: RAUDNITZ, J.: Die Aufhebung der bischöflich Olmützenschen Münzstatt zu Kremsier. Vídeň 1906, s. 28 - 29. Tato knížecí mincovna byla podle zprávy R. Kneifela z roku 1806 umístěna v budově rehdější fary, které se jinak říkalo starý knížecí zámek, v níž byly tehdy údajně uloženy licí pánve a jiné nářadí ze zařízení mincovny. Kneifel navíc uvádí, že se v této mincovně razily zlaté a stříbrné mince. Viz.: KNEIFEL, R.: Topografie des k.k. Anteils von Schlesien. Brno 1806, II. díl, svazek 3, s. 77.

12. FRIEDENSBURG, E.: op. cit., s. 184.

13. Královský úřad v Opavě, sign. 6/14A, ZA Opava.

14. Královský úřad v Opavě, sign. 6/9A, ZA Opava.

15. Zemská vláda Jánský Vrch, sign. 322, ZA Opava.

16. Královský úřad v Opavě, sign. 6/9A, ZA Opava.

17. Viz příslušný artikel o zřízení mincovny v horním řádu českém, připojený a potvrzený Obnoveným zřízením zemským Království českého z roku 1627. Viz.: SCHMIDT, E. A.: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze. Vídeň 1832, díl IV, s. 402 - 409.

18. Podrobně pojednání viz: LORENZ, K.: Bischof Schaffgotsch im Oppelner Exil 1763-1766. Schlesische Geschichtsblätter Mitteilungen des Vereines für Geschichte Schlesiens, Vratislav 1930, č. 2, s. 31 - 38.

19. Obsáhlá akta a vizitační protokoly popisující podrobně stav dolování v celém cukmantelském revíru z roku 1766 jsou uloženy ve fondu Královského úřadu sign. 6/14 karton 167, ZA Opava. Jen zčásti byly využity v přehledné studii historie dolování v Cukmantlu KRUTOU, T. a ŠIMONEM, Z. v práci K dějinám báňského podnikání ve Zlatých Horách. ČSM BVI/1957, s. 46 - 66. O jednáních v letech 1766-1767 viz podrobně též KÖNIG, B.: Die Bergrealitäts rechte der Breslauer Fürstbischöfe über die Goldberkwerke bei Zuckmantel. ZGKGs, IV/1908 - 1909, s. 57 - 75.

20. POŠEPNÝ, E.: Das Goldvorkommen Böhmens und der Nachbarländer. Archiv für praktische Geologie, Freiberg 1895, s. 418 - 419.

21. Zemská vláda Jánský Vrch, sign. 323, ZA Opava.

22. ZUBER, R.: a kol. Jeseník v období feudalismu do r. 1848. Ostrava 1966, s. 461 an.

23. Redakční výběr z článku publikovaném v Numismatických listech IVIII, 2003, 2, s. 37-55.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Münzprägung des Neissener Fürsten und Breslauer Erzbischofs Philipp Gotthard Schaffgotsch in Zuckmantel im Jahre 1748

Die Arbeit gibt auf der Grundlage einer Kritik der bisherigen Literatur sowie neu entdeckten Archivmaterials über den Zlatohorský Bergbau insbesondere im nachlass von Dr. Rudolf Zuber im Staatlichen Kreisarchiv Jeseník, einen zusammenfassendes Bild von der

Münzprägung des Bischofs Schaffgotsch in der bischöflichen Münze in Zuckmantel (heute Zlaté Hory) im Jahre 1748. Zum Beleg der heutigen Literatur führte der Autor eine breit angelegte Untersuchung über die Aufbewahrung einzelner Prägungen des Bischofs Schaffgotsch in allen bedeutenden staatlichen Museen in Europa durch. Der Katalogteil der Arbeit enthält eine genaue Beschreibung der Münzen und eine genaue Wiedergabe der Legenden, Fotografien der Vorder- und der Rückseite aller ermittelten Prägungen und zuverlässige metrologische Angaben der ermittelten Münzen.

STRESZCZENIE

Mennictwo księcia nyskiego i biskupa wrocławskiego Filipa Gottharda Schaffgotscha w 1748 r. w Cukmantlu

Praca zawiera krytykę dotychczasowej literatury, a na podstawie nowo odkrytego materiału archiwalnego, zwłaszcza ze spuścizny dr. Rudolfa Zuberera w SOkA Jeseník, prezentuje sumaryczny obraz mennictwa biskupa Schaffgotscha w biskupiej mennicy w Cukmantlu (dziś Zlaté Hory) w 1748 r. W celu weryfikacji dotychczasowej literatury autor przeprowadził szeroko zakrojone badania poszczególnych emisji biskupa Schaffgotscha we wszystkich ważnych muzeach państwowych Europy. Część katalogowa pracy obejmuje dokładny opis monet, odczyt ich legend, fotografie awersów i rewersów oraz dane metrologiczne.

VII. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

SBORNÍK REFERÁTŮ

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka
Vydávají: Vlastivědné muzeum Jesenicka
(Zámecké nám. 1, 790 01 Jeseník, tel.: 584 401 070, e-mail: muzeum@jesenik.net)
Zemský archiv v Opavě - Státní okresní archiv Jeseník
(Tovární 18, 790 01 Jeseník, tel.: 584 411 710, e-mail: podatelna@je.archives.cz)
Redakce: Mgr. Květoslav Growka
Překlad: Dr. Marcin Dziedzic (pol.), Dr. Petr Hrouda, Krista Voráčová (něm.)
Sazba: Filip Raif - GRAFICKÉ STUDIO HLAVA, Zámecké nám. 2, 790 01 Jeseník
Tisk: REP Tisk spol. s r.o., Slezská 535/2, 790 01 Jeseník
Náklad: 300 výtisků

Jeseník 2007

ISBN 978-80-86388-56-4 (Zemský archiv v Opavě)
ISBN 978-80-903867-1-6 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

02994